

DISSERTATION

Titel der Dissertation

Psykisk sykdom i et språksammenliknende perspektiv.

En kognitiv-lingvistisk metaforstudie basert på norske og tyske lærebøker i sykepleierutdannelsen.

Psychische Krankheit im Sprachvergleich.

Eine kognitiv-linguistische Metaphernstudie auf der Basis norwegischer und deutscher Lehrbücher in der Krankenpflegerausbildung.

Verfasserin

Mag.phil. Magdalena Agdestein-Wagner

angestrebter akademischer Grad

Doktorin der Philosophie (Dr.phil.)

Oslo, im April 2014

Studienkennzahl lt. Studienblatt: A 092 394

Dissertationsgebiet lt. Studienblatt: Dr.-Studium der Philosophie Skandinavistik

Betreuerin ODER Betreuer: ao. Univ.-Prof. MMag. Dr. Roger Reidinger

FORORD

For noen år siden, sommeren 2009, kom jeg like før hjemreisen fra et USA-opphold over en boktittel som umiddelbart trigget min interesse. Boka het *Metaphors we live by*, og den skulle bli min reiselektyre på flyet tilbake til Norge. Lite ante jeg at dette skulle bli starten på en mye lengre reise, nemlig et helt doktorgradsprosjekt om metaforer.

Metaphors we live by ga meg et første innblikk i en helt annen metaforforståelse enn den jeg hadde fra min skolegang og mine studieår på universitetet på 1970-tallet. En beskrivelse av metaforen ikke som et språklig middel til å forskjønne poesien og tilspisse retorikken med, men som en tankestruktur som ligger bak våre ytringer og gjennomsyrer hele språket vårt, forekom meg uhyre interessant. Dette måtte jeg vite mer om.

Slik begynte en interessant, men også besværlig reise gjennom et nokså utfordrende terreng. Jeg kunne lett ha mistet motet, hadde det ikke vært for at det var noen der som fulgte med meg i de valgene jeg tok og heiet meg fram når jeg var på rett spor. Så, en stor takk til mine veiledere både i Østerrike og i Norge: Prof. Dr. Roger Reidinger (Universitetet i Wien), Prof. Dr. Norunn Askeland (Høgskolen i Vestfold) og Prof. Dr. Sigmund Kvam (Høgskolen i Østfold). Takk for at dere var med meg i denne prosessen. Takk for all støtte, kommentarer og verdifulle samtaler.

En stor takk går også til den forhenværende Høgskolen i Finnmark, nå Universitetet i Tromsø – Norges Arktiske Universitet, som har gitt meg forskningstid og ressurser som gjorde det mulig for meg å gjennomføre et slikt krevende prosjekt i kombinasjon med min undervisningsjobb. En helt spesiell takk til biblioteket på Campus Alta for deres uvurderlige service, som jeg neppe hadde klart meg uten.

Den aller største takken går likevel til min kjære mann Torleiv, som har støttet meg på alle mulige måter og som har stått 100% ved min side - også i dette prosjektet.

INNHALDSFORTEGNELSE

I. INTRODUKSJON	11
I.1 Metaforbegrepet og studiens plassering i forskningslandskapet	11
I.2 Tekstgrunnlaget, studiens mål og oppbygging	13
II. METAFORTEORI	15
II.1 Klassisk metaforsteori	15
II.2 Interaksjonsteori	17
II.3 Kognitiv metaforsteori (KMT)	19
II.3.1 Metaforen som hverdagsspråklig fenomen og tankestruktur	20
II.3.2 Hva skjer i metaforen?	22
II.3.3 Hvor kommer metaforene fra?	23
II.3.4 Metaforens funksjoner	24
II.3.5 Forskjellige metafortyper	28
II.3.5.1 Lakoff og Johnsons metafortypologi av 1980	28
II.3.5.1.1 Strukturmetaforer	28
II.3.5.1.2 Ontologiske metaforer	29
II.3.5.1.3 Orienteringsmetaforer	30
II.3.5.2 Senere kategoriseringer	31
II.3.5.2.1 Idealiserte kognitive modeller (IKMs).....	31
II.3.5.2.2 Primærmetaforer og sammensatte metaforer	39
II.3.5.2.3 Lakoffs <i>Integrated Theory of Metaphor</i>	41
II.3.5.3 KMTs avgrensing mot substitusjons- og interaksjonsteori	43
II.4 Kritikk av KMT	44
II.4.1 KMTs ”historieløshet”	44
II.4.2 KMTs manglende hensyn til (sosio)kulturelle forhold	45
II.4.3 KMTs manglende hensyn til diakroni	46
II.4.4 Manglende språklige bevis og manglende bevis på sammenheng mellom det kognitive og lingvistiske plan i metaforen	47
II.5 Weinrichs metaforsteori	49
II.6 Tekstbasert metaforforskning med hovedvekt på diskursorientert metaforsteori (DMT)	54
III. METAFORER I FAGTEKSTER	60
III.1 Metaforer i lærebøker	63
III.2 Metaforer i medisin	69

IV. MATERIALE OG METODE73

IV.1 Materiale	73
IV.2 Metode	80
IV.2.1 Metodeteoretisk bakgrunn	80
IV.2.1.1 Analyseprosedyrer i diskursorientert metafor teori	80
IV.2.1.2 Weinrichs tekstlingvistiske metaforanalyse	85
IV.2.1.3 Kontrastiv sammenlikning av metaforer	89
IV.2.2 Avhandlingens metodiske tilnærming og analyseprosedyre	91
IV.2.2.1 Metodisk tilnærming	91
IV 2.2.2 Analyseprosedyren	92

V. METAFORER OM PSYKISK SYKDOM I ET SPRÅKSAMMENLIKNENDE PERSPEKTIV97

V.1 Innledning	97
V.2 Metaforer som betegnelse for psykisk sykdom	98
V. 3 Psykisk sykdom uttrykt som <i>lidelse</i>	107
V.3.1 Representasjoner av lidelsesmetaforen i det norske korpus	107
V.3.1.1 Kildeområde: Å føle smerte	108
V.3.1.2 Kildeområde: Å være offer eller utsatt for et fiendtlig agens	109
V.3.1.3 Kildeområde: Å være i en kamp/krigshandling	109
V.3.1.4 Sammenfattende om lidelsesmetaforen i det norske korpus	112
V.3.2 Representasjoner av lidelsesmetaforen i det tyske korpus	113
V.3.2.1 Kildeområde: Å føle smerte	113
V.3.2.2 Kildeområde: Å være offer eller utsatt for et fiendtlig agens	114
V.3.2.3 Kildeområde: Å være i en kamp/krigshandling	115
V.3.3 Lidelsesmetaforen i det norske og det tyske korpus	116
V.3.3.1 <i>PSYKISK SYKDOM = Å FØLE SMERTE</i>	117
V.3.3.2 <i>PSYKISK SYKDOM = Å VÆRE OFFER/UTSATT FOR ET FIENDTLIG AGENS</i>	118
V.3.3.3 <i>PSYKISK SYKDOM = Å VÆRE I EN KAMP/KRIGSHANDLING</i>	119
V.3.3.4 Sammenfattende om lidelsesmetaforen i det norske og det tyske korpus	121
V.4 Psykisk sykdom uttrykt som forstyrrelse	122
V. 4.1 Representasjoner av forstyrrelsesmetaforen i det tyske korpus	122
V.4.1.1 Bildeskjematiske realiseringer av psykisk sykdom uttrykt som <i>Störung</i>	122
V.4.1.1.1 Forandring av tempo	123
V.4.1.1.2 Forandring av form	124
V.4.1.1.3 Tap av likevekt	125
V.4.1.1.4 Uorden/tap av orden	127
V.4.1.1.5 Tap av helhet	128
V.4.1.1.6 Containerfeil	130
V.4.1.2 <i>Störung</i> uttrykt som mekanisk feil	132
V.4.1.3 <i>Störung</i> uttrykt gjennom personifikasjon	134
V.4.1.4 Sammenfattende om forstyrrelsesmetaforen i det tyske korpus	135
V.4.2 Representasjoner av forstyrrelsesmetaforen i det norske korpus	135
V.4.2.1 Bildeskjematiske realiseringer av psykisk sykdom uttrykt som <i>forstyrrelse</i>	135
V.4.2.1.1 Forandring av tempo	136
V.4.2.1.2 Forandring av form	137
V.4.2.1.3 Tap av likevekt	138
V.4.2.1.4 Uorden/tap av orden	139
V.4.2.1.5 Tap av helhet	140
V.4.2.1.6 Containerfeil	141

V.4.2.2 Forstyrrelse uttrykt som mekanisk feil	143
V.4.2.3 Forstyrrelse uttrykt gjennom personifikasjon	144
V.4.3 Forstyrrelsesmetaforen i det norske og det tyske korpus	145
V.4.3.1 PSYKISK FORSTYRRELSE = FORANDRING AV TEMPO	145
V.4.3.2 PSYKISK FORSTYRRELSE = FORANDRING AV FORM	146
V.4.3.3 PSYKISK FORSTYRRELSE = TAP AV LIKEVEKT	148
V. 4.3.4 PSYKISK FORSTYRRELSE = UORDEN/TAP AV ORDEN	149
V.4.3.5 PSYKISK FORSTYRRELSE =TAP AV HELHET	151
V.4.3.6 PSYKISK FORSTYRRELSE = CONTAINERFEIL	152
V.4.3.7 PSYKISK FORSTYRRELSE UTTRYKT GJENNOM PERSONIFIKASJON	155
V.4.3.8 PSYKISK FORSTYRRELSE = MASKINEIL	156
V.4.3.9 Oppsummering: Forstyrrelsesmetaforen i det norske og det tyske korpus.....	158
V.4.4 Lidelses- og forstyrrelsesmetaforen i det norske og det tyske korpus	159
V.5 Psykisk sykdom konseptualisert som <i>vei</i>	160
V.5.1 Representasjoner av avviksmetaforen i det norske korpus	161
V.5.2 Representasjoner av avviksmetaforen i det tyske korpus	162
V.5.3 Representasjoner av avviksmetaforen i det norske og det tyske korpus.....	163
V.6 Lidelses-, forstyrrelses- og avviksmetaforen i det norske og det tyske korpus.....	164
V. 7 Metaforer knyttet til fagtermen <i>stemningslidelser</i> hhv. <i>affektive Störungen</i>	165
V.7.1 Musikk som kildeområde	165
V.7.2 Rommetaforer	169
V.7.3 Oppsummering	173
V.8 Metaforer knyttet til depresjon	174
V.8.1 (Sub)konsepter av metaforen <i>DEPRESJON = NED(E)</i> , formulert på basis av definisjoner og symptombeskrivelser av fenomenet depresjon	176
V.8.1.1 Bildeskjematiske realiseringer av metaforen <i>DEPRESJON = NED(E)</i>	177
V.8.1.1.1 Vertikalorientering NED uten nærmere spesifisering	177
V.8.1.1.2 Vertikalorientering NED som uttrykk for reduksjon	177
V.8.1.1.3 Vertikalorientering NED + containerstruktur	179
V.8.1.1.4 Vertikalorientering NED + musikk	179
V.8.1.1.5 Vertikalorientering NED + kraft	180
V.8.1.1.6 Vertikalorientering NED + vekt	181
V.8.1.1.7 Vertikalorientering NED + værmetafor.....	181
V.8.2 Metaforen <i>DEPRESJON = TAP</i>	182
V.8.3 Sammenlikning av isotopiene i metaforer knyttet til depresjon	183
V.8.3.1 Sammenlikning av isotopiene i metaforen <i>DEPRESJON = NED(E)</i> + subkonsepter	183
V.8.3.2 Sammenlikning av isotopiene i metaforen <i>DEPRESJON = TAP</i>	186
V.8.4 Oppsummering	187
V.9 Metaforer knyttet til beskrivelse av mani	188
V.9.1 (Sub)konsepter av metaforen <i>MANI = OPP(E)</i> formulert på basis av definisjoner og symptombeskrivelser av mani	190
V.9.1.1 Vertikalorientering OPP uten nærmere spesifisering	190
V.9.1.2 Vertikalorientering OPP som uttrykk for økt kvantitet	190
V.9.1.3 Vertikalorientering OPP + musikk	191
V.9.1.4 Økt tempo + maskin	191
V.9.1.5 Økt tempo + personifikasjon	192

V.9.2 Sammenlikning av isotopier knyttet til metaforen <i>MANIE</i> = <i>OPP(E)</i> + subkonsepter	192
V.9.3 Oppsummering	196
V.10 Container-konseptet som grunnleggende struktur i beskrivelse av schizofreni/psykotiske lidelser	197
V.10.1. Container-konsepter i beskrivelsen av schizofrenisyptomer	198
V.10.1.1 <i>PASIENTENS SYKDOMSBESTEMTE REALITETSOPPFATNING</i> = <i>CONTAINER</i>	199
V.10.1.2 <i>REALITETEN</i> = <i>CONTAINER</i>	201
V.10.1.3 <i>PASIENTEN</i> = <i>CONTAINER</i>	203
V.10.1.4 <i>SYKDOMMEN</i> = <i>CONTAINER</i>	209
V.10.1.5 <i>PSYKOSE</i> = <i>EN EKSPLOSJON I EN CONTAINER</i>	211
V.10.1.6 <i>SYMPTOMER</i> = <i>CONTAINERE</i>	212
V.10.1.7 Oppsummering	214
V.10.2 Containermetaforens rolle i beskrivelse av psykisk sykdom generelt	215
V.10.2.1 Enkeltkonsepter	215
V.10.2.1.1 <i>SYKDOMMEN</i> = <i>CONTAINER</i>	215
V.10.2.1.2 <i>PASIENTEN</i> = <i>CONTAINER</i>	217
V.10.2.1.3 <i>CONTAINEREN SPESIFISERT SOM FENGSEL</i>	220
V.10.2.1.4 <i>CONTAINEREN PSYKE SPESIFISERT SOM LANDSKAP</i>	221
V.10.3 Transitivitetsprinsippet	226
VI. OPPSUMMERING OG KONKLUSJON	229
VI.1 Identifiserte metaforer	229
VI.1.1 Psykisk sykdom konseptualisert som <i>lidelse</i> og <i>forstyrrelse</i>	229
VI.1.2 Psykisk sykdom konseptualisert som <i>avvik</i>	231
VI.1.3 Psykisk sykdom som <i>lidelse</i> , <i>forstyrrelse</i> og <i>avvik</i> . Sammenfattende kommentarer	231
VI.1.4 Metaforer knyttet til <i>stemningslidelser</i>	232
VI.1.4.1 Depresjon	233
VI.1.4.1.1 Metaforer med bildeskjematisk struktur	233
VI.1.4.1.2 Metaforen <i>DEPRESJON</i> = <i>TAP</i>	234
VI.1.4.2 Mani	234
VI.1.5 Metaforer knyttet til psykose/psykotiske tilstander	235
VI.1.6 Containermetaforen i beskrivelsen av psykisk sykdom generelt	235
VI.2. Sammenfattende refleksjoner rundt det identifiserte metaforinventaret	236
VI.2.1 Hovedmetaforene i diskursen om psykisk sykdom	237
VI.2.1.1 Pasientfokuserte og sykdomsfokuserte metaforer	237
VI.2.1.2 Veletablerte tankemønstre	249
VI.2.1.3 Metaforenes nødvendighet og egendynamikk	240
VI.2.1.4 Funnenes relevans som indikatorer for hvorvidt vi tenker likt eller forskjellig om psykisk sykdom i de to språkene	241
Litteraturliste	244
Abstract: Tysk	261
Abstract: Engelsk	262
CV/Lebenslauf	265

I. INTRODUKSJON

I.1 Metaforbegrepet og studiens plassering i forskningslandskapet

Som det framgår av tittelen til denne studien, handler den om metaforer. Det som altså først må avklares, er hva man egentlig legger i begrepet ”metafor”. Slår man opp i forskjellige leksika, vil man få forskjellige definisjoner på hva en metafor er, avhengig av om metaforen betraktes som retorisk figur eller som et hverdagsspråklig fenomen. I henhold til klassisk tradisjon er metaforen en språklig figur, nærmere bestemt et språklig ornament i poesi og retorikk. Definisjoner som derimot baserer seg på den såkalte kognitive metafor-teorien, som med stor gjennomslagskraft ble introdusert av Lakoff, Johnson og Turner på 1980-tallet (Lakoff og Johnson 1980, Johnson 1987, Lakoff 1987, Lakoff & Turner 1989), formidler en helt annen oppfatning av hva en metafor er. I kognitiv metafor-teori (KMT) betraktes metaforen først og fremst som et kognitivt fenomen som hører hverdags-språket til. Også i diskursorientert metafor-teori (DMT), som har vokst fram parallelt og i dialog med KMT, og som denne studien i hovedsak orienterer seg etter, ser man på metaforen som en kognitiv størrelse som reflekteres gjennom språklige ytringer. En vesentlig forskjell er at de to retningene har ulike tilnæringsmåter til metaforanalysen. Mens man i KMT tar utgangspunkt i ferdig formulerte kognitive metaforer, som man søker språklig belegg for, leter man i DMT etter ord og uttrykk med et metaforisk potensial, som samlet i koherente grupper kan anses som indikasjoner på en mulig bakenforliggende kognitiv metafor. I motsetning til KMT, som tar metaforiske språklige uttrykk som belegg for at det finnes bakenforliggende kognitive strukturer i hjernen, betrakter man i DMT språklige metaforer som opptrer med en viss regularitet, som indikasjoner på *mulige* bakenforliggende kognitive strukturer. En grunnleggende forskjell mellom KMT og DMT viser også de to følgende definisjoner: Mens Lakoff og Johnson definerer metaforen som ”understanding and experiencing one kind of thing in terms of another” (Lakoff & Johnson 1980:5), utviser Semino, som tilhører den diskursorienterte/diskursanalytiske retningen, større forsiktighet i definisjonen på hva en metafor er når hun omtaler metaforen som ”the phenomenon whereby we talk and, potentially, think about something in terms of something else” (Semino 2008:1). Forskjellen i forhold til Lakoff og Johnsons definisjon ligger i tilføyelsen av ordet ”potentially”, som understreker en *mulig* sammenheng mellom språklige og kognitive mønstre istedenfor å påstå at metaforiske språklige uttrykk faktisk *er* et bevis på bakenforliggende kognitive metaforer.

Diskursorientert metafor-teori kan i grunnen ikke behandles helt atskilt fra kognitiv metafor-teori, det vil si at det synes umulig å forklare DMT uten å kjenne til KMT. Ettersom den foreliggende studien i hovedsak orienterer seg etter DMT, vil det være nødvendig også å gi en bred orientering om KMT, og dermed vil begge retningene bli utførlig omtalt i teorikapitlet.

Siden KMTs gjennombrudd med Lakoff og Johnsons *Metaphors we live by* (1980) har hverdags-språkets metaforer vært et sentralt tema i lingvistikken. Interessen for en kontrastiv sammenlikning av hverdags-språkets metaforer har imidlertid vært beskjeden. Først i de senere år har det kommet en del studier som nettopp retter fokuset mot dette lenge forsømte området innenfor metafor-forskningen. Her kan det nevnes flere tysk-franske sammenlikninger: Osthus' omfattende studie om næringsmetaforer i tyske og franske pressetekster (Osthus 2000), Polzins sammenlikning av utvalgte metaforer i tyske og franske tekster fra forskjellige kommunikasjonsområder (Polzin 1999), eller Harms' undersøkelser av krigsmetaforer i politiske reportasjer fra tyske og franske aviser (Harms 2008). Videre kan nevnes Jäkels sammenliknende studie av engelsk og tysk næringslivsmetaforikk (Jäkel 1997, kap. 7).

Om metaforer i lærebøker finnes det en rekke studier. Betydelige bidrag på dette feltet kommer fra Cameron (2003), Littlemore (2001, 2004), Littlemore & Low (2006) og Low (2008). (Se også kap. III). I norsk sammenheng er det først og fremst Askeland (2006, 2008, 2009a, 2009b, 2010a, 2010b) og Golden (2001, 2005, 2006) som har forsket på dette feltet, og i tysk sammenheng kan bidrag fra Ohlhoff (2002), Katthage (2004, 2006) og Steinbrügge (2008) trekkes fram. (Se også kap. III). Også om metaforer relatert til psykisk sykdom og psykisk helsearbeid foreligger det en rekke publikasjoner, særlig på tysk og engelsk (f.eks. Buchholz 1993, 1994, 1995, 1996, 1998, 2006, Buchholz & Streeck 1994, Buchholz & von Kleist 1995, Schmitt 1995, Svare 2002:147-161, Barkfelt 2003, Ziegler 2004, Borbely 2008, McMullen 2008). Metaforer om psykisk sykdom i norske og tyske lærebøker i et kontrastivt perspektiv, som dette arbeidet tar for seg, synes derimot å være upløyd mark så langt.

I.2 Tekstgrunnlaget, studiens mål og oppbygging

Studier som handler om metaforer i lærebøker, retter ofte fokuset på metaforenes formidlings- eller forståelsesfunksjon (for eksempel Torvatn 1995, 2002, Cameron 2003, Golden 2005, Aamotbakken m.fl. 2005, Askeland 2006, 2008), de har m.a.o. et pedagogisk-didaktisk relevant mål. Det er imidlertid ikke tilfellet med denne studien, som har et mer generelt ønske om å utforske hvilke metaforer som brukes i en grunnleggende faglig diskurs om psykisk sykdom på norsk og på tysk og hvorvidt funnene tyder på om det foreligger like eller forskjellige tankemønstre i de to språkene. I og med at tekstgrunnlaget for undersøkelsen er lærebøker som i hovedsak henvender seg til et framtidig fagpersonell, det vil si studenter som ikke bringer med seg nevneverdige forkunnskaper på fagfeltet, kjennetegnes språket av en relativt lav grad av fagspråklighet¹. Med andre ord: Det dreier seg om et fagspråk som også er forståelig for ikke-spesialister. (Noen av bøkene egner seg også for videreutdanning innen psykiatrisk sykepleie, men de er fortsatt holdt i et allment forståelig språk.) Tekstene er skrevet av norske og tyske leger og sykepleiere. Dermed kan det gås ut fra at tekstene formidler en kulturelt og samfunnsmessig relevant framstilling og oppfatning av fenomenet psykisk sykdom i det norske og tyske språk- og kulturområdet. Sjangermessig tilhører bøkene både pedagogisk og medisinsk litteratur, eller rettere sagt: de er i hovedsak å betrakte som pedagogisk litteratur med et medisinsk tema, hvor fagkunnskaper blir framlagt på en allment forståelig måte.

Med utgangspunkt i det nevnte tekstgrunnlaget har den foreliggende studien et tredelt mål: Den ønsker (1) å kartlegge hvilke metaforer som brukes i grunnleggende beskrivelse av psykisk sykdom i en enkel norsk og tysk fagdiskurs og (2) finne ut hvorvidt metaforene som psykisk sykdom beskrives med i de to språkene, er like eller forskjellige. Videre (3) ønsker den å undersøke om de identifiserte metaforprofilene gir en indikasjon på mulige forskjellige tenkemåter om fenomenet psykisk sykdom, knyttet til de to språkene.

Lærebøkene som ble benyttet som tekstgrunnlag for denne studien, er beskrevet under pkt. IV.1. Av disse har det hovedsakelig blitt valgt ut kapitler og avsnitt som omhandler affektive lidelser (depresjon, mani og bipolare affektive lidelser) og schizofreni som prototypisk

¹ Et fagspråk defineres som et subspråk av hverdagsspråket med forskjellig grad av fagspråklighet, alt etter som hvilken sjanger den enkelte teksten representerer og hvilket publikum den henvender seg til. (Hoffmann 1976:162-170)

representant for psykotiske lidelser². Det er også tatt med sider som omhandler psykisk sykdom og psykiatrisk sykepleie generelt (for eksempel kapittelinnledninger).

Etter å ha gitt en kort redegjørelse for metaforbegrepet, studiens plassering i forskningslandskapet, tekstgrunnlaget og studiens mål, skal det nå gis en kort beskrivelse av undersøkelsens oppbygging:

Etter et teorikapittel (kap. II), hvor kognitiv metafor teori og diskursorientert metafor teori står i fokus, kommer et kapittel om metaforer i fagtekster med vekt på metaforer i lærebøker og metaforer i medisin (kap. III), fulgt av et metodekapittel (kap. IV), som tar for seg studiens metodeteoretiske bakgrunn samt framgangsmåten i analysen. I empiridelen (kap. V) oppspores tyske og norske språklige metaforiske mønstre som kan gi grunnlag for å bli tolket som bakenforliggende kognitive metaforer. På den måten framskaffes det en metaforprofil som ligger til grunn for en basal diskurs på tysk og norsk om psykisk sykdom, framfor alt stemningslidelser, det vil si depresjon, mani og bipolare sykdommer, og schizofreni/psykotiske lidelser. Funnene kontrasteres for å se likheter og forskjeller i metaforprofilen og om de gir indikasjoner på mulige forskjeller i tenkemåten om fenomenet psykisk sykdom. Det kastes også et ekstra blick på containermetaforens rolle i beskrivelsen av psykisk sykdom, siden containermetaforen utmerker seg med en gjennomgående sterk representasjon i hele korpuset.³ Kapittel VI, avslutningskapittelet, oppsummerer de identifiserte metaforene og diskuterer funnenes relevans som indikatorer for hvorvidt vi tenker likt eller forskjellig om psykisk sykdom når vi uttrykker oss om det på tysk eller på norsk.

² Psykotiske lidelser (som schizofreni) er sinnslidelser som ledsages av hallusinasjoner, vrangforestillinger og markert avvikende atferd. De framstår som tyngre og mer alvorlige psykiske lidelser enn gruppen affektive lidelser (Paulitsch 2009:74).

³ Med termen *korpus* betegnes det samlede norske og tyske tekstgrunnlaget, hvis ikke annet framkommer av konteksten. I tilfeller hvor det henvises til bare den tyske eller norske delen av tekstgrunnlaget, brukes betegnelsene det norske hhv. det tyske korpus.

II. METAFORTEORI

Metaforen som fenomen har beskjeftiget vitenskapen siden Aristoteles' tid, og det er blitt skrevet nærmest uoversiktlig store mengder av publikasjoner om temaet. En nokså hyppig brukt måte å strukturere metafor-teoriens historie på, er å dele den kronologisk inn i tre hovedteorier: Aristoteles' **substitusjonsteori**, Richards og Blacks **interaksjonsteori** og **kognitiv (eller konseptuell) metafor-teori** med Lakoff og Johnson som hovedrepresentanter. I nyere tid er det kommet til en retning som går under betegnelsen **diskursorientert metafor-teori**, som bl.a. Lynne Cameron (2002, 2003, 2007), Deignan (2005), Semino (2008), Steen (1999, 2010, 2011) og Steen et al. (2001) er fremtredende representanter for.⁴

I det følgende gis en kort gjennomgang av substitusjons- og interaksjonsteorien for deretter å sette fokus på kognitiv metafor-teori og diskursorientert metafor-teori. Kapittelet avsluttes med en gjennomgang av Harald Weinrichs metafor-teori, som Weinrich la fram i en rekke artikler på 1950- og 1960-tallet. Weinrich regnes som den fremste europeiske forløper til KMT siden hans metafor-teori allerede inneholder alle vesentlige punkter av teorien som med stor gjennomslagskraft ble lagt fram av Lakoff og Johnson i 1980.

II.1 Klassisk metafor-teori

Klassisk metafor-teori, i etterkant betegnet som substitusjonsteori, forbindes i hovedsak med Aristoteles (384-322 f.Kr.), som var den første som jobbet fram en grundig metafor-teori.⁵ Teorien som drøftes i hans *Poetica* og *Rhetorica* går ut på at et ord blir brukt innenfor en sammenheng som det vanligvis ikke blir forbundet med, det vil si at ord blir overført fra et bruksområde til et nytt:

”Metafor” er et ord som er overført fra sin opprinnelige mening, enten fra det generelle til det spesielle eller fra det spesielle til det generelle eller fra et speciale til et annet eller ved analogi.” (Aristoteles 1989: 66)

Selve betegnelsen *metafor* går også tilbake på Aristoteles, og den har sitt utspring i det greske ordet *metapherein*, som kan oversettes med *å bære eller føre (noe) over*.

⁴ En bred drøfting av både klassisk og nyere europeisk metafor-teori samt kognitiv metafor-teori finnes hos Svare (2002:162f) og Feng (2003:15ff). Oversikter, som også inkluderer nyere kognitive metafor-teorier, finnes hos Cameron (2003:13ff) og Deignan (2005), og Steen (2011) gir en oversikt over utviklingen over de 30 siste årene.

⁵ Videre representanter for den klassiske metafor-teorien er Cicero (106-43 f. Kr.), Horatius (65-8 f. Kr.), Quintilian (ca. 35-100) og Demetrius (ca. 1. århundre e. Kr.).

Aristoteles forstår beherskelsen av metaforer som noe som ikke kan læres, og han sier at kunsten går ut på å se likheter i ting som i utgangspunktet er ulike, noe som følgelig både kreves av den som skaper og den som skal forstå metaforen.

”[...] det aller viktigste er metaforen. Den er nemlig det eneste man ikke kan hente fra andre og den er tegnet på naturgaven; for det å finne gode metaforer er å se likhet.” (Aristoteles 1989:71)

Betegnelsen *substitusjonsteori* kommer av at det skiller mellom ordrett og billedlig tale (også kalt ”egentlig” og ”uegentlig tale”) og at et ”egentlig” ord blir erstattet av et ”uegentlig” ord. Hvis vi for eksempel tar setningen ”Herkules war wie ein Löwe in der Schlacht”, står metaforen ”wie ein Löwe” for de egenskaper Herkules har til felles med en løve som slåss, altså: uredd, vill, modig, sterk. (Se nærmere Feng 2003:18f.) På den måten blir metaforen å betrakte som en språklig anomali, et avvik fra ”egentlig” språkbruk.

En beslektet teori er den såkalte *sammenlikningsteorien*, som kan forstås som en subkategori av substitusjonsteorien idet metaforen i denne teorien betraktes som en forkortet sammenlikning (Feng 2002:18, Baldauf 1997:14). Som eksempel nevner Feng med referanse til Quintilian at ”Herkules war ein Löwe in der Schlacht” kan betraktes som en forkortelse av ”Herkules war wie ein Löwe in der Schlacht”, hvor sammenlikningsmarkøren ”wie” er utelatt (Feng 2003:18f).

Substitusjons- og sammenlikningsteorien har beskjeftiget metafor-teoretikere og tenkere de siste 2000 år, blant dem Platon, Descartes, Kant og Locke, Friedrich Nietzsche, og i nyere tid Paul de Man, Jacques Lacan, Jacques Sojcher og Monroe C. Beardsley (se nærmere Feng 2003:24ff). I dag har den klassiske hhv. antikke metaforforståelsen først og fremst sin plass i analyse og tolkning av lyrikk.

Når Aristoteles omtales som grunnlegger av substitusjonsteorien, blir han ofte automatisk tatt til inntekt for et snevrere metaforsyn enn det han egentlig uttrykker i sine skrifter, det vil si: Han tilskrives et metaforsyn som deklarerer metaforen som et rent språklig fenomen, et språklig ornament, hvis hensikt er å forskjønne poesien og styrke retorikkens mulighet til å påvirke lytterne. Ifølge Golden (2001) skyldes denne noe ensidige tolkningen av Aristoteles’ metaforsyn at man tolker Aristoteles’ uttalelser løsrevet fra den kontekst de står i (2001:113).⁶ Også Svare (2002) påpeker at Aristoteles’ forståelse av metaforer ikke

⁶ I dette støtter Golden (2001:114) seg til Richards (1936): ”The traditional theory noticed only a few of the modes of metaphor; and limited its application of the term metaphor to a few of them only. And thereby it made metaphor seem to be a verbal matter, a shifting and displacement of words[...].” (Richards 1936:94).

begrenser seg til ordplanet og viser til Aristoteles' redegjørelse for metafortypen som dannes ved analogi. En slik metaforforståelse peker allerede fram mot vår tids metaforforståelse (2002:164). Som eksempel trekker Svare fram Aristoteles' omtale av metaforen "livets aften", hvor det blir klart at det ikke lenger handler om å oppdage allerede eksisterende betydningslikheter i forskjellige ord, men hvor forståelsen oppnås gjennom "en analogisk tankebevegelse der vi knytter forbindelser mellom to områder som er forskjellige, men som vi gjennom analogien likevel tenker som beslektede." (ibid.:165). Både dannelsen og forståelsen av denne metaforen bunner altså i en kognitiv prosess som forutsetter en erkjennelse av at alderdommen forholder seg til livet som aftenen til dagen.

Aristoteles var også bevisst på at metaforer var et hyppig fenomen i vanlige folks språk, men interessen hans gjaldt først og fremst metaforene i poetikken og retorikken, det vil si han behandler metaforen først og fremst som språklig virkemiddel som brukes av profesjonelle språkutøvere (Ingebretsen 2008:224). Videre var det vanlig blant teoretikerne i den klassiske perioden å betrakte metaforen som språklig pynt. Blant annet var det Quintilian, som "hevde med styrke at metaforer bare var et ornament, de var en måte å forskjønne talen på, for å behage, opplyse eller overtale leseren eller tilhøreren" (Golden 2001:114).

Likevel: Å kategorisere krever ofte en forenkling, og når vi prøver å konsentrere oss om de store linjene i metafor-teoriens historie, kan vi konkludere med at det som blir stående som vesentlige kjennetegn for klassisk metafor-teori, er at metaforer bygger på at man oppdager eksisterende likheter i begrep som i utgangspunktet er forskjellige og at metaforen, det "uegentlige" ord eller uttrykk, står som erstatning for det "egentlige" ord eller uttrykk.

II.2 Interaksjonsteori

I 1955 introduserer filosofen Max Black (1909-88) i essayet *Metaphor* en ny metafor-teori, *interaksjonsteorien*, samtidig som han legger fram en metafortypologi hvor han deler den antikke metafor-teorien inn i substitusjons- og sammenligningsteorier. Inspirasjonskilden til Black var Ivar Amstrong Richards' bok *The Philosophy of Rhetoric* (1936), som allerede inneholder alle vesentlige trekk i interaksjonsteorien. Black viderefører og videreutvikler Richards' teori og diskuterer den også i senere artikler (Black 1962 og 1979).⁷ Hans

⁷ Richards (1893-1979) var litteraturkritiker og poet. Han underviste i Cambridge og senere, fra 1944, på Havard University, men han var ingen typisk språkfilosof. Derimot var den russisk-amerikanske filosofen Max Black (1909-88) høyt ansett som språkfilosof, og dette bidro vesentlig til at metafor-teori ble et mye diskutert

interaksjonsteori går ut fra at det skjer en gjensidig påvirkning, en interaksjon, mellom to elementer i en metafor.

Interaksjonsteorien ser ikke som substitusjonsteorien på metaforen som et språklig avvik, og den betrakter heller ikke metaforens bestanddeler som to utbyttbare deler. Det som i interaksjonsteorien utgjør selve metaforen, er samspillet mellom metaforens bestanddeler, "vehicle" og "tenor",⁸ som på grunn av gjensidig påvirkning frambringer en ny betydning som bare representerer seg selv. Dette illustrerer Black med eksempelet WOMEN ARE THE NEGROES OF THE WORLD. Ut ifra substitusjonsteorien sies det i dette utsagnet noe om kvinner i verden, men *hva* forblir uklart. Ut fra et sammenlikningsperspektiv dreier det i denne metaforen seg om en sammenlikning mellom kvinner og et mørkhudet menneskeslag, som kan formuleres som WOMEN ARE LIKE THE NEGROES OF THE WORLD, men det bringer oss ikke videre i vår forståelse av metaforen. Ifølge interaksjonsteorien derimot har vi her å gjøre med to forestillinger, det vil si to mentale konsepter, kvinner og en mørkhudet menneskerase, som er plassert i en gjensidig interaktiv sammenheng og som idet de influerer på hverandre, frambringer en ny betydning som et resultat av interaksjonen. Utsagnet blir en meningsutvidelse som sier noe om både kvinner og "negroes", og vekselvirkningene av assosiasjonene fra begge begrepene bringer fram en ny forståelse i metaforen. Interaksjonsteorien jobber altså ikke på ordplanet, men på forståelsesplanet. Metaforen i interaksjonsteorien erstatter eller sammenlikner ikke et eksisterende uttrykk gjennom et annet, men den oppstår som en nyskaping som en følge av tankeprosesser som pågår i samspill mellom metaforens bestanddeler.

Med diskusjonen som Richards' og Black's teorier setter i gang, blir metaforens kognitive side trukket fram igjen og satt fokus på 2000 år etter Aristoteles. For Richards er metaforen "a borrowing between and intercourse of *thoughts*, a transaction between contexts" (Richards 1936:94). "Thought is metaphoric, and proceeds by comparison, and the metaphors of language derive there from" (ibid.). Dessuten hevder Richards i likhet med kognitivistene at metaforer finnes overalt i språket: "... we cannot get through three sentences of ordinary fluid without it!" (ibid.: 92). Likevel knyttes interaksjonsteorien først og fremst til

tema i filosofien. I tillegg til Richards og Black regnes også filosofen Eva Feder Kittay (1987) som en viktig bidragsyter til interaksjonistisk metaforsteori (Svare 2002: 11).

⁸ "Vehicle" er den delen av metaforen som står i kontrast til konteksten den står i, kalt "tenor" eller "topic". Begrepene brukes også i diskursorientert metaforsteori, og da om hverandre med "kildebegrep/kildeområdet" eller "source/sourcedomain" (for vehicle) og "målområdet" eller "targetdomain" (for topic). (Se pkt. IV.2.1.1)

skjønnlitteraturen (og ikke til hverdagspråket). Dette har sammenheng med at eksemplene som er brukt til å forklare teorien, i hovedsak refererer seg til skjønnlitterære tekster (Cameron 2003:17) og at det et godt stykke inn i det 20. århundret fortsatt var metaforens stilistiske funksjon som lingvister og språkfilosofer var mest opptatt av (Golden 2001:115).

Interaksjonsteorien har blitt kommentert av metafor-teoretikeren Paul Ricoeur (1986), som bl.a. hevder at metaforer som ”Women are the negroes of the world” ikke egentlig frambringer en ny betydning, men at de derimot kan få fram noe vi allerede tenker om et fenomen. Blacks interaksjonsteori og Riceurs utredninger av sammenhengen mellom tanke og språk har vist seg å være et velegnet utgangspunkt for å undersøke hvilke holdninger som ligger til grunn for forskjellige temaer i samfunnsdebatten. Interaksjonsteoriens metaforforståelse kommer i dag særlig til anvendelse i forbindelse med analyser av tekster som har som mål å avdekke bakenforliggende holdninger i offentlig språkbruk. For eksempel viser en undersøkelse av Flatseth (2003) hvordan metaforen ”Ugifte mødre er skitne” har satt sitt preg på Norges første offentlige abortdebatt på 1930-tallet. Også i sin avhandling *Førende forestillinger i fosterpolitikken* (2009) bruker Flatseth interaksjonsteorien for å avdekke hvilken forståelse av begrepene ”abort”, ”foster” og ”kvinne” som gjør seg gjeldende i stortingsdebatter, og hvordan kvinner som velger eller overveier abort, blir ”konstituert som etisk subjekt” (Flatseth 2009:16).

Som en i utgangspunktet kognitiv teori har interaksjonsteorien en rekke berøringspunkter med den tredje store metafor-teorien, kognitiv metafor-teori, som med stor gjennomslagskraft ble introdusert av Lakoff og Johnson (1980).

II.3 Kognitiv metafor-teori (KMT)

Idet metaforer i lang tid ble sett på som språklig anomali som i hovedsak var knyttet til retorikk og skjønnlitterært språk, ble den i språkvitenskapen lenge betraktet som et randfenomen. Etter den såkalte ”pragmatic turn” på slutten av 60-tallet, hvor det skjedde et fokusskifte fra språket som et regelstyrt system til språket i bruk, ble metaforen løst fra sin særstilling som lingvistisk randfenomen og løftet fram som et kognitivt fenomen som preger og gjennomsyrrer hverdagspråket.

Med *Metaphors we live by* (1980) legger Lakoff og Johnson fram en helhetlig metafor-teori, hvor de hevder at metaforene er styrende for hele vårt begrepssystem, måten vi forstår og uttaler oss om verden på og at de også influerer på våre handlinger:

Our ordinary conceptual system⁹, in terms of which we both think and act, is fundamentally metaphorical in nature. The concepts that govern our thought [...] also govern our everyday functioning, down to the most mundane details. Our concepts structure what we perceive, how we get around in the world, and how we relate to other people. (Lakoff & Johnson 1980:3)

Our conceptual system plays a central role in defining our everyday realities. [...] our conceptual system is largely metaphorical, [...] what we do every day is very much a matter of metaphor. (ibid.)

Grunnprinsippene som er lagt fram i *Metaphors we live by* (1980) har vært utgangspunkt for metaforforskningen innen mangfoldige disipliner gjennom flere årtier og spiller stadig en vesentlig rolle i dagens metaforforskning. Teorien er imidlertid blitt videreutviklet av både Lakoff og Johnson selv og av andre teoretikere: Lakoff (1987), Johnson (1987), Lakoff og Turner (1989), Lakoff (1993), Sweetser (1987, 1990, 1992), Grady (1997a, 1998), Lakoff og Johnson (1999) og Kövecses (2002, 2005). – En bred orientering om kognitiv metafor-teori og dens utvikling finnes hos Gibbs (1994), Kövecses (2002, 2005) og også hos Evans and Green (2006).

II.3.1 Metaforen som hverdagspråklig fenomen og tankestruktur

I motsetning til tidligere metaforforskning, som var opptatt av metaforer i poesi, retorikk og skjønnlitteratur, rettes fokuset i kognitiv metafor-teori på hverdagspråket og på metaforen som kognitivt fenomen, det vil si som en mental struktur som ligger til grunn for de fleste av våre språklige ytringer.¹⁰ Lakoff og Johnson (1980) hevder at metaforen er allestedsnærværende i språket (*Ubiquitæsthese*, Jäkel 1997:33, 2003:40), og at metaforer er

⁹ Baldauf (1997) viser til at konseptbegrepet hos Lakoff og Johnson forblir noe upresist, at det nærmest brukes intuitivt og likeledes forutsetter en intuitiv forståelse av leseren (Baldauf 1997:28). Senere (2000) uttaler hun seg nærmere om KMTs konseptualiseringsbegrep, hvor betydning forstås og likestilles med konseptualisering, og hvor det ikke skilles mellom konseptuelle og semantiske strukturer. (Se nærmere Baldauf 2000: 122). "Bedeutung ist enzyklopädischer Natur und umfasst neben sprachlichem Wissen auch das gesamte Weltwissen. Semantische Strukturen sind so grundsätzlich vor einem durch Weltwissen gegebenen Bezugsrahmen (*cognitive domain*) zu interpretieren." (ibid.)

¹⁰ I utgangspunktet skiller Lakoff og Johnson (1980) mellom *literal* og *imaginative metaphors*, dvs. mellom metaforer i hverdagspråket og metaforer i skjønnlitteraturen, og det er hverdagspråkets metaforer som er deres egentlige forskningsgjenstand. Senere gir Lakoff og Turner (1989) uttrykk for at poetiske metaforer ikke utgjør en kategori for seg selv, og at det egentlig bare dreier seg om et «kreativt overbygg» (Baldauf 2000:132), en spesiell måte å bruke innkjørte kognitive mønstre på.

så vanlige at vi som regel bruker dem ubevisst. I tillegg til å vise til metaforenes vanlige og utbredte tilstedeværelse i språket viser Lakoff og Johnson (1980) at det eksisterer en systematisk sammenheng mellom metaforene. Den vanlige språkbrukeren er seg antagelig ikke bevisst at gjengse formuleringer som «tomme ord», «en åpen samtale», «et lukket begrep» etc. for det første er metaforer, og at de attpåtil står i en systematisk sammenheng idet de er deler av en større, felles overordnet metafor, nemlig ORD ER BEHOLDERE, og at de nevnte uttrykkene verken ville bli formulert eller forstått hvis de ikke ble brakt i relasjon til en BEHOLDER-struktur, altså en mental representasjon av noe som omslutter et hult rom. (Om BEHOLDER- hhv. CONTAINERmetaforen se pkt. II.3.5.2.1.) Et umiddelbart kanskje mer innlysende eksempel er at ord som *valgkamp*, *ordkrig* og *stridsspørsmål* er metaforiske uttrykk som hører til et sett av begrep som kan samles i den overordnede metaforen POLITIKK ER KRIG. Et annet og ofte sitert eksempel som viser forholdet mellom den bakenforliggende kognitive strukturen og hvordan den gjenspeiles på ordplanet, er metaforen DISKUSJON ER KRIG, språklig realisert gjennom uttrykk vi snakker om diskusjon på: å *utfordre* diskusjonsmotstanderen, å *vinne* eller *tape* en diskusjon, å komme med et *slående* argument, å *torpedere* motstanderens argumenter etc. Slike kognitive konsepter kalles i KMT for konseptuelle metaforer eller (begreps)metaforer, mens de enkelte språklige realiseringer blir kalt metaforiske uttrykk.

Tatt i betraktning at det er hverdagsspråket som er KMTs egentlige forskningsobjekt, forundrer det ikke at det er de konvensjonaliserte metaforene som får størst oppmerksomhet, de mange metaforer som av de fleste språkbrukerne blir brukt ubevisst. Konvensjonelle metaforer, også kalt leksikaliserte eller døde metaforer, er metaforiske uttrykk som for lengst er leksikalisert, det vil si at den overførte betydningen er konvensjonalisert og gått inn i ordforrådet som én av flere betydninger av ordet. Hvis en for eksempel sammenholder leksemet *avsløre* – i betydningen *vise, få til å forstå* – med andre uttrykk som *avdekke (sannheten)*, *se (et forhold) klart*, *kaste lys over (en sak)*, kan vi se at alle disse metaforiske uttrykkene er realiseringer av en overordnet metafor, nemlig Å FORSTÅ = Å SE (eksemplet er hentet fra Golden 2006:17f). Språket er fullt av konvensjonaliserte og døde metaforer, men “what is not conventional and fixed need not be dead” (Lakoff & Turner 1989:130), for slike metaforer kan vekkes til live igjen, de kan ”revitaliseres” ved en bevisstgjøring av deres

kildeområde, for eksempel gjennom gjentakelser og metaspråklige markeringer (Goatly 1997:276f).¹¹

Som tankemodell (eller tankekonsept) kan en metafor ha mange forskjellige språklige realiseringer. Den overordnede metaforen, selve tankekonseptet, kalles som nevnt kognitiv eller (begreps)metafor (*conceptual metaphor*), mens språklige realiseringer innenfor den konseptuelle metaforen kalles metaforiske uttrykk (*linguistic metaphors*)¹². Den konvensjonelle skrivemåten for kognitive metaforer er med versaler, mens metaforiske uttrykk ikke framheves på samme måte. Metaforen, formulert etter mønstret X ER Y hhv. X=Y må imidlertid ikke leses som en proposisjon, men heller som en formel som uttrykker at måldomenet X forstås gjennom begrep fra kildeområdet Y (Lakoff & Johnsen 1980:20), altså X forstått som (eller gjennom begrep fra) Y.

II.3.2 Hva skjer i metaforen?

Det som skjer i for eksempel metaforen DISKUSJON = KRIG, er at det overføres ord fra et **kildedomene** (krig) til et **måldomene** (diskusjon), og at måldomenet gjennom denne overføringen (*cross-domain-mapping*) blir strukturert og forstått på en ny måte.

Nå kan fenomener og verden forstås på forskjellige måter. Våre oppfatninger er kulturbetinget og avhengig av den situative kontekst de oppstår i. Derfor kan det bygges forskjellige metaforer over et begrep, for eksempel kan også konseptet ”bevegelse” projiseres over på konseptet ”diskusjon”. Slik får vi metaforen DISKUSJON ER DANS, som realiseres gjennom metaforiske uttrykk som ”diskusjonspartner”, ”å følge diskusjonspartneres argumentasjon”, ”diskusjonen dreier seg om”, ”argumentasjonen går i ring” etc., alt ettersom hvordan vi oppfatter situasjonen og hvilke betydningselementer av målområdet (diskusjon) vi ønsker å framheve. Overføringen er ikke som i interaksjonsteorien å forstå som en gjensidig påvirkning av metaforens to bestanddeler, men den foregår i én retning, fra kildedomenet til måldomenet, hvorav kildedomenet er mer konkret eller avgrenset enn måldomenet, hhv. at

¹¹ En bredere omtale av revitalisering av metaforer finnes hos Müller (2008:2ff). Evt. se også Osthus (2000:51, fotnote 136).

¹² Begrepene *metafor* hhv. *begrepsmetafor* og *metaforiske uttrykk* brukes i litteraturen – og til dels også i denne avhandlingen – om hverandre. Om begrepet er brukt som betegnelse for en overordnet metafor eller et metaforisk uttrykk, går imidlertid til enhver tid fram av konteksten.

kildedomenet er kjent og måldomenet er (mer) ukjent. På den måten gjør metaforen oss i stand til å “think and talk about complex, abstract, inaccessible, poorly delineated areas of experience” (Semino 2008:132).

Det som overføres i metaforen, for eksempel i metaforen DISKUSJON = KRIG, er kunnskap (om krig), med det finnes også metaforer hvor projeksjonen består av en overføring av strukturelementer fra såkalte bildeskjemaer (*image schemes*).¹³ Et slikt strukturelement er for eksempel beholderstrukturen (se forrige punkt). En nærmere omtale av bildeskjemaer følger under pkt II.3.5.2.1.

II.3.3 Hvor kommer metaforene fra?

En sentral og vesentlig faktor i Lakoff og Johnsons metaforforståelse er **erfaringsdimensjonen:**

”The essence of metaphor is understanding and experiencing one kind of thing in terms of another.” (Lakoff & Johnson 1980:5)

Det som i denne definisjonen er nytt i forhold til andre teorier, er erfaringsaspektet. Det gir Lakoff og Johnsons teori et særpreg som også gjenspeiler seg i begrepet ”erfaringsrealisme” eller *experimentalism*, som Lakoff og Johnson selv (Lakoff 1987:xv, 265, Lakoff & Johnson 1999:172) kaller den retningen/filosofien som inkluderer praktisk erfaring som en vesentlig faktor i begrepet ”forståelse”. “[...] *we feel that no metaphor can ever be comprehended or even adequately represented independently of its experiential basis*” (kursiv i originalen), slår Lakoff og Johnson fast (1980:19). Med andre ord: det å erfare og det å forstå er tett koblet sammen. Forståelse forutsetter ikke bare erfaring, men forståelsen formes også av måten vi erfarer verden på. Dette kan anskueliggjøres gjennom metaforen ”begripe”, som aktiverer både kognitive og taktile assosiasjonsområder: Noe jeg kan holde i hendene mine, er konkret, jeg kan føle og se det, og derfor er det også begripelig, det vil si forståelig for meg. På den måten blir det transparent at forståelse også har noe med praktisk erfaring å gjøre.

¹³ Det som overføres, kan også være spesifikke bildedetaljer for å få fram en original virkning. Dette er tilfellet i de såkalte *image metaphors*, også kalt ad-hoc metaforer (Baldauf 1997) eller kreative metaforer, som gjerne brukes i poesien. Et ofte sitert eksempel for en kreativ metafor er *My wife [...] whose waist is an hourglass*, tatt fra den engelske oversettelsen av et dikt av André Breton. (Eksempelet er opprinnelig brukt i Lakoff & Turner 1989:90.)

Grunnleggende i Lakoff og Johnsons metaforforståelse er at vi i vår konseptualisering av verden benytter oss av metaforer, det vil si at vi griper tilbake til konkrete eller mindre abstrakte erfaringer for å strukturere og begripeliggjøre for oss vage eller mindre konkrete erfaringer. De fleste metaforer har ifølge erfaringsrealistene sin basis i konkrete kroppslige erfaringer som mennesker gjør gjennom sin interaksjon med verden.¹⁴ Kjernen i erfaringsrealistenes teori – både når det gjelder språksyn og sammenhengen mellom virkeligheten og vår tolkning av den – er at vår måte å kategorisere på, vårt konseptualiseringssystem, er kroppslig forankret, *embodied* (Lakoff & Johnson 1999:3). En slik kroppslig erfaring kan for eksempel være at man mister balansen, noe som kan føre til et fall eller et nederlag i en kamp. Å miste balansen er altså et utslag av en svekket stabilitet og tegn på svinnende styrke, og disse erfaringene overføres når vi for eksempel snakker om ”psykisk ubalanse”.

II.3.4 Metaforens funksjoner

Mange av metaforene vi bruker, bruker vi ubevisst. De er en del av hverdagspråket vårt og så vanlige at vi ikke legger merke til dem. På den annen side kan vi bruke metaforer bevisst, for eksempel for å forklare, for å påvirke, for å underholde eller overraske, alt etter som hvilken hensikt de skal tjene. Dessuten er det fullt mulig at flere funksjoner opptrer samtidig i metaforen. Metaforenes funksjoner kan grovt deles inn i retoriske og kognitive funksjoner (se Jäkel 2003: 31ff).¹⁵

Som retorisk virkemiddel har metaforer en overraskende, en vurderende eller en påvirkningsfunksjon (ibid.). Men ved siden av sin retoriske funksjon har metaforer framfor alt en kognitiv funksjon, som påvirker vår tenkning, vårt språk og våre handlinger, for

¹⁴ Lakoff og Johnsons erfaringsrealistiske tese ble motsagt av bl.a. Butters (1981) og Holland (1982). De betviler at det i den av Lakoff og Johnson beskrevne metaforen DISKUSJON = KRIG skjer en overføring fra noe kjent til noe abstrakt siden det er et fåtall mennesker som har en direkte erfaring med krig (Butters 1981:110; Holland 1982:292). De samme innvendinger finner vi også i dagens diskusjon, for eksempel hos Steen (2011): “[...] Why would children acquire the ‘war’ senses of *defend*, *attack*, *win*, *loose* and so on first, as a basic sense from which they have to project figurative mappings, if many children grow up in an environment where argument is fortunately much more prevalent than war?” (2011:31).

¹⁵ Jfr. også Graham Lows funksjoner av metaforer (Low 2008). Funksjonene som Low trekker fram, er at metaforene 1) har en vesentlig rolle i utforming av teorier, 2) gjør det mulig for oss å kommunisere med hverandre, å overbevise og forklare etc. , 3) gjør det mulig å visualisere og konkretisere abstrakte begrep, 4) er motiverende for læring og kan være underholdende, 5) fungerer som en hjelp til å huske det en har lært, og 6) at metaforer kan ha flere funksjoner samtidig. Low ser på metaforenes funksjon ut fra et pedagogisk-didaktisk perspektiv, men i hovedsak dekkes funksjonene han nevner også av Jäkels inndeling, som omtales under dette punktet.

metaforens vesen er (ifølge KMT) grunnleggende kognitiv. Metaforens kognitive funksjon deles hos Jäkel (ibid.) inn i tre virkemåter, som i det følgende skal betraktes litt nærmere.

Metaforens funksjon som forklarings- og tankeredskap:

Den kognitive metaforen har hovedsakelig en forklarende funksjon: det å forstå en ting gjennom begrep fra et annet betydningsdomene. Metaforen er altså først og fremst et tankeredskap, som hjelper oss til å snakke og tenke om abstrakte eller mindre konkrete forhold/størrelser ved å konseptualisere dem som ting, konkret erfarbare hendelser eller prosesser, substanser eller personer. Vi trenger metaforen for i det hele tatt å kunne uttrykke oss om abstrakte eller lite konkrete størrelser/forhold, og sånn sett er metaforen en kognitiv nødvendighet:

Metaphor is the main mechanism through which we comprehend abstract concepts and perform abstract reasoning. (Lakoff 1993:244)

Og:

Much subject matter, from the most mundane to the most abstruse scientific theories, can only be comprehended via metaphor. (ibid.)

Hvordan skal vi for eksempel snakke om noe så abstrakt som tid? Vi tenker ikke over det til daglig, men vi er vant til å uttrykke oss om tid med romlige begreper: Vi snakker om tiden som om den strekker seg ut langs en vei vi beveger oss på når vi snakker om *før* og *etter* (dvs. vi benytter oss av veiskjemaet, se pkt. II.3.5.2.1), og vi snakker om tid som om den er en beholder når vi sier at noe skjer *innenfor* et tidsrom eller *i* et bestemt år eller århundre (vi benytter oss altså av beholderskjemaet, se pkt. II.3.5.2.1). Og hvordan skulle abstrakte begrep som elektrisitet eller kjærlighet gjøres tilgjengelig for forståelsen og språket, hvis vi ikke kunne uttrykke oss om det gjennom kjente konsepter ved at vi for eksempel snakker om elektrisitet som vann (elektrisk *strøm*) og om kjærligheten som en reise (for eksempel som et stykke *livsvei* som *to reisende*, de to elskende, går sammen). Idet metaforen griper tilbake til noe kjent (erfaring, viten), hjelper den oss gjennom projeksjon å konseptualisere det nye/abstrakte gjennom det kjente/mer konkrete. Kort sagt: Idet kognitive metaforer fungerer som forståelsesredskaper og tankemodeller, hjelper de oss å organisere nye erfaringer på grunnlag av kjente erfaringsstrukturer.

Som tankeredskap har metaforen også en heuristisk funksjon, det vil si den fungerer som instrument for å oppnå (ny) forståelse eller forklaring av noe. Metaforens forklarende funksjon gjør seg i stor grad gjeldende innenfor pedagogikk/didaktikk og naturvitenskap, for

eksempel når atomets oppbygging framstilles som mini-solsystem. Ikke minst spiller den en vesentlig rolle i dannelsen av vitenskapelige teorier (Kuhn 1979, 1996), som igjen påvirker vår tenkning om et bestemt emne eller fenomen. Når nye teorier som ikke er forenlige med de gamle, overtar, er det som regel metaforer som ligger til grunn for et slikt paradigmeskifte,¹⁶ og det kan sies at et hvert verdenssyn er bygget rundt en sentral metafor. (Se nærmere Kjølrup 2006, kap. 5.) Det er interessant å se hvordan forskere som har forandret vårt tankesett (for eksempel Kepler, Darwin, Einstein, Freud og Wittgenstein) benytter seg av ulike metaforer for å utprøve nye aspekter (Stålhammar (1997:62), - en prosess som i Wittgensteins *Philosophische Untersuchungen* (1953) beskrives som et album med skisser av forskjellige landskap, sett fra forskjellige perspektiver (ibid.). Wittgensteins kommentarer til materialet, brev og dagbøker viser at ”metaforer opptræder på ett tidigt stadium av en ny teoribildning och då genererar nya insikter, som i sin tur kan utarbetas till analogier och modeller, dvs. konkreta framställningar av teorier.” (ibid.)

Metaforer skaper en sammenheng mellom det vitenskapelige språket og den verden de skal beskrive og forklare, og når teorier endrer seg, forandrer også metaforene seg. Men når en metafor først har fått aksept i et språkfelleskap, har den lett for å feste seg og påvirke den videre tenkning om et bestemt måldomene. Eller som Weinrich sier: “Die Sprache selber, kraft der in ihr angelegten Bilder, denkt uns [...] Metaphern vor und legt sie uns in den Mund.” (1976a:326). Med andre ord: Når to begrepsdomener først har blitt ført sammen i en metafor, vil dette danne grobunn for nye språklige metaforer, som gjør at vi tenker videre i de baner som ble introdusert gjennom metaforen.

Metaforens fokuseringsfunksjon:

Med metaforens fokuseringsfunksjon menes metaforens selektive karakter, det at metaforen velger ut og fokuserer på bestemte aspekter i et måldomene og samtidig skjuler andre aspekter. Denne funksjonen beskrives hos Lakoff og Johnson med begrepene *highlighting* og *hiding* (Lakoff & Johnson 1980:10).

¹⁶ Begrepet paradigmeskifte forbindes med vitenskapsteoretikeren Thomas Kuhn, som i sitt mest kjente verk *The Structure of Scientific Revolutions* (1962) hevder at vitenskapens utvikling ikke skjedde som en gradvis akkumulering av viten, men gjennom revolusjonære omveltninger som ikke var forenlige med tidligere teorier. For eksempel bygger det geosentriske og det heliosentriske verdenssyn på to uforenlige teorier/metaforer: at jorda er verdens midtpunkt versus at sola danner universets midtpunkt. Det er ifølge Kuhn ikke mulig at flere paradigmer eksisterer samtidig, dvs. et *paradigme* forstås som den dominerende, etablerte metoden og forklaringsrammen innenfor vitenskapen i en gitt tid.

Når vi for eksempel uttrykker oss om måldomenet *diskusjon* med begrep fra kildedomenet *krig*, styres med dette også vår oppfattelse av hva en diskusjon er og hvordan vi opptrer i den, det vil si den styrer både vår forståelse og våre handlinger. Struktureres måldomenet *diskusjon* derimot gjennom uttrykk fra kildedomenet *dans*, får vi en annen forståelse av begrepet diskusjon. Et måldomene kan altså forstås og realiseres språklig ut fra forskjellige perspektiver. Mens det trekkes fram bestemte aspekter fra et konsept, forblir andre aspekter skjult, og vår forståelse styres i en bestemt retning. På denne måten påvirkes og kanskje manipuleres vår oppfattelse av en bestemt sak, noe som mediene ofte benytter seg av. Som et eksempel på hvordan metaforer brukes for å manipulere, kan Lakoffs analyse om språkbruken i reportasjer under Gulfkrigen (Lakoff 1991) trekkes fram, hvor man blant annet brukte metaforer som ”kirurgisk bombing”. Ved å omtale krig som et kirurgisk inngrep framstilles bombingene som en nødvendig handling på lik linje med å fjerne en svulst eller liknende. De som utfører denne handlingen, vil da ikke oppfattes som soldater og agressorer, men heller som leger og redningsmenn. Metaforen som omdefinerte krigshandlinger til en klinisk operasjon, viste seg å være svært vellykket: Det kom aldri noen særlig sterk kritikk av USAs krigføring under Gulfkrigen fra vestlige media. (Se Askeland 2006:93.) Lakoffs studie (1991) og andre kjente ideologikritiske studier om metaforbruk i politikken (Rohrer 1995; Charteris-Black 2007) omtales av Askeland (2010b) i et kapittel om metaforer, politisk retorikk og pedagogiske tekster, hvor hun viser hvordan metaforer blir brukt til å presentere et bestemt budskap eller en bestemt ideologi. Utover de nevnte studier henvises det også til en studie om Silvio Berlusconis bruk av fotball- og religionsmetaforer (Semino & Maschi 1996), en studie om metaforer om immigrasjon til USA i amerikansk presse (Santa Ana 1999) og Charteris-Blacks analyser av kjente politikeres metaforbruk samt studier om metaforbruk innen økonomi og religion (Charteris-Black 2004, 2005, 2007). Blant annet presenteres Charteris-Blacks undersøkelse av Margaret Thatchers språkbruk (Charteris-Black 2005), hvor Askeland trekker interessante forbindelseslinjer mellom språkbruken til Thatcher og den norske politikeren Siv Jensen (Askeland 2010b:101f). I noen av de nevnte eksemplene fra Charteris-Black, som Askeland refererer til, vises det hvordan den politiske fienden blir omtalt som skadedyr og dermed skaper rom for ekstreme politiske handlinger. ”We are going to smoke them out”, sa George W. Bush om terroristene etter 11. september 2001 og lovet ”to find them and to hunt them down” (ibid.: 96). Hvis terroristene ikke er mennesker, er det heller ikke nødvendig å behandle dem som mennesker, de har med andre ord ikke krav på juridiske menneskerettigheter (ibid.). Ved å omtale fienden som dyr, blir den depersonifisert. Det betyr at fienden (terroristene) flyttes nedover på rangstigen i den universelle metaforen

THE GREAT CHAIN OF BEING, en universell metafor hvor Gud står øverst, dernest mennesker, så dyr og planter og til slutt livløse ting.¹⁷ Askeland konkluderer med at metaforene er ”ein viktig meiningsmaskin og eit smøremiddel i kommunikasjon” (Askeland 2010b:103), de er en del av politikernes språklige og politiske strategi, og de er et egnet redskap til å styre og forføre sine adressater med (ibid. 104).

Metaforer reflekterer altså et bestemt syn på verden, hvor bestemte aspekter – bevisst eller ubevisst – framheves hhv. skjules, og dette styrer vår oppfatning av verden.

II.3.5 Forskjellige metafortyper

I *Metaphors we live by* (1980) deler Lakoff og Johnson hverdagsspråkets metaforer inn i hovedsakelig tre grupper: strukturmetaforer, ontologiske metaforer og orienteringsmetaforer. Etter 1987 snakker de derimot bare om ICMs, som står for *Idealized Cognitive Models* (se pkt. II.3.5.2.1).

II.3.5.1 Lakoff og Johnsons metafortypologi av 1980

I det følgende beskrives Lakoff og Johnsons metaforinndeling av 1980, samt noen innvendinger fra andre forskere. I *Metaphors we live by* (1980) klassifiserer Lakoff og Johnson metaforene i henhold til deres kognitive funksjonalitet, hvor de som sagt hovedsakelig skiller mellom strukturmetaforer, ontologiske metaforer og orienteringsmetaforer.

II.3.5.1.1 Strukturmetaforer

Med strukturmetaforer (*structural metaphors*) betegnes metaforer hvor et komplekst abstrakt erfaringsdomene blir konseptualisert gjennom et annet, mer konkret et (Lakoff & Johnson 1980:4ff, 61ff). Strukturmetaforenes kognitive funksjonalitet består altså i at de setter oss i stand til å forstå et målbegrep/måldomene gjennom strukturen i et kildebegrep/kildedomene. I slike metaforer forsynes måldomenet med en forholdsvis rik kunnskapsstruktur ved at elementer fra et kildeområde projiseres over i et gitt målområde. Som et eksempel på dette kan igjen nevnes metaforen DISKUSJON = KRIG, hvor aspekter av konseptet *krig* overføres til konseptet *diskusjon*. Med andre ord: Når vi uttrykker oss om en diskusjon med metaforiske uttrykk som ”å forsvare sine standpunkter”, ”angripe diskusjonsmotstanderen”, ”komme

¹⁷ The GREAT CHAIN OF BEING behandles bl.a. av Kövecses (2002:124ff; 2010:152ff). Metaforen ble introdusert i kognitiv litteratur av Lakoff & Turner (1989) og er som ”folk theory” også å finne i den jødisk-kristne tradisjonen og andre kulturer.

med *slående* argumenter”, betyr det ifølge Lakoff og Johnson at vi både snakker og tenker om diskusjon som en kamphandling. Et annet eksempel på en strukturmetafor er metaforen LIVET = REISE, som struktureres gjennom metaforiske uttrykk som ”livets vei” ”livsledsager”, ”å slite i motbakker”, ”å ha medvind” etc. I begge eksemplene ser vi hvordan kunnskapsstrukturen fra et kildedomene (krig, reise) er blitt overført på et måldomene (diskusjon, livet) slik at måldomenet blir strukturert og forstått gjennom metaforen.

II.3.5.1.2 Ontologiske metaforer

Ontologiske metaforer er svært vanlige, de er ifølge Lakoff og Johnson ”among the most basic devices we have for comprehending our experience” (1980:219), de er altså et viktig redskap i vår begripeliggjøring av verden. Ontologiske metaforer har en mer beskjeden kunnskapsstruktur enn strukturmetaforer, derimot sier de noe om metaforens ontologiske status idet målbegrepet blir omtalt som objekt eller substans: “Understanding our experiences in terms of objects and substances allow us to pick out parts of our experience and treat them as direct entities or substances” (Lakoff & Johnson 1980:25). Sagt på en annen måte: Ontologiske metaforer gjør deler av våre erfaringer forståelsesmessig tilgjengelig for oss ved at abstrakte fenomener reifiseres, det vil si tingliggjøres, idet de tilskrives objekt- eller substansstatus. Dette framgår av at vi for eksempel snakker om tanker som vann (*sprudlende* ideer, tankestrøm). Da benytter vi oss av metaforen TANKER ER VANN. Når vi snakker om teorier som om de var bygninger (med uttrykk som *trinnvis*, *oppbygging*, teoriens *grunnpilarer* etc.), benytter vi oss av metaforen TEORIER ER BYGNINGER. Et annet eksempel er metaforen PSYKEN ER ET SKJØRT OBJEKT, som realiseres i metaforiske uttrykk som *en sart sjel* eller *å være knust av sorg*. (Flere eksempler se Lakoff & Johnson 1980:26ff.)

Ontologiske metaforer har som sagt en mer beskjeden kunnskapsstruktur enn strukturmetaforer, men alle strukturmetaforer inneholder en rekke koherente ontologiske metaforer, som danner viktige byggesteiner for enhver strukturmetafor:

Each structural metaphor has a consistent set of ontological metaphors as subparts. To use a set of ontological metaphors to comprehend a given situation is to impose an entity structure upon that situation. For example, LOVE IS A JOURNEY imposes on love an entity structure including a beginning, a destination, a path, the distance you are along the path, and so on. (Lakoff & Johnson 1980:219)

I kategorien ontologiske metaforer trekker forfatterne spesielt fram metaforer hvor det foreligger en personifikasjon, det vil si at abstrakte forhold og prosesser konseptualiseres

gjennom menneskelige egenskaper, som for eksempel i metaforiske uttrykk som “inflasjonen spiser opp rentene”, “livet *har skuffet* meg”, “hans religion *forbyr* ham å drikke vin” etc.

Perhaps the most obvious ontological metaphors are those where the physical object is further specified as being a person. This allows us to comprehend a wide variety of experiences with nonhuman entities in terms of human motivations, characteristics, and activities. (Lakoff & Johnson 1980:33)

II.3.5.1.3 Orienteringsmetaforer

Orienteringsmetaforer, også kalt spatial- eller rommetaforer, er basert på erfaringer relatert til menneskets orientering i rommet: det å kunne bevege seg i et rom som er strukturert gjennom en horisontal og vertikal akse. Vi organiserer våre romlige erfaringer gjerne i dikotomier som *oppe/nede*, *framme/bak*, *framover/bakover*, *over/under*, og gjennom metaforen kan denne romlige orienteringen overføres på mer abstrakte målområder. Eksempler er:

LYKKELIG ER OPPE og TRIST ER NEDE (bl.a. realisert gjennom metaforiske uttrykk som “å *sveve oppe* i skyene” og “å føle seg *nede*”), MER ER OPPE og MINDRE ER NEDE (bl.a. uttrykt gjennom metaforiske uttrykk som *stigende* hhv. *synkende* salgstall) eller GODT ER OPPE og DÅRLIG ER NEDE (bl.a. realisert gjennom metaforiske uttrykk som *høy* status og *lav* selvaktelse). (For flere eksempler se Lakoff & Johnson 1980:15ff.).

Orienteringsmetaforer tilfører enda mindre konseptuell struktur til måldomener enn ontologiske metaforer. De har ofte en evaluerende funksjon, og deres oppgave er videre å gjøre store grupper måldomener koherente med hverandre i vårt begrepssystem, for eksempel ved at alt som er positivt (lykkelig, godt, mer) uttrykkes gjennom metaforen ”oppe”.¹⁸

Lakoff og Johnsons inndeling av metaforer (1980) har blitt kritisert av flere forskere. Hovedkritikken går ut på at deres metaforgrupper ikke er homogene (Baldauf 1997:82) og at det er vanskelig å avgrense de enkelte metaforyper mot hverandre, det vil si at orienteringsmetaforer strengt tatt kan anses som en undergruppe av strukturmetaforer (Liebert 1992:31f, Villiger 2000:103) og at overgangen mellom ontologiske metaforer og strukturmetaforer er flytende. Baldauf (1997) ordner de av Lakoff og Johnson (1980) foreslåtte grupper på nytt og føyer til en ny metaforgruppe, som hun kaller attributtsmetaforer (*Attributtsmetaphern*), og som hun mener ikke har fått plass i Lakoff og Johnsons inndeling. Det dreier seg om metaforer som bunner i våre basale fysiske erfaringer med omverdenen

¹⁸ Dette er imidlertid kulturavhengig, sier Lakoff og Johnson, for “Not all cultures give the priorities we do to up-down orientation. There are cultures where balance or centrality plays a much more important role than it does in our culture.” (Lakoff & Johnson 1980:24)

(som dikotomiene lys-mørk, varm-kald, sterk-svak), og som brukes til å karakterisere abstrakte egenskaper relatert til personer, objekter, prosesser eller tilstander. (Eksempler: “en kald person”, “sterke inntrykk”).¹⁹

Til tross for at Lakoff og Johnsons metaforinndeling av 1980 har møtt en del innvendinger, må det likevel holdes fast ved at deres typologi gir en første systematisk og banebrytende beskrivelse av hverdagspråklige metaforer, og at den framstår som et funksjonelt verktøy for å sensibilisere blikket ved oppsporing av metaforer i et gitt tekstmateriale. Det innebærer at deres typologi fortsatt duger og brukes som begrepsfundament for å beskrive den indre strukturen av metaforiske konsepter.

II.3.5.2 Senere kategoriseringer

Som nevnt har Lakoff og Johnson hele tiden jobbet videre med sin teori. De har aldri distansert seg eksplisitt fra sin metaforinndeling av 1980, men fra og med 1987 (Lakoff 1987) bruker forfatterne ikke lenger typologien fra 1980 og innlemmer tidligere metaforyper i ICM-begrepet. ICMs står for *idealized cognitive models*, altså idealiserte kognitive modeller (IKMs).

II.3.5.2.1 Idealiserte kognitive modeller (IKMs)

I 1987 presenterer Lakoff og Johnson (Lakoff 1987, Johnson 1987) et helhetlig metaforkonsept idet de forsøker å binde hele den kognitive metafor-teorien inn i en kognitiv-lingvistisk ramme, hvor alle språklige ytringer kan analyseres tilbake til ICMs, det vil si gestaltaktige vitensstrukturer²⁰ som dannes på grunnlag av våre fysiske og sosiale erfaringer.

¹⁹ Disse metaforene finner vi også i Kövecses' oversikt over "Common source domains" (Kövecses 2002:18,19), hvor det bl.a. også nevnes "Heat and Cold" og "Light and Darkness."

²⁰ Gestaltbegrepet kommer fra gestaltpsykologien og er et uttrykk for dens grunnleggende antagelse at menneskets persepsjon skjer i større konstellasjoner og ikke i etter hverandre persiperte enkeltelementer. For eksempel oppfattes en melodi som en helhet og ikke som en rekke atskilte toner. Et viktig karakteristikum er at en gestalt i sin helhet er mer enn summen av sine deler (dens *oversummativitet*), at den grunnet sin helhet har en egen karakter og egenskaper som ikke konstituentene den er sammensatt av har. (Baldauf 1997:33). Gjennom Lakoff (1987) ble gestaltbegrepet innført i lingvistikken.

Det teoretiske grunnlaget for Lakoff og Johnsons modellbegrep og organisering av forståelse i modellaktige strukturer ble lagt med Roschs prototypeteori (Rosch 1975).

Roschs prototypeteori, også kalt "the theory of prototypes and basic-level categories" (Lakoff 1987:39), bryter med den klassiske oppfatning av at kategorier er avgrensede enheter som defineres gjennom et sett av nødvendige og tilstrekkelige kriterier. Gjennom en rekke eksperimenter kunne det derimot vises at kategoriene har uklare, frynsete grenser, og at det innenfor kategoriene finnes bedre og dårligere representanter for en kategori.²¹ (Ordet *spurv* er for eksempel en bedre representant for kategorien *fugl* enn *høne* eller *pingvin*.) De mest representative medlemmer innenfor en kategori kalles for prototyper eller prototypiske eksemplarer (Lakoff 1987:41), sagt på en annen måte: de er "udiskutable medlemmer av en kategori" (Golden 2005:38).

I beskrivelsen av den hierarkiske struktureringen av kategorier er basisnivå et sentralt begrep. Ord på basisnivå er langt mer frekvente enn andre. De tilhører en mer sentral del av ordforrådet og består gjerne av enkle, altså ikke sammensatte ord (Golden 2005:39), og det er de ordene som er "our earliest and most natural form of categorization" (Lakoff 1987:49).

Ord som ligger på nivået over basisnivået, er mer abstrakte og kan bare framstilles presist gjennom et ord på basisnivå. Hvis noen ber oss om å tegne et *møbel* eller et *kjøretøy*, kan utfallet være forskjellig. Blir vi derimot bedt om å tegne en *stol* eller en *bil*, som er ord på basisnivå, er svaret klart. Kategoriene under er mer spesialiserte (for eksempel *gyngestol* eller *lastebil*) og krever mer kunnskap, noe som igjen er sammenfallende med observasjonen at ord på basisnivå er de ordene vi lærer først.

Eksemplene som er brukt, kan muligens gi inntrykk av at det bare er objekter som har basisnivåstatus, men slik er det ikke. Også blant handlinger og egenskaper finnes det kategorier med basisnivåstatus, for eksempel *spise* og *løpe* (for handlinger), og *varm* og *høy* (for egenskaper), men disse er det ikke så lett å kategorisere (Golden 2005:39).

Gestaltbegrepet brukes også som grunnlag for andre konsepter i kognitiv lingvistikk, for eksempel i Fillmores prototypiske modellkonstellasjoner, kalt *frames* (Fillmore 1982, 1985). Frames er mentale strukturer "that shape the way we see the world" (Lakoff 2004:xv), de

²¹ Klassifiseringskriteriet for om noe er et representativt medlem av en kategori eller ikke, er ikke lenger såkalte *feature lists* (nødvendige og tilstrekkelige egenskaper), men om det foreligger familielikheter (*family resemblances*). Begrepet *family resemblances* refererer seg til Wittgensteins begrep *Familienähnlichkeit*. (Se Lakoff 1987:16).

uttrykker en forestilling om en konseptuell organisering av virkeligheten, som i vitenskapelig litteratur finnes under mange forskjellige navn: script, scenario, scene, cultural model, global pattern, schema, cognitive model, experimental gestalt og idealized cognitive model. En *frame* kan for eksempel være et restaurantbesøk, og innenfor denne rammen finnes en rekke *related concepts* og *scenarios*, det vil si en rekke faste komponenter (bord, stoler, kelner etc.) og handlingssekvenser (som å velge eller bli vist til et bord, å lese menyen, bestille maten).

Også metaforiske IKMs er strukturert på en bestemt måte, og de kalles metaforiske scenarier (*metaphorical scenarios*). En interessant framstilling av metaforiske scenarier finnes i Jäkel (1997, kap. 8), hvor det demonstreres hvordan vitenskapsteoriens utvikling er knyttet til metaforiske scenarier i tankemodellene til innflytelsesrike teoretikere fra Aristoteles til Kuhn.

I likhet med prototypenes forenklende modellkarakter dreier det seg også ved IKMs om modellaktige abstraksjoner og forenklinger, det vil si forenklinger av våre erfaringer til en abstrahert modell, som styrer vår tenkning og våre handlinger. IKMs betraktes som basisenhet av menneskelig tenkning («...we organize our knowledge by means of structures called *idealized cognitive models*, or ICMs”, Lakoff 1987:68), og konsepter forstås på bakgrunn av en relevant IKM. For eksempel er konseptet *tirsdag* bare meningsfullt på bakgrunn av en *uke*-IKM, vår viten om at det dreier seg om en tidsenhet bestående av sju deler, at den inneholder fem arbeidsdager og to helgedager osv. Men disse konsepter gjenspeiler ikke en objektiv virkelighet, de er idealiserte: ”Our model of a week is idealized. Seven-day weeks do not exist objectively in nature. They are created by human beings. In fact, not all cultures have the same kind of week.” (Lakoff 1987:69) Et annet klassisk eksempel er konseptet *bachelor/ungkar*, som er knyttet til et bestemt *samfunns*-IKM, nærmere sagt en modell av et samfunn hvor institusjonen ekteskap finnes og hvor man har bestemte forestillinger om i hvilken alder kvinner og menn skal gifte seg. At det dreier seg om en idealisert modell, altså en modell som ikke nødvendigvis må være sammenfallende med virkeligheten, vises ved at konseptet *ungkar* verken omfatter katolske prester som lever i sølibat eller homoseksuelle menn.²² Om konseptet *bachelor* (som omtales utførlig hos Lakoff 1987:70f) sier Lakoff: ”This idealized model, however, does not fit the world very precisely. It is oversimplified in its background assumptions.”

²² En katolsk prest som lever i sølibat eller en ugift homoseksuell mann vil derfor være perifere instanser i forhold til prototypen ungar i vårt idealiserte samfunns-IKM og vil ergo være et dårlig eller lite representativt eksempel for konseptet ungar.

IKMs er altså konseptuelle modeller, både metaforiske og ikke metaforiske, som vi organiserer vår viten med (Osthus 2000:127). I metaforen projiseres enten semantiske innholdsstrukturer fra en ikke metaforisk IKM over på et annet begrepsdomene, eller det overføres bildeskjematiske strukturer til en korresponderende struktur i et annet domene (Lakoff 1987:114). Imidlertid er det alltid bare *deler* av et kildeområde som blir overført:

A metaphoric mapping involves a source domain and a target domain. The source domain is assumed to be structured by a propositional or image-schematic model. The mapping is typically partial; it maps the structure of the ICM in the source domain onto a corresponding structure in the target domain. (Lakoff 1987:288)

Den metaforiske projeksjonens ufullstendighet (partielle karakter) kan for eksempel demonstreres med metaforen DISKUSJON ER KRIG. Riktig nok kan begrep som *motstander* (i en diskusjon), *angripe* (sin diskusjonsmotstander), *forsvare seg* (med argumenter), *bombardere* (med spørsmål) overføres fra krigs- til diskusjonsdomenet, men hva som kan overføres, er begrenset. Det går for eksempel ikke an å snakke om et (krigs)fangenskap som følge av en diskusjon (Osthus 2000:129) eller om *krigsskadeerstatninger* etc. (Osthus 2000:129 f).

Typiske idealiserte kognitive modeller hvor det skjer en strukturoverføring, er de såkalte **bilde- eller forestillingskjemaer**, som vi her skal komme litt nærmere inn på:

I 1987 publiserer Mark Johnson *The body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. I boka (1987:XIV), hvor det finnes en grundig gjennomgang av de enkelte skjemaene, gir han følgende definisjon av *image schemata*:

”An image schema is a recurring, dynamic pattern of our perceptual interactions and motor programs that gives coherence and structure to our experience.” Med andre ord:

Bildeskjemaer er stadig gjentatte, dynamiske mønstre, som er forankret i menneskets tidlige erfaringer av kropp-rom-relasjoner, og som brukes som grunnstrukturer ved senere begrepsdannelse. Lakoff (1987:267) beskriver dem som ”relatively simple structures that constantly recur in our everyday bodily experience: CONTAINERS, PATHS, LINKS, FORCES, BALANCE, and in various orientations and relations: UP-DOWN, FRONT-BACK, PART-WHOLE, CENTER-PERIPHERY, etc.²³” Idet bildeskjemaer er basert på kropp-rom-relasjoner som inngår i allmenn menneskelig erfaring, forundrer det ikke at de samme bildeskjemaer brukes som ekvivalente metaforer i forskjellige språk. Dette gir videre

²³ En mer omfattende liste av *image schemata* finnes hos Johnson (1987:126).

grunn til å anta at det kan dreie som om universelle strukturer (se for eksempel Johnson 1992:354, Boers 1999:48).

Dannelsen av bildeskjematiske metaforer beror på en projeksjon av gestaltaktige, skjematiske strukturer som har sitt utspring i vår elementære interaksjon med verden: det at vi med den kroppen vi har, orienterer oss i den verden vi lever i. Disse erfaringene overføres i metaforen til mer abstrakte områder. Med andre ord: Ved at skjematiske strukturer fra vår konkrete realitetserfaring overføres på et mindre konkret måldomene, konstitueres betydning på en ikke proposisjonell måte (Baldauf 1997:123). For eksempel oppfatter vi oss selv som objekter *i* verden (altså *i* beholderen verden), vi oppholder oss *i* eller *utenfor* et rom eller hus, vi bruker kjøretøy, som vi går *inn* og *ut* av, vi opplever vår egen kropp som beholder for våre organer, en beholder vi kan *fylle* næring *i* hhv. en beholder som næring sluses *gjennom*. Det er slike erfaringsmønstre som gjør at vi produserer og forstår uttrykk som at noe ”står *i* avisen”, ”å ha *innblikk i* noe”, eller å få bestemte tanker ”*ut* av hodet” etc.

I betegnelsen av bildeskjemaer veksler Lakoff (1987) mellom begrepene *schema* og *image schema/image schemata*, som har forskjellig opphav. Begrepet *image schemata* ble preget av Johnson (1987), mens *skjemaer* som “structures of imagination” allerede ble introdusert i Kants *Kritik der reinen Vernunft* (1781).²⁴

Den engelske betegnelsen *image schemas* eller *image schemata* er i norske studier ofte gjengitt med *bildeskjema* (Askeland 2008, Golden 2005), men også betegnelsen *forestillingsskjema* forekommer (for eksempel i Golden 2006). Betegnelsen *forestillingsskjema* tilsvarende den tyske termen *Vorstellungs-Schem*, som brukes av Jäkel (1997, 2003). Han argumenterer for en bedre egnethet av sin egen oversettelse av den engelske termen framfor den direkte oversettelsen *Bild-Schema*, idet det engelske ordet *image* ikke bare betyr bilde i konkret forstand, men at det i den engelske originalbetegnelsen skinner gjennom at *image* har noe å gjøre med forestillingskraft, ”imaginative capacity” (Jäkel 1997:29, 2003:30). Den norske oversettelsen *bildeskjema* kan i likhet med tysk *Bild-Schema*

²⁴ “Kant understood schemata as structures of imagination that connect concepts with percepts. He described them as ‘procedures for constructing images’ and thus involving perceptual patterns in our bodily experience.[...] Kant’s interpretation is somewhat limited by his peculiar view of concepts, but he does recognize the imaginative and nonpropositional nature of schemata.” (Johnson 1987:21) Turner (1991:266, n15) gir en oversikt over litteratur og utvikling av skjemabegrepet fra Kant (1781) til Fillmores ”frames” (1982 og 1985). En detaljert framstilling av skjemabegrepets utvikling finnes også hos Rumelhart (1980).

kanskje virke litt misvisende siden disse skjemaer ikke representerer konkrete bilder, men en struktur. Likevel vil jeg i denne studien i hovedsak holde meg til betegnelsen bildeskjema, som tross alt allerede er et innarbeidet begrep i norske metaforstudier. I tillegg føyer det seg etter min oppfatning bedre inn i norsk språk å snakke om bildeskjematiske framstillinger av psykisk sykdom (se f.eks. V.8.1.1) framfor forestillingsskjematiske framstillinger av psykisk sykdom, som rent fonetisk virker betydelig tyngre. Det kan dessuten nevnes at også Schiefer (2006) i sin tyskspråklige studie av metaforer i medisinsk språk bruker betegnelsen *bildschematische Metaphern*.

BEHOLDER-skjemaet²⁵

kan beskrives som en prototypisk erfaringsstruktur som består av en innside og en utside som omslutter et rom, som har et innhold. Denne erfaringsstrukturen som har sitt utspring i egne kroppsrelaterede erfaringer (det at vi erfarer vår kropp som en slags beholder), danner grunnlaget for en idealisert kognitiv beholdermodell, et BEHOLDER-IKM eller CONTAINER ICM, som i tillegg til vår viten om strukturens beskaffenhet organiserer all vår viten om denne strukturens funksjon: at det er mulig å putte eller helle noe opp i denne beholderen, at den kan fylles og tømmes, at noe kan sluses gjennom den osv. Mange av våre daglige gjøremål (som å gå inn eller ut av et rom, putte noe i eller ta noe ut av en skuff) er preget av beholder-erfaringer, og disse brukes når vi skal konseptualisere og uttale oss om mer abstrakte forhold, som for eksempel å befinne seg *i* en krise eller å komme seg *gjennom* eller *ut* av den.

Til den grunnleggende beholder-erfaringen hører også noe som Johnson (1987:39) omtaler som "transitivity of containment", som betegner en romlig organisering etter "matrjoschka-prinsippet" (Barkfelt 2003)²⁶, altså et sett av i hverandre plasserte beholdere etter samme prinsippet som en russisk "matrjoschka" (en hul tredukke som igjen inneholder flere stadig mindre dukker som er plassert i hverandre). Johnson selv forklarer dette med bildet av en klinkekule som puttes i en ny pose, og denne posen puttes så igjen i en større pose, hvorav han utleder følgende logiske formel: "[...] if a set A is a member of (is contained by) set B,

²⁵ Beholdermetaforen omtales allerede i Lakoff & Johnson (1980:29f) under ontologiske metaforer. Senere (Johnson 1987, kap. 2 og 5) blir den beskrevet og kategorisert som *image schema* (1987: 21-23, 34f, 39f).

²⁶ Skrivemåten hos Barkfelt er "Matrioschka-Prinzip" (2003:247).

and set B is a member of (is contained by) set C, then A is a member of set C.” (Johnsen 1987:39) Denne logiske måten å kategorisere og organisere vår persepsjon på har ifølge eksperientalistene sitt opphav i konkrete romerfaringer (“experience of containment”). “If B is *in* A, then whatever is in B is also *in* A. If I am *in* bed, and my bed is *in* my room, then I am *in* my room.” (Johnson 1987:22)

Beholder-skjemaet er en struktur som mange metaforer er basert på, uten at det vanligvis er oss bevisst. Det er neppe noen (utenom spesielt interesserte lingvister) som tenker over at vanlige vendinger som *i* Europa, *i* et vennskap, *i* sommer, *i* eller *utenfor* arbeidstid, *i* sinnet eller *i* fortvilelsen er metaforiske uttrykk basert på beholderstrukturen. ”There are many metaphors that are based on the CONTAINER schema”, sier Kövecses (2006:209), ”STATES ARE CONTAINERS, PERSONAL RELATIONSHIPS ARE CONTAINERS, THE VISUAL FIELD IS A CONTAINER. This is why we can be *in* trouble, we are *in* love, and things come *into* view.” (ibid.)

VEI-skjemaet

En annen basal og ytterst vanlig erfaringsstruktur som er knyttet til vår orientering i rommet, er vei-skjemaet. Det består av strukturelementene utgangspunkt, målpunkt og en strekning mellom dem.²⁷ Vei-skjemaer avtegner seg i mange daglige gjøremål. Uansett om det gjelder en lang reise eller en dagligdags handling som å føre en gaffel fra tallerkenen til munnen, følger vi det samme skjemaet, det vil si den samme handlingsstrukturen som starter i et gitt utgangspunkt og ender i et gitt målpunkt. Fordi handlinger som regel er målrettede og forbundet med bevegelse, er det nærliggende at et handlingsmål konseptualiseres som mål på en veistrekning, og at de handlingssekvenser som er nødvendige for å nå målet, blir konseptualisert som vei. (Se Baldauf 1997: 140). Man kan for eksempel snakke om ”stegene” eller ”trinnene” i en byggeprosess eller en diettplan, og om ”å legge et hinder i veien” for å forstyrre eller ødelegge noens planer.

Det er forskjellige aspekter av vår veierfaring som kan brukes metaforisk, for eksempel erfaringer knyttet til bevegelsesaspektet (Eks.: Han kjørte raskt gjennom programmet) eller vår viten om en veis forløp (Eks.: Han utviklet seg i feil retning). Idet vei-skjemaet er knyttet til en bevegelse mellom et utgangspunkt og et målpunkt, og idet handlinger som regel er

²⁷ I tillegg nevner Kövecses (2006) retning (*direction*) som et fjerde strukturelement i vei-skjemaet(2006:210).

målrettet, kan det hevdes at enhver observerbar forandring fra en tilstand A til en tilstand B generelt kan struktureres gjennom vei-skjemaet (ibid.). En svært utbredt og ofte sitert metafor som er basert på vei-skjemaet er LIVET ER EN REISE. (Se f.eks. Kövecses 2006:210-211; 2010:34-35.)

SKALA-skjemaet

Våre forestillingsskjemaer er som sagt knyttet til grunnleggende erfaringer med orientering i rommet, altså vår orientering etter rommets horisontale og vertikale akser. Mens vår mentale representasjon av VEI-skjemaet vanligvis orienterer seg etter en horisontal akse, følger SKALA-skjemaet en vertikalorientering. Erfaringsgrunnlaget for vertikalorienteringen OPP/NED hhv. OPPE/NEDE bunner i vår egen fysiognomi, menneskekroppens vertikale utredning (vi går oppreist), og vår (stort sett ubevisste) erfaring med gravitasjonen.

En annen grunnleggende erfaring som er strukturert etter vertikalaksen (*verticality schema*), er en økning eller forminskning av mengder. For eksempel observerer allerede små barn at melkeoverflaten i et glass stiger når man skjenker mer melk i glasset, og at den synker når det blir drukket av melken. På bakgrunn av slike observasjoner dannes metaforen MER = OPP(E) og MINDRE = NED(E). Også erfaringen med å vokse (oppover) omfattes av VERTIKAL-skjemaet, og denne kvantitative økningen er igjen forbundet med en kvalitativ vurdering:

”Wir erfahren Wachstum als Aufwärtsbewegung (nicht nur an uns selbst, sondern z.B. auch an Pflanzen), verschiedene Größen als unterschiedliche Stufen einer vertikalen Skala und verbinden beides aufgrund unserer Beschaffenheit, besonders aufgrund der Bindung von Größe an physische Kraft, mit eindeutiger Wertung.” (Baldauf 1997:153)

Det er altså ikke bare den normative metaforen OPP(E) = MER hhv. MINDRE = NED(E) som avledes av SKALA-skjemaet, men også den vurderende MER/OPP(E) = POSITIV hhv. MINDRE/NED(E) = NEGATIV.

Barnet er stolt av at det vokser, det å vokse oppleves som noe positivt. Tilsvarende oppfattes metaforer som *økonomisk vekst* og *oppgangstider* som noe positivt, mens *nedgangstider* og *nedgradering* er metaforiske uttrykk som plasseres i den andre enden av skalaen og gir negative assosiasjoner.

II.3.5.2.2 Primærmetaforer og sammensatte metaforer

Ifølge erfaringsrealistene er det slik at våre erfaringer spiller en avgjørende rolle i dannelsen av metaforer, og noen metaforer synes å være mer grunnleggende enn andre for vår videre begrepsdannelse. Grady (1997a) forsøker i sin avhandling å analysere seg fram til metaforer som andre metaforer er bygd opp av. Han introduserer begrepene **primærmetaforer** (*primary metaphors*) og **sammensatte metaforer** (*complex metaphors*), hvorav primærmetaforene kan sammenliknes med atomer, mens de sammensatte metaforene kan ses på som molekylære konstruksjoner som er bygd opp av mindre enheter (atomer).

Primærmetaforene motiveres gjennom såkalte **primærscener** (*primary scenes*) og **subscener** (*subscenes*). Dette er kognitive strukturer som organiserer aspekter i våre erfaringsmønstre:

”A primary scene is a cognitive representation of a recurring experience type which involves a tight correlation between particular aspects of the experience.” (Grady1997a:86)

Primærmetaforer bunner altså i stadig gjentatte, elementære fysiske erfaringer, det vil si primærscener, hvor det skjer en korrelasjon mellom kroppslige og kognitive erfaringer. Sammenhengen mellom en elementær fysisk erfaring og dens betydning overført på et abstrakt domene, kan for eksempel illustreres med det metaforiske uttrykket ”å svelge et argument”, som er en språklig realisering av metaforen ACCEPTING IS SWALLOWING.²⁸ Denne metaforen har ifølge Grady sitt utspring i den dagligdagse erfaring med å ta til seg mat og at det faktisk må en beslutning til, en såkalt *low-level-decision*, i forbindelse med at vi svelger den maten vi har i munnen. I og med at denne erfaringen knytter seg til tidlig barndom, og at det altså dreier seg om en svært elementær erfaring, kalles denne og liknende metaforer for primærmetaforer.²⁹

Grunnlaget for Gradys teori er Christopher Johnsons *Theory of Conflation*, som forklarer hvordan primærmetaforer oppstår gjennom sammenkobling av subjektive følelser og sansemotoriske erfaringer i tidlig barndom, som senere brukes i metafordannelsen. For

²⁸ Primærmetaforer strukturerer – som andre metaforer – det abstrakte gjennom det mer konkrete. Kildebegrepet (svelge) i metaforen ACCEPTING IS SWALLOWING har mer sanseinnhold enn målbegrepet det strukturerer (akseptere).

²⁹ Idet primærscener er fast forankret i menneskets basale fysiske erfaringer, kan det antas at disse er universelle eller i hvert fall tilnærmet universelle størrelser. Grady (1997b:80) viser for eksempel til at metaforen IMPORTANT IS BIG forekommer i så ulike språk som tyrkisk, zulu, hawaiiisk, russisk og malayisk.

eksempel, forklarer Johnson, er barnets følelse av kjærlighet og omsorg forbundet med følelsen av morens fysiske nærhet, morens kroppsvarme, når moren holder barnet kjærlig inntil seg. Dette leder til en udifferensiert erfaring (*undifferentiated experience*), hvor domeneene kjærlighet/omsorg og varme er blandet sammen. Disse blir senere skilt fra hverandre, mens assosiasjonene som forbinder de to domeneene blir stående som ”begrepsmessige spor”, slik at uttrykket ”et varmt smil” senere assosieres med de følelser barnet forbandt med å føle morens kroppsvarme.

Det som er vesentlig ved primærmetaforer, er at de reflekterer basale kroppslige erfaringer, som det å svelge noe eller å føle fysisk nærhet til noen. Siden disse erfaringene går helt tilbake til tidlig barndom, er det ifølge erfaringsrealistene rimelig å anta at det er slike erfaringer utviklingen av vårt begrepsapparat baserer seg på. En rekke av Gradys primærmetaforer er systematisk skissert i Lakoff & Johnson (1999:49ff). For eksempel:

Affection Is Warmth

Subjective Judgement: Affection

Sensorimotor Domain: Temperature

Example: “They greeted me *warmly*.”

Primary Experience: Feeling warm while being held affectionately.

(Lakoff & Johnson 1999:50)

Important Is Big

Subjective Judgement: Importance

Sensorimotor Domain: Size

Example: ”Tomorrow is a *big* day”.

Primary Experience: As a child, finding that big things, e.g., parents, are important and can exert major forces on you and dominate your visual experience.

(*ibid.*)

Andre primærmetaforer som omtales i Lakoff & Johnson (1999:49ff.) er: *Happy Is Up*, *Understanding Is Grasping*, *Intimacy Is Closeness*, *Change Is Motion*, *Control Is Up*, *Bad Is Stinky*, *Difficulties Are Burdens* osv.

Med utgangspunkt i Johnsons *Conflation Theory* hevder Grady at tidlig sammensmelting av erfaringer i hverdagslivet gir opphav til hundrevis av primærmetaforer, som igjen kan settes

sammen til mer komplekse strukturer, det vil si sammensatte metaforer (Lakoff & Johnson 1999:49).

Grady (1997a) tar for seg mange av Lakoff og Johnsons (1980) metaforer og analyserer seg fram til det han kaller primærmetaforer (*primary metaphors*), altså enkle, grunnleggende, erfaringsbaserte projeksjoner (*basic mappings*), som igjen gir opphav til metaforiske uttrykk innenfor en rekke andre domener. Et eksempel er den sammensatte metaforen A PURPOSEFUL LIFE IS A JOURNEY, som kan dekomponeres til primærmetaforene *Purposes Are Destinations* (erfaringsbasis er for eksempel at barnet krabber fram til eller strekker seg mot en leke det ønsker å nå) og *Actions Are Motions* (hver fysisk handling innebærer bevegelse) pluss en kulturelt forankret forestilling (*cultural belief*) om at mennesker har mål i sitt liv og at de skal handle slik at disse målene oppnås.

At primærmetaforer kan danne komplekse metaforer, betyr ikke nødvendigvis at alle komplekse metaforer er sammensatt av primærmetaforer. De kan også være sammensatt av andre komplekse metaforer. Det som imidlertid er viktig for Grady og erfaringsrealistene, er å vise at det er konkrete erfaringer som er motivasjonsbasis for metafordannelsen. I sin artikkel "THEORIES ARE BUILDINGS revisited" (1997c) viser Grady bl.a. at metaforen THEORIES ARE BUILDINGS (formulert av Lakoff og Johnson) ikke uten videre kan knyttes til konkrete erfaringer, men at dette blir mulig ved å bryte den komplekse metaforen ned i mer elementære metaforer (*primitives*), nemlig ORGANIZATION IS PHYSICAL STRUCTURE og PERSISTING IS REMAINING ERECT, som begge ifølge Grady kan knyttes til menneskelig erfaring.

Om det er slik at man ved en nedbryting av metaforer i mindre bestanddeler alltid vil komme fram til en plausibel forankring i konkrete sansemotoriske erfaringer, kan sikkert diskuteres. Det som imidlertid har vist seg som en interessant hypotese, som også har inspirert andre forskere, er Gradys tankegang om at enkelte metaforer er mer grunnleggende enn andre, og at dette har sammenheng med alminnelig, menneskelig erfaring.

II.3.5.2.3 Lakoffs *Integrated Theory of Metaphor*

Etter at kognitiv metaforteori i 1980 fikk sitt store gjennombrudd gjennom Lakoff og Johnson, arbeidet forfatterne videre med sin teori og utgav i årene etter en rekke betydningsfulle verk (Lakoff 1987, Johnson 1987, Lakoff og Turner 1989, Lakoff 1993, Lakoff og Johnson 1999) hvor også innvendinger mot deres teori (for eksempel Grady 1997a,

1998; Sweetser 1987, 1990, 1992) er blitt tatt hensyn til og innarbeidet i teoriens videre utvikling. Med målet om å styrke den teoretiske basis for sin erfaringsrealisme trekker Lakoff og Johnson inn forskjellige teorier (Johnsons *Theory of Conflation*, Gradys *Theory of Primary Metaphor*, Narayanans *Neural Theory of Metaphor* og Fauconnier og Turners *Theory of Conceptual Blending*) og bruker dem som komponenter i en overordnet ”Integrated theory of Primary Metaphor”. (Se Lakoff & Johnson 1999:46ff.)

Gradys *Theory of Primary Metaphor* og Johnsons *Theory of Conflation* er allerede blitt beskrevet. De to teoriene som i Lakoffs *Integrated Theory of Metaphor* gir støtte til Gradys teori om primærmetaforer og Chris Johnsons sammensmeltingsteori vil jeg i det følgende komme kort inn på:

Srini Narayanans *Neural Theory of Metaphor* forklarer at assosiasjonene som skapes i sammensmeltingsperioden, faktisk beror på neurale forbindelser mellom områder av hjernen som er aktive i denne prosessen. Ifølge denne teorien er det for eksempel slik at en stadig rekurrerende erfaring av korrelasjonen av *More* og *Up* vil føre til at det etableres en forbindelse av karakteristiske neurale nettverk i hjernen for disse to begrepene i hhv. domenet for kvantitet og domenet for vertikalitet. Disse neurale forbindelsene muliggjør en konseptuell projeksjon mellom *More* og *Up* slik at ord for vertikalitet (*rise, fall, high, low* etc.) også kan brukes som konvensjonelle indikatorer for kvantitet. (For flere detaljer se Lakoff og Johnson 1999:54ff.)

Narayanans teori gir riktig nok støtte til Johnsons sammensmeltingsteori, men det kreves fortsatt klarere empiriske og naturvitenskapelige bevis for å dokumentere sammenhengen mellom tanke og språk i metaforen (Goschler 2008:223f, Steen 2011:35).

Mens Chris Johnsons *conflation theory* forklarer hvordan primærmetaforer blir til, forklares dannelsen av sammensatte metaforer først og fremst gjennom Gilles Fauconnier og Mark Turners *Theory of Conceptual Blending* (Fauconnier og Turner 1996, 1998), som sier at forskjellige betydningsdomener som er representert gjennom mentale rom, kan aktiveres samtidig og at det under visse betingelser kan skapes nye forbindelser og assosiative forgreninger mellom disse (*new cross-domain associations*), slik at det gjennom en ny blanding (*blends*) av tidligere separate metaforiske domener oppstår nye, det vil si sammensatte metaforer (*complex metaphors*). “Blending happens when several mental spaces are drawn on in one utterance or thought, and these become fused to create a further mental space” (Deignan 2005:165). Teorien kan brukes for å beskrive “how we think about any

utterance that draws on different mental spaces at once” (ibid.), den prøver altså å forklare hvordan metaforer oppstår gjennom online prosessering. “Using blending theory, we discard the notion that the source domain structures the target domain and, instead, see a third, blended mental space being created (ibid.:165f).”

II.3.5.3 KMTs avgrensing mot substitusjons- og interaksjonsteori

Etter å ha presentert de tre store retningene i metaforforskningens to tusen år lange historie, vil jeg kort oppsummere hva som skiller disse tre retningene. Deretter skal jeg gå inn på noen kritikkpunkter mot KMT og nye retninger i metaforforskningen som har vokst frem av kritikken mot og i dialog med kognitiv metaforteori.

Hvordan KMT skiller seg fra de andre to teoriene, kan sammenfattes i følgende punkter:

- Metaforen i KMT er først og fremst et **kognitivt fenomen**. Dermed avgrenser KMT seg mot den klassiske metaforteorien, hvor metaforen blir oppfattet som et språklig fenomen. ”For proponents of Conceptual Metaphor Theory, thought has primacy over language.” (Deignan 2006)
- I klassisk metaforteori blir metaforen oppfattet som språklig avvik, mens den i KMT blir betraktet som et grunnleggende fenomen som språket vårt er bygd på, den er en del av **hverdagsspråket**, og ikke et poetisk eller retorisk ornament. ”It has become an accepted tenet in metaphor studies that metaphor is found throughout everyday language” (Cameron 2003:1, med henvisning til Gibbs 1994).
- I både interaksjonsteorien og KMT blir metaforen oppfattet som et kognitivt fenomen, men **overføringsretningen** er forskjellig. Mens overføringen i KMT sies å gå i én retning, nemlig fra kildedomenet til måldomenet, skjer det i henhold til interaksjonsteorien en gjensidig påvirkning.
- Begge teoriene (interaksjonsteorien og KMT) er imidlertid enige om at det skapes en ny betydning ved at to betydningsdomener møtes i metaforen. Ved at det i metaforen bringes sammen to domener som i utgangspunktet ikke har noe med hverandre å gjøre, **skapes det (en grad av) likhet** (*similarity*), mens metaforen i substitusjonsteorien bygger på allerede eksisterende likhet.

- KMT skiller seg vesentlig fra de to andre retningene ved at **erfaringsdimensjonen** står sentralt i dens metaforforståelse, og at *understanding* er nært knyttet til *experiencing*. Ifølge KMT gir grunnleggende antropologiske erfaringer opphav til mange metaforiske mønstre. Grunntesen er at menneskene i konseptualisering av sin komplekse virkelighet benytter seg av elementære erfaringer for å strukturere mer abstrakte forhold og prosesser.
- Sammenliknet med de to andre hovedretningene i metafor-teori er KMT utvilsomt den retningen ”som har bidratt mest til å undersøke korleis språkbrukarar skaper, bruker og forstår metaforar” (Askeland 2006:90).

II.4 Kritikk av KMT

KMT har møtt kritikk på forskjellige punkter. Kritikken av kognitivistenes metafor-teori har både bidratt til en videreutvikling av Lakoff og Johnsons teori (både av dem selv og andre forskere), samt frambrakt en ny metodologisk retning, såkalt tekstbasert metafor-forskning, som omtales under punkt II.6. Men først skal det tas opp noen kritikkpunkter mot KMT.

II.4.1 KMTs ”historieløshet”

I kritikken mot KMT trekkes det fram av bl.a. Semino (2008:9) at kognitivistene vanligvis påberoper seg full originalitet når det gjelder utforming av kognitiv metafor-teori. Dette til tross for at vesentlige aspekter og grunnprinsipper av KMT allerede er blitt tatt opp av tidligere tenkere, om enn fra andre innfallsvinkler og med forskjellig vektlegging.³⁰ Som det allerede er blitt påpekt, kan vi finne en rekke berøringspunkter og paralleller mellom KMT og tidligere teoretiske skrifter om metaforen, for eksempel at allerede Aristoteles var opptatt av kognitive aspekter ved metaforen (se bl.a. Svare 2002:164f, Golden 2001:113, Cameron 2003:13f). Det er også blitt nevnt at det finnes overlappinger mellom KMT og Richards og Blacks interaksjonsteori, og at kognitive aspekter ved metaforen og metaforenes allestedsnærværende i språket har vært et tema for mange betydelige europeiske filosofer og lingvister gjennom flere århundrer, for eksempel John Locke, Giambattista Vico, Immanuel Kant, Friedrich Nietzsche³¹, Blumenberg og Weinrich (se Jäkel 1997:121ff). Likevel avviser

³⁰ Oversiktlige framstillinger av KMTs forløpere gis hos Jäkel (1997) og Cameron (2003).

³¹ Nietzsches nærhet til kognitivistenes metaforforståelse uttrykkes bl.a. av Hansen og Holmegaard (1997), som har kommentert Nietzsches ofte siterte utsagn om at vitenskapelig sannhet er identisk med en hær av metaforer: ”Denne den tidlige Nietzsches opfattelse af forholdet mellem virkelighed og sprog ligger meget tæt

kognitivistene ethvert slektskap med tidligere tradisjoner og framstiller sin teori som sin egen genuine oppfinnelse. (Se også Haser 2005:71.) En vedkjennelse av berøringspunkter og likheter med tidligere metaforforskning hadde imidlertid ikke svekket KMT, men tvert imot gitt ytterligere støtte til KMTs teser (Semino 2008:9). Også Jäkel (1997) kritiserer Lakoff og Johnsons «historieløshet» og sier at en sterkere interesse for forløpere ville spare metaforforskerne for den møysommelige oppgaven å oppfinne hjulet på nytt (Jäkel 1997:140)³².

II.4.2 KMTs manglende hensyn til (sosio)kulturelle forhold

Lakoff, Johnson og Turner har i flere sammenhenger understreket at metaforer er et resultat av menneskets interaksjon med verden. Det som imidlertid er blitt mindre vektlagt, er kulturens rolle både som metaforforsker og metaforbærer (Askeland 2008:77). Gibbs (1999a, 2006) er av den oppfatning at kulturen og hvordan den enkelte språkdeltaker opplever den, også influerer på metaforene, og at all kognisjon er del av en kulturell situasjon. Gibbs og Steen (1999:1ff) beskriver forholdet mellom metaforer i språk, individets tanker og kultur som noe som er tett innvevd i hverandre (Gibbs og Steen 1999:1ff), og videre framheves det av Gibbs & Perlman (2006:217) at det ved siden av metaforenes kognitive motivering også bør tas hensyn til andre faktorer som innvirker på metafordannelsen, deriblant kulturelle normer og sosial kontekst. Betydelige bidrag til hvordan kulturen og den sosiokulturelle konteksten influerer på metafordannelsen er gjort gjennom Kövecses forskning (Kövecses 2005, 2006).

I artikkelen “Taking metaphors out of our head and putting it into the cultural world” (1999a) tar psykolingvisten Gibbs selvkritikk for i tidligere studier å ha neglisjert det sosiokulturelle aspektet:

Although I interpreted my findings as supporting the idea that embodied metaphor plays a major role in both thought and language, this work did not

på grundforutsætningerne bag den metaforteori, der i de seneste år er blevet udviklet af den såkaldte kognitive semantik.” (Hansen & Holmegaard 1997:18). Sitatet som Hansen & Holmegaard her referer til, stammer fra Nietzsches skrift “Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinn” (1873) og lyder slik i norsk oversettelse : “Hva er altså sannhet? En bevegelig hær av metaforer, metonymier og antropomorfismer; kort sagt, en sum av menneskelige relasjoner, poetisk og retorisk forsterket, som er blitt overført og smykket, og som etter lang bruk nå forekommer folket kanoniske og bindende.” (Lægreid & Skorgen 2001:335)

³² Osthus (2000) tar opp Jäkels metafor, men ytrer seg mer pragmatisk: «Für die Metaphernanalyse bleibt [...] bei der Erfindung des Rades die Frage nach der Urheberschaft zweitrangig, solange das Rad rollt.» (2000: 132)

explicitly acknowledge that social and cultural constructions of experience fundamentally shape embodied metaphor. (Gibbs 1999a:155)

Med referanse til antropologiske studier som viser at menneskelig kroppslig erfaring blir formet av kulturen, trekker han den slutning at

“embodied metaphor arises not from within the body alone, and is then represented in the minds of individuals, but emerges from bodily interactions that are to a large extent defined by the cultural world.” (ibid.)

Og:

“Our social/cultural interpretation of an event (i.e., its appraisal) shapes how our bodies experience emotions.” (ibid.)

Det Gibbs vil fram til når han snakker om “taking metaphor out of our heads and putting it into the cultural world”, er at vi, altså forskerne, erkjenner at en kognitiv metafor ikke er en isolert, forhåndsdefinert størrelse som sitter i hodene til folk, men at metafordannelsen også beror på kulturelle erfaringer og verdier som påvirker våre handlinger og interaksjonen med andre og verden rundt oss, og at det kognitive ikke kan isoleres fra kulturen. Målet hans er å vise behovet for å utvide et begrenset individualistisk metaforsyn som knytter metaforen til en biologisk betinget kognitiv struktur til en mer omfattende metaforforståelse som også tar i betraktning den kulturelle konteksten som metaforen oppstår i, og den funksjon den har i en bestemt situasjon.

Når det gjelder metaforens situerte betydning og dens sosiokulturelle motiverthet, bør også kritikken fra Michael Toolan (1996) nevnes. Han mener at forskerne i den kognitive tradisjonen har vist for lite interesse for den interaktive siden ved metaforbruk og metaforenes funksjon i en kommunikativ sammenheng. Toolan selv representerer et interaktivt perspektiv på metaforbruk med utgangspunktet i språket i bruk. Hans forskningsinteresse gjelder spørsmål om hvordan metaforer oppstår, hvordan de brukes og forstås i en reell kommunikasjon og hva de forteller om de som kommuniserer. Også Steen (2008a, 2011) legger i sin modell for metaforanalyse (“a multi-dimensional/multi-disciplinary framework for the study of metaphor”) stor vekt på å trekke inn det kommunikative plan og integrere både metaforens språklige, kognitive og kommunikative plan i metaforanalysen. (Om Steens modell se nærmere pkt. II.6.)

II.4.3 KMTs manglende hensyn til diakroni

Lakoff og Johnson har også blitt kritisert for sitt synkrone metaforsyn. Bant annet har det av Liebert (1992), Geeraerts/Grondelaers (1995) og Jäkel (1997, 2003) blitt framsatt krav om at

den kognitivistiske metafor-teorien må utvides med et diakront perspektiv for at etymologiske undersøkelser skal kunne gi støtte til synkrone data.

Når Jäkel (2003:49ff) argumenterer for at etymologisk, encyklopedisk og kulturell kunnskap i større grad må trekkes inn som faktorer som påvirker metafordannelsen, viser han også til historisk-semantiske metaforstudier av Traugott (1985) og Sweetser (1987, 1990). Idet de påviser at det foreligger en tydelig systematikk i den historiske utviklingen av metaforer, kan ikke enkeltleksemer lenger betraktes isolert, men kan ses som et indisium på en konseptuell-metaforisk projeksjon av hele betydningsdomener (Jäkel 2003: 49). Det viser seg at etymologiske data gir støtte til synkrone metaforstudier, det vil si at “the historical and synchronic data point to one and the same cognitively based analysis of the relevant semantic domain (Sweetser 1990:23).”

II.4.4 Manglende språklige bevis og manglende bevis på sammenheng mellom det kognitive og lingvistiske plan i metaforen

Lakoff og Johnson har blitt mye kritisert for a) at de ikke problematiserer grunnlaget for sine språkdata, det vil si at de i sine eksempler bruker et språklig materiale som ikke baserer seg på autentisk språk, men som mer eller mindre er basert på forskernes egen språklige intuisjon eller er tatt fra et leksikon, løsrevet fra enhver kontekst³³, og b) at det i deres metafor-teori ikke finnes noen presis prosedyre for identifisering av metaforer. (Se for eksempel Baldauf 1997:93ff, Jäkel 1997:144ff, Semino 2008:10.)

The main proponents of CMT mostly relied on artificially constructed examples to support their claims, and did not develop an explicit methodology for the extrapolation of conceptual metaphors from linguistic data. This casts doubts on the reliability of claims about conventional conceptual metaphors, and on the exhaustiveness of the CMT account of metaphor in language (Steen 1999; Low 2003; Semino et al. 2004; Deignan 2005). (Semino 2008:10)

³³ For eksempel brukte Carlo Grevy (1999) Internett og Kvasir for å undersøke i hvilken grad metaforiske uttrykk som Lakoff og Johnson brukte som eksempler for sine kognitive metaforer, var representert i store nettbaserte korpora. Undersøkelsen viste store frekvensforskjeller mellom de enkelte uttrykkene, og at enkelte uttrykk i det hele tatt ikke fantes i det store nettbaserte korpus. Da Grevy for å undersøke grunnlaget for metaforen IDEAS ARE FOOD brukte Lakoffs eksempler *They ate the lesson up* og *They gobbled up this [sic!] ideas*, fant han bare to forekomster, og de var fra Lakoffs egen hjemmeside. Grevy (1999:177) uttrykker derfor med rette skepsis til påstanden om at vi i den vestlige verden skulle oppfatte ideer som føde, når det faktisk ikke finnes belegg for dette i reell språkbruk.

a) Manglende språklige bevis

Slutninger som trekkes på grunnlag av et begrenset språklig materiale som ikke står i en autentisk kontekst, sier i mange tilfeller bare noe om potensielt mulige metaforer, men de sier ingenting om allmenne underliggende kognitive mønstre (Osthus 2000:112). De sier altså ingenting om hvorvidt disse metaforene faktisk brukes i autentisk tale, om de er *folk models*³⁴. Det forskerne derfor etterlyser, er et empirisk grunnlag for Lakoff og Johnsons metafor-teori, altså en metodologisk forbedring i form av korpusbaserte undersøkelser som tar utgangspunkt i autentisk språkbruk. (Se for eksempel Baldauf 1997:93, Jäkel 1977:144, Deignan 2006).

b) Manglende bevis på sammenhengen mellom det kognitive og det lingvistiske plan

Det andre ankepunktet når det gjelder relasjonen mellom tankestrukturer og språk, er kognitivistenes manglende presisjon i sin framstilling av sammenhengen mellom kognitive metaforer og deres språklige uttrykk. I Lakoff og Johnsons teori foreligger det ikke klare nok bevis for at det finnes en direkte forbindelse mellom språk og tenkning (Goschler 2008:24f, 223f, Steen 2011:35), for mens de utelukkende presenterer språklige data, uttaler de seg om konklusjoner og teser på det kognitive plan. Når man ut fra språklige observasjoner konkluderer med at det foreligger kognitive strukturer som man igjen “forklarer” de språklige observasjonene med, dreier det seg om en sirkulær argumentasjon (Goschler 2008:25). Derfor trengs det utenomspråklige data for å kunne bevise at det som reflekteres i språket, virkelig er kognitive strukturer.

Også Osthus (2000) påpeker at en ren lingvistisk bevisføring i kognitiv semantikk ikke er tilstrekkelig og etterlyser støtte fra psykologisk kognisjonsforskning:

Solange die Ergebnisse einer sich als kognitiv bezeichnenden Semantik nicht verbunden werden mit Untersuchungen zur psychologischen Kognitionsforschung ist der Vorwurf einer möglicherweise modischen 'kognitiven' Weihe der eigenen semantischen Analysen nicht gänzlich von der Hand zu weisen". (Osthus 2000:12)

³⁴ *Folk models* eller *folk theories* er inngrodde tankemodeller som vi vanligvis bruker ubevisst i vår kategorisering av verden. Som Lakoff (1993: 118) sier: "We use cognitive models in trying to understand the world. [...] Ordinary people without any technical expertise have theories, either implicit or explicit, about every important aspect of their lives. Cognitive anthropologies refer to such theories as *folk theories* or *folk models*." Folk models/folk theories omtales også av bl.a. Holland & Quinn (1987) og Kövecses (2000, Kap.7).

Når det gjelder pålitelige bevis på sammenhengen mellom det språklige og kognitive plan, mener Svanlund (2001:83f), ut fra et grammatisk utgangspunkt, at det i den kognitive metafor-teorien stilles for lave krav til empiriske analyser og at det legges for stor vekt på enkeltsetninger framfor en mer grundig undersøkelse av konvensjonaliserte leksikalske mønstre. Han mener at en leksikalsk systematikk hvor leksikalske relasjoner (som synonymy, antonymy, hyponymy) blir overført uforandret, vil være et sterkt indisium på at det foreligger en overordnet projeksjon fra det kognitive til det språklige. Selv undersøker Svanlund denne systematikken i sin avhandling om vekt- og tyngdemetaforer i svensk. Der sammenfatter han de systematiske funnene ikke i metaforer uttrykt som formler (som det ellers har vært vanlig i KMT), men nøyer seg med mer allment å beskrive relasjoner mellom mål- og kildeområde.³⁵

Diskusjonen om hvordan man på en pålitelig måte kan dokumentere sammenhengen mellom metaforenes kognitive og språklige plan, har frambrakt flere modeller for metaforidentifisering innenfor tekstbasert metaforforskning, og de viktigste av disse omtales i metoddelen i kap. IV.

Uansett kritikken mot KMT og kognitivistene må det sies at det likevel er deres fortjeneste at metaforen som en kognitiv størrelse som gjennomsyrrer hverdagsspråket, har blitt trukket fram i lyset og framstilt i en konsistent teori. Fortsatt kan ingen teoretisk innledning til en kognitiv-lingvistisk metaforstudie unngå å referere til Lakoff og Johnsons grunnleggende forskning på feltet. Forståelsen av metaforen som noe som ligger til grunn for hele vårt konseptjonelle system, har ikke bare gjort den interessant for lingvister og litteraturvitere, men også for psykologer, filosofer, pedagoger, antropologer, teologer, naturvitere og andre yrkesgrupper. Idet metaforen er allestedsnærværende i språket har kognitiv metafor-teori fått innpass i mange forskningsfelt, og i dag er metaforforskningen kanskje i større grad enn andre forskningsgrener blitt både tverrfaglig og interdisiplinær (Gibbs 2008:4).

II.5 Weinrichs metafor-teori

Mellom 1958 og 1976 utvikler den tyske lingvisten og romanisten Harald Weinrich en metafor-teori som kan ses på som en tidlig versjon og europeisk parallell til kognitiv

³⁵ Også Goschler (2008) avstår i sin analyse *Metaphern für das Gehirn* fra å formulere overordnede metaforer, men velger heller å klassifisere og beskrive kildeområdene som brukes i beskrivelsen av spesifikke funksjoner i hjernen.

metafor-teori idet den allerede inneholder alle vesentlige trekk og teser som finnes i teorien som Lakoff og Johnson introduserer i full bredde i 1980.³⁶ Også Weinrich har, som Lakoff og Johnson, en konseptuell forståelse av metaforen, men han utvider sin teori om konseptuell-metaforiske *Bildfelder* med en lingvistisk definisjon, det vil si en definisjon som fokuserer på metaforens språkplan, og det er spesielt dette som gjør Weinrich interessant for denne avhandlingen.

Weinrichs metafor-teori (hans *Bildfeld*-Modell) har fått lite eller ingen oppmerksomhet utenfor den tyskspråklige metafordiskusjonen³⁷, men hans teori er blitt ”oppdaget på nytt” og tilkjent status som en i sine vesentlige trekk tidlig versjon av Lakoff og Johnsons metafor-teori. Osthus (2000:125) snakker om en ”Wiederentdeckung des langezeit vernachlässigten Bildfeldmodells vor allem innerhalb der jüngsten deutschen Rezeption der amerikanischen Kognitivistik”, og fremhever i den sammenheng studier av Liebert (1992), Baldauf (1997) og Jäkel (1997) som eksemplariske.

I sin konseptuelle forståelse av metaforen ser Weinrich ikke på den enkelte metafor som et isolert fenomen, men konstaterer at metaforer står i en overordnet sammenheng, et *Bildfeld*. Ønsket om klassifisering av enkelte metaforiske uttrykk er opprinnelig forbundet med Saussures tese om at språklige fenomener ikke forekommer isolert, men at de alltid står i en større struktursammenheng (Osthus 2000:118). Slik som ord i en ikke-metaforisk tekst tilhører et *Wortfeld*, står også metaforer i et overordnet *Bildfeld*: ”Im Maße, wie das Einzelwort in der Sprache keine isolierte Existenz hat, gehört auch die Einzelmetapher in den Zusammenhang des Bildfeldes. Sie ist eine Stelle im Bildfeld” (Weinrich 1976a [1958]:283). Om dette bildefeltets status sier Weinrich: ”Das Bildfeld gehört [...] zum objektiven, virtuellen Sozialgebilde der Sprache.” (ibid.) Forankringen i et bildefelt er en forutsetning for en metafors suksess i språkfellesskapet (Weinrich 1976[1958]:286). Isolerte metaforer, altså metaforer som ikke står i et bildefelt, er unntaket (ibid.).

Hvordan enkeltmetaforer står i en sammenheng, illustrerer Weinrich med metaforen/bildefeltet WORTMÜNZE idet han viser hvordan betydningsdomenene (die *Bildfelder*) språk og økonomi (Sprache und Finanzwesen) er koblet sammen i en lang rekke metaforer.

³⁶ Weinrichs metafor-teori ble utviklet i fem artikler : ”Münze und Wort. Untersuchungen zu einem Bildfeld” (1958), ”Semantik der kühnen Metapher” (1963), ”Metaphora memoriae” (1964), ”Allgemeine Semantik der Metapher” (1967) og ”Streit um Metaphern” (1976b). Et samlet (og bearbeidet) opptrykk av tekstene finnes i Weinrich (1976a): *Sprache in Texten*.

³⁷ Dette gjelder især amerikansk metafor-forskning i Lakoff- og Johnson-tradisjonen, og Jäkel (1997:132) formoder at dette har sammenheng med at Weinrichs arbeider bare er oversatt til fransk (1997:132).

Metaforer som *Wortschatz, ein Wort prägen, goldene Worte, Wortreichtum* etc. sammenfatter han i bildefeltet WORTMÜNZE. Det er tydelig at begrepet *Bildfeld* hos Weinrich tilsvare Lakoff og Johnsons *cognitive* eller *conceptual metaphor*, bare at notasjonsmåten er forskjellig. Weinrichs WORTMÜNZE kan altså like godt formuleres som ORD ER PENGER eller SPRÅK ER ØKONOMI. I mange andre av Weinrichs eksempler kjenner vi igjen metaforer som også har blitt formulert av Lakoff og Johnson. For eksempel er bildefeltet VERSTANDESLICHT en klar parallell til metaforen UNDERSTANDING IS SEEING, og bildefeltet WORTKAMPF kan omformuleres til ARGUMENT IS WAR. Begrepene *Bildfeld* og *conceptual metaphor* er som nevnt parallelle begrep som betegner den kognitive rammen de enkelte metaforiske uttrykk (hos Weinrich ganske enkelt kalt Metaphern) samles under.

Det som skjer i metaforen, er ifølge Weinrich at to språklige betydningsdomener (*zwei sprachliche Sinnbezirke*) kobles sammen i en språklig akt og settes i analogi til hverandre. ”In der aktuellen und scheinbar punktuellen Metapher vollzieht sich in Wirklichkeit die Koppelung zweier sprachlicher Sinnbezirke.” (Weinrich 1976a [1958]: 283) For metaforen WORTMÜNZE forklarer Weinrich det slik: ”In der Metapher Wortmünze ist nicht nur die Sache ’Wort’ mit der Sache ’Münze’ verbunden, sondern jeder Terminus bringt seinen Nachbarn mit, das Wort den Sinnbezirk der Sprache, die Münze den Sinnbezirk des Finanzwesens.” (ibid.) I stedet for *Sinnbezirk* bruker Weinrich også betegnelsen *Bedeutungsfeld*, hvor han videre skiller mellom *bildspendendes* og *bildempfangendes Feld*, som kan sies å tilsvare Lakoff og Johnsons *source-* og *target domains*. Idet vi i Weinrichs modell har med to forskjellige betydningsdomener å gjøre, hvorav det ene har en givende funksjon (*Spender*) og det andre en mottagende (*Empfänger*), foreligger det en tydelig parallell til både KMTs “Domänen-These”, som sier at det foreligger en forbindelse mellom to ulike konseptuelle domener (Jäkel 2003: 40) og KMTs “Unidirektionalitäts-These”, som sier at overføringen skjer i en bestemt retning, nemlig fra et konkret kildeområde til et abstrakt målområde (Jäkel 2003: 55).

Også KMTs tese om metaforens nødvendighet, det at vi trenger metaforen som kognitiv ramme for i det hele tatt å kunne tenke om abstrakte størrelser (som f.eks. hukommelse), er formulert hos Weinrich: ”Wir können einen Gegenstand wie die Memoria nicht ohne Metaphern denken.” (Weinrich 1976a [1964]:294)

I sin teori omtaler Weinrich metaforene ofte som tankemodeller, og han erkjenner deres verdensbildedannende funksjon. ”Metaphern, zumal sie in der Konsistenz von Bildfeldern

auftreten, haben den Wert von (hypothetischen) Denkmodellen”, sier Weinrich (ibid.). Weinrichs hypotetiske tankemodeller er sammenlignbare med Lakoff og Johnsons IKMs (Jäkel 1997:134), men de har forskjellige metafor-teoretiske premisser. Mens metaforisiteten til et språklig uttrykk hos Lakoff og Johnson mer eller mindre vurderes gjennom intuisjon og uten empirisk støtte³⁸, er Weinrich opptatt av å beskrive metaforer i sin naturlige kontekst.

Ifølge Weinrich (1976a[1958]:288f) er bildefeltene/metaforene først og fremst kulturelt konstante faktorer, som i stor grad preger verdensbildet til det kulturområdet de tilhører. Han antar at bildefelt har en iboende dynamikk hvor metaforer stadig blekner og avløses av nye metaforer, men at bildefeltene som sådanne består, og at det er ytterst sjeldent at nye bildefelt oppstår (ibid.). Bildefeltenes bestandighet fører med seg en slags metaforisk logikk som er styrende, ja tvingende, for vår tenkning. Når han gjennom eksempler fra flere språk og århundrer gjør rede for utbredelsen av metaforen *Wortreichtum* (som tilhører det overordnede paradigma WORTMÜNZE)³⁹, konstaterer Weinrich: ”Der Denkwang, der von dieser metaphorischen Logik ausgeht, hat viele Jahrhunderte hindurch die europäischen Sprachen und Literaturen beherrscht.”(ibid.:289)

En sentral tanke i kognitiv metafor-teori (og interaksjonsteori) er at metaforen ikke beror på likhet (som substitusjonsteorien hevder), men at den kan skape likhet. Den samme tanken finnes hos Weinrich:

”.. dann drängt sich die Gewißheit auf, daß unsere Metaphern gar nicht, wie die alte Metaphorik wahrhaben wollte, reale oder vorgedachte Gemeinsamkeiten abbilden, sondern daß sie ihre Analogien erst stiften, ihre Korrespondenzen erst schaffen und somit demiurgische Werkzeuge sind.” (Weinrich 1976 a[1963]:309)

Heller ikke tankegangen om at elementære kroppsrelaterte menneskelige erfaringer danner kognitive mønstre, det vil si skjemaer (slik erfaringsrealistene påstår), er fremmed for Weinrich. Han utelukker i hvert fall ikke at metaforene også gjenspeiler allmenne antropologiske grunnerfaringer:

”Ich will nicht einmal ausschließen, daß es auch zwischen verschiedenen Kulturkreisen überraschend ähnliche Bildfelder gibt, die dann wohl gewisse

³⁸ Lakoff innrømmer selv: “We make this claim on basis of our own intuitive observations, though to really establish it, one would have to do thorough empirical studies.” (1987:408)

³⁹ Weinrich (ibid.:282, 283) presiserer videre at metaforen (*Wortreichtum*) er “eine Stelle im Bildfeld” (WORTMÜNZE), det vil si den opptar en plass innenfor bildefeltet og hvis den forsvinner, etterlater den seg en ledig plass i bildefeltet som igjen kan fylles av en ny metafor.

anthropologische Grunderfahrungen des ganzen Menschengeschlechtes zum Ausdruck bringen." (Weinrich (1976a[1976b]:335)⁴⁰

Bildfelder er som regel ikke noe som "tilhører" den enkelte språkbruker, men det finnes et felles overindividuell bildeforråd, "eine überindividuelle Bildwelt als objektiven, materialen Metaphernbesitz einer Gemeinschaft" (Weinrich 1976 a[1958]:277). Dette fellesskapet begrenses ikke til språkfellesskap, men ses i relasjon til kulturelle likheter, begrunnet i en felles kultur og/eller geografisk nærhet."Es gibt eine Harmonie der Bildfelder zwischen den einzelnen abendländischen Sprachen. Das Abendland ist eine Bildfeldgemeinschaft." (Weinrich 1976a:287) Men siden det også finnes like *Bildfelder* i svært forskjellige kulturer, antas det at også antropologiske grunnerfaringer spiller en rolle i metafordannelsen (Weinrich 1976a[1976b]:335).

Når bildefeltene er like, betyr det derimot ikke at de enkelte metaforene nødvendigvis utformes med akkurat de samme ordene:

Bildfelder im Weinrichschen Sinne sind nicht auf Sprechergemeinschaften, sondern auf gemeinsame Kulturkreise bezogen, während das Wortfeldparadigma zumindest die interne Struktur der Wortfelder eines gemeinsamen Inhaltsbereiches verschiedener Einzelsprachen charakteristische Abweichungen vorweisen kann. (Osthus 2000:121f).

Hvordan Weinrichs metaforteorien brukes sammen med og som et supplement til KMT, ser vi for eksempel i Drewers innledning til *Die kognitive Metapher als Werkzeug des Denkens* (2003), hvor hun etter å ha gjort rede for Lakoff og Johnsons metaforforståelse forklarer sammenhengen mellom det kognitive og språklige nivå i metaforen og – som en selvfølge – trekker inn Weinrichs *Bildfeld*-begrep. Metaforens kognitive virkning, skriver Drewer, viser seg i metaforisk brukte leksemer som stammer fra bestemte konseptuell-semantiske områder som står i relasjon til hverandre og danner *Metaphernnetze*/metafornett hhv. *Bildfelder*/bildefelt (2003:1). Slik er språklige metaforer både en følge av metaforisk strukturert viten, men også en indikasjon på det (ibid.).

⁴⁰ Tilsvarende kommer Coseriu (1979:42) på grunnlag av at det finnes like metaforiseringer mellom vidt forskjellige kulturer, til den konklusjonen at disse beror på kulturovergripende, antropologiske konstanter, på en universell menneskelig fantasi: "Wir müssen also annehmen, daß verschiedene Individuen in verschiedenen Teilen der Welt fast gleiche Intuitionen gehabt haben und sie in ihrer jeweiligen Sprache mit sich entsprechenden Metaphern zum Ausdruck gebracht haben".

Oppsummering:

Som vist, finner vi i Weinrichs metafor-teori allerede alle vesentlige trekk som kjennetegner den kognitive metafor-teorien som senere med stor gjennomslagskraft ble introdusert av amerikanske forskere. Det at Weinrich ser metaforen i sammenheng med det kulturområdet den oppstår i, at han ser de enkelte metaforene som deler av et overordnet geografisk/kulturelt bestemt metafor-felleskap (*Bildfeldgemeinschaft*), viser imidlertid at hans metafor-forståelse favner videre enn Lakoff og Johnsons metafor-begrep, som i utgangspunktet begrenser metaforen til en biologisk determinert mekanisme. Det som kan anses som Weinrichs viktigste bidrag til metafor-forskning, ligger imidlertid på det metodologiske plan idet han utviklet en tekstlingvistisk metafor-analyse, som knytter sammen metaforens lingvistiske og kognitive nivå. (Mer om dette se pkt. IV.2.1.2.)

II.6 Tekstbasert metafor-forskning med hovedvekt på diskursorientert metafor-teori (DMT)

I kjølvannet av kritikken av det konstruerte og til dels svært begrensede språkmaterialet kognitivistene baserte sine metaforer på, samt deres mangelfulle utforskning av sammenhengen mellom språklige og kognitive konsepter, har det vokst fram en forskningsretning som undersøker metaforer i autentiske tekster.

Innenfor tekstbasert metafor-forskning skiller man mellom kvantitativ og korpusbasert metafor-forskning og (hovedsakelig) kvalitativ diskursorientert metafor-forskning⁴¹. Med diskurs menes som nevnt språket i bruk, det vil si “naturally occurring language use: real instances of writing or speech which are produced and interpreted in particular circumstances and for particular purposes.” (Semino 2008:1). I kvantitativ og korpusbasert metafor-forskning jobber man med elektroniske korpora som omfatter store tekstmengder fra forskjellige sjangere. Målet med denne type forskning er å finne ut hvilke metaforer som er hyppigst brukt og i hvilke sammenhenger, og hvilke metaforer som faktisk er språklig tilgjengelige. I diskurs- eller diskursorientert metafor-forskning⁴² jobber man som sagt mer kvalitativt og med språk i en autentisk kontekst, man jobber diskursbasert, og ikke – som i kognitiv metafor-teori

⁴¹ Askeland (2008) bruker begrepene *diskursorientert*, *diskursiv orientert* og *diskursanalytisk* om hverandre.

⁴² For en utførlig orientering om diskursorientert metafor-forskning vises det til Deignan (2005).

– med oppdiktede eller isolerte setninger. Når det gjelder den foreliggende studien, orienterer den seg innenfor den kvalitative, diskursive retningen.

Tekstbasert (korpusbasert og diskursorientert) metaforforskning eksisterer i dag ved siden av kognitiv og psykolingvistisk metaforforskning, hvor man er opptatt av å undersøke menneskets begrepsstrukturer og prosesser i hjernen⁴³. Samtidig kan de forskjellige retningene dra veksler på hverandre og resultere i integrative analysemodeller (som f.eks. Steens tredimensjonale modell for metaforanalyse, beskrevet litt lenger nede under dette punktet). Deignan (2005), som deler inn metaforforskningen i henhold til forskningsmål, skiller mellom kognitiv og psykolingvistisk metaforforskning, korpusbasert metaforforskning og diskursanalytisk metaforforskning. Diskursanalytisk eller diskursorientert metaforforskning står i motsetning til både korpusbasert og psykolingvistisk metaforforskning, som begge forsøker å utvikle og teste teoretiske modeller for tanke og språk. Diskursanalytisk metaforforskning har ikke som mål å teste en teori eller modell, den er heller interessert i hvordan betydning skapes gjennom språk, “how speakers use language to create meaning, metaphor being one tool in this task” (Deignan 2005:123), og den bruker kognitiv metafor-teori som rammeverk og startpunkt for analysen. – Dette skisserer i grove trekk aktuelle retninger i dagens metaforforskning. Mest aktuelt for den foreliggende studien er den diskursorienterte retning, som i det følgende skal omtales nærmere.

Diskursorientert metafor-teori

Diskursorientert metafor-teori er egentlig ikke å betrakte som en egen teori, men heller som en ny metodologisk retning innenfor kognitiv metaforforskning. I litteraturen refereres den til både som teori og metode, avhengig av om fokuset ligger på metafor-teoretiske aspekter eller på analyseprosessen. Av samme grunn vil den også i denne studien omtales både i teori- og metodedelene. Diskursorientert metafor-teori (DMT) oppstod som en korreksjon til den tradisjonelle kognitive metafor-teoriens mangelfulle utforskning av sammenhengen mellom språklige og kognitive konsepter og kognitivistenes intuitivt og kontekstuavhengig formulerte metaforer.

⁴³ Som sentrale kognitivister, det vil si forskere som er opptatt av å identifisere begrepsmetaforer, kan nevnes Lakoff og Johnson (1980, 1999), Kövecses (2000, 2002) og Grady (1997a). Den mest sentrale skikkelsen i psykolingvistisk metaforforskning er Gibbs (f.eks. Gibbs 1994, 1999a, 1999b, 2006), andre betydningsfulle bidrag kommer fra Giora (f.eks. 2003, 2008) og Genter & Bowdle (2001, 2008).

I likhet med KMT forstås metaforen også i DMT som et kognitivt fenomen. Men i motsetning til KMT, som ser på metaforen som en statisk og biologisk bestemt struktur, betraktes metaforen innenfor DMT som en dynamisk struktur som oppstår i naturlig språk i en bestemt sosio-kulturell kontekst. Cameron snakker om “situatedness of discourse” (Cameron 2003:4). Faktorene som innvirker på den sosio-kulturelle konteksten, er mange. De er uendelige, sier Cameron (2003:5), som blant annet omtaler fysiske, sosiale, interaksjonsbetingede og språklige faktorer (2003:4ff).

I begge teoriene ser man på språket som “window to the mind”, det vil si at språket forstås som et instrument som kan gi oss innsyn i kognitive dybdestrukturer. Men i motsetning til KMT, som starter sin analyse ut fra en på forhånd formulert metafor for så å finne språklige ytringer som belegg for den, undersøker man i DMT metaforer i autentiske tekster, det vil si “naturally occurring language data” (Deignan 2006). I en diskursorientert analyse ser man etter språklige metaforer med samme kildeområde, som, idet de opptrer med en viss regularitet, gir grunn til å anta at de har en felles kognitiv dybdestruktur. Disse kalles *systematiske metaforer*. Systematiske metaforer skiller seg fra begrepsmetaforer ved at de ikke hevder å være representasjoner av en kognitiv struktur, men kun representasjoner av potensielle kognitive metaforer.

Det er en rekke diskursanalytisk orienterte metaforforskere (medlemmene i Metaphor Analysis Project ⁴⁴, Goschler 2008, Steen 2011) som har påpekt at en kognitiv metaforforskning må hente støtte fra utenomspråklige studier for å underbygge sammenhengen mellom språk og kognisjon.

In spoken and written texts, we can usually only identify *language that has the potential to be metaphor*, rather than language that a speaker or writer intended as metaphor or that a hearer or reader interpreted as metaphor. To claim that some language was *actively processed as metaphor* would require psycholinguistic evidence or explicit statement from users. Neither of these types of evidence is usually available. (MAP, 2006)

Også Osthus (2000) maner til forsiktighet ved bruk av betegnelsen kognitiv metafor så lenge den bare baserer seg på språklig evidens og ikke underbygges med data fra psykologisk kognisjonsforskning (Osthus 2000:112).

⁴⁴ *Metaphor Analysis Project* er et forskningsprosjekt, som ble tildelt Lynne Cameron og MetNet gruppen, bestående av andre ledende diskursanalytisk orienterte forskere som Alice Deignan, Graham Low, Elena Semino, Yvy Evens, Andreas Musolff, David Ritchie og andre. Prosjektet ble gjennomført over 6 måneder fra 1. mai 2006, og resultatet er lagt ut på internett. (Linken finnes i litteraturfortegnelsen, hvor *Metaphor Analysis Project* er oppført med forkortelsen MAP.)

Ved å rette fokuset på språket i bruk, er de diskursanalytisk orienterte forskerne først og fremst interessert i metaforenes funksjon som meningsbærere og meningsskapere og dermed også metaforenes ubevisste og bevisste bruk. (Se f.eks. Steen 2011.)

Hverdagsspråket er fullt av ubevisste metaforer, som bærer med seg kulturelt eller sosiokulturelt traderte syn, holdninger eller viten. Hva sier metaforene om hvordan vi innenfor en bestemt kultur eller en bestemt sosial gruppe tenker om et bestemt fenomen? Hva sier metaforene om hva vi tenker og føler om en bestemt sak eller tilstand? Gjennom metaforanalyser kan vi få svar på slike spørsmål og avdekke ubevisste, (socio)kulturelt motiverte metaforer som kan gi oss innblikk i menneskers tenkemåter. Her kan det som et eksempel vises til Gwyn (1999), som har analysert metaforer som alvorlig syke mennesker bruker i omtale av sine sykdomserfaringer.

Når det gjelder bevisst metaforbruk, finner vi mange eksempler på det i politikken eller i reklamebransjen, hvor metaforene brukes for å påvirke eller overbevise en bestemt gruppe mennesker om noe. Et eksempel er Scandikcioglus undersøkelse av metaforer i avisene *Times* og *Newsweek* i perioden rundt Gulfkrigen i 1991, hvor han viser hvordan en systematisk polariserende metaforbruk som skiller mellom 'the Orient vs. The West, Us vs. Them' (Scandikcioglu 2000:300), røper en rasistisk agenda.

Til tross for forskjellig utgangspunkt og tilnæringsmåte i metaforanalysen er teoretikerne i KMT og DMT enige om at metaforen er en kognitiv størrelse som reflekteres gjennom språklige ytringer, og mange diskursanalytiske metaforstudier tar utgangspunkt i KMT samtidig som de presiserer hvordan de bruker teorien. Her kan bla. a. nevnes studier av Cameron, særlig hennes tidlige studier (2002, 2003), Bhaya Nair, Carter og Toolan (1988), Svanlund (2001) og Musolff (2004). At diskursorientert metaforforskning er sterkt forankret i KMT og dens grunntese om "embodied experiences", går også fram av nedenforstående sitat fra Metaphor Analysis Project (MAP), presentert gjennom Lynne Cameron og andre framstående metaforteoretikere innenfor diskursanalytisk orientert metaforteori:

Theoretically, we assume that people's minds work with connected groups or networks of ideas, and that embodied experiences in the physical world produce correlations with thought and language that lead to many conventional metaphorical expressions that are systematically connected (Grady's primary metaphor theory and conceptual metaphor theory). (MAP, 2006)

Diskursorientert metaforteori distanserer seg altså ikke fra KMTs grunnteser, derimot bruker den KMT som rammeverk og startpunkt for analysen. Terminologien er langt på vei den

samme, men noe forskjell er det, og sentrale begrep i DMT vil bli omtalt i metodedelen, kap. IV.

Det som i hovedsak skiller KMT og DMT, er deres forskjellige analyseretninger og den absolutte henholdsvis relative tolkningen av sammenhengen mellom evidente språklige metaforer og bakenforliggende kognitive metaforiske mønstre. Ifølge Askeland (2008:52) snakker vi ikke om to forskjellige teorier, derimot er det ”heller snakk om ei justering av teorien i retning av pragmatikk og diskursanalyse, der språket i bruk blir overordna språket (og tanken) som system”.

Til slutt vil jeg komme kort inn på Steens tredimensjonale/multidisiplinære analysemodell (“a multi-dimentional/multidisciplinary framework for study of metaphor”, Steen 2008a, 2011), som fra forskjellige perspektiver belyser metaforens språklige, kognitive og kommunikative dimensjon, hvorav sistnevnte relateres til både hvordan metaforer blir prosessert⁴⁵ samt til en ny interesse for metaforen som retorisk og kreativt fenomen i språket.

Når det gjelder metaforens lingvistiske dimensjon, skiller modellen mellom direkte og indirekte metaforer. Som direkte betegnes metaforer hvor det eksplisitt (på det språklige plan) indikeres en transfer mellom to begrepsdomener (f. eks. i sammenlikninger som *jobben er som et fengsel*). Ved indirekte metaforer, som utgjør størsteparten av metaforene i hverdagspråket, foreligger det derimot ikke noen eksplisitt språklig oppfordring til å sammenligne to begrepsdomener. Når det gjelder den kognitive dimensjonen, skiller Steen mellom konvensjonelle og nye (kreative, poetiske) metaforer, og i den kommunikative dimensjonen differensierer han mellom *deliberate* og *nondeliberate metaphors*, altså metaforer som brukes med en bevisst påvirkningshensikt og ubevisst brukte metaforer.

A metaphor is used deliberately when it is expressly meant to change the addressee’s perspective on the referent or topic that is target of the metaphor, by making the addressee look at it from a different domain or space, which functions as a conceptual source. (Steen 2008a:222)

Direkte og nye (*novel*) eller poetiske metaforer ses på som typiske *deliberate* metaphors, det vil si metaforer hvor språkbrukeren er seg bevisst at han bruker en metafor, og hvor det derfor antas at det faktisk foregår en mental on-line transfer mellom to begrepsdomener når

⁴⁵ Et aktuelt tema fra psykolingvistenes side er hvordan metaforer prosesseres i hjernen (Genter & Bowdle 2008; Glucksberg 2008): via sammenlikning av elementer fra et kildedomene med et måldomene eller via kategorisering. I sistnevnte er det ikke snakk om en overføring fra et begrepsdomene til et annet, men heller om at kildekonseptet brukes til å danne en abstrakt metaforisk kategori som måldomene/*target* blir inkludert i. Eksempel: I et utsagn som *My job is a jail* frambringer ordet *jail* en metaforisk kategori som kan beskrives som “any situation that is unpleasant and confining”; og *job* blir følgelig et medlem av denne kategorien. (Se nærmere Kaal 2012:28f.)

metaforen realiseres. Dette er typisk for metaforer av typen simile (f.eks.: hjernen jobber som en computer) og analogier (f.eks.: hjernen jobber på samme måte som en computer.)⁴⁶ Derimot er indirekte og konvensjonelle metaforer typiske eksempler på *nondeliberate* metaphors, altså ikke tilsiktede metaforer, som ifølge Bowdle & Genter (2005) og Genter & Bowdle (2008) ikke prosesseres via direkte overføring, - en antagelse som står i strid med den grunnleggende kognitiv-lingvistiske oppfatningen av at metaforen på det kognitive plan realiseres gjennom projeksjon (*cross-domain mapping*).⁴⁷

The cognitive-linguistic assumption that all metaphor is processed by cross-domain mapping is a bold hypothesis, but the evidence that has so far been presented in its favor still needs to be interpreted with care (cf. McGlone 2007). My own position is that it is more likely that there is a paradox of metaphor, to the effect that most metaphor will turn out to be processed not by comparison but by categorization or, even more simply, lexical sense disambiguation (Steen 2008b:60). (Om kategorisering se fotnote 45.)

Ut fra et kommunikativt perspektiv er det i grunnen uvesentlig om en metafor er direkte eller indirekte, konvensjonell eller ny (Steen 2008b:59). Det som er interessant, er metaforens funksjon på det kommunikative plan, om den er brukt i en bestemt påvirkningshensikt eller ikke. Ved at Steens modell innlemmer metaforens kommunikative dimensjon og kategorien *deliberateness* i en i utgangspunktet kognitiv-lingvistisk analyseramme, bygges det bro mellom de siste tiårenes kognitive metaforforskning og den aristoteliske tradisjonen, som ser på metaforen som et retorisk og poetisk verktøy. I dag betraktes metaforen altså *både* som et hverdagspråklig og et retorisk fenomen, som realiseres enten ved cross-domain-mapping, det vil si ved en mental on-line prosessering eller på en annen måte (f.eks. kategorisering) - alt etter som hvor og hvordan metaforen er brukt i naturlig språk: "Metaphor is now viewed as both an everyday as well as a rhetorical phenomenon, at times cognitively real and at times not, all depending on its variable use in everyday discourse." (Kaal 2012:38)

⁴⁶ Andre språklige markører for direkte metaforer (dvs. markører som signaliserer for adressaten at han har med en metafor å gjøre) er uttrykk som "billedlig sagt", "sagt med en metafor", "vi kaller det", "vi sier at", eller såkalte dempere som "en slags" og forsterkere som "rett og slett" "faktisk", eller eksplisitte oppfordringer til tankeprosesser som "tenk deg", "forestill deg at". Tegnsetting (anførselstegn, utropstegn) eller skrifttype (kursiv eller fet skrift) kan også fungere som metaformarkører. (Se Steen 2010 et al.:40f; Askeland 2008:145.)

⁴⁷ Skillet mellom direkte og indirekte hhv. nye/poetiske metaforer og konvensjonelle og den dertil knyttede dikotomien *deliberate* – *nondeliberate* representerer imidlertid ikke noe absolutt forhold. Dvs. indirekte og konvensjonelle metaforer kan også være *deliberate*, f.eks. når indirekte og konvensjonelle metaforer med samme kildedomene forekommer akkumulert i en bestemt diskurssekvens eller ved at metaforer med samme kildedomene først brukes et sted i teksten og senere repeteres på vesentlige og sentrale steder. (Se Beger 2011:44; Beger tar her utgangspunkt i Steens (2008b) definisjon av *deliberate metaphor*.)

III. METAFORER I FAGTEKSTER

Fagtekster er skrevet på fagspråk, det vil si tekster basert på allmennspråket, men med forskjellig grad av fagspråklighet.⁴⁸ Mens hverdagspråket er fullt av ubevisste metaforer, finner man i fagspråk mange metaforer som er valgt bevisst. De har som oftest en forklarende funksjon, derav navnet, og de kan være teoridannende og dermed bidra til kunnskapsutvikling. Forklarende metaforer kan - hvis de brukes over en viss tid - bli etablerte vitenskapelige termer som ikke lenger oppfattes som metaforer. (En utførlig gjennomgang av metaforenes forklarende og teoridannende rolle i fagspråk finnes hos Stålhammar 1997:53-67 og Semino 2008: 130-140.)

Når vi sier at fagspråklige metaforer ofte er valgte metaforer, mener vi med det at de en gang ble bevisst skapt for å forklare noe, for å introdusere noe nytt, for eksempel en ny teori eller ny teknikk. En første bruk av en fagspråklig metafor kan danne utgangspunkt for flere metaforiske uttrykk innenfor samme tankemønster, og valget av en grunnleggende metafor kan bli tankestyrende og påvirke forskningsretning og forståelse. Hvordan vitenskapelig metaforikk oppstår, kan for eksempel forklares med terminologien i DNA-teknikk/genteknologi, som benytter seg av informasjonsmetaforen. Når Watson og Crick for første gang beskrev ”den doble spiralen”, brukte de informasjonsmetaforen.⁴⁹ De brukte ord som *kode*, *informasjon*, *uttrykke*, som kan relateres til den underliggende metaforen DNA=INFORMASJON hhv. DNA=SPRÅK/KOMMUNIKASJON. Watsons og Cricks metaforbruk førte til at fenomenet de beskrev, også av andre forskere har blitt beskrevet med ord fra det samme begrepsdomenet. Mange ord og uttrykk som på den måten har fått innpass i genforskningen, er i dag konvensjonaliserte, både innenfor fagdiskursen og i allmennspråket: DNA beskrives som bokstaver, gener blir noen ganger beskrevet som setninger som består av bokstavrekker, cellulære prosesser blir beskrevet som oversettelser eller transkripsjon, og uttrykk som ”genenes språk” og ”livets bok” er blitt vanlige ikke bare i genforskningen, men også i media og dagligtale. (Se nærmere Semino 2008:138ff; Stålhammar 1997:57,79ff.) Metaforen hjelper oss altså til å organisere, forstå og forklare ny

⁴⁸ Mens Hoffmann forstår fagspråk som et delspråk av allmennspråket (Hoffmann 1976:162-170), er Spillner av den oppfatning at det ikke finnes et fagspråk for et bestemt fag, men bare fagspråklige teksttyper (Spillner 1983:26). Med fagspråklighet betegnes språkstilen i en tekst som kan ha forskjellige leksikalske og grammatiske kjennetegn avhengig av hvem teksten er rettet mot. Jo høyere graden av fagspråklighet er, jo mindre er teksten tilgjengelig for et ikke-spesialist-publikum.

⁴⁹ Semino (2008) viser til at det faktisk var Erwin Schrödinger som for første gang, 1944, brukte språk-/kommunikasjonsmetaforen *code-script* for å beskrive kromosomenes rolle i individets utvikling, men at det var gjennom beskrivelsen av DNA, som ble oppdaget av Watson og Crick i 1953, at denne metaforen ble tatt opp i genetikken i full bredde. (Se Semino 2008:137f.)

kunnskap, men en system- eller modellskapende metaforikk innebærer også en viss fare for en innsnevrende tankestyring som utestenger andre tenkemåter (Stålhammar 1997:79).

En annen viktig funksjon den vitenskapelige metaforen har, er dens kompaktet: ”den kan presentera en hel teori i ett koncentrat” (ibid.:62), og den er nærmest en nødvendighet for å kunne fatte seg kort om vitenskapelige teorier (ibid.:63). Men samtidig er enhver metafor en forenkling av noe. Metaforer er forståelsesmodeller som ikke nødvendigvis viser ”hele sannheten”, for eksempel finnes det i virkeligheten ikke noe *ozonhull*, bare større eller mindre konsentrasjoner av ozon (se pkt. III.1, fotnote 55). Det er heller ikke slik at vi virkelig vil kunne lese ”livets bok” når alle menneskelige gener er beskrevet. Oppdagelsen av DNA og beskrivelsen av genomet er “only a small step in understanding how human beings develop under the influence of multiple factors” (Semino 2008:139).

To map the genes is merely to create a lexicon. How the genome works – its metaphorical syntax – is another matter again, we must come to terms with its literature – the ambiguities, the nuances, the subtexts. They are in there somewhere, and when the genome mapping is finished it will still be centuries from understanding them. The literature of the genome will take centuries to unfold. (Semino 2008:139, med henvisning til Tudge 1999:172-80, sitert i Nerlich & Dingwall 2003:407).

I sin artikkel *Metaphor and theory change* (Boyd 1993) skiller forfatteren mellom forklarende og teoridannende metaforer. Forklarende metaforer forekommer som oftest i introduksjoner eller i forbindelse med oppsummering av et emne. De kjennetegnes ved at det finnes en markør i teksten som viser at uttrykket er ment metaforisk. Slike markører kan for eksempel være anførselstegn, simili markert med sammenlikningsordet *som* eller vendinger *som* kan sammenliknes med. Forklarende metaforer beskrives av Boyd som parafraserbare, det vil si at de alltid kan erstattes av andre formuleringer, de er altså utbyttbare, sier Boyd. Teoridannende metaforer, derimot, er faste, ikke utbyttbare begrep som representerer vitenskapelig tenkning og terminologi. De kan ikke erstattes gjennom andre begrep uten at informasjon går tapt. Knudsen (2003) mener imidlertid at det er mer hensiktsmessig å skille mellom åpne og lukkede metaforer, det vil si metaforer som blir forklart og metaforer som ikke blir forklart. Hun begrunner dette med en studie hvor hun sammenliknet metaforer om blant annet den genetiske koden i seks artikler, hvorav tre var skrevet for fagpersoner, mens de tre andre var skrevet for et legmannspublikum. Resultatet hennes viser at de samme metaforene som forekommer i vitenskapelige fagtekster, også forekommer i populærvitenskapelige tekster, bare at de der blir forklart eller satt i anførselstegn, mens de i

tekster for et ekspertpublikum tas for gitt. Videre observerte Knudsen at det i de populærvitenskapelige tekstene var flere lukkede metaforer jo lenger ut man kom i teksten. Det betyr at metaforen, etter hvert som den blir innarbeidet i diskursen, ikke lenger blir markert, den betraktes ikke lenger som et fremmedelement i teksten og brukes på lik linje med andre metaforiske konsepter.⁵⁰ Knudsen konkluderer med at man ikke uten videre kan bestemme om en metafor er en forklarende eller en teoridannende metafor, men at dette avhenger av kontekst og sjanger, og at det derfor er mer hensiktsmessig å skille mellom åpne metaforer (som blir forklart) og lukkede metaforer (innarbeidede faguttrykk uten forklaring).

I norsk sammenheng er det idéhistorikeren og filosofen Helge Svare og språkforskeren Berit von der Lippe som har skrevet populærvitenskapelig om metaforer knyttet til bestemte fagområder. Svare (2002) behandler i sin bok *Livet er en reise* metaforer i filosofi, vitenskap og dagligliv, og Berit von der Lippe (1999) fokuserer på metaforer innen fagområdene økonomi og politikk. En utførlig framstilling av allmennspråklige og fagspråklige metaforer gis i Stålhammar (1997), med et eget kapittel om kropp og sjel (1997:69-88), som hovedsakelig handler om metaforer i medisin og psykologi. En bred drøfting av metaforer i (vestlig) medisin finnes hos Fleischmann (2001).

I tysk sammenheng kan det for eksempel vises til Jäkels studie om metaforer i humaniora, økonomi og vitenskap (Jäkel 1997), og Michael Klemms studie (2011) om hvordan vitenskapelige konsepter overføres og omformes når de tilrettelegges som populærvitenskapelig stoff. Klemm erkjenner at vi riktig nok er avhengige av metaforene for i det hele tatt å kunne gjøre svært kompliserte prosesser tilgjengelige for et bredere publikum, men han avdekker samtidig hvordan nøktern overføring av viten fortrenses av en spektakulær og spekulativ metaforisk omforming. For eksempel viser han til mediens iscenesetting av klimaforandringer og hvordan deres framstilling av klimaforandring som en personlig trussel skygger for vitenskapelig fundert informasjonsoverføring. I norsk sammenheng kan nevnes Per Espen Stoknes' avhandling (2011) om økonomiske metaforers implikasjoner på klimapolitikk. I denne studien viser han at tankebilder fra industrialderen (for eksempel "velferd er nytte", "regnskap er fakta") danner en ubevisst ramme rundt diskusjonen omkring miljø og klima og påvirker valget av tiltak i miljøpolitikken. Han viser også hvordan det gjennom økonomiske metaforer, for eksempel når klimaspørsmål kobles med begrepet kostnadseffektivitet, både suggereres administrativ tyngde samtidig som det skapes et skinn

⁵⁰ Som eksempler på fagord som ikke lenger oppfattes som metaforer, viser Knudsen til begrep som *codeword*, *translation* og *messenger*, hvor menneskelig arvestoff beskrives gjennom begrep fra kildeområdet språk.

av vitenskapelighet for resultater som egentlig ikke beror på naturvitenskapelige metoder. Studien munner ut i spørsmålet om det ikke er behov for flere dimensjoner for verdsetting av naturgoder enn bare penger.

III.1 Metaforer i lærebøker

”There are numerous scientific discourses”, sier Halliday (2004 x:v) og påpeker at både vitenskapelige artikler, populærvitenskapelige publikasjoner, lærebøker og mediedebatter hører inn under ”scientific discourses” siden de alle har som mål å utvide kunnskap hos noen innenfor et vitenskapelig felt. (Se nærmere Semino 2008:130.) Idet slike tekster skal formidle kunnskap på en allment forståelig måte, griper de til metaforer som framstiller til dels kompliserte sammenhenger på en forenklet måte, for eksempel ved at atomets oppbygging framstilles som et mini-solsystem.

Når man skriver eller leser lærebøker, bør man i tillegg til metaforenes forklarende funksjon også være oppmerksom på hvilke holdninger og ideologier som formidles gjennom metaforer. Metaforen som påvirkningsverktøy er mye brukt i mediene (mediedebatter, reklame), og lærebøker er – bevisst eller ubevisst fra forfatterens side – heller ikke nøytrale og frie for påvirkning til enhver tid (se for eksempel metaforene for Bibelen og Koranen, beskrevet litt lenger ute i teksten under dette punktet). Men før vi ser nærmere på metaforer og deres funksjon i lærebøker, skal det sies noen ord om lærebokspråk og metaforer mer generelt.

Lærebokspråk og metaforer

Lærebøker skal formidle kunnskap, og de forventes å ha et nøkternt og saklig språk. Ifølge Selander og Skjelbred (2004) er lærebokspråket først og fremst logosorientert og lite etos- og patosorientert. Med denne inndelingen tar de utgangspunkt i retorikkens kategorier *logos*, *etos* og *patos*, som betegner de tre mulighetene en taler eller skriver har til rådighet for å overbevise den eller dem han henvender seg til. Lærebokspråket vurderes av Selander og Skjelbred som logosorientert fordi det handler om fakta/faktiske forhold og har til hensikt å formidle viten på en saklig måte (framfor å påvirke åpenlyst). Etoselementet, påvirkningen gjennom forfatterstemmen, finnes derimot sjelden, og leseren møter heller en nøytral og ofte

autoritær stemme (2004:115). Også patos, det å vekke leserens følelser for å bli hørt, er ifølge Selander og Skjelbred ofte fraværende i lærebøker. (ibid.)⁵¹

Det kan se ut som om det er meningsløst å se etter metaforer i et språk som i første rekke er faktaorientert, nøytralt og lite følelsesladet. Men slik er det ikke. Metaforens allestedsnærværende gjelder – som vi vet senest etter Lakoff og Johnson (1980) – også for det alminnelige språket, hverdagspråket, og dermed også for fagspråk, som jo er en del av hverdagspråket (Hoffmann 1976:162ff). Metaforene i et fagspråk er vanskeligere å oppdage fordi de ikke er så eksplisitte som i etos- og patosorienterte tekster. Dessuten er språket i lærebøker mer nøkternt jo høyere man kommer i utdanningssystemet (Askeland 2008:20f).⁵² I en saksorientert sjanger som lærebøker kan vi som regel ikke regne med å finne litterære eller særlig kreative metaforer, derimot må vi regne med at fagtekster inneholder mange konvensjonaliserte⁵³ metaforer. I tillegg kan vi forvente at lærebøker, særlig de for lavere utdanningstrinn, vil inneholde forklarende metaforer idet de har som hensikt å formidle (til dels vanskelig) kunnskap på en for målgruppen forståelig måte. Det er imidlertid ikke denne avhandlingens mål å kategorisere metaforene i henhold til deres pedagogiske funksjon. Det som står i sentrum for interessen for den foreliggende avhandling, er som nevnt å finne ut gjennom hvilke metaforer man på norsk og på tysk uttrykker seg om psykisk sykdom, og om de språklige funnene kan tyde på eventuelle forskjeller i måten vi tenker om psykisk sykdom på i de to språkene.

Metaforer i fagdidaktisk sammenheng

I *Metaphors we live by* retter Lakoff og Johnson (1980) sin oppmerksomhet i første rekke mot metaforene i dagligspråket og hvordan de påvirker vår måte å tenke på. Senere blir interessen utvidet til å gjelde fagspråk. I år 2000 publiserer Lakoff og Nüñez sin bok *Where Mathematics come from*, og noen få år senere dukker det opp studier om metaforer i lærebøker som har gitt betydelige bidrag til forskningen på feltet. En hyppig sitert studie

⁵¹ En mer utførlig beskrivelse av Selanders og Skjelbreds gjennomgang av forskning om lærebokspråk (2004) inngår i et kapittelavsnitt om metaforer og lærebokspråk hos Askeland (2008:20 ff).

⁵² Her må språkstilen i Dörner et al., en av de tyske bøkene som er brukt som korpusgrunnlag, trekkes fram som et unntak. Dörner et al. (DOER) ser på psykisk sykdom som utslag av belastninger et vanlig livsløp kan føre med seg for enkeltmennesket. Deres svært empatiske og pasientnære holdning resulterer i en språkstil som er betydelig mer patospreget enn vanlig lærebokstil.

⁵³ I DMT brukes “konvensjonalisert” framfor “konvensjonell” for å understreke at graden av billedlighet i metaforen ikke er statisk, men i stadig endring.

innenfor dette feltet er Camerons *Metaphor in Educational Discourse* fra 2003, hvor hun undersøker elevers forståelse av metaforene i naturfag. Andre relevante studier er Littlemore (2001, 2004), Littlemore & Low (2006) og Low (2008), som er rettet inn mot metaforforståelse i fremmedspråkundervisning på forskjellige utdanningsnivå.

I norsk sammenheng er metaforer i lærebøker blitt behandlet av Bente Aamotsbakken, Anne Golden og Norunn Askeland. Aamotsbakken m.fl. (2005) har i en studie av minoritetselvers forståelse tatt for seg læreboktekster i forskjellige fag og vist til flere eksempler der metaforer med fordel kunne vært forklart i løpende tekst eller i ordforklaringer. Også Golden (2005) er opptatt av minoritetselvers forståelse av metaforer. I sin avhandling (2005) tar hun for seg denne elevgruppens forståelse av metaforer i lærebøker i samfunnsfag for ungdomsskolen. Temaet i Askelands avhandling (2008) er forståelsen av kommunikasjon uttrykt gjennom metaforer om kommunikasjon i lærebøker i norsk for ungdomsskolen. I Askeland (2006) tar forfatteren for seg metaforer i fagtekster og lærebøker og pedagogiske og kulturelle utfordringer som disse metaforene kan by på. I et annet bidrag (Askeland 2009a) skriver hun om metaforer i samfunnskunnskap, deres betydning og hvordan de presenteres for elevene. I bokkapittelet ”Metaforer i fagtekster og lærebøker” (Askeland 2010a) utforsker hun muligheter for å utnytte metaforenes potensial i pedagogisk sammenheng og viser at metaforer både kan by på språklige og kulturelle utfordringer. Askeland har også gransket lærebøker i RLE-faget med tanke på omtale av Koranen og Bibelen (Askeland 2009b) og har blant kommet fram til at Bibelen blir framstilt som bibliotek, skattekasse og litteraturskatt, mens Koranen i beste fall framstilles som en didaktisk bok. Andre bidrag i RLE-faget gjelder diskusjoner om metaforer knyttet til kjønnet språk, familiemetaforer, naturmetaforer og metaforer om Gud (Løland 2007). Voksende interesse for metaforer og økende bevissthet om verbalspråket finnes ifølge Askeland dessuten også i matematikkfaget (Askeland 2010a:202).

Interessen for metaforer i lærebøker har i de senere år også blitt et tema i tysk sammenheng. Dörthe Ohlhoff (2002) har undersøkt bruk av metaforer om immunsystemet i populærvitenskapelige tekster og lærebøker i biologi (Oberstufe). I sin artikkel kaster hun et kritisk blikk på hvordan politiske og kulturbetingede verdisyn kan være med på å utvikle naturvitenskapelige modeller og gi dem et skinn av nøytralitet. Hun viser til at gjengse framstillinger av immunsystemet alltid er knyttet til en kamp mellom ”det gode selv” og ”det fiendtlige ikke-selv”, som – i tilfelle angrep – må tilintetgjøres, og kontrasterer det med

mulige motmodeller som ikke benytter seg av krigsmetaforen.⁵⁴ Ohlhoffs anliggende er å påpeke hvor viktig det er i fagdidaktisk teori og praksis å reflektere over hvilke metaforer viten blir formidlet gjennom. Problematikken ved å anskueliggjøre naturvitenskapelig viten gjennom metaforiske konsepter tas også opp av Klemm (2005, 2011), som bruker eksempler fra både populærvitenskapelige tekster og lærebøker i biologi. Ett av disse eksemplene er krigsmetaforen som en hyppig brukt forklaringsmodell for immunsystemet: Kjemiske prosesser i kroppen blir dramatisert som krigerske handlinger, og i diskursen om AIDS og HIV snakkes det om "T-Killerzellen" og "T-Helferzellen".⁵⁵ Slike framstillinger representerer et dilemma i naturvitenskapen, mener Klemm, for på den ene side trenger vi forståelsesmodeller for å gjøre abstrakte fenomener begripelige, men på den annen side kan forenklete modeller også forvrengte, tilsløre eller forfalske realiteten. (Klemm 2011:444)

Kasper (2007) kritiserer didaktikkforskningens manglende interesse for fysikkfaget og understreker behovet for en systematisk kartlegging av metaforer i fagets undervisningsspråk, for på basis av denne å kunne avdekke og nyttiggjøre seg skjulte tankestrukturer ved læring og forståelse av faget.

Når det gjelder språkundervisning, er det fortsatt det tradisjonelle metaforbegrepet som rår grunnen. Katthage (2004, 2006) er opptatt av metaforbegrepet i lærebøker og læreplaner for tyskundervisningen i Tyskland. Han har undersøkt læreverk på grunnskole- og gymnasnivå og har funnet ut at det gjennomgående formidles et metaforsyn som reduserer metaforen til en ren stilfigur, altså et metaforsyn som nærmest ignorerer kognitiv metafor-teori og som henger langt etter den vitenskapelige diskusjonen i metafor-teorien. Det samme gjelder i språkdidaktikken. Steinbrügge (2008) snakker om et diametralt motsetningsforhold mellom

⁵⁴ En mulig motmodell er at man (som immunologen og Nobelprisvinneren Niels Jerne på 1970-tallet) ikke snakker om en kamp mellom cellene, men om en dialog mellom dem (Ohlhoff 2002:94). Imidlertid har krigsmetaforen som forklaringsmodell for immunbiologiske prosesser vist seg å være svært hårdnakket idet den har preget immunologiske forklaringsmodeller i tyske lærebøker i over 50 år (Ohlhoff 2002:98f).

⁵⁵ I et annet eksempel viser Klemm (2005) at det i realiteten ikke finnes noe ozonhull, men bare større eller mindre konsentrasjoner av ozon. Han viser til at de første vitenskapelige bidrag om fenomenet, publisert av en britisk forskergruppe i 1985, verken snakker om et ozonhull eller et ozonsjikt, bare om tap av ozon og stratosfærisk ozon. Likevel har metaforen "Ozonloch" (ozonhull) som er basert på metaforen "Ozonschicht" (for stratosfærisk ozon), som allerede var i omløp på 1930-tallet, ført til ytterligere metafordannelse, for eksempel "(Schutz-)Mantel" og "(Schutz-)Schild", som både har en forklarende funksjon og samtidig appellerer til følelser idet de framstiller fenomenet som en trussel, en truende fare for at jorda taper sitt "beskyttende skjold". – Eksemplet viser dessuten også metaforens egendynamikk, det vil si dens evne til å danne større mønstre.

metaforens allestedsnærværende og den lille oppmerksomheten den får i språkdiraktikken⁵⁶, og Koch (2010) undres over at et så framtrædende fenomen i språket får så lite oppmerksomhet i fremmedspråkundervisningen. Likevel kan det se ut til at dette misforholdet er i ferd med å rettes opp, tatt i betraktning engasjementet og bidragene fra skole- og forskningsmiljøet i de senere år.

Etter denne korte orienteringen om metaforenes status i fagdidaktisk sammenheng kan det slås fast at det spesielt er to aspekter forskerne er opptatt av: Metaforen som forståelsesredskap og metaforen som transportmiddel av verdisyn.

Metaforen som forståelsesredskap: Metaforer er et grunnleggende redskap i formidling av et fag, og i mange tilfeller kan det å lære seg et fag være ensbetydende med å tilegne seg de viktigste metaforene innen faget (Askeland 2006:88). Derfor er det viktig å være oppmerksom på gjennom hvilke metaforer denne formidlingen skjer og hvordan metaforene brukes i didaktisk øyemed og gjøres tilgjengelig for leseren.

”Metaphorische Strukturierungen bilden immer dann Brücken zum Verständnis, wenn der Sprache zur Verständigung die geeigneten Begriffe fehlen”. (Kasper 2007:172). Men hva om metaforen ikke er tilgjengelig for oss? Hvis vi ikke forstår bildet, eller hvis det metaforiske uttrykket er helt lukket for oss? Vil ikke da metaforen være mer til hinder enn til hjelp til å forstå? Psykologvisten Gibbs (1994, 1999b) har undersøkt om metaforer er forståelsesfremmende eller forståelseshemmende og kom fram til at begge deler kan være tilfellet, avhengig av konteksten. En klar og forståelig metafor vil kunne gi en bedre og raskere forståelse enn om man prøvde å uttrykke det samme i språklige vendinger uten en forklarende metafor. Hvis et metaforisk ord eller uttrykk derimot er ukjent, vil det være vanskeligere å forstå enn et ikke metaforisk ukjent ord. For å kunne bruke metaforen som forståelsesredskap, må vi først forstå selve metaforen. Derfor er det ut fra en pedagogisk-didaktisk synsvinkel viktig med en systematisk kartlegging av metaforer i læreboktekstene slik at lukkede metaforer åpnes, det vil si forklares, og at skjulte tankemønstre gjøres tilgjengelig for leserne.

Metaforen som transportmiddel for verdisyn: Læreboktekster har som pedagogiske tekster ikke bare mye til felles med populærvitenskapelige tekster, de har, ved at metaforen også

⁵⁶ ”Diese Allgegenwärtigkeit des Tropus steht in diametralem Gegensatz zu seiner Präsenz in sprachdidaktischen Überlegungen.” (Steinbrügge 2008:165)

transporterer verdisyn, også felles trekk med politiske tekster og deres måte å bruke metaforer på. I avsnittet om metaforenes fokuseringsfunksjon (pkt. II.3.4) ble det referert til Askelands studie om metaforer, politisk retorikk og pedagogiske tekster (Askeland 2010b), hvor hun gjennom en rekke eksempler viser hvordan metaforer blir brukt til å presentere et bestemt budskap eller en bestemt ideologi. En annen funksjon av metaforen i politikken er at det gjennom metaforen skapes, eller forsøkes skapt, troverdighet, - noe avisskribenter og lærebokforfattere har til felles med politikerne (Askeland 2010b: 103f).

Som transportmiddel for verdisyn kan metaforen også ha en politisk og oppdragende dimensjon, og dette medfører et stort ansvar for lærebokforfatterne. Som leser kan man spørre seg hvorvidt det for eksempel er et bevisst valg når lærebokforfattere framstiller Koranen som en i beste fall didaktisk bok, mens Bibelen blir omtalt som skatteboks og litteraturskatt. Er forfatterne selv fanget i kulturelt etablerte tankemønstre som automatisk setter det egne, kjente høyere enn det ukjente, fremmede? Eller er det ganske enkelt et spørsmål om ordforråd, det vil si at vi benytter oss av språklige metaforer som ligger der ferdig til bruk for å uttrykke oss om det kjente, altså Bibelen, mens vi ikke har noen eller svært få etablerte metaforer å falle tilbake på når vi skal uttale oss om ting fra en annen kultur, det vil Koranen? Eller kan det likevel hende at det ligger en skjult, men i utgangspunktet bevisst verdigradering i valget av metaforene Koranen og Bibelen blir omtalt med? Det er riktig nok slik at ikke all bruk av metaforer er bevisst, men jeg er enig i Askelands påminnelse om hvor viktig det er å være oppmerksom på metaforene når vi kjenner til deres kraft og deres mulighet til å transportere bestemte holdninger, syn og ideologier (ibid.:104).

Å undersøke metaforenes funksjon som forklaringsredskap og transportmiddel for verdisyn i lærebøker er utvilsomt en interessant og viktig oppgave ut fra en pedagogisk-didaktisk synsvinkel. Likevel er det ikke dette aspektet den foreliggende avhandlingen hovedsakelig ønsker å belyse. Mitt mål er som nevnt å finne fram til metaforene man trenger for å kunne uttrykke seg om psykisk sykdom på norsk og på tysk og se om de gir indikasjoner på hvorvidt man tenker likt eller forskjellig om psykisk sykdom i de to språkene.

III.2 Metaforer i medisin

Fram til 1500-tallet var psykisk sykdom underlagt et demonologisk forståelseskonsept, og det skulle en metafor til for å klassifisere det som et medisinsk fenomen. Med sammenligningen “como infermas” (som om de var syke) som Teresa fra Avila (1515-1581) forklarte noen nonners besynderlige oppførsel med, banet hun vei for å se på avvikende adferd som sykdom. Med beskrivelsen ”som om de var syke” og kravet til en derav følgende behandling reddet Teresa trolig nonnene sine fra inkvisisjonens bål. I sin forklaring baserte hun seg på Galens humoralpatologi⁵⁷ og den på den tiden allerede anerkjente definisjon av sykdom som noe som uforskyldt skjedde et menneske. På bakgrunn av dette kunne ikke nonnenes ”sykdom” betraktes som en selvvalgt akt eller et utslag av en pakt med djevelen. (Nærmere se Sarbin 1990:301; Stålhammar 1997:84.)

I klassifisering av sykdom innen humoralpatologien måtte det opprinnelig være oppfylt to kriterier: Den syke måtte ytre klager og vedkommende måtte ha observerbare symptomer. I og med at ”som-om-sykdommer” skulle inkluderes i systemet, måtte sykdomsbegrepet reformuleres, og etter hvert ble det opprinnelige kravet om at pasienten måtte ytre klager parallellstilt med klager over avvikende oppførsel framsatt av andre enn pasienten selv. Symptomkravet måtte derimot fortsatt være oppfylt, og en besynderlig oppførsel som for eksempel påstanden om visjoner, ble sett på som symptom på lik linje med feber eller verkebyll. Dermed var psykiske sykdommer likestilt med somatiske og fysiske plager og skulle følgelig analyseres og behandles etter de samme prinsippene. (Sarbin 1990:304)

Etter hvert falt den hypotetiske markeringen ”som om” bort, og psykisk sykdom ble en etablert term, som har blitt stående til i dag. Men denne termen eller metaforen har også fått konsekvenser for forståelsen av begrepet sjel eller psyke. Idet metaforen er sammensatt av en immateriell og en materiell del (psykisk + sykdom), indikeres det at mentale kvaliteter blir assosiert med kroppen, det vil si at sjelen/psyken har fått ontologisk status (Sarbin 1990:305). Etter at metaforen psykisk sykdom var blitt introdusert, ble den gjennom tidene

⁵⁷ Humoralpatologien var den teoretiske overbygningen i antikkens medisin. Utgangspunktet for humoralpatologien var en helhetsoppfatning der mennesket var en del av universet, hvor alt skulle være i balanse. Tilsvarende balansen i universet skulle menneskenes kroppsvæsker (blod, slim, gul og svart galle) være i balanse. Var denne balansen forstyrret, betydde det at vedkommende var syk. Med innlemming av besynderlig oppførsel i kategorien sykdom, ble den opprinnelig fysiske balansetanken utvidet til også å gjelde psykiske tilstander.

konseptualisert på forskjellige måter. Opp gjennom historien kan vi se hvordan sykdomsmetaforene er påvirket av teknisk utvikling. Slik gjenspeiler for eksempel metaforbruken hos Freud den tekniske overgangen fra mekanikk til elektrisitet. Buchholz (2006) utreder dette nærmere: "Die Menschen waren 'erschüttert', eine Ausdrucksweise aus der Welt der Eisenbahnunglücke. Ihre Nerven waren zum Zerreißen 'gespannt', hier hört man noch die Welt der Seile und Drahtwinden, ...". Den tekniske overgangen vises i Freuds metaforbruk ved at bevegelse – også den psykiske – ikke bare framstilles gjennom støt- og spenningsmetaforer, men også som en elektrisk overføring av impulser i nervesystemet (Buchholz 2006:4f, med ref. til Radkau 1998). Hvordan den tekniske utviklingen nedfeller seg over tid i metaforbruken, vises også i de forskjellige metaforene som er brukt for konseptualiseringen av hjernen, som blant annet er blitt sammenlignet med en kvern (Leibnitz), et telegrafsystem (Sherrington), et hydraulisk og elektromagnetisk system (Freud), en telefonsentral, og med en computer. (Se Goschler 2008:9.)

Metaforer forteller imidlertid ikke bare noe om den tiden, men også om den kulturen de har oppstått i. I vår vestlige kultur er det for eksempel svært vanlig å konseptualisere sykdom som maskinfeil. Kroppen ses på som en maskin med utbyttbare deler, og legen har rollen som mekaniker som skal sette maskinen i stand hvis den ikke fungerer som den skal. Denne metaforen er så kraftfull at den kan bidra til et overforbruk av kirurgiske inngrep, mener Warner (1976), som Fleischmann (2001:486) henviser til. En annen svært vanlig metafor i vestlig kultur er å se på sykdom som et angrep, hvor pasienten og legen befinner seg i en kamphandling hvor behandlingsmetoder er våpen, og innen fagfeltet immunologi snakker man for eksempel om *immunforsvar* og *invasjon*. Berit von der Lippe (1999) viser til at det er et framtrekkende trekk i vestlig medisin at det betente eller syke isoleres fra resten av kroppen (1999:160), og at ikke-vestlig medisin i større grad er preget av et mer helhetlig syn. (Se også Fleischmann 2001:491f). Både krigsmetaforen og maskinmetaforen er svært utbredt i vestlig medisin, og de står i sterk kontrast til for eksempel hagemetaforen som finnes i østlig medisin, hvor legen framstilles som gartner, og kroppen framstilles som en hage som må stelles (Kraemer 2001:357). Dette leder oss inn i en helt annen tankemåte om sykdom og ikke minst behandlingsmetoder.

I beskrivelsen av psyken er forestillingen om sjelen som et imaginært indre rom svært utbredt. Dette finnes allerede hos Heraklit, det vil si så langt tilbake som på 500-tallet før Kristus. Det kan imidlertid ikke gås ut fra at denne forestillingen av sjelen har holdt seg kontinuerlig i folks tankegang. Ifølge den tyske filologen Bruno Snell fantes det i Homers tid

ingen helhetstenkning om kropp og sjel, man forestilte seg dem som atskilte enheter, og det vi i dag vil kalle for sjelelige uttrykk, ble beskrevet som fysiske handlinger.⁵⁸

Forestillingen om sjelen som indre rom blir imidlertid ”gjenoppdaget” i senmiddelalderen og innført på bred basis i folks bevissthet gjennom kirkens sterke fokusering på indre religiøsitet og at den troende skulle vende blikket innover. (Se nærmere Svare 2002:124ff.) Sjelens romlige dimensjon finner vi også i Freuds rominndeling av psyken i id, ego og superego, som var en parallell til den tidens inndeling av hjernen, hvor den eldste delen av hjernen, som er knyttet til følelseslivet, lå lengst nede, og lenger oppe den senere utviklede delen, hjernebarken, hvor tankeprosessen foregår. (Se Stålhammar 1997:86.)

Andre metaforer som har overlevd og preget medisinsk tankegang i lang tid, er som nevnt maskinmetaforen og krigsmetaforen. I 1989 viet det interdisiplinære tidsskriftet *Soundings* et spesialbilag til ”Metaphors, Language, and Medicine” (Carter and McCullough 1989), hvor de presenterte en rekke artikler som blant annet omhandlet metaforer om smerte (Landon 1989), metaforen ”Medicine is war” (Ross 1989; Kirkmayer 1988; Diekma 1989) og metaforen ”The body is a machine” (Osherson and Amara Singham 1981; Kirkmayer 1988; Diekema 1989), (se nærmere Fleischmann 2001:484). En annen betydningsfull studie om metaforer i medisin kommer fra van Rijn-van Tongeren (1997), som undersøkte metaforer i medisinske tekster, spesielt fra kreftforskning. Av andre interessante bidrag kan nevnes Stibbe (1997, 1998) og Williams Camus (2009), som undersøkte metaforer i populærvitenskapelige tekster om kreft i engelsk presse. En av Williams Camus’ observasjoner er at omtrent 75 % av de 37 tekstene hun undersøkte, inneholdt mer enn ett metaforisk konsept, noe som etter hennes mening indikerer at det er nødvendig med en kombinasjon av flere metaforer når kompliserte vitenskapelige oppdagelser skal kommuniseres gjennom massemedia (Williams Camus 2009:492). Av nyere tyske studier om metaforer i medisin kan nevnes Kovács (2008) og Schiefer (2006). *Medizin – Macht – Metaphern* (Kovács 2008) handler om med hvilken hensikt metaforer brukes i medisin,

⁵⁸ Snell tok for seg Homers to store eposer, *Iliaden* og *Odysseen*, for å undersøke hvordan de eldste grekerne tenkte omkring kropp og sjel. Det han bl.a. kommer fram til, er at det i de to tekstene ikke finnes begrep for det sjelelige. Når det for eksempel beskrives noe vi i dag ville omtale som en følelse, uttrykkes det heller med at en person inntar en bestemt kroppsholdning eller utfører en handling på en spesiell måte. Svare (2002:116) refererer i den sammenheng til to eksempler: I stedet for å si at en person har hjemlengsel, forteller man heller om at vedkommende står med hodet høyt hevet og ser tilbake over havet i den retningen han kom fra; eller at en kriger som vi i dag ville beskrive som rasende, istedenfor omtales gjennom måten han beveger seg på, for eksempel at han kaster seg inn i kampen på en spesiell måte.

hvilke ikke tilsiktede funksjoner og misforståelser de kan føre med seg og hvordan man kan forebygge negative konsekvenser som springer ut av en bestemt metaforforståelse. Schiefers analyse av legebrev (2006) undersøker metaforiske konseptualiseringer i medisin som et forsøk på bevisstgjøring av metaforenes funksjoner og etiske implikasjoner i det medisinske hverdagspråket.

Bruken av forskjellige metaforer om sykdom, både sett fra et synkront og et diakront perspektiv, viser at metaforer er nødvendige tankeredskaper som hjelper oss til å få grep om noe som i utgangspunktet er abstrakte fenomener. Samtidig transporteres det også bestemte holdninger gjennom metaforen. En av de første som påpeker at metaforene påvirker og styrer vår oppfatning av sykdom, er den amerikanske filosofen Susan Sontag. I *Illness as Metaphor* (1978) hevder hun at den militaristiske konseptualiseringen av kreft fører til at pasienter opplever sin sykdom som en brutal invasjon, at kreftceller har invadert kroppen deres, og at dette er svært demoraliserende for pasientene. I en annen monografi (Sontag 1990) gir hun uttrykk for at målet måtte være å klare seg uten metaforer når man snakker om sykdom. Hun er av den oppfatning at "illness is *not* a metaphor, and that the most truthful way of regarding illness – and the healthiest way of being ill – is one most purified of, most resistant to, metaphoric thinking" (1990:3). Sontags krav om et metaforfritt språk for sykdom synes imidlertid å være svært vanskelig å innfri, sier Williams Camus (2009), som i sin undersøkelse av kreftmetaforer i engelske presstekster blant annet konkluderer med "that it is difficult, if not impossible, to conceive of illness free from metaphorical terms, since metaphor is an important tool in the popularization of medical knowledge" (2009:468). Det antas at også denne studien vil bekrefte uunnværligheten av metaforer i en diskurs om et så abstrakt tema som psykisk sykdom.

IV. MATERIALE OG METODE

IV.1 Materiale

Det autentiske språkmaterialet i denne studien er basert på fem norske og fem tyske lærebøker som brukes i utdannelsen av helsepersonell i Norge og i det europeiske tyskspråklige området. Tekstene er skrevet av leger og sykepleiere for et framtidig fagpersonell. De er skrevet i et allment forståelig språk og antas å gjenspeile en forståelse av psykisk sykdom som gjelder både i det norske henholdsvis tyske helsevesenet og det norske henholdsvis tyske språksamfunnet generelt. Ut fra et diskursanalytisk ståsted er det en forutsetning at analysen baserer seg på et autentisk materiale. Det innebærer at tekstene er skrevet på originalspråk og at det dermed ikke kan snike seg inn overføringer fra andre språk- og kulturområder som kan forfalske analyseresultatet. Det er derfor viktig å påpeke at tekstene i korpusgrunnet ikke er oversettelser fra et annet språk, men produkter av tekstforfattere som har skrevet på sitt morsmål.

I og med at målet var å finne ut hvordan psykisk sykdom snakkes og tenkes om i de to språkene, er det blitt valgt ut kapitler og avsnitt med samme temaer, det vil si kapitler og avsnitt som omhandler stemningslidelser (depresjon, mani, bipolare lidelser) og schizofreni/psykotiske lidelser, samt noen sider fra hver bok hvor det ikke fokuseres spesielt på en bestemt type sykdom, men på psykisk sykdom og/eller psykiatrisk sykepleie generelt. Noen av bøkene er beregnet for grunnutdanning av sykepleiere, mens andre også kan brukes i videreutdanning for psykisk helsepersonale. I og med at bøkene og de enkelte kapitlene har forskjellig omfang og at psykisk sykdom og pleie av psykiatriske pasienter bare er omtalt i ett enkelt kapittel i en av de tyske bøkene (Schewior-Popp), ble det samlede sidetallet for det norske og det tyske tekstgrunnet nokså forskjellig. Viktigere enn et tilnærmet likt sideantall for sammenlikning er imidlertid at tekstene i begge språkene har det samme kommunikative målet og er skrevet for samme målgruppe. Med et antall på godt over 200 sider for hvert språk som utgangspunkt (219 hhv. 283 sider) har man likevel et tilstrekkelig sammenlikningsgrunnlag for å kunne si noe om hvordan man i de to fagdiskursene uttrykker seg om det samme fenomenet hhv. de samme sykdommene.

I det følgende beskrives bøkene som er brukt som korpusgrunnlag, samt at det gjøres rede for forkortelsene brukt for de enkelte bøkene, og antall utvalgte sider. Først skal vi ta for oss det norske og deretter det tyske korpusgrunnet.

Korpusgrunnlaget, norsk

Herheim, Åste og Langholm, Kari. 2006. *Psykisk helsearbeid – teorier og arbeidsmåter*. N.W. Damm & Søn AS.

Forkortelse: H/L

Eksempel på henvisning i teksten: H/L 27 = Herheim & Langholm 2006:27

Beskrivelse av boka:

Denne læreboka er del av en bokserie for videreutdanning i psykisk helsearbeid, spesielt tilpasset helse- og sosialpersonell med utdanning fra videregående skole. Boka henvender seg både til studenter som tar videreutdanning innen psykisk helsearbeid og utøvende helsepersonell for oppdatering i faget.

Brukt som korpusgrunnlag:

- s. 21-27: Kap. 2: Normalitet og avvik
- s. 103-110: Kap. 6: Affektive lidelser (stemningslidelser)
- s. 83-102: Kap. 5: Psykotiske lidelser

Hummelvoll, Jan Kåre. 2004. *Helt – ikke stykkevis og delt. Psykiatrisk sykepleie og psykisk helse*. 6. utgave. Oslo: Gyldendal.

Forkortelse: HV

Eksempel på henvisning i teksten: HV 33 = Hummelvoll 2004:33

Beskrivelse av boka:

Boka gir en innføring i psykiatrisk sykepleie og de vanligste sykdomstilstander og fenomener som fører til psykisk uhelse. Boka (som for første gang ble utgitt i 1982) er å regne som en klassiker innen psykiatrisk sykepleie.

Brukt som korpusgrunnlag:

- s. 32-53: Utdrag fra kap. 1: Psykiatrisk sykepleie og fagområde
- s. 60-77: Kap. 2: Stykkevis og delt. Om menneskesyn, psykiatrisk sykepleie og behandling.
- s. 171-198: Kap. 7: Depresjon og Sorg
- s. 201-226: Kap. 8: Mani
- s. 315-355: Kap. 12: Samarbeid med psykotiske mennesker

Ingeberg, Mette Holme et al. 2006. *Mentale knagger. En innføring i psykisk helsearbeid*. Akribe forlag.

Forkortelse: IB

Eksempel på henvisning i teksten: IB 55 = Ingeberg et al. 2006:55

Beskrivelse av boka:

Boka henvender seg i første rekke til studenter på bachelorutdanningene i helse- og sosialfag.

Brukt som korpusgrunnlag:

s. 51-55: Kap. 3: Om å åpne opp for forandring

s. 57-71: Kap. 4: Høyt oppe og lavt nede

s. 75-100: Kap. 5: Realitetsbrist

Snoek, Jannike Engelstad og Engedal, Knut. 2000. *Psykatri. Kunnskap – Forståelse – Utfordringer*. Akribe forlag.

Forkortelse: S/E

Eksempel på henvisning i teksten: S/E 81 = Snoek & Engedal 2000:81

Beskrivelse av boka:

Grunnbok som omfatter emnene som er vektlagt i undervisningen i psykiatri i de treårige helsefagutdanningene.

Brukt som korpusgrunnlag:

s. 23-32: Kap. 1: Frisk eller syk

s. 80-87: Kap. 5: Stemningslidelser (affektive lidelser)

s. 69-79: Kap. 4: Psykotiske lidelser

Aarre, Trond F., Peter Bugge og Siv Iren Juklestad. 2009. *Psykatri for helsefag*. Fagbokforlaget.

Forkortelse: Aa/B/J

Eksempel på henvisning i teksten: Aa/B/J 77 = Aarre/Bugge/Juklestad 2009:77

Beskrivelse av boka:

Boka er myntet på sykepleierstudenter og de som tar videreutdanning i psykisk helsearbeid, og er – ifølge forlaget – også nyttig for medisinstudenter og allmennpraktiserende leger.

Brukt som korpusgrunnlag:

s. 57-77: Kap. 3: Schizofreni og andre psykiske lidelser

s. 79-106: Kap. 4: Stemningslidelser

Oversikt: Korpusgrunnlaget, norsk**Forkortelser: HV (= Hummelvoll), H/L (= Herholm/Langheim), IB (= Ingeberg et al.), S/E (= Snoek & Engedal), Aa/B/J (= Aarre/Bugge/Juklestad)**

Generelt: HV:	s. 32-53	22
H/L:	s. 21-27	7
IB:	s. 51-55	5
S/E:	s. 23-32	<u>10</u>
		44 s.

Stemningslidelser:

HV:	s. 171-198, 202-226	53 (28+28)
H/L	s. 103-110	8
IB:	s. 57-71	24
S/E:	s. 80-87	8
Aa/B/J:	s. 79-106	<u>27</u>
		120 s.

Psykotiske lidelser:

HV:	s. 315-355	41
H/L:	s. 83-102	20
IB:	s. 75-100	26
S/E:	s. 69-79	11
Aa/B/J:	s. 57-77	<u>21</u>
		119 s.

Til sammen 283 s.

Korpusgrunlaget, tysk

Dörner, Klaus et al. 2002. *Irren ist menschlich. Lehrbuch der Psychiatrie und Psychotherapie. Neuausgabe, 4. korrigierte Auflage. Bonn: Psychiatrieverlag.*

Forkortelse: DOER

Eksempel på henvisning i teksten: DOER 24 = DOER et al. 2002:24

Beskrivelse av boka:

Boka gjelder som lærebokklassiker på fagfeltet psykiatri/psykoterapi og henvender seg til studenter innenfor medisinske og sosiale yrker. Den kom ut for første gang i 1978 og er blitt omarbeidet flere ganger siden da.

Brukt som korpusgrunnlag:

- s. 17-25: Gebrauchsanweisung. (Om bokas oppbygging og filosofi)
- s. 177-188: Der sich und Andere aufbrechende Mensch (Manie)
- s. 189-233: Der sich und Andere niederschlagende Mensch (Depression)
- s. 148-174: Der sich und Andere fügende Mensch (Schizophrenie)

Hell, Daniel et al. 2007. *Kurzes Lehrbuch der Psychiatrie. Basiswissen mit Repetitionsfragen. 2., vollständig überarbeitete und ergänzte Auflage. Bern: Hans Huber.*

Forkortelse: HELL

Eksempel på henvisning i teksten: HELL 17 = HELL 2007:17

Beskrivelse av boka:

Boka formidler psykiatrisk basisviten og er ment som hjelp til eksamensforberedelse i medisin og klinisk psykologi. Den er videre å betrakte som innføring i psykiatri for både studenter og pleiepersonale samt legfolk som interesserer seg for fagområdet.

Brukt som korpusgrunnlag:

- s. 15-17: Einführung in die Psychiatrie
- s. 115-123: Affektive Störungen
- s. 99-114: Schizophrenien

Schädle-Deininger, Hilde. 2010. *Fachpflege Psychiatrie. Frankfurt am Main: Mabuse-Verlag.*

Forkortelse: S-D

Eksempel på henvisning i teksten: S-D 300 = Schädle-Deiningner 2010:300

Beskrivelse av boka:

Boka er ment for sykepleiere som spesialiserer seg videre innenfor psykiatrisk sykepleie. Den egner seg også som en innføring i psykiatrisk pleie generelt og som lektyre for oppfriskning av tidligere tilegnet psykiatrisk viten.

Brukt som korpusgrunnlag:

s. 242-259: Depressive und affektive Störungen

s. 350-355: Weitere psychische Erkrankungen im Alter (med underpunktene: "Affektive Störungen: Depressionen" og "Paranoide Entwicklungen im Alter").

s. 260-275: Schizophrene Störungen

Schewior-Popp, Susanne, F. Sitzmann, L. Ullrich (Hrsg.) 2009. *Thiemes Pflege. Das Lehrbuch für Pflegende in Ausbildung*. Kap. 42. 11. vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage. Stuttgart: Georg Thieme Verlag.

Forkortelse: SCH-P

Eksempel på henvisning i teksten: SCH-P 1311 = Schewior et al. 2009:1311

Beskrivelse av boka:

Lærebok som formidler sentralt og vesentlig fagstoff i grunnutdanningen i sykepleie. Kap. 42 tar for seg pleie av pasienter med psykiske/psykotiske sykdommer. Med sitt 11. opplag er Thiemes Pflege den mest tradisjonsrike tyskspråklige læreboka i sykepleieutdannelsen.

Brukt som korpusgrunnlag:

s. 1300-1308: Grundlagen psychiatrischer Pflege

s. 1317-1321: Pflege bei affektiven Erkrankungen am Beispiel der Depression

s. 1311-1315: Pflege von psychotisch erkrankten Menschen am Beispiel Schizophrenie

Thiel, H., M. Jensen und S. Traxler (Hrsg.) 2006. *Psychiatrie für Pflegeberufe*. 4. Auflage. München: Elsevier GmbH, Urban & Fischer Verlag.

Forkortelse: TH

Eksempel på henvisning i teksten: TH 120 = THIEL et al. 2006: 120

Beskrivelse av boka:

Boka ønsker å formidle praksisorientert basiskunnskap i psykiatri for pleiepersonale.

Brukt som korpusgrunnlag:

s. 113-127: Affektive Störungen

s. 128-139: Psykosen aus dem schizophrene Formenkreis und schizoaffektive Störungen

Oversikt: Korpusgrunlaget, tysk

Forkortelser: DOER (= Dörner et al.) HELL (= HELL), SCH-P (= Schewior-Popp), S-D (= Schädle-Deininger), TH (= Thiel et al.)

Generelt:

DOER:	s. 17-25	9 s.
HELL:	s. 15-17	3 s.
SCH-P:	s. 1300-1308	9.s.
S-D:	s. 242, 226-228	<u>4 s.</u> 25s.

Affektive lidelser:

DOER:	s. 177-188, s. 189-233	57 s.
HELL:	s. 115-123, 124-130	16 s.
S-D:	s. 242-260, s. 350-355	25 s.
TH:	s. 113-127	15 s.
SCH-P:	s. 1317-1321	<u>5 s.</u> 118s.

Psykotiske lidelser:

DOER:	s. 148-174	27 s.
HELL:	s. 99-114	16 s.
S-D:	s. 260-275	16 s.
TH:	s. 128-139	12 s.
SCH-P	s. 1311-1315	<u>5s.</u> 76 s.

Til sammen 219 s.

IV.2 Metode

Før jeg skal gjøre rede for den metodiske tilnærming til og utvikling av forskningsprosedyren for den foreliggende studien, vil jeg beskrive analyseprosedyrer og analyseredskap fra de to teoriene som jeg i hovedsak orienterer meg etter: Analyseprosedyren brukt i DMT og Weinrichs tekstlingvistiske metaforanalyse. I og med at studien tar et kontrastivt perspektiv, vil jeg også si noen ord om metaforer i kontrastiv sammenlikning.

IV.2.1 Metodeteoretisk bakgrunn

IV.2.1.1 Analyseprosedyrer i diskursorientert metafor teori

Som nevnt har Lakoff og Johnson blitt mye kritisert for sin intuitive og generaliserende metaforbestemmelse og for manglende bevis på en systematisk sammenheng mellom det språklige og det konseptuelle plan i metaforen. For å bøte på disse svakheter har det blitt utviklet forskjellige analysemetoder som tar et annet utgangspunkt enn KMT, det vil si de begynner på det språklige plan og undersøker tekster ved å se etter ord og uttrykk med et metaforisk potensial. MIV (*Metaphor Identification through Vehicle terms*) og MIP (*Metaphor Identification Procedure*) er to analyseprosedyrer som brukes innen diskursorientert metaforanalyse. MIP brukes og er foreslått av lingvister som kaller seg Pragglejaz-gruppen.⁵⁹ De foreslår en detaljert analysemetode, hvor man suksessivt ord for ord undersøker det metaforiske potensialet i en tekst. En framstilling av framgangsmåten finnes hos Semino (2008:12f). I de senere år har de samme forskerne utviklet en forbedret versjon av MIP, som de kaller for MIPVU.⁶⁰ Selv om tilnæringsmåtene i MIV og MIP/MIPVU er forskjellige, blir resultatene nokså like (MAP, 2006, Procedure For Metaphor Analysis). I det følgende skal det gås nærmere inn på analyseprosessen i MIV, siden det er den som er mest relevant for denne studien.

⁵⁹ Ordet Pragglejaz er dannet av den første bokstaven i fornavnet til gruppens medlemmer: Peter Crisp, Ray Gibbs, Alan Cienki, Graham Low, Gerard Steen, Lynne Cameron, Elena Semino, Joe Grady, Alice Deignan, og Zoltan Kövecses.

⁶⁰ "MIPVU is largely based on MIP, but goes a good deal further in making explicit and systematic what sorts of decisions have to be taken by analysts when they identify words as related to metaphor". (Steen et al. 2010). VU står for *Vrije Universiteit*, universitetet i Amsterdam hvor Steen og forfatterne av *A method for linguistic metaphor identification* (Steen et al. 2010) holder til.

MIV som analyseredskap:

Sentrale termer og deres funksjon:

Idet metaforen konstituerer seg på både det språklige og det kognitive plan, har man i diskursorientert metaforforskning sett behovet for å utvikle et redskap for å beskrive begge nivåene. Nøkkelt begrep i dette er termene *focus/frame*, og *vehicle/topic*. Fokus og frame brukes for å beskrive metaforen på det språklige plan, mens det med termene *vehicle* og *topic* beskrives metaforens kognitive komponenter. Vi kan si at fokuset er metaforens språklige kjerne, og det som omgir den, resten av setningen eller konteksten generelt, kalles for *frame*. På det kognitive plan, når vi skal beskrive den kognitive aktiviteten som realiseres i metaforen, kalles det som ble lokalisert som metaforens fokus for *vehicle*, og resten av setningen eller konteksten, altså betydningsdomenet som fokusordet/*vehicle* står i kontrast til, kalles *topic* (eller *tenor*).

Lingvistisk signaliseres tilstedeværelsen av en metafor ved et ord som står i kontrast til konteksten eller til den i den nærmeste språklige omgivelsen skapte betydning.

The linguistic presence of metaphor is signalled by a lexical item that can have an interpretation which is incongruous with the discourse context, or with the meaning created by the co-text. (Cameron 2003:9)

I setningen *The atmosphere is the blanket of gases that surrounds the earth* (eksemplet er tatt fra Cameron 2003) er det ordet *blanket* som er metaforens fokus, det vil si ordet som signaliserer at det foreligger en metafor. Ordet *blanket* er samtidig metaforens *vehicle* term, som utløser en overføring av assosiasjoner fra fokusordets begrepsdomene (kildedomene) til *topic* (det aktuelle måldomenet).

Tatt i betraktning metaforens kognitive og lingvistiske plan, kan essensen om metaforens komponenter og deres funksjon sammenfattes slik:

The key pairs of terms are Focus/Frame, and Topic/Vehicle. The first makes a semantic contrast and the second refers to lexis and conceptual domains. (Cameron 2003:9).

NB: I eksempelet "*The atmosphere is the blanket of gases that surrounds the earth*" er *blanket* fokuset i det metaforiske uttrykk *blanket of gases*.

MIV, Analyseprosedyren:

Det er to grunnleggende stadier i metaforanalysen: Identifisering av metaforer og gruppering av funnene etter kildeområde.

Identifisering av metaforer:

I MIV ser man etter mulige spor av kognitive aktiviteter i språket. For metaforforskeren gjelder det å se etter spor i teksten hvor det foreligger en kontrast mellom et ords grunnbetydning og den betydningen den har i konteksten. Ordet som initierer denne kontrasten, er fokusordet eller metaforens vehicle:

”The Vehicle term is the central identifying feature of a linguistic metaphor: a word or phrase that somehow contrasts with (incongruous or anomalous with) the topic of the on-going text or talk, and yet connections can be made between the meaning of the Vehicle and the Topic domain of the on-going discourse.” (MAP, 2006, Procedure for Metaphor Analysis).

Vi kan altså si at det er to betingelser som må være oppfylt for at vi i undersøkelse av en tekst kan notere oss en mulig metafor, det vil si et ord eller uttrykk med et *metaforisk potensial*:

- 1) At det i betydningen av et ord eller uttrykk foreligger en kontrast mellom *focus* og *frame*, altså mellom kildebegrepet og målområdet⁶¹
og
- 2) At det foreligger en betydningsoverføring mellom *Vehicle domain* (kildeområde) og *Topic domain* (det kontekstuelle målområdet).

De metaforiske uttrykk som blir identifisert på denne måten, kalles i diskursorientert metaforteorier for *lingvistiske metaforer*, men i praksis brukes betegnelsene *lingvistisk metafor* og *metaforisk uttrykk* om hverandre.

Når man skal avgjøre hva som skal tas med som språklig metafor i analysen, gir MIV en del råd og retningslinjer: Forskeren bør vurdere og bestemme seg for om personifisering, svært vanlige substantiv, svært vanlige verb og etymologiske faktorer skal tas med i analysen. Videre oppfordres det til å inkludere sjargong- og fagord i metaforanalysen, selv om – eller nettopp fordi – slike ord og vendinger ofte ikke oppfattes som metaforer av språkbrukerne innenfor de gitte fagmiljøer og sosiale grupperinger. Et annet råd som gis, er at forskeren skal

⁶¹ Begrepene fokus/fokusområde og frame brukes i praksis om hverandre med begrepene kilde/kildedomene (source/sourcedomain) og target (måldomene), som vi kjenner fra KMT. I en norsk kontekst er det spesielt fristende å bruke de begrepene som allerede er blitt innført med KMT, siden disse har en direkte oversatt form som lett føyer seg inn i det norske språket.

være oppmerksom på preposisjoner med en grunnleggende romlig betydning (som *i*, *mellom*, *gjennom*), siden disse ofte opptrer i metaforiske konstruksjoner. I prinsippet står forskeren helt fritt. Alt kan i utgangspunktet tas med i analysen, men for enkelte studier kan det være hensiktsmessig å utelukke en rekke vanlige ord eller noen av de andre faktorene. (For en mer utførlig beskrivelse av MIVs retningslinjer se MAP, 2006, Procedure for Metaphor Analysis.)

Gruppering av funnene etter kildeområde og formulering av systematiske metaforer:

Etter å ha identifisert lingvistiske metaforer i et tekstgrunnlag, grupperer man uttrykkene etter kildeområde. Deretter prøver man å finsortere funnene i uttrykk som har noe felles og som derfor kan samles under en felles overskrift. Da har man kommet fram til en såkalt *systematisk metafor*, som kan anses for å være et indisium på en mental dybdestruktur som har gitt opphav til disse lingvistiske metaforene. – En språklig metafor alene gir selvsagt ikke grunnlag for å definere en potensiell kognitiv metafor, og begrepet systematisk metafor signaliserer dessuten at det må foreligge et mønster, en viss regularitet, det vil si en systematisitet av koherente ytringer. Vanligvis regner man i MIV med en forekomst av minst fire koherente språklige metaforer for å kunne formulere en systematisk metafor.

La oss for eksempel si at vi blant de registrerte mulige metaforer i vårt tekstmateriale har følgende metaforisk brukte ord og uttrykk (satt i kursiv i eksemplene), som har blitt plassert under kildeområdet ”kamp/krigshandling”: 1. Den deprimerte føler seg *utslått* og *overveldes* av en følelse av håpløshet, og så lenge den depressive reaksjonen vedvarer, ses ikke noen hensikt med å anstrenge seg for å *bekjempe* depresjonen. (HV 174). 2. Det er ikke uten *motstand* og personlig *kamp* at man ”*strekker våpen*”, [...]. (HV 35). 3. Det maniske mennesket *bombarderes* med inntrykk av alle slag [...]. (IB 69). 4. Psykose er en slags *strategi* i forhold til det *truende* å oppleve egne følelser og affekt. (IB 75). 5. Både depresjonen og angsten stilles på linje [sic!] når det gjelder å kalle fram ulike *forsvarsmekanismer*. (HV 177). 6. Sykdommen [schizofreni] *rammer* først og fremst unge mennesker, [...]. (H/L 90).

Alle disse funnene vil kunne samles under overskriften *PSYKISK SYKDOM ER EN KAMPHANDLING* hhv. *PSYKISK SYKDOM = KRIG*.

NB: Til forskjell fra notasjonsmåten av kognitive metaforer, som skrives med versaler, skrives systematiske metaforer med versaler i kursiv.

Det finnes mange studier innen tekstbasert metaforforskning, som i det store og det hele følger de samme analysetrinnene som beskrevet ovenfor. Uansett om de kaller seg for

diskursorientert metaforanalyse (Cameron 2003, Askeland 2008), *systematisk metaforanalyse* (Schmitt 2003, 2005, 2007, 2011), *kritisk metaforanalyse* (Charteris-Black 2004, 2005)⁶² eller ganske enkelt *lingvistisk-kognitiv metaforanalyse* (Goschler 2008), er stegene i analysen, som beskriver hvordan man med utgangspunkt i det språklige plan kan komme fram til mulige underliggende kognitive metaforer, stort sett de samme. Disse kan sammenfattes slik:

Etter å ha lest hele teksten

- identifiseres språklige metaforer
- grupperes funnene etter kildeområde
- kategoriseres gruppene i over- og underordnede kategorier eller andre strukturelle sammenhenger, for eksempel konkret-abstrakt⁶³
- sammenfattes konsistente/koherente metaforiske mønstre under en felles overskrift, som mer eller mindre forstås som formel som skal indikere den mulige kognitive sammenhengen.

Å identifisere språklige metaforer og gruppere dem etter kildeområde er en interpretativ og rekursiv prosess som både innebærer elementer av systematikk og forskerens tolkning. Analysetrinnene, som beskrevet ovenfor, gir muligheter for å oppdage og formulere mulige kognitive strukturer i språket, samtidig som de ikke utelukker metaforer som tidligere er blitt formulert av kognitivistene. Enkelte funn vil kunne plasseres i mer enn én gruppe, og man kan ikke forvente å jobbe fram et presist og begrenset hierarkisk sett av kategorier hvor enhver lingvistisk metafor har sin faste plass:

Researchers adopting a discourse approach to metaphor have to accept that it is not possible to come up with a limited and precise set of categories into which each linguistic metaphor can be reliably placed. [...] A principled flexibility to

⁶² Ved denne type metaforanalyse er man først og fremst opptatt av å utforske metaforenes funksjon i diskurstyper hvor språkets påvirkningsfunksjon er prevalent, det vil si i politiske taler, media, religiøse tekster etc. Critical Metaphor Analysis forbindes først og fremst med Charteris-Black (2004). Andre som knyttes til denne type metaforanalyse er f.eks. Nerlich (2005, 2009, 2010), Döring & Zinken (2005), Nerlich, Hamilton & Rowe (2002), (Stibbe 1999, 2001).

⁶³ Den hierarkiske inndelingen av funnene som kategoriseringsprinsipp (overordnet/underordnet, konkret/abstrakt eller konkret/allmenn) bunner iflg. Goschler (2008:52) i KMTs forestilling om hierarkisk ordnede mentale konsepter, som vi for eksempel kjenner fra Lakoff og Johnsons redegjørelse av konseptene LOVE IS A JOURNEY og LIFE IS A JOURNEY. Metaforiske uttrykk som "Look how far we have come", "We can't turn back now", "Our relationship is off the track" (Lakoff & Johnson 1980: 44f) kan sammenfattes i metaforen LOVE IS A JOURNEY, som da er en underkategori av metaforen LIFE IS A JOURNEY, og den kan igjen settes i en enda større kategori, metaforen for hendelsesstrukturer, den såkalte *event-structure* metaforen (se Lakoff 1993:222-225; Kövecses 2002:124ff, Kövecses 2010:162ff). Et annet stort metaforsystem er THE GREAT CHAIN OF BEING (Kövecses 202:124ff, 2010:152ff), som også har blitt nevnt under pkt. II.3.4.

the grouping of linguistic metaphors appears to be the most suitable approach with discourse data. (Cameron 2007:205)

Selv om graden av intuisjon i metaforbestemmelsen er innskrenket betraktelig gjennom definisjon av analyseprosessen, vil forskerens intuisjon alltid spille en viss rolle i metaforbestemmelsen. Det vil alltid være et samspill mellom de praktiske arbeidsanvisninger diskursorientert metaforanalyse gir, og en subjektiv evne til å oppdage metaforiske mønstre i språket. Den trinnvise arbeidsmåten for å identifisere og klassifisere språklige metaforer vil imidlertid forhindre en overilt subjektiv interpretasjon av metaforer, som bare er bygd på en første intuisjon.

Når man med utgangspunkt i at språket gjenspeiler kognitive prosesser har analysert seg fram til systematiske metaforer, har man skaffet seg et innblikk i tankemønstre som har formet en bestemt diskurs. For diskursorientert metaforforskning er det ikke noe uttrykt mål å påvise hvilke kognitive strukturer vi biologisk er utrustet med. Målet i DMT er heller å utforske hvilke funksjoner metaforer utfører i en bestemt diskurs: hvordan det gjennom metaforer transporteres og skapes meninger, holdninger eller forståelse. Et klassisk eksempel på en slik studie er Camerons artikkel "Patterns of metaphor use in reconciliation talk" (2007), hvor hun på basis av autentiske samtaler mellom en IRA-terrorist og datteren til en av hans tilfeldige ofre viser hvordan den gradvise tilnærmingen og forsoningsprosessen som skjer over tid mellom disse to partene, styres av metaforer. Som Cameron selv uttrykker det, viser hennes studie "how metaphor-led discourse analysis can help understand the process of reconciliation through talk" (2007:220). I diskursorienterte metaforanalyser er det med andre ord metaforenes funksjon som er viktigst, og ikke hvilke strukturer vi måtte ha i hjernen.

IV.2.1.2 Weinrichs tekstlingvistiske metaforanalyse

Som nevnt verdsettes Weinrich innen metaforforskningen først og fremst på det metodologiske plan, det vil si at han lyktes med å binde metaforen inn i tekstlingvistisk semantikk ved å gjøre metaforen til et lingvistisk identifiserbart og systematisk analyserbart fenomen. Sentralt i tekstlingvistisk semantikk er dens grunnleggende erkjennelse av at språklig betydning alltid er betinget av sin kontekst. Det gjelder også metaforen:

[...] Metaphern kommen in lebendiger Rede nicht isoliert vor, sondern stehen immer in einem Kontext.” (Weinrich 1976 a[1963]:311)

Metaforen realiseres i konteksten idet det oppstår et motsetningsforhold eller en overraskelseeffekt mellom et ords opprinnelige betydning og den betydningen det får i den nye konteksten (Weinrich 1976a [1963]:303, 304, 308, 311, 319f). Denne betydningsendringen kaller Weinrich for *Konterdetermination*. Metaforen er altså et ord som gjennom sin kontekst forandrer betydning, det vil si det blir *konterdeterminert*.

Eine Metapher, [...], ist ein Wort in einem Kontext, durch den es so determiniert wird, daß es etwas anderes meint als bedeutet.” (Weinrich 1976b[1963]:311)

Die Metapher ist definierbar als ein Wort in einem konterdeterminierten Kontext. (Weinrich 1968:100)

Es entsteht ein Überraschungseffekt und eine Spannung zwischen der ursprünglichen Wortbedeutung und der nun vom Kontext erzwungenen unerwarteten Meinung. Wir wollen diesen Vorgang *Konterdetermination* nennen, weil die tatsächliche Determination des Kontextes gegen die Determinationserwartung des Wortes gerichtet ist. (1976b [1967]: 320)

Den tekstlingvistiske definisjonen av metaforen som *konterdeterminasjon* er sentral i Weinrichs metaforidentifikasjon. Ordet konterdeterminasjon er en kompakt term som i ett ord sammenfatter de to stegene i metaforidentifikasjon som er blitt beskrevet for MIV (at det må foreligge en kontrast og en overføring).

Før selve analyseprosedyren skal beskrives, er det et begrep til som må avklares, nemlig *isotopier* (*Isotopien*). Begrepet stammer fra Greimas’ tekstlingvistiske Isotopie-Konzept (*Sémantique structurale*, 1966), og Weinrich adapterte det for sin beskrivelse av metaforens semantiske mekanismer. Med isotopier (av gresk *isos topos*, “det samme sted”) menes betydningslinjer som kan trekkes mellom leksemer i en tekst, som i teksten har minst ett felles betydningselement.

Linke et al. (2004:260) forklarer isotopikonseptet som et mellomtrinn mellom kohesjonsorientert og tekstorientert tekstanalyse, hvor analysen av utelukkende semantiske kjennetegn danner utgangspunktet for en strukturalistisk orientert fremstilling av betydningsstrukturer i en tekst. I denne type tekstanalyse jobber man ”unterhalb der Wortebene” (Linke 2004:260), det vil si man forlater den overflateorienterte kohesjonen og ser heller etter semantisk koherente kjennetegn som kan tilordnes det samme betydningsdomenet (ibid.). ”Die textverknüpfende Wirkung der Rekurrenz (der

Wiederaufnahme) wird also nicht an ganzen Wortbedeutungen festgemacht, sondern an einzelnen rekurrenten semantischen Merkmalen.” (ibid.)

Isotopier, som Weinrich også kaller for *Wortnetze*, er altså meningskonstituerende strukturer og dermed et vesentlig prinsipp i tekstens semantiske koherens. Metaforer i en tekst som står i samme bildefelt, kan gjennom analysen ekstraheres som isotopier eller *isotopistrenger* (*Isotopieketten*), for deretter å se om de kan føres sammen i generaliserende makrostrukturer, som så kan knyttes til en overordnet mental modell, et bildefelt⁶⁴.

En isotopi kan forstås som en projeksjonsakse mellom metaforens språklige form og den overordnede tankestrukturen, den er på en måte strengen som holder de enkelte projeksjonspunktene sammen. Som sagt definerer Weinrich metaforen i sitt vesen som et kognitivt fenomen, en kopling av to betydningsdomener (*Koppelung zweier Sinnbezirke*), men så knytter han dette sammen med metaforens språklige plan: “In der aktualen und scheinbar punktuellen Metapher vollzieht sich in Wirklichkeit die Koppelung zweier sprachlicher Sinnbezirke.“ (Weinrich 1976a[1958]: 283). Interessant er formuleringen *scheinbar punktuell*/tilsynelatende punktuell, som for det første lokaliserer metaforens språklige realisering (i uttrykket *punktuell*), og for det andre indikeres det gjennom det modifierende adjektivet *scheinbar* at metaforen peker ut over det språklige planet og ordets proposisjonelle betydning. Dette skyldes det faktum at det gjennom konterdeterminasjon bringes inn en rekke assosiasjoner fra et annet betydningsdomene, eller som Weinrich uttrykker det: “[...] jeder Terminus bringt seine Nachbarn mit, das Wort den Sinnbezirk der Sprache” (ibid.). Slik kan metaforen forstås som et gjennom isotopiprojeksjon *konterdeterminert* (i sin betydning omdefinert) stykke tekst som står i relasjon til én eller flere konstituenten i teksten, men som ikke befinner seg på samme isotopinivå (Osthus 2000:94).

⁶⁴ Som et eksempel på identifikasjon og interpretasjon av tekstuelt produsert konterdeterminasjon viser (Osthus 2000) til Kallmeyer et al. (1974:150), som demonstrerer dette på basis av en avisartikkel om turismerelaterte utbyggingstiltak ved Middelhavskysten. De viser til at det i setningen “Ein paar Jahre später wachsen dort Hotels” foreligger en inkongruens mellom leksemene “wachsen” og “Hotel”, hvorav det ene i sin grunnbetydning er relatert til organiske prosesser, mens det andre er et begrep som entydig ikke tilhører en organisk kategori. Den kontekstuelle betydningen av det metaforisk brukte verbet “wachsen” (dvs. at “wachsen” er brukt om bygging av hoteller) forstås slik at tilblivelsen av ikke levende ting settes i analogi til en vekstprosess i naturen, som for eksempel kan være ukontrollert, vill, blomstrende eller preget av egedynamikk. Hvilke av de mulige betydninger av leksemet “wachsen” som vil være utslagsgivende for tekstens betydning vil imidlertid kun gå fram av den videre kontekst, det vil si gjennom utkrystallisering av isotopilinjer og mulige sammenhenger gjennom dem. (Osthus 2000:94 f)

Weinrich går ikke ut fra allerede formulerte metaforer, men ser på metaforen som et tekstsegment med en metaforisitet som kan remotiveres gjennom isotopier. Dette knytter ham til et moderne diskursorientert metaforsyn og gjør hans analyseredskap aktuell og kompatibel med nåtidens kognitiv-lingvistiske metaforstudier.

”Der große Vorzug der textsemantischen Definition der Metapher als durch Isotopie- projektionen konterdeterminiertes Stück Text besteht darin, auf die zur Metaphernidentifikation wesentlichen kontextuellen Faktoren zu verweisen und somit ganze Texte auf ihre metaphorische Strukturiertheit hin analysierbar zu machen.” (Osthus 2000:95)

Analysetrinnene:

Analysetrinnene er i prinsippet sammenfallende med det som er beskrevet for MIV:

Identifisering av metaforer:

Metaforene identifiseres ved å lete etter konterdeterminasjoner i en tekst, altså ord som isolert sett har en annen betydning enn den betydning de har i den konteksten de står i.

Gruppering av funnene i isotopier og tilordning til et bildefelt:

Av funnene grupperes så ord eller uttrykk som har minst ett felles betydningselement, man danner med andre ord isotopier/isotopistrenger, som kan sammenfattes i overordnede metaforer (eller bildefelt).

Ved å identifisere konterdeterminasjoner i en tekst, ekstrahere isotopier og gruppere dem systematisk, får vi et bilde av tekstens metaforiske mikronivå (metaforer på ord- og setningsnivå) og tekstens metaforiske makrostruktur (bildeplanet). På den måten vises tekstens metaforiske struktur, hvordan bildenett (*Bildnetze*) struktureres gjennom ordnett (*Wortnetze*). I en språkovergripende sammenlikning kan vi gjøre dette for et sammenliknbart tekstmateriale i de respektive språkene og så identifisere konvergenser og divergenser mellom dem.

Oppsummering:

I Weinrichs syn på metaforen som et kognitivt og kontekstavhengig fenomen og i hans tekstlingvistiske analyse, som går ut på en systematisk beskrivelse av metaforen på det språklige plan, møter vi allerede grunnprinsippene som kjennetegner diskursanalytisk orientert metaforforskning. Med andre ord: Weinrich var tidlig ute med å definere metaforen både som tankestruktur og språkstruktur. Hans analysemetoder brukes og kombineres i dag med moderne kognitiv-lingvistiske metaforstudier (f.eks. Drewer 2003, Jäkel 1997, Baldauf 1997, Liebert 1992), og Osthus argumenterer eksplisitt for en bedre egnethet av bildefeltbegrepet framfor kognitivistenes klassifisering av metaforer som IKMs (2000:133f). Weinrichs analyseprinsipper synes å være spesielt godt egnet for språksammenliknende studier (f.eks. Polzin 1999, Osthus 2000, Harms 2008, Koch 2010) og flettes derfor også i noen grad inn i den foreliggende studien.

IV.2.1.3 Kontrastiv sammenlikning av metaforer

Til tross for den store interessen for metaforen i de siste 30 år, finnes det som nevnt forholdsvis få språksammenliknende metaforstudier. I og med at den foreliggende studien er skrevet ut fra et språksammenliknende perspektiv, skal det i det følgende gis en kort orientering om kontrastiv lingvistikk og analyse.

Kontrastiv lingvistikk defineres som ”Ausrichtung der Vergleichenden Sprachwissenschaft, bei der ein Sprachenvergleich nicht im Hinblick auf genetische Fragestellungen, sondern zum Zwecke der Aufdeckung von strukturellen Übereinstimmungen und Divergenzen zwischen zwei, seltener mehrerer gegebenen Einzelsprachen durchgeführt wird” (MLS, 2010:363). Med andre ord: Kontrastiv lingvistikk er en gren av lingvistikken, som sammenlikner språk på et språktypologisk grunnlag for å avdekke og beskrive strukturelle likheter og forskjeller mellom dem.

Kontrastiv analyse som egen vitenskapelig disiplin ble etablert gjennom den amerikanske lingvisten Robert Lado (1915-1995) og hans bok *Linguistics across cultures* (1957). Termen kontrastiv analyse ble imidlertid skapt av Benjamin Lee Whorf, som i sin artikkel

“Languages and logic” (1956[1941]) etablerte et skille mellom komparativ og kontrastiv lingvistikk.⁶⁵

I tradisjonelle studier nøyde man seg med å beskrive likheter (*similarities*) og forskjeller (*differences*) som kunne observeres på forskjellige plan: likheter og forskjeller i form, betydning og distribusjon. (De sammenliknede elementene kunne for eksempel være like i form, men forskjellig i betydning og distribusjon, etc.) Med introduksjonen av termen kontrast (*contrast*) ble det mulig med en nærmere spesifisering av forskjellene mellom språk: Begrepet forskjell, *difference*, brukes i kontrastiv analyse som uttrykk for at det verken finnes ekvivalente eller sammenliknbare komponenter i de aktuelle språkene, mens graduelle forskjeller i den ene eller andre retningen (mindre eller større likhet eller ulikhet) uttrykkes gjennom begrepene *konvergens* og *divergens*. Imidlertid brukes terminologien i praksis ikke konsekvent. Begrepene forskjell/*difference* og *divergens* brukes om hverandre, og derfor må de alltid ses i sammenheng med konkrete teksteksempler for å kunne se om det dreier seg om en graduell forskjell eller et null-til-én forhold (*zero-relations*).

Et annet sentralt begrep i kontrastiv analyse er *ekvivalens*.⁶⁶ Med ekvivalens menes her at det eksisterer en felles plattform, et såkalt *tertium comparationis*, som de språklige enheter man sammenlikner refererer seg til. Denne felles plattformen eller dette *gemeinsame Dritte* (Weinrich 1976a[1963]:308) er selve utgangspunktet for enhver sammenlikning, og måten denne universelle størrelsen er representert på gjennom de forskjellige språkene, er forskningens egentlige interesse.

Kontrastiv analyse som forskningsmetode tar altså utgangspunkt i to ekvivalente betydningsenheter i forskjellige språk og forsøker å beskrive så eksakt som mulig på hvilken måte/i hvilken grad de språklige representanter uttrykker likheter og forskjeller i den betydningen de representerer. Som Andrew Chesterman sier: ”It [forskningsmetoden] starts from perceived similarities of meaning across two or more languages, and seeks to determine

⁶⁵ Mens de tradisjonelle komparative lingvistiske studier hadde som mål å vise slektskapsrelasjoner mellom språk, bruker kontrastiv analyse språktypologiske analysemetoder, dvs. man sammenlikner språk på tvers av deres genetiske tilhørighet.

⁶⁶ Lomheim forklarer begrepet ekvivalens slik den blir brukt i oversettelsesvitenskapen: ”Ekvivalens bygger på jamføring. Me jamfører produktet, versjonen, med originalen. Viss versjonen formidlar same bodskap som originalen, då har me ekvivalens (=likeverd). Me seier at dei to tekstene er ekvivalente, likeverdige.» (Lomheim 1995:71)

the various ways in which the similar or shared meanings are expressed in different languages.” (Chesterman 1998:1)

De ekvivalente betydningsenheter i den foreliggende studien er metaforer i diskursen om psykisk sykdom i norske og tyske lærebøker. Ved systematisk å beskrive språklige forskjeller og likheter mellom dem i forhold til deres felles referansepunkt (den mentale representasjon som norske og tyske språkbrukere har av fenomenet psykisk sykdom) forsøkes det å identifisere metaforprofiler som muligens vil kunne gi indikasjoner på eventuelle forskjellige tenkemåter om psykisk sykdom i de to språkene.

IV.2.2 Avhandlingens metodiske tilnærming og analyseprosedyre

IV.2.2.1 Metodisk tilnærming

Som nevnt var det lektyren av *Metaphors we live by* (Lakoff & Johnson 1980), som trigget min interesse for metaforen som et allestedsnærværende fenomen i språket og sammenhengen mellom språket og bakenforliggende kognitive dybdestrukturer som styrer vår tenkning. Hvis man gjennom språket kan få innblikk i tankemønstre, måtte det være interessant å se hvorvidt en sammenlikning av en parallell diskurs i to språk kunne gi svar på eventuelle forskjeller i måten man tenkte om et bestemt fenomen på i de to språkene. Inspirert av studier knyttet til metaforer i lærebøker (Askeland 2008, Golden 2005) og metaforer i medisin (Goschler 2008) falt valget mitt på å undersøke metaforer om psykisk sykdom i norske og tyske lærebøker beregnet på sykepleierutdannelse⁶⁷. Jeg valgte ut aktuelle kapitler og avsnitt fra fem norske og fem tyske lærebøker og begynte å notere alle ord og uttrykk som jeg intuitivt oppfattet som metaforer. På den måten skulle det jobbes fram en metaforprofil som skulle vise hvordan man på tysk og norsk snakket og potensielt tenkte om psykisk sykdom. Metaformengden viste seg imidlertid å være så stor at det ville ha krevd en computerstøttet analyse for å ivareta alle funnene og gjøre dem håndterlige for en heldekkende undersøkelse. Dermed bestemte jeg meg for en i hovedsak kvalitativ arbeidsmåte og valgte å begrense meg til grunnleggende omtale av stemningslidelser (depresjon, mani og bipolare lidelser) og schizofreni. Jeg begynte med å undersøke metaforiske sykdomsbenevnelser og fortsatte deretter med å utforske metaforer i definisjoner

⁶⁷ En oversikt over bøkene og de utvalgte sidene finnes under pkt. IV.1.

og basal beskrivelse av de nevnte sykdomsformene. I to tilfeller benyttet jeg meg av kvantitative tester, hvor jeg undersøkte et mindre, avgrenset sideantall for å få verifisert eller avkreftet inntrykket av at de to fagdiskursene hadde forskjellige preferanser i den metaforiske sykdomsbenevnelsen.

Gjennom lesning av andre metaforstudier (f.eks. Askeland 2008, Goschler 2008, Schmitt 2003, 2007) hadde jeg blitt oppmerksom på tekstbaserte metodologiske retninger i metaforforskningen hvor det var blitt utviklet prosedyrer som både beskrev hvordan man kunne identifisere språklige metaforer i tekster og hvordan man derav kunne trekke konklusjoner om mulige bakenforliggende kognitive mønstre. Ved gjennomlesing av faglitteratur med tanke på studiens kontrastive ramme, var det undersøkelser av Polzin (1999), Osthus (2000) og Harms (2008), som alle inkluderer Weinrichs metaforteorier i sine studier, som framstod som gode eksempler på språksammenliknende kognitiv-lingvistiske metaforanalyser. Alt dette bidro til at jeg etter hvert kom fram til en analyseprosedyre hvor jeg i likhet med DMT går ut fra en kognitiv metaforforståelse, samtidig som jeg i den videre forskningsprosessen benytter meg av analyseredskap både fra DMT og Weinrichs tekstlingvistiske metaforanalyse, det vil si jeg lar meg inspirere av disse og adapterer og kombinerer deres metode og analyseverktøy og tilpasser det mine behov.

IV 2.2.2 Analyseprosedyren

Som beskrevet er analyseprosedyren i denne studien blitt til gjennom 1) kunnskap om teorier og metoder, 2) inspirasjon fra andre studier og 3) erfaringer gjort underveis i forskningsprosessen. En slik framgangsmåte, altså en forskningsprosedyre som baserer seg på et samspill av empiri og teori, kan betegnes som abduksjonistisk fordi den har betydelige fellestrekk med analysemetoden som kalles abduksjon. Abduksjon som metode ble allerede introdusert av Aristoteles, reintrodusert av filosofen Charles Sanders Peirce (1893-1914), og i den senere tid har metoden blitt reintrodusert i mediaforskning (Jensen 1995) og også blitt brukt i aksjonsforskning (Antonsen 2011). Metoden er utførlig diskutert av Fann (1970) og Svennevig (2001). Den har videre blitt beskrevet i metodeboka til Alvesson og Sköldberg (1994) og av Torvatn (2002). Som vitenskapsteoretisk term plasserer abduksjon seg mellom induksjon og deduksjon, og ifølge Alvesson og Sköldberg (2008) ligger den litt nærmere deduksjonen: “Abduktionen utgår från empiriska fakta liksom induktionen, men avvisar inte teoretiska förföreställningar och ligger i så måtto närmare deduktionen” (2008:56). I en

abduksjonistisk forskningsprosess veksler man mellom teori og empiri for å kunne avdekke mulige sammenhenger. Teori og empiri kombineres og utvides gjennom nye erfaringer og kunnskap, prosessen er ofte rekursiv, og resultatet framstår ikke som absolutt. Ifølge Peirce kan vi ikke oppnå ny kunnskap verken ved rendyrket deduksjon eller rendyrket induksjon (Svennevig 2001:9), mens en utprøvende abduksjonsprosess hvor forskeren kan trekke slutninger av hypoteser som dannes i forskningsprosessen, som senere skal prøves ut, kan føre til mulig ny kunnskap (Torvatn 2004:42).

Deduction proves that something *must* be; Induction shows that something *actually* is operative, Abduction merely suggests that something *may be*. (Peirce 1960 [1934], Collected Papers 5.171)

I en abduktiv forskningsprosess begynner man med det empiriske materialet uten å føle seg bundet av en forhåndsbestemt teori eller arbeidsmetode, men man begynner heller ikke med helt blanke ark på forskningsfeltet idet man for eksempel allerede gjennom inspirasjon fra andres studier har dannet seg visse forestillinger om en mulig forskningsprosedyre. (Torvatn 2004:42). Abduksjon er også en metode man anvender når man stiller diagnoser i medisin (Alevesson & Sköldberg 2008:55). Akkurat som i medisinsk diagnostisering dreier det første steget i forskningsstrategien seg om å observere symptomer som kan brukes som grunnlag for å diagnostisere et mønster som åpner for mulige sammenhenger. En abduksjonistisk forskningsprosess kan også sammenliknes med detektivarbeid, hvor man også danner hypoteser på basis av et faktagrunnlag, som så må testes ut. (Se nærmere Fann 1970:58). “What are and are not good reasons for adopting a hypothesis on probation is a logical matter, [...]. No further observations or experiments are required to settle such issues.” (ibid.)

Som nevnt er det et vesentlig trekk i abduksjon at den er tentativ: Den bare viser mulige sammenhenger. “Abduction merely suggests that something may be”, sier Peirce (se sitat ovenfor). Således kan resultatet av en abduksjonistisk forskningsprosess ikke regnes som sikker kunnskap, men det kan frambringe nye ideer og spørsmål som kan være interessante for videre forskning og bidra til “informasjonsproduktivitet” (Svennevig 2001:4).

Analysens utgangspunkt og mål:

Med en forståelse av metaforen som en kognitiv struktur som gjenspeiler seg i språket, og med kunnskap om framgangsmåter i metaforanalyser både fra DMT og Weinrichs teori,

ønsker jeg på basis av det valgte tekstgrunnlaget å finne fram til systematiske metaforer, det vil si mulige kognitive metaforer i grunnleggende omtale av psykisk sykdom på norsk og på tysk, for så å kontrastere de to metaforprofilene for å kunne trekke slutninger om hvorvidt eventuelle divergenser kan gi grunn til å anta at de to språkene representerer foreskjellige tankemåter om fenomenet psykisk sykdom.

Metaforutvelgelse:

I utgangspunktet legges det ikke noen forhåndsdefinerte begrensninger på hvordan den lingvistiske overflatestrukturen til de metaforiske uttrykk som kommer i betraktning for analysen, skal se ut. Men for å fange opp så mange metaforer som mulig, vil jeg i tekstgrunnlaget se etter ord med metaforisk potensial i alle viktige ordklasser, det vil si at det sees etter metaforisk brukte substantiver, verb, adjektiver og preposisjoner. Det tas hensyn til etymologien i de tilfeller hvor det ut fra en synkron språkforståelse er sannsynlig at det kan dreie seg om en metafor. Fagtermer som er fremmedord, tas bare i betraktning hvis de er konvensjonaliserte og av en slik art at en antatt gjennomsnittlig språkbruker kan tenkes å ane en metafor bak dem.

Identifisering av språklige metaforer:

For å identifisere språklige metaforer undersøkes tekstgrunnlaget for ord med metaforisk potensial ved at det sees etter ord som a) har en grunnbetydning som står i kontrast til betydningen de har i konteksten og b) at det foreligger en betydningssammenheng eller overføring mellom ordets kildeområde og det kontekstuelle emneområdet. Når disse to betingelser er oppfylt, kan vi si at ordet eller uttrykket er en språklig metafor (MIV) henholdsvis at det foreligger en konterdeterminasjon (Weinrich).

Rekonstruksjon av metaforiske konsepter:

Det første steget etter å ha identifisert språklige metaforer er å gruppere funnene etter kildeområde. Deretter må de finsorteres og kategoriseres i undergrupper (som beskrevet

under pkt. IV.2.1.1) for på den måten å komme fram til systematiske metaforer, som forstås som språklige representasjoner av potensielle kognitive metaforer.

Kontrastiv sammenlikning av metaforer:

Ved å sammenligne metaforprofilene fra det norske og tyske korpus får vi et bilde av hvorvidt de overordnede metaforene (bildefeltene) er like eller forskjellige. Det kan allerede sies at det på det punktet - i samsvar med Weinrichs konvergenhypotese - forventes en stor grad av likhet.

I et neste trinn skal vi se på konvergenser og divergenser på mikronivå/ordplanet. De identifiserte systematiske metaforene i begge korpora betraktes nå som bildefelt som beskrives gjennom ordnett/ isotopier. Som det framgår, bruker jeg i min analyse begrepet isotopi som uttrykk for semantisk koherente ord/uttrykk i systematiske metaforer formulert på basis av det gitte korpusgrunnlaget og ikke nødvendigvis ut fra en sammenhengende tekst. Dette er en modifisering av Weinrichs isotopibegrep siden isotopier hos Weinrich defineres som ordnett i en sammenhengende tekst. (Man kunne eventuelt også se det slik at adaptasjonen som er foretatt her, ikke består i en modifisering av selve isotopibegrepet, men i en modifisering av tekstbegrepet idet korpusgrunnlaget forstås som en enhetlig tekst.) Isotopibegrepet slik det brukes i denne studien, kunne med DMTs vokabular også blitt beskrevet som *rekke av språklige metaforer* (eller fokusord/-uttrykk) *som kan tilordnes en systematisk metafor*. Jeg foretrekker imidlertid å bruke *isotopi*, idet ordet isotopi allerede gjennom sin betydning (*iso* = lik, se også forklaring under pkt. IV.2.1.2) setter det enkelte språklige uttrykk i relasjon til noe annet (et annet sem/semem innenfor samme bildefelt/metafor) og dermed impliserer en forestilling om at den enkelte språklige metaforen står i en større sammenheng.

Ut fra Weinrichs *Konvergenzhypothese* (hans påstand om et europeisk bildefellesskap, 1976a:287) kan vi i vårt materiale forvente oss et stort sammenfall av overordnede metaforer, det vil si på bildeplanet, men noe variasjon på ordplanet. Ved sammenlikning av isotopier av ekvivalente bildefelt i de to språkene blir det interessant å se om det finnes divergenser på ordplanet som kan tyde på eventuelle forskjeller i måten man på norsk og tysk tenker om psykisk sykdom på.

Sammenfattende om analysens framgangsmåte og mål:

Analysen i denne avhandlingen er i hovedsak kvalitativ og tolkningsbasert, og den benytter seg av analyseredskap både fra diskursorientert metaforanalyse og fra Weinrichs tekstlingvistiske metaforanalyse. Analyseretningen er bottom-up, det vil si at analysen tar utgangspunkt i et autentisk tekstgrunnlag (norske og tyske lærebøker brukt i sykepleierutdannelsen) hvor det søkes etter språklige mønstre som kan gi indikasjoner på mulige kognitive metaforer. Disse skal videre danne grunnlaget for en kontrastiv sammenlikning for å trekke slutninger om eventuelle forskjellige tenkemåter om psykisk sykdom i de to språkene.

V. METAFORER OM PSYKISK SYKDOM I ET SPRÅKSAMMENLIKNENDE PERSPEKTIV

V.1 INNLEDNING

Tatt i betraktning psykiske sykdommers kompleksitet, forundrer det ikke at det per i dag ikke finnes noen allmenngyldig og fyllestgjørende definisjon av fenomenet psykisk sykdom, og dermed heller ingen allmenngyldig og fyllestgjørende forståelsesmodell/metafor. Man er altså henvist til forskjellige teorier og dertil knyttede behandlingsmetoder, som igjen er et resultat av metaforene teorien bygger på (Fleischmann 2001:489). Noen teorier tar utgangspunkt i at psykisk sykdom har en biologisk årsak, det vil si at sykdommen knyttes til en feil ved en kroppslig funksjon, andre ser på psykisk sykdom som utslag av tidligere sjelelige belastninger. Avhengig av hvilket perspektiv man velger, vil sykdomsbetegnelse, det vil si de metaforiske benevnelser for fenomenet psykisk sykdom variere, og samtidig vil disse fagtermene/metaforene røpe noe om synet på sykdommen og pasienten.

I dag jobber man i psykiatrien ut fra et helhetlig perspektiv idet man tolker psykiske problemer som et resultat av et samspill av mange faktorer, både biologiske, psykologiske og sosiale (H/L s. 70)⁶⁸. Man ser på mennesket som et komplekst vesen som påvirkes av sine eksistensielle levevilkår, og behandlingsmetodene er derfor eklektiske, det vil si at man med tanke på å oppnå et best mulig resultat bruker teorier og metoder fra flere teoretiske forståelsesmodeller (H/L s. 72). ”For å forstå de psykiske lidelsene trenger vi tilgang til ulike teorier, flere måter å forstå et fenomen på og dermed større mulighet til å forstå det hele mennesket i all sin kompleksitet.” (S/E s. 27)). Denne eklektisismen gjenspeiles nødvendigvis i en sammensatt terminologi og metaforbruk, og S/Es utsagn kan følges opp med å si: I vår streben etter å forstå og gjøre begripelig (for oss selv og andre) et så mangslungent og abstrakt fenomen som psykisk sykdom, er vi avhengige av metaforer for i det hele tatt å kunne snakke om og resonnerer over det.

Grovt sett kan psykiske sykdommer deles inn i to store kategorier. Det skilles mellom stemningslidelser/affektive lidelser (depresjon, mani og bipolar sykdom, som – forenklet sagt – er en kombinasjon av depresjon og mani) og psykotiske lidelser (f.eks. schizofreni), som

⁶⁸ Henvisninger til lærebøkene som er brukt som tekstgrunnlag, oppgis gjennom hele studien kun med forfatternavnets/fortatternavnenes forbokstav og sidetall. H/L er en forkortelse for Herholm/Langheim. For en samlet oversikt over bøkene og forkortelsene se pkt. IV.1. Sammen med eksemplene i selve analysen (fra og med V.2) faller “s.” for side bort, det vil si at f.eks. H/L109 står for Herholm/Langheim s. 109.

anses for å være mer alvorlige former for psykisk sykdom. Grensen mellom de enkelte sykdommene er imidlertid vanskelig å trekke, siden både mani og tunge depresjoner kan ha innslag av psykotiske episoder (med hallusinasjoner og vrangforestillinger). Dessuten forekommer sykdommen mani svært sjelden i ren form, og siden den oftest opptrer i kombinasjon med depressive episoder, kategoriseres den nå i medisinen som en undergruppe av bipolare lidelser. Ut fra et lingvistisk perspektiv er det imidlertid formålstjenlig at vi skiller mellom de enkelte sykdomstypene når vi skal oppspore mulige metaforiske konsepter disse kan knyttes til.

V.2 Metaforer som betegnelse for psykisk sykdom

Ved gjennomlesing av det norske korpus⁶⁹ er det påfallende at termen *lidelse* svært ofte brukes som synonym for *psykisk sykdom*, og termen kan intuitivt umiddelbart kvalifiseres som en mulig metafor. Avgjørelsen om at et ord er en metafor, skal imidlertid ikke bare overlates til intuisjonen. Vi skal derfor se om de to betingelsene som kreves for at et ord kan defineres som metafor er oppfylt, med andre ord: Det må undersøkes om det er en kontrast i betydningen mellom målbegrep og kildeområde, og om det foreligger en betydningsoverføring mellom kildeområdet og det kontekstuelle emneområdet.

Lidelse har en fysisk grunnbetydning. Lidelse kommer av å lide, det vil si å føle smerte. Som mennesker har vi alle erfart smerte på kroppen. Lenge før vi får våre første skrubbsår, ja faktisk helt fra fødselen av, har vi et forhold til hva smerte er og hva det gjør med oss: Smerte gjør oss til lidende skapninger, og denne erfaringen er dypt forankret i oss.⁷⁰ Denne fysiske erfaringen benytter hjernen som forståelsesmønster når ordet brukes i metaforisk betydning idet fysisk lidelseserfaring projiseres over på sjelelige tilstander. *Lidelse* som opprinnelig uttrykk for fysisk smerte har altså blitt overført til et mer abstrakt målområde, psykisk

⁶⁹ Med "det norske korpus" menes – som nevnt tidligere - tekstgrunnlaget for undersøkelsen i de norske lærebøkene. Tilsvarende omtales tekstgrunnlaget for studien i de tyske lærebøkene som "det tyske korpus". Med termen korpus uten nærmere spesifisering betegnes det samlede norske og tyske tekstgrunnlaget hvis ikke annet framkommer av konteksten.

⁷⁰ I sin beskrivelse av lidelse som en grunnleggende menneskelig erfaring henviser Skårderud et al. (2010) til et russisk ordtak som sier at "den morgen du våkner uten å kjenne smerte, kan du være sikker på at du er død." (Skårderud et al. 2010:29)

sykdom, og kontrasten ligger i at *lidelse* som betegnelse på en sjelelig tilstand har en fysisk grunnbetydning.

Etter å ha identifisert *lidelse* som metafor, var det nærliggende å overprøve om termen *lidelse* faktisk var brukt oftere enn andre sykdomsbetegnelser slik en første gjennomlesing av de norske tekstene ga inntrykk av. Dette ble testet ved en undersøkelse, utført på basis av et begrenset tekstutvalg på 62 sider, tatt fra kapitlene som omhandler stemningslidelser, samt noen mer generelle sider fra hver bok (H/L 103-109 og 24-27; HV 171-176, 201-204 og 32-36; IB 59-63, 69-70 og 51-55; S/E 80-86 og 23-32; Aa/B/J 79-80, 82-83 og 96-98).

Når jeg i det følgende skal vise noen få tabeller over forekomstene av sykdomsbetegnelser som ble identifisert i det lille prøvekorpuset på 62 sider, kunne det innvendes at dette ikke har noe i en i utgangspunktet kvalitativ undersøkelse å gjøre. Isolert sett vil en slik innvending være forståelig, men jeg har også påpekt at jeg benytter meg av en abduksjonistisk framgangsmåte, hvor jeg tester ut hypoteser underveis uten å føle meg bundet av en forutbestemt arbeidsmåte. Jeg mener derfor at det i en slik sammenheng er forsvarlig å bruke kvantitative arbeidsmåter i form av små tester som kan gi støtte til (eller avkrefte) en hypotese som er utledet av et inntrykk som allerede ved en første beskjefteigelse med tekstene syntes å være et tydelig trekk, nemlig at de norske og tyske tekstene har forskjellige preferanser når det gjelder metaforer for betegnelse av psykisk sykdom.

Tabell 1 (nedenfor) viser de forskjellige termene psykisk sykdom blir betegnet med i det norske korpus: Begrepet *sykdom* underforstått *psykisk sykdom*, som for lengst er blitt leksikalisert og som i dag ikke lenger oppfattes som metafor, og de synonyme metaforiske begrepene *lidelse*, *forstyrrelse*, *avvik* og *uhelse*. Begrunnelsen for hvorfor disse termene er å anse som metaforer følger litt lenger ute i teksten.

Tabell: 1

	H/L	HV	IB	S/E	Aa/B/J	samlede forekomster
Lidelse	41	31	17	74	38	201
Forstyrrelse	1	5	-	8	1	15
Avvik	11	1	-	5	-	17
Uhelse	1	11	-	-	-	-
Sykdom	11	20	1	16	1	49

Som det framgår av tabellen, bekrefter funnene i det begrensede norske tekstutvalget inntrykket av en kvantitativ overlegenhet for termen *lidelse* i forhold til andre sykdomsmetaforer. Denne observasjonen finner støtte hos Holden (2006:57), som trekker fram *psykisk lidelse* som den mest brukte betegnelsen i norsk faglitteratur og fagspråk ”for alt som omfattes av psykiatriske diagnoser i henhold til [...] ICD-10”⁷¹, som er et internasjonalt klassifiseringssystem for psykiske sykdommer, som har vært i bruk i Norge siden 1997 og som omtales nærmere i slutten av dette punktet. Målet med å innføre det nye diagnosesystemet ICD-10 var å komme bort fra en årsaksorientert diagnostisering til fordel for en diagnostisering som var basert på observerbare symptomer og sykdomsforløp. Iverksettelsen av ICD-10 som diagnostiseringsverktøy har blant annet ført til at ”sykdomsbegrepet er på vei ut, selv om behandlingen av de psykiske lidelsene ligger under helsevesenet.” (S/E: 23).

Ved at *lidelse* viste seg å være en fremtredende sykdomsmetafor i det norske korpus, var det overraskende at den tilsvarende tyske metaforen *Leiden* er brukt i forsvinnende liten grad i det tyske korpus til tross for at *Leiden* som sykdomsbetegnelse er en velkjent term i tysk dagligtale (man snakker for eksempel om ”ein Herzleiden”, ”ein Nervenleiden” etc.). Derimot kunne det i det tyske korpus registreres en utbredt forekomst av termen *Störung* (forstyrrelse).

⁷¹ ICD står for International Classification of Diseases. Det er et diagnosesystem utarbeidet av Verdens helseorganisasjon (WHO 1992). Det omfatter både somatiske og psykiske lidelser. ICD-10, kap. 5 omhandler psykiske sykdommer.

Når man slår opp hos Langenscheidt (LGwDaF 1997:932), får man følgende forklaring på ordet *Störung*: *ein Fehler in der Funktion oder dem Ablauf von etwas*, og Wahrig *Deutsches Wörterbuch* (WDW 2010:1423) oppgir *Ablenkung*, *Unterbrechung* og *Hemmung* som synonymer for *Störung*.

Norske oppslagsverk tilbyr følgende synonymer/varianter for *forstyrrelse/forstyrre*: *uro*, *avbrudd /uroe*, *bringe i uorden* (BOB 1993:148): *forhindring*, *forstyrring*, *uorden / avbryte*, *avspore*, *hindre*, *uroe*, *bringe i uorden*, *floke (sammen)*, *ugreie*, *vase (sammen)*, *ødelegge* (NSY 2001:93).

Av de forskjellige forklaringene/synonymene kan vi slutte at ordet *Störung/forstyrrelse* i sin basisbetydning er en heller skjematisk term, som har med uønskede endringer i prosesser og tilstander å gjøre. Det foreligger en kontrast mellom betydningen i kildebegrepet og det kontekstuelle målområdet, og det foreligger også en betydningsoverføring fra kilde- til målbegrep når *Störung*, som i sin grunnbetydning er knyttet til en uregelmessighet i et gitt konsept, brukes som betegnelse for psykiske plager, det vil si psykisk sykdom. Siden de to betingelsene som ifølge MIV kreves for å identifisere en metafor, er til stede, kan termen *Störung* defineres som en mulig metafor.

For å verifisere eller avkrefte førsteinntrykket av at termen *Störung* opptrer i større utstrekning enn andre synonyme betegnelser for psykisk sykdom i de tyske tekstene, ble det igjen utført en kvantitativ test på grunnlag av 62 utvalgte tekstsider. Igjen ble det valgt ut sider som omhandlet affektive lidelser og noen sider av mer generell art (DOER s. 17-25, HELL s. 115-120, 124-130 og s. 15-17; S-D s. 242-245, 255-260 og 226-228; SCH-P s. 1317-1321 og 1301-1304; TH s. 113-127). Resultatet vises i tabell 2:

Tabell 2:

	DOER	HELL	S-D	SCH-P	TH	samlede forekomster
Störung	10	59	48	5	41	163
Leiden	1	-	-	-	1	2
Abweichung	1	-	-	-	-	1
Krankheit	1	4	15	8	2	30
Erkrankung	5	5	33	19	12	74
Kränkung	6	-	-	-	-	6

Som vi ser av tabellen, er metaforen *Störung* den klart dominerende benevnelsen for psykisk sykdom i de tyske tekstene.

Når vi nå (i tabell 3) sammenlikner resultatene fra tabell 1 og 2, synliggjøres sterkt divergerende preferanser i bruk av sykdomsmetaforer i de to korpora.

Tabell 3:

norsk	tysk
lidelse (201)	Leiden (2)
forstyrrelse (15)	Störung (163)
avvik (16)	Abweichung (1)
	Kränkung (6)
uhelse (12)	
sykdom (49)	Krankheit (30) + Erkrankung (74)

Av tabellen ser vi at *lidelse*, som er mest brukt i det norske korpus, nærmest er fraværende som sykdomsbegrep (*Leiden*) i det tyske korpus. Omvendt er det med metaforen *Störung*, som i det tyske korpus er svært utbredt som sykdomsbetegnelse, mens den tilsvarende norske termen *forstyrrelse* er forholdsvis lite brukt i det norske korpus.

Før vi går nærmere inn på de mest brukte metaforiske sykdomsbetegnelsene, skal vi dvele litt ved det faktum at vi i det tyske korpus finner et større spekter av sykdomsbetegnelser, og deretter skal des sies noen ord om de termene som i tabellen bare er representert i ett av språkene (*Kränkung* og *uhelse*).

Direkte norsk-tyske ekvivalenter har vi i *lidelse* – *Leiden*, *forstyrrelse* – *Störung* og i *avvik* – *Abweichung*. En påfallende forskjell er at vi på tysk har tre sykdomsbetegnelser som bygger på leksemet *krank/syk*, nemlig *Krankheit*, *Erkrankung* og *Kränkung* i motsetning til at vi på norsk bare har termen *sykdom*. Mens *Kränkung* som betegnelse for sykdom lett vil kunne identifiseres som metafor, oppfattes *Krankheit* og *Erkrankung* i dag ikke som metaforer (selv om de, som nevnt under pkt. III.2, historisk sett har sitt utspring i metaforen *come infermas*, «som om de var syke»). Likevel skal det reflekteres litt over de forskjellige begrepene for å få fram hvorvidt de gjenspeiler forskjellige tenkemåter om sykdom og for å synliggjøre ”the metamessages and psychological substrate of the expressions we use – for the most unconsciously – to talk about our health and disorders” (Fleischmann 2001:7).

Når man snakker om å *ha* en sykdom/eine *Krankheit haben*, ser man på sykdom som et objekt – noe man har eller har fått, men som i utgangspunktet ikke er en del av pasienten. Hvis man derimot snakker om å *være* syk/*krank sein*, er sykdommen blitt internalisert, den har blitt en del av mennesket. For eksempel har utsagnene ”han har fått kreft”/”er hat Krebs bekommen” og ”han er kreftsyk”/”er ist krebskrank” forskjellig semantisk valør. De transporterer en underliggende gradering av hvorvidt sykdommen har inntatt mennesket. Noe man har fått, kan man i prinsippet gi fra seg igjen, mens det er vanskeligere å kvitte seg med noe som har blitt en del av en selv. (Forskjellen mellom oppfattelsen av sykdom som objekt eller en tilstand man identifiserer seg med, er diskutert i Staiano (1986) og kommentert i Fleischman (1999; 2001:490,491)). Også *Erkrankung* impliserer en form for internalisering av sykdom. Det samme gjelder for uttrykk som at noen *er blitt syk/ist erkrankt* eller *krank geworden*. Den tredje betegnelsen med leksemet ”krank” i seg, er *Kränkung*, og den

forekommer som sykdomsmetafor bare hos DOER.⁷² I motsetning til de andre to begrepene impliserer *Kränkung*, idet det bygger på det transitive verbet «kränken», et agens som er ansvarlig for tilstanden. Vi kan si at termen *Kränkung* innebærer en empatisk holdning overfor pasienten, den tar pasientens perspektiv og gir - grunnet dens underforståtte påvirkning av et pasientfiendtlig, krenkende agens - også assosiasjoner om pasienten som offer. Metaforen *Kränkung* har imidlertid ikke blitt tatt opp i fagdiskursen. Den finnes ikke i de andre undersøkte bøkene, og den har heller ikke slått gjennom som sykdomsterm i tysk dagligtale.⁷³ *Krankheit* hhv. *eine Krankheit haben*, *Erkrankung* hhv. *an etwas erkrankt sein* og *Kränkung* uttrykker forskjellige grader av avstanden mellom sykdom og pasient: Når man *har* en sykdom, er pasient og sykdom fortsatt konseptualisert som to atskilte størrelser, når man derimot *er* syk, innebærer det en forestilling om at sykdommen er blitt en del av pasienten. Metaforen *Kränkung* som sykdomsuttrykk forteller noe om hva sykdommen gjør med pasienten, den framkaller en forestilling om et agens som krenker pasienten. Metaforiske sykdomsbetegnelser sier også noe om distanse og nærhet i forhold til pasienten, om man setter seg inn i pasientens opplevelse og tar et ”innenfra-perspektiv” på sykdommen, som metaforene *Kränkung* og *Leiden/lidelse* gjør, eller om man tar et nøkternt ”utenfra-perspektiv”, som ser på sykdommen som en form for *Störung/forstyrrelse*.

Den andre sykdomstermen som bare forekommer i én av bøkene og som ble notert som en mulig metafor, er termen *uhelse*. Hvilket kildeområde bygger så denne termen på, og er den i det hele tatt en metafor? Uhelse er ikke helse, – og ikke nødvendigvis sykdom. Det er nettopp det at det ikke finnes en klart definerbar grense mellom psykisk helse og psykisk sykdom, som fås fram med denne termen. Hvor skjæringspunktet mellom helse og uhelse ligger, vil avhenge av graden av lidelsen og ikke minst av kulturelle faktorer, den gjengse oppfatning av hva som anses som normalt eller unormalt/sykt innenfor gitte kulturelle rammer. Det påpekes eksplisitt av Holden (2006:64) at begrepet psykiske lidelser er mer kulturbestemt enn somatiske lidelser. Han henviser i den forbindelse til DSM-IV, det offisielle diagnoseverket som brukes i USA og også mye i forskning, som inneholder en appendiks på 25 lidelser fra ikke-vestlige områder av verden. (En tilsvarende appendiks har ikke den vestligdominerte ICD-10). Som ett av eksemplene nevner Holden at man på

⁷² Dörner et al. (2009) snakker om tre former for «Kränkbarkeit» (dvs. tre måter å bli syk på): Mennesket er «kränkbar» i forhold til kropp, relasjoner og «Selbst», som forstås som menneskets mentale identitet. Ut fra det kan det oppstå en «Körperkränkung», en «Beziehungskränkung» og en «Selbstkränkung» (2009:20).

⁷³ Som det allerede har blitt kommentert, har Dörner et al. (2009) en særegen språkstil, som skiller seg ut fra det vanligvis nøkterne lærebokspråket.

Filippinene, i Papua Ny-Guinea, Malaysia og Polynesia opererer med en sykdom som kalles amok, som er en type voldelig raseriutbrudd som kan ende i mord (ibid.).

Men la oss vende tilbake til spørsmålet om *uhelse* egentlig er en metafor. Hvis man legger til grunn kriteriene om kontrast og overføring (som framsatt i MIV), kan man si at kontrasten mellom kilde- og målbegrep er uttrykt gjennom at begrepet helse (modifisert gjennom forstavelsen u-) brukes for å uttrykke en syk eller sykkelig tilstand, og at det foreligger en overføring fra en erfaring av en intakt fysisk helsetilstand (det å føle seg frisk) til en mental tilstand. Slik sett kan man altså – under noe tvil – si at *uhelse* er en metafor.

Det har allerede blitt sagt at bruken av sykdomsmetaforene *lidelse* og *Störung* i de norske og tyske tekstene har sammenheng med den offisielle diagnoselisten i ICD-10, og at de er forskjellig oversatt fra den engelsk-amerikanske originalversjonen av ICD-10. Når man i den norske versjonen av ICD-10 har brukt *lidelse* som hovedterm, har dette antageligvis påvirket diskursen og tenkning om psykisk sykdom i det norske (fag)språkmiljøet, og valget av *Störung* som hovedterm i den tyske oversettelsen har trolig innvirket på tenkning og språkbruk om psykisk sykdom i det tyske (fag)språkmiljøet. Hvorvidt denne antagelsen har sin riktighet, vil en nærmere undersøkelse av bruken av lidelses- og forstyrrelsesmetaforen i tekstgrunnlaget vise. Før vi går nærmere inn på det, skal det sies litt mer om terminologien i kapittel 5 i ICD-10, som handler om diagnostisering av psykiske sykdommer.

Det offisielle klassifikasjonssystemet for psykiske sykdommer i europeiske land:

Likeledes som i det tyskspråklige området og for øvrig i alle EU-land, bruker man også i helsevesenet i Norge ICD-10, den tiende revisjonen av et internasjonalt klassifiseringssystem for sykdommer, WHO's International Classification of Diseases. ICD-10 ble utarbeidet i 1992, og ifølge Paulitsch (2009:67) er det 190 av WHO's medlemsland som bruker ICD-10.

Selve sykdomsbegrepet for psykisk sykdom er i ICD-10 svært nedtonet. På engelsk brukes *disorder* framfor ordet *disease*, tilsvarende brukes på tysk *Störung* framfor *Krankheit*, og i den norske oversettelsen brukes fortrinnsvis termen *lidelse* framfor ordet *sykdom*. Tilsvarende lyder overskriften til kapittel 5 i den norske oversettelsen ”Psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser” (ICD-10, Gyldendal 2000), og i den tyske oversettelsen heter kapittelet ”Psychische und Verhaltensstörungen” (Dilling et al. 2005). Omgåelsen av termen *sykdom* henger sammen med at ICD-10 bruker en deskriptiv og diagnostisk orientert klassifisering, i

motsetning til en etiologisk, det vil si årsaksorientert klassifisering av sykdommer, som finnes i tidligere versjoner av ICD.⁷⁴ Sykdom som konsept kjennetegnes ifølge Paultisch (2009) gjennom årsak, forløp og terapi, og idet både årsak og terapi ved psykiske sykdommer ofte ikke kan defineres entydig, framstår termen *Krankheit*/sykdom som lite presis for en diagnose. *Störung* derimot er en deskriptiv term som kan knyttes til observerbare symptomer, og dermed blir den foretrukket framfor begrepet *sykdom*. I tillegg ligger det i valget av termen *Störung* også at man vet for lite om enkelte psykiske fenomener til å kunne definere dem som sykdommer (Paulitsch 2009:32). Valget av betegnelsene *Störung* og *lidelse* istedenfor *Krankheit* og *sykdom* kan dessuten være med på å avstigmatisere denne formen for helseproblemer, som etter hvert har blitt ganske «alminnelige», og som vedrører store grupper i befolkningen⁷⁵. Med andre ord: Man regner med at den valgte terminologien vil kunne bidra til å ”dempe inntrykket av psykiatriske tilstander som sykdom” (Holden 2006:62). At terminologivalget i ICD-10 er en bevisst og målrettet erstatning av det tradisjonelle sykdomsbegrepet, bekreftes også av Dilling et. al. (2005): ”Der Begriff ’Störung’ (disorder) wird in der gesamten Klassifikation verwendet, um den problematischen Gebrauch von Begriffen wie ’Krankheit’ oder ’Erkrankung’ weitgehend zu vermeiden.” (2005:22). Termen *Störung* brukes også konsekvent i betegnelsen av undergruppene i sykdomstaksonomien i ICD-10, kap. 5 (Dilling 2005 et al.:5). Den bevisst valgte terminologien i ICD-10 har ikke bare preget de offisielle diagnoselistene, men også terminologien i fag- og lærebøkene som har kommet etter 1992. Her må det påpekes at alle bøkene som er brukt som korpusgrunnlag for denne studien, er skrevet eller utgitt i ny utgave etter innføring av ICD-10, og som det framgår av tabell 3, er begrepene *Krankheit*, *Erkrankung* og *sykdom* også i korpusgrunnlaget klart nedtonet og langt på vei erstattet med de betegnelsene/metaforene som er brukt i ICD-10.

⁷⁴ I den tradisjonelle årsaksorienterte klassifiseringen av psykiske sykdommer (det såkalte «triadische System», se S-D 238) skilte man mellom *endogene* og *eksogene psykoser* og *abnorme variasjoner* i psyken. Under eksogene psykoser regnet man i dette systemet psykoser som framkalles gjennom ytre påvirkninger (som forgiftninger) eller konkrete sykdommer (f.eks. stoffskiftesykdommer, feber, hjernetumor). Endogene psykoser er derimot psykoser som ikke er framkalt av en påviselig organisk sykdom. Eksempler på abnorme variasjoner er nevrososer og personlighetsforstyrrelser. (S-D 238)

⁷⁵ I Norge dreier det seg ifølge Skårderud et al. (2010:5) om ca. 150 000 mennesker med alvorlige og 250 000 mennesker med moderate psykiske lidelser som tidvis har store behandlingsbehov. I tillegg kommer ca. 350 000 pasienter med lettere nervøse lidelser. Blant årsakene til sykefravær står psykiske lidelser på fjerdeplass i norsk helsestatistikk (HV, s. 32).

Utover det faktum at sykdomsbegrepet i stor grad er blitt erstattet med andre termer, er det interessant at det i den norske og tyske oversettelsen av ICD-10 er valgt forskjellige hovedtermer, og at dette gjenspeiles i de metaforiske sykdomsbenevnelser i korpuset. Undersøkelsen av termene som psykisk sykdom benevnes med, har vist en markert forskjell i bruken av metaforene *lidelse* (kontra tysk *Leiden*) i de norske og *Störung* (kontra norsk *forstyrrelse*) i de tyske tekstene. En nærmere undersøkelse av korpusmaterialet vil muligens kunne vise om denne forskjellen i metaforbruken i de norske og tyske bøkene er et uttrykk for en forskjellig oppfatning av psykisk sykdom i de to språkene og hva denne forskjellen eventuelt går ut på.

Som vi ser av tabell 3 er sykdomsbetegnelse *lidelse*, *forstyrrelse* og *avvik* også representert med tilsvarende begrep på tysk. Imidlertid har vi notert oss et svært ulikt antall av forekomster av de parallelle begrepene i de to språkene. Når en metafor blir brukt som en dominerende fagterm i klassifisering av et fenomen, det vil si psykisk sykdom, er det rimelig å anta at det ikke dreier seg om en enkeltstående metaforisk term, men at den står i sammenheng med andre koherente språklige metaforer og har forgreninger innover i diskursen. Om det forholder seg slik, skal i det følgende undersøkes nærmere.

V.3 Psykisk sykdom uttrykt som *lidelse*

Som det er gjort rede for, er lidelsesmetaforen knyttet til den opprinnelig kroppslige erfaring av å føle smerte. Denne erfaringen er med andre ord kildeområdet i lidelsesmetaforen. For å undersøke lidelsesmetaforens antatte forgrening i diskursen og for å kunne formulere systematiske metaforer, skal det nå ses etter språklige metaforer med samme kildeområde. Når det gjelder kravet om systematisitet for å kunne definere en systematisk metafor, har jeg som nevnt satt meg en minstegrense på fire forekomster.

V.3.1 Representasjoner av lidelsesmetaforen i det norske korpus

En gjennomgang av korpustekstene viser at *lidelse* ikke bare opptrer som fagterm for psykisk sykdom generelt og som betegnelse for subkategorier av den (affektive lidelser, bipolare lidelser), men at det finnes en rekke språklige metaforer i diskursen om psykisk sykdom, som kan ordnes inn under lidelsesmetaforen. Disse har jeg delt inn i 3 grupper med henholdsvis

kildeområdene « å føle smerte», ”å være offer eller utsatt for et fiendtlig agens” og ” å være i en kamp/krigshandling”, noe som nødvendigvis også fører meg seg lidelse og smerte. Disse skal i det følgende presenteres enkeltvis.

NB: Generelt for hele analysen gjelder at eksemplene som vises fram, er utdrag fra tekstene i korpuset, og metaforiske ord og uttrykk er understreket. Noen ganger vil eksemplene inneholde litt mer tekst enn strengt tatt nødvendig, men dette er i så fall gjort for å få bedre sammenheng og en bedre forståelse av konteksten metaforene er brukt i. Noen utdrag vil dessuten inneholde flere metaforer, men i analysen fokuseres det stort sett på én metafor om gangen, og bare de metaforer som er markert ved understreking, blir omtalt. Når analysen går inn i den komparative delen, hvor funnene settes opp i to parallelle spalter, blir de språklige metaforene/fokusordene ikke lenger understreket, men markert gjennom kursiv skrift.

V.3.1.1 Kildeområde: Å føle smerte

Pasienten er en lidende person som skal møtes med oppmerksomhet, passende utfordringer og omsorg. (HV 76)

... viktig i relasjonen mellom hjelperen og den psykisk lidende. (IB:95)

[...] ved førstegangskontakt må behandleren bruke all tid og oppmerksomhet på [...] å bygge trygghet og tillit i sitt forhold til den psykisk lidende. (IB 82)

Psykisk sykdom derimot, kan vi bare si at noen lider av dersom de oppfyller noen bestemte kriterier for symptomer på den sykdommen. /H/L 24)

... alle som lider av schizofreni (H/L 90, 99)

.... personer som lider av en bipolar form for manisk depressiv lidelse (H/L 108)

.. hvordan mennesker lider av en depressiv sykdom (HV173)

Den deprimerte lider under følelsen av meningsløshet ...(HV 190)

Pasienten kan også oppleve livet som så smertefullt og håpløst at det kjennes som et bedre alternativ å være død. (Aa/B/J 80)

Vi kan gå ut fra at en person foran psykosen har gått igjennom en smertefull tid med store påkjenninger. (IB 76)

V.3.1.2 Kildeområde: Å være offer eller utsatt for et fiendtlig agens

”Gunnar [pasienten] sier han er plaget av noen stemmer og at han vil ha hjelp.” (IB 81)

En hjelper kan også gå inn i de plagsomme inntrykkene. (IB 91)

Depressive plager er vanlige og kan ha mange ulike årsaker. (Aa/B/J 81)

Det viktigste er at pasienten blir kvitt sine plager, ... (Aa/B/J 86)

Depresjon kan diagnostiseres dersom pasienten har hatt et utvalg av depresjonssymptomer i mer enn to uker og har funksjonssvikt eller er plaget av det. (Aa/B/J 80)

Sykdommen og symptomer blir i disse eksemplene framstilt som plager hhv. noe som er plagsomt. En plage er noe man blir påført av et fiendtlig agens, og «å bli plaget» impliserer at det finnes et agens som vil vedkommende vondt, nemlig sykdommen. Det samme gjelder når sykdommen forbindes med trussel, forfølgelse og annet som skaper engstelse hos pasienten:

”En dyp livslidelse kan innebære en trussel om ens totale eksistens...” (HV 207)

I denne utviklingen føler han [pasienten] seg mer og mer truet av verden utenfor, og han blir affektforstyrret. (ES/E: 71)

... verden oppleves truende å leve i (HV 317)

Den angsten pasienten opplever kan være sterk [...] pasienten føler seg selv og sine vitale interesser truet. (HV 342)

.. det truende i å oppleve egne følelser og effekt (IB 75)

Pasientutsagn: Jeg [...] føler meg forfulgt av stemmene. (HV 317)

Så konkret kan depresjon oppleves – som en personifisert størrelse som påvirker individet utenfra, og som tiltvinger seg samliv for kortere eller lengre perioder. (HV 171)

V.3.1.3 Kildeområde: Å være i en kamp/krigshandling

Krigsmetaforen er som nevnt en svært utbredt metafor i vestlig medisin. Det forundrer derfor ikke at vi har kunnet identifisere mange språklige metaforer med dette kildeområdet også i vårt korpus. Krigsmetaforen ses i vår sammenheng som en undergruppe av lidelsesmetaforen, altså en konseptualisering av pasientens pinefulle situasjon som krigsscenario.

Eksempler:

Det kan være vanskelig å forstå ens kamp med det som her kalles eksistensiell lidelse. (HV 207)

Den deprimerte føler seg utslått og overveldes av en følelse av håpløshet, og så lenge den depressive reaksjonen vedvarer, ses ikke noen hensikt med å anstrenge seg for å bekjempe depresjonen. (HV 174)

På grunn av stor avstand mellom personens oppfatning av hvordan han burde være [...] og slik han opplever seg selv (selvaktelse), overveldes han av følelser av skyld, verdiløshet og syndighet. (HV 176)

HV 35: Det er ikke uten motstand og personlig kamp at man ”strekker våpen”.

IB 69: Det maniske mennesket bombarderes med inntrykk av alle slag ...

HV 324: [Over tid blir stemmene] nedvurderende og terroriserende.

IB 75: Psykose er en slags strategi i forhold til det truende i å oppleve egne følelser og affekt.

Man kan oppleve seg selv naken og forsvarsløs i sin selvavsløring fordi man har lite forsvar mot alt som strømmer på av ytre inntrykk og indre impulser. (HV 207)

HV 177: Både depresjonen og angsten stilles på linje når det gjelder å kalle frem ulike forsvarsmekanismer.

.. den maniske personen benytter seg av den primitive forsvarsmekanismen [*benekting*] i stor grad. (HV 204) (Med *benekting* menes at pasienten ”benekter eksistensen av alle fakta eller tanker som kunne få ham deprimert”, HV 204).

Det smertelige krever svar fra individet. Mange av disse svarene – forsvarsmekanismer som har karakter av *lindrende atferd* – er ikke helt vellykkede. (Kursiv i originaltekst.) (HV 177)

Denne benekting er til tross for euforien [hos en manisk pasient], et forsvar mot en underliggende følelse av tristhet, ... (HV 208).

.. og [pasienten] hadde mer enn nok med å verge seg for [sic!] alle tankene som raste rundt i hodet. (IB 88)

I stedet avverges de vonde følelsene ved at de overføres til omgivelsene. (H/L 88)

I avsnittet SJELELIG FORSVAR VED DEPRESJON (HV 177) står det:

Det sjelelige krever svar fra individet. Mange av disse svarene – forsvarsmekanismer som har karakter av *lindrende atferd* – er ikke helt vellykkede. [...] Den depresjonen de da opplever, vil kjennes særlig smertefull. [...] For å beskytte seg mot smerten og tapet kan individet ta flere former for lindrende atferd i bruk. (HV 177) (kursiv fremheving i originalen)

På samme side (HV 177) beskrives flere former for lindrende atferd, det vil si måter pasienten forsøker å oppnå lindring på. Spesielt nevnes forsvarsmekanismer som dagdrømmer, undertrykking av tapsopplevelser og selvmord/selvmordsforsøk.

For den enkelte vil en av disse forsvarsmekanismene bli uttalt og prege individets holdning til atferd i forhold til den eller det tapte. (HV 177)

I og med at en depresjon kan variere fra en mild, forbigående tilstand til en alvorlig depresjon med psykotiske symptomer, vil det være nyttig å se på depresjon som et kontinuum – alt etter egoets evne til å skape identitetsfølelse, forholde seg til realitetene og å bruke forsvarsmekanismer (lindrende atferd) konstruktivt. (HV 175)⁷⁶

På norsk er “å bli rammet av en sykdom” et vanlig uttrykk, og vi finner en rekke belegg for det også i korpuset:

Depresjon rammer folk i alle aldersgrupper (H/L 104)

Mange av dem som rammes av en psykose, er [...] unge mennesker. (IB 78)

Sykdommen [schizofreni] rammer først og fremst unge mennesker (H/L 90)

Noen rammes av mani med påfølgende depresjon (HV 202)

.... ingen kan noe for at de blir rammet av sykdom. (S/E 25)

Stemningslidelse beskriver en rekke tilstander som har det til felles at lidelsen forårsaker betydelige stemningsforandringer hos personen som rammes. (H/L 104)

Schizofreni rammer mellom 0,5% og 1% av folket, og det oppstår om lag et nytt tilfelle av schizofreni per 10 000 innbyggere per år. (Aa/B/J 64)

.. for de som rammes [av depresjon]. (HV 184)

Mange av dem som rammes av en psykose, [...]. (IB 78)

Bipolar lidelse type 1 ⁷⁷ rammer om lag 1% av folket i industrialiserte samfunn (Kringelen 2001). (Aa/B/J 98)

I et livsløpsperspektiv rammer den [schizofrenien] ca. 1% av befolkningen; 0,3 % er til enhver tid syke. (S/E 70)

⁷⁶ Denne setningen er igjen et eksempel på at enkelte sitater inneholder en rekke andre metaforer man kunne ta tak i, men som sagt holder jeg meg som regel til bare til én metafor om gangen, og i alle fall alltid kun til de språklige metaforer som er markert med understreking.

⁷⁷ Bipolar lidelse type 1 kjennetegnes ved at alvorlige depressive episoder skifter med tydelige maniske episoder. Ved bipolar lidelse type 2 finner vi det samme mønstret, bortsett fra at de maniske episodene ikke er så tydelige, de er såkalt hypomane. (S/E: 83f)

Selv om psykosen kan ses på som en måte å unngå det emosjonelt vanskelige for personen som rammes, så har ”strategien” [pasientens forsvarsmekanismer] en høy pris.(IB 76).

Det antas at grunnbetydningen av verbet *ramme* ikke nødvendigvis er klar for alle språkbrukere. De fleste skimter kanskje en bakenforliggende konkret betydning idet assosiasjonen til ordet *rambukk* er nærliggende, men de vil antagelig ikke være sikre på om det virkelig er tilfellet. Her kan det hjelpe å undersøke den etymologiske betydningen av verbet *ramme*. Når man slår opp i en etymologisk ordbok, bekreftes den antatte sammenhengen: Den etymologiske betydningen av *å ramme* (Ramme II, *støde ned i jorden*) stammer fra mnt. *rammen* “støde med rambuk”, ETOB 1994:629). Etymologien bekrefter altså formodningen om at det er en sammenheng mellom *å ramme* og substantivet *rambukk*, som er en gjenstand man bruker for å ødelegge og slå inn porter og stengsler, et redskap som for eksempel ble flittig brukt i erobringen av middelalderborger.

Verbet *ramme* er altså et begrep fra kildeområdet krig. Når sykdommen rammer, opptrer den som en fiende i en krigs- eller kampsituasjon. Ergo befinner også den som blir rammet, pasienten, seg i en krigs- eller kamplignende situasjon. Det finnes – som vist – mange eksempler som uttrykker at pasienten *blir rammet av sykdom* i det norske korpus. Denne metaforen er altså godt innarbeidet i norsk dagligtale og har for lengst blitt et vanlig uttrykk, som brukes uten at man nødvendigvis er bevisst dets metaforisitet.

Som vi har sett av eksemplene konseptualiseres psykisk sykdom som en krigs- hhv. kampsituasjon som pasienten befinner seg i. Sykdommen er angriperen, og pasienten framstilles både som en aktiv deltaker i kampen, som bruker forsvarsmekanismer for å beskytte seg (for eksempel HV 177), og som den (til slutt) underliggende part som føler seg utslått (HV 174) og som overveldes av følelser som håpløshet og skyld (HV 174, 176).

V. 3.1.4 Sammenfattende om lidelsesmetaforen i det norske korpus

I korpuset ble det funnet mange språklige metaforer som kan knyttes til et kognitivt erindringsspor av å ha erfart fysisk smerte. Funnene kan samles i den overordnede metaforen *PSYKISK SYKDOM = LIDELSE*⁷⁸, og den kan deles inn i subgrupper/underordnede systematiske metaforer som kan overskrives med *PSYKISK SYKDOM = Å FØLE SMERTE*,

⁷⁸ Det minnes om at systematiske metaforer kjennetegnes grafisk gjennom at de skrives med blokkbokstaver i kursiv (mens skrivemåten for kognitive metaforer er med blokkbokstaver uten kursivering).

PSYKISK SYKDOM = Å BLI OFFER ELLER UTSATT FOR ET FIENDTLIG AGENS, og PSYKISK SYDOM = Å VÆRE I KAMP/KRIG. De identifiserte språklige metaforene uttrykker en empatisk holdning til pasienten, en sykdomsforståelse som tar et ”innenfra-perspektiv” idet det tas utgangspunkt i pasientens smertefulle opplevelse av sin tilstand.

Analysen så langt har vist at lidelsesmetaforen er svært utbredt i det norske korpus, både gjennom den overordnede fagtermen *lidelse* og gjennom (andre) systematiske metaforer. Som vi har sett i tabell 2 og 3 (pkt. V.2), er *lidelse/Leiden* som fagterm så å si fraværende i det tyske korpus. Av dette kan vi imidlertid ikke uten videre slutte at lidelsesmetaforen som sådan er fraværende i det tyske korpus. For å kunne bekrefte eller avkrefte at lidelsesmetaforen er mer utbredt i den norske eller tyske diskursen, må vi ta korpusets tyske tekstgrunnlag i nærmere øyesyn.

V.3.2 Representasjoner av lidelsesmetaforen i det tyske korpus

Det har vist seg at man ut fra det tyske tekstgrunnlaget kan formulere tilsvarende systematiske metaforer til lidelsesmetaforen som i det norske korpus. Funnene fra det tyske korpus settes derfor opp sortert etter de samme kildeområder som funnene fra det norske korpus: å føle smerte, å være offer eller utsatt for et fiendtlig agens, å være i kamp/krig.

V.3.2.1 Kildeområde: Å føle smerte

Selv om *Leiden* som sykdomsbetegnelse eksisterer i det tyske språket, er det bare unntaksvis at termen *Leiden* brukes entydig som fagterm for psykisk sykdom:

Man kann also ein Leiden, hier eine Depression, psychotisch nennen, wenn sie.. (DOER 197)

Eller:

Statt von Ursachen (”Ätiologie”) sprechen wir gemäß der größeren Bescheidenheit der heutigen Wissenschaft lieber von Bedingungen, die die Entstehung des Leidens fördern (Pathogenese). (DOER 229)

Likevel finnes det mange andre forekomster av språklige eksempler som knytter psykisk sykdom og hvordan den opplevs av pasienten til lidelsesmetaforen:

Das Mitleid [des Helfers] steigert [...] das Leid [des Patienten]. (DOER 203)

.. das Leiden an den typischen Aufgaben mittleren Erwachsenwerdens abzuwehren (DOER 193)

... spricht vom Leiden an einem innerpsychischen Konflikt, der einer psychotherapeutischen Behandlung bedarf. (S-D 239)

Die Kranken [...] sind lustlos und leiden unter ihrer Unfähigkeit, Freude zu empfinden. (TH 115)

... unter der der Depressive leidet (HT 113)

Menschen, die eine depressive Episode erleiden (HELL 118)

... der Angehörige leidet wie der Kranke (und hat keinen Schutz durch Symptombildung) (DOER 17)

...das innere Leid (DOER ..)

.. an der Schizophrenie leidende Menschen (S-D 265)

..der Betroffene leidet ... (S-D 273)

V.3.2.2 Kildeområde: Å være offer eller utsatt for et fiendtlig agens

Også i det tyske korpus finner vi mange eksempler der psykisk sykdom implisitt framstilles som en personifisert størrelse som vil pasienten vondt. Det som plager, forfølger, truer og tvinger seg på pasienten er sykdomsbestemte tanker og følelser, som i metaforen framstilles gjennom personifikasjon.

Eksempler:

Depressive Menschen [...] müssen deshalb [...] vom quälenden Grübeln abgelenkt werden. (S-D 251)

Der Kranke hat daher oft das Gefühl, an einer Demenz erkrankt zu sein, da er seine depressiven Denkstörungen [...] als quälend wahrnimmt. (TH 116)

Die innere Ideen- und Gefühlsarmut wird von den Patienten qualvoll erlebt (TH 116)

So heiter der manische Mensch sich gibt, für ihn ist sein Befreiungsgefühl immer unterlegt von quälender Angst, ... (DOER 185)

.. die Patienten werden von *Selbstvorwürfen* und Schuldgefühlen geplagt. (HELL 116, fremheving med fet og kursiv i originalen)

Sehr oft hört die kranke Person (dialogische oder kommentierende) Stimmen, fühlt sich beeinträchtigt oder verfolgt (HELL 100/101)

Die Gefühle und Gedanken bedrohen den Menschen von außen, .. (DOER 150)

Es besteht ständig ein Kampf zwischen vernunftsmäßigem Denken und übermächtig, sich aufzwingenden Ideen oder Antrieben. (S-D 253)

So heiter der manische Mensch sich gibt, für ihn ist sein Befreiungsgefühl immer unterlegt von quälender Angst, [...], Verletzung, Schmerz. (DOER 184)

Både *quälen*, *plagen* og *verfølgen* er transitive verb som forutsetter et fiendtlig innstilt agens. Det samme gjelder språklige metaforer som *aufzwingen* og *bedrohen*.

V.3.2.3 Kildeområde: Å være i en kamp/krigshandling

Eksempler:

Der Psychologe hat das Team vor allem auf die unterschwellige Angst und ihre Abwehr bei manischen Patienten aufmerksam zu machen, ... (DOER 187)

Es besteht ständig ein Kampf zwischen vernunftsmäßigem Denken und übermächtig, sich aufzwingenden Ideen oder Antrieben. (S-D 253)

Ein Wahn kann [...] als Abwehr von einem inneren, als unlösbar erscheinenden Konflikt gesehen werden, ... (DOER 152)

Sie [die Krankheit] überfällt ihn nicht nur, ... (DOER 159).⁷⁹

So heiter der manische Mensch sich gibt, für ihn ist sein Befreiungsgefühl immer unterlegt von quälender Angst, [...], Verletzung und Schmerz. Dies haben die Psychoanalytiker schon lange mit dem Begriff der «manischen Abwehr» von Schmerz, Empörung und Trauer erfasst. (DOER 184)

(Om en depressiv pasient:) Stimmungsmäßig fühle sie sich wie versteinert, hoffnungslos, [...] obwohl sie ständig dagegen ankämpfe. (DOER 195)

Seine [pasientens] Selbstabwertung muss mit der Abwehr seiner Angst zu tun haben (DOER 204)

Der sich und Andere niederschlagende Mensch (DOER 189, overskrift til kapittelet om depresjon)

⁷⁹ Dette er ett av flere eksempler hvor den språklige metaforen kunne tilordnes forskjellige systematiske metaforer. "Überfallen" kunne altså likedan tilordnes konseptet "Å være offer eller utsatt for et fiendtlig agens", men som sagt er det ofte slik at språklige metaforer kan passe inn under flere systematiske metaforer, og i dette tilfellet har jeg valgt å gruppere "überfallen" under konseptet "Å være i en kamphandling" sammen med andre metaforer som i sin opprinnelige betydning har et element av aggresjon i seg.

.. wodurch der Patient [...] nicht nur sich [...] niederschlägt (DOER 203)

Depressive Verlangsamung löst dysfunktionale Gegenwehr aus, .. (HELL 119)

Hauptziel ist die schrittweise Integration abgewehrter Gefühle in die Persönlichkeitsentwicklung. (HELL 123)

... wenn der psychotisch Kranke meint, sich verteidigen zu müssen (HELL 104)

Manchmal erscheint die Depression als eine nach innen gekehrte Agression. (S-D 248)

... dass die Manie nicht nur [...] als abgewehrte Depression aufgefasst wird, sondern als eigener Lösungsversuch eines inhaltlichen Konfliktes verstanden wird, ... (S-D 257).

Bewältigungsstrategien (TH 124)

... aggressive Wendungen gegen sich selbst (TH 124)

Eksemplene viser et gjennomstrukturert bilde av en kampsituasjon, med sykdommen/sykdomsbetingede tanker og følelser som aggressor, og pasienten som en som prøver å forsvare seg. I noen av eksemplene (DOER 189, 203, TH 124, S-D 257) framstilles pasientens kamp som selvdestruktiv idet sykdommen har en destruktiv innvirkning på pasienten og gjør ham til sin egen fiende.

V.3.3 Lidelsesmetaforen i det norske og det tyske korpus

Selv om termen *Leiden* i det tyske korpus i forsvinnende liten grad brukes som generell betegnelse for psykisk sykdom, finnes det likevel mange språklige metaforer som kan tilordnes de samme systematiske metaforene som ble definert for lidelsesmetaforen i det norske korpus. Når vi nå setter opp funnene i parallelle spalter, vil vi gjennom sammenlikning av ordkjedene se hvordan de parallelle metaforene er utformet på ordplanet. For ordkjedene har jeg adaptert Weinrichs isotopibegrep (se pkt. IV.2.1.2) og definert det til ikke nødvendigvis bare å gjelde semantiske felleselementer innenfor en sammenhengende tekst, men i det samlede korpusgrunnlaget.

De språklige metaforene som settes opp i ekvivalente par⁸⁰, kan være like i både funksjon og språklig uttrykk, det vil si at de i tillegg til at de i begge språkene betyr det samme, også

⁸⁰ Med ekvivalente par menes språklige metaforer som er likeverdige i sin kommunikative funksjon.

realiseres gjennom de samme (direkte oversettable) leksemer. Dette er for eksempel tilfellet med de parallelle språklige metaforene *affektavflatning* henholdsvis *Affektverflachung*, som betegner det samme symptomet (de har den samme funksjon, F), samtidig som de er helt like (direkte oversettable) leksikalsk sett (L). Slike funn merkes i oversikten med $F1=F2/L1=L2$, mens språklige metaforer som er likeverdige med tanke på funksjon, men forskjellige i sin leksikalske realisering, merkes med $F1=F2, L1\#L2$. Et eksempel på sistnevnte er den norske metaforen *svingninger* (om stemningsforandringer), som på tysk uttrykkes med *Schwankungen* (og ikke *Schwingungen*, som hadde vært en direkte oversettelse fra norsk). For språklige metaforer hvor det ikke ble observert ekvivalente uttrykk, merkes den tomme plassen med strek (-). For metaforer hvor det ekvivalente uttrykket er uttrykt gjennom en annen metafor, skrives merknaden ”ulik metafor”.)

V.3.3.1 PSYKISK SYKDOM =Å FØLE SMERTE

Norsk:

Lidelse som fagterm: dominerende

Pasienten *lider* av sykdommen/sykdomsrelaterte

tilstander (H/L 24, 90, 108, HV 173); han er

en *lidende* person (HV 76, 190, IB 82, 95)

Pasienten opplever sin tilstand som

smertefull (Aa/B/J 80, IB 76)

Tysk:

Leiden som fagterm: svært få funn

Pasienten *leidet*; han er ‘ein *leidender* Mensch’ (TH 113, 115, 118, DOER 193, 203: S-D 265, 273, HELL 118)

Isotopier i den systematiske metaforen *PSYKISK SYKDOM = Å FØLE SMERTE*:

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>	
<i>Lidelse</i> (hyppig brukt som fagterm)	<i>Leid, Leiden</i> (lite brukt som fagterm)	F1=F2 , L1=L2
<i>smertefull</i>	-	-
<i>lider</i> , er en <i>lidende</i> person	<i>leidet, leidend</i>	F1=F2 , L1=L2

Som vi ser, er leksemer som beskriver en form for lidelse/smertelig erfaring utbredt i begge korpora. At lidelse er mest brukt som metaforisk benevnelse for psykisk sykdom på norsk, har allerede blitt omtalt.

V.3.3.2 *PSYKISK SYKDOM = Å VÆRE OFFER/UTSATT FOR ET FIENDTLIG AGENS*

Norsk:

Sykdommen er en *plage*; den *plager* pasienten (i form av sykdomsbetingede tanker, følelser) (Aa/B/J 81, 86, IB 91)

Pasienten blir *plaget* (IB 81, Aa/B/J 80)

Sykdommen innebærer en *trussel*, oppleves

truende (HV 207, 317, IB 75), pasienten føler seg *truert* (S/E 71, HV 342)

Pasienten føler seg *forfulgt* (HV 317)

Tysk:

Sykdommen oppleves som *quälend/qualvoll* (S-D 251, TH 116, DOER 184, 185)

Pasienten føler seg *geplagt* (HELL 116)

Tanker/følelser *drohen*, dvs. truer pasienten

Patienten (DOER 150)

Pasienten føler seg *verfolgt* (HELL 101)

Isotopier i den systematiske metaforen *PSYKISK SYKDOM = Å VÆRE OFFER ELLER UTSAATT FOR ET FIENDTLIG AGENS*:

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>	
<i>trussel, truende, true</i>	<i>drohen</i>	F1=F2 , L1=L2
<i>plage, plagsom</i>	<i>quälend, qualvoll</i>	F1=F2 , L1=L2
<i>plage</i>	<i>geplagt</i>	F1=F2 , L1=L2
<i>forfølge</i>	<i>verfolgen</i>	F1=F2 , L1=L2

Oversikten viser gjennomgående sammenfall på ordplanet, det vil si en helt parallell isotopikjede for begge språkene.

V.3.3.3 PSYKISK SYKDOM = Å VÆRE I EN KAMP/KRIGSHANDLING

Norsk:

Psykisk sykdom er *kamp* (HV 207, 35)

Sykdommen er et aggressivt agens som

rammer pasienten (HV 184, 202, HL 90, 104, IB 76, 78, S/E 70, Aa/B/J 98)

terroriserer pasienten (HV 324)

bombarderer (den maniske) pasienten med inntrykk (IB 69)

I møte med sykdommen bruker pasienten

en slags *strategi* (IB 75)

og

forsvarsmekanismer (HV 177, 204).

Samtidig kan pasienten oppleve at han

er *forsvarsløs*, har lite *forsvar* (HV 207, 208)

Pasienten prøver å *avverge* / *verge seg for* [*sic!*] det vonde (HL 88, IB 88)

Tysk:

Pasienten forsøker å kjempe imot:
will dagegen *ankämpfen* (DOER 195)

Det aggressive i depresjon betegnes som *niederschlagen(d)* (DOER 198, 203)

Sykdommen *überfällt*, dvs. overfaller pasienten (DOER 159)

Sykdommen beskrives som *Agression, aggressiv* (S-D 248, TH 124)

Pasienten bruker

Bewältigungsstrategien (TH 124)

Pasienten tror han må forsvare seg:

sich verteidigen (HELL 101)

Pasienten reagerer med *Abwehr* (DOER 152, 187, 204), med

abgewehrten Gefühlen (HELL 123), *Gegenwehr* (HELL 118)

Men ofte må pasienten «*strekke våpen*» (HV 35)

Ekstraherer man fokusleksemene fra de språklige metaforene, får vi følgende isotopistrenger, altså leksemer som det metaforiske *kamp-scenariot* som pasienten befinner seg i, realiseres med:

Norsk:	Tysk:	
<i>kamp</i>	(an)kämpfen	F1=F2 , L1=L2
<i>bombardere</i>	-	
<i>terrorisere</i>	-	
<i>ramme</i>	-	
-	niederschlagen(d)	
-	überfallen	
<i>strategi</i>	Bewältigungsstrategi	F1=F2, L1=L2
<i>forsvar, forsvarsløs, forsvarsmekanismer</i>	sich verteidigen	F1=F2 , L1=L2
<i>avverge, verge seg for [sic!]</i>	Abwehr, abgewehrt	F1=F2, L1=L2
« <i>strekke våpen</i> »	-	

Funnene viser at den systematiske metaforen *PYSKISK SYKDOM ER KAMP/KRIG* er representert med en rekke ekvivalente metaforer, hvor det er sammenfall både i funksjon og den leksikalske realiseringen av metaforen. Hva de tomme plassene angår, kan det godt tenkes at man i et større korpus ville kunne finne parallelle eksempler på tysk hhv. norsk, med unntak av den språklige metaforen *ramme/å bli rammet* av en sykdom.

Å *bli rammet av en sykdom* er en godt etablert metafor i det norske språket. En tilsvarende, ordrett motsvarende språklig metafor finnes ikke på tysk. Når man på norsk sier at ”depresjon rammer alle aldersgrupper”, vil man uttrykke det samme på tysk med ”man kann in jedem Alter an Depression erkranken” eller ”Depressionen kann man in jedem Alter bekommen”. Med andre ord: På tysk er det vanlig å si at man ”får” en sykdom, man “*bekommt eine Krankheit*”, eller at man ”*erkrankt an einer Krankheit*”. Riktig nok finnes på tysk det metaforiske uttrykket ”*von einer Krankheit befallen werden*”, som gjennom *befallen*, som assosieres med *angrep*, inneholder semantiske elementer som står i et isotopisk forhold til krigsmetaforen, men uttrykket brukes neppe i moderne tysk dagligtale.

V.3.3.4 Sammenfattende om lidelsesmetaforen i det norske og det tyske korpus

Av sammenlikningen ser vi at lidelsesmetaforen i de to korpora gjennomgående er representert gjennom de samme subkonseptene, men at det avtegner seg noen forskjeller på ordplanet.

Generelt kan vi slå fast at lidelsesmetaforen som forståelsesramme for psykisk sykdom er godt representert i begge korpora og at det også foreligger en høy grad av likhet også på mikroplanet, det vil si ordplanet. Den språklig mest elaborerte systematiske metaforen i begge korpora er psykisk sykdom konseptualisert som kamp gjennom en aggressor og en, pasienten, som prøver å forsvare seg. Pasientens reaksjon, det vil si hans svar på sykdomsangrepet, framstilles som ”forsvarsmekanismer» og «strategi” henholdsvis ”Bewältigungsstrategi”.

Sykdommens aggresjon uttrykkes noe forskjellig: på norsk med verbene ”bombardere”, ”terrorisere” og ”ramme”, på tysk gjennom ”überfallen” og ”niederschlagen”.

Det store samsvaret av systematiske metaforer knyttet til lidelsesmetaforen kan ses som en bekreftelse på Weinrichs konvergenshypotese, hans antagelse om at det finnes et felles overindividuell bildefellesskap mellom geografisk og/eller kulturelt nære språksamfunn (Weinrich 1976[1958]277, 287), som tvinger vår tenkning i bestemte baner. Weinrich snakker om en ”Denkzwang, der von der metaphorischen Logik ausgeht” og som gjennom mange århundrer har preget europeiske språk (ibid.: 289). Dette forklarer kanskje også hvorfor man til tross for valget av en annen hovedmetafor som betegnelse for psykisk sykdom, nemlig *Störung*, heller ikke på tysk klarer seg uten lidelsesmetaforen når man skal snakke om fenomenet psykisk sykdom, og at språkbrukeren på en måte er fanget i et kulturelt overført tankemønster som danner grunnlaget for hans språklige kommunikasjonsmuligheter.

V. 4 Psykisk sykdom uttrykt som forstyrrelse

Som det fremgår av tabell 2 og 3, er det termen *Störung* som er den mest brukte metaforen for betegnelse av psykisk sykdom i det tyske korpus. Den tilsvarende norske termen, *forstyrrelse*, forekommer i det norske korpus i noen grad. Da brukes den imidlertid ikke som generell, overordnet term for psykisk sykdom, men som benevnelse av symptomer eller subkategorier, for eksempel i komposita som *affektforstyrrelser* (S/E 71, HV 323) eller *persepsjons-, motivasjons- og tankeforstyrrelser* (HV 323).

Kjernen i begrepet og metaforen *Störung* er at det er noe eller noen som har intervenert negativt i en gitt (ideell) prosess eller tilstand. Det som nå er interessant, er å finne ut hvorvidt og hvordan denne intervensjonen, uttrykt gjennom *Störung*, forgrener seg videre i den gitte diskursen.

V. 4.1 Representasjoner av forstyrrelsesmetaforen i det tyske korpus

Som vi har vært inne på før, er *Störung* en heller skjematisk term, det vil si en term som beskriver en irregularitet i en tilstand eller prosess. Med dette som utgangspunkt er det ikke så overraskende at det som overføres i metaforer med *Störung* som kildeområde først og fremst er strukturprosjeksjoner, at det altså er bildeskjemaer som står sentralt i konseptualiseringen av psykisk sykdom som *Störung*.

V. 4.1.1 Bildeskjematiske realiseringer av psykisk sykdom uttrykt som *Störung*

Psykisk sykdom som *Störung* uttrykkes i korpuset ved en rekke systematiske metaforer basert på strukturprosjeksjoner, som har sitt utspring i grunnleggende erfaringer med vår interaksjon med verden. Mengden av eksempler som vises er forskjellig, men kravet om minst fire språklige forekomster per systematisk metafor er uforandret. Det minnes igjen om at enkelte setninger eller segmenter som brukes som eksempler, kan inneholde flere metaforer, men at det alltid bare fokuseres på de understrekede metaforene.

Det er funnet tilstrekkelig evidens for å danne grupper med følgende kildeområder: endring av tempo, forandring av form, tap av likevekt, uorden, tap av helhet, containerfeil, personifisering og mekanisk feil.

V.4.1.1.1 Forandring av tempo

I de følgende eksemplene ser vi at *Störung* blir uttrykt som tempoendring i et gitt (ideelt) bevegelsesforløp:

Unter den formalen Denkstörungen herrscht meist die **Denkhemmung** oder **Denkverlangsamung** vor (THIEL 116, fremheving med fete fonter i originalen).

Das **Denken ist gehemmt** [...], **verlangsam, blockiert.** (S-D 244, fremheving med fete fonter i originalen.)

Verlangsamtes Denken [...] typischerweise bei Depressionen beobachtet. (HELL 28, fremheving med kursive, fete fonter i originalen.)

Beschleunigtes Denken (S-D 231), nevnes som symptom ved mani. En annen tankeforstyrrelse er at tankestrømmen dvs. "der Gedankenfluss" plutselig stopper opp (HELL 28).

.. wesentlich häufiger aber ist ein depressiver Patient in all seinen Aktivitäten gehemmt. (HELL 117)

Forstyrrelser i pasientens aktivitetsnivå uttrykker seg ofte også gjennom pasientens økte tale tempo: i pasientens "raschem Redefluss" (HELL 32). (Kommentar: I og med at det er snakk om et symptom for en sykdom, er "rasch" her å forstå som *zu rasch*, altså som *for rask*, det vil si *raskere enn vanlig*.)

En endring av tempo uttrykkes også i beskrivelsen av at pasientens "Gedankenfluss" blir avbrutt:

Bei **Sperrung** bricht ein begonnener Gedankenfluss plötzlich ab. (HELL 28, kursiv og fet i originalen)

I eksemplene ovenfor er tankeforstyrrelser ved depresjon konseptualisert som *Hemmung*, *Verlangsamung* og *Blockierung*, mens tankeforstyrrelser som er typiske for mani, beskrives gjennom økt tempo dvs. *beschleunigtes Denken*. Dette forutsetter at tanker betraktes som objekter eller en substans i bevegelse, og at denne bevegelsen hos et psykisk friskt menneske skjer i en gitt hastighet. I noen av eksemplene spesifiseres denne substansen nærmere ved at mentale prosesser blir reifisert som vann. Dette ser vi i metaforene "Gedankenfluss" og "Redefluss" (HELL 32, HELL 28). Både "Gedankenfluss" og "Redefluss" er godt innarbeidede, det vil si konvensjonaliserte metaforer i tysk dagligtale, men vekker vi dem til live, kommer metaforen TANKER ER VANN til syne, som i vår sammenheng altså brukes til en nærmere anskueliggjøring av metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE* dvs. *STÖRUNG = TEMPOENDRINGER I ET GITT BEVEGELSESFORLØP*.

I tillegg til reifisering av tanker som elv, impliserer metaforene ”Gedankenfluss” og ”Redefluss” at tankene og talen forløper i en viss retning, nemlig som en elv fra starten til munningen, altså fra A til B, og at denne bevegelsen går for fort. Tempoendring i tanke og tale kan altså relateres til veiskjemaet. Det kan videre nevnes at dagligdagse fraser som ”einen Satz beginnen/zu Ende führen eller ”einen Gedanken beginnen/zu Ende führen” også viser at tale og tanke blir forstått som en bevegelse mellom et start- og et slutt punkt, altså et forløp som struktureres gjennom veiskjemaet.

V 4.1.1.2 Forandring av form

Også at ting kan forandre form, kan ses på som en basal og rekurrerende erfaringsstruktur, for eksempel ved at barnet oppfatter at både mennesker og planter ikke bare vokser i høyden men også i bredden, at tøyduken eller en leke av plast får en annen form når man trykker den sammen, at sandkakene som lages i sandkassen blir flatere når man klapper på dem med hendene eller med en spade. Dette impliserer igjen at noe som forandrer form nødvendigvis må ha ontologisk status.

Eksempler:

Gedankenausbreitung (et symptom ved schizofreni) ⁸¹ (TH 130, S-D 235)

... auf wenige Inhalte eingengt *Denken* typischerweise bei Depressionen beobachtet. (HELL 28, fremheving med kursive, fete fonter i originalen).

Denkablauf ... eingengt (S-D 231)

Auch wenn bei perakuten psychotischen Zustandsbildern Bewusstseinsengungen vorkommen, bleibt der Kranke in der Regel besonnen, orientiert und in seinen Gedächtnisleistungen intakt. (HELL101)

Affeksjonsforstyrrelser beskrives som forflatning eller fordreining:

Affektverflachung (mangelnder affektiver Rapport) (HELL 107)

..verflachte, oder inadäquate Affekte (som symptom ved en schizofrenidiagnose) (TH 130)

⁸¹ Med *Gedankenausbreitung* menes at pasienten tror at hans tanker ligger åpent for andre. ”Es besteht die (krankhafte) Überzeugung, dass andere an den Gedanken teilhaben und sie einem nicht allein gehören. Das bedeutet, dass die Gedanken, in dem Augenblick, in dem sie gedacht werden, von anderen mitgewusst werden.” (S-D 235)

Flacher Affekt (S-D 226)

En annen språklig metafor som persepsjonsforstyrrelser uttrykkes med, er ”massive Verdrehung der Realität” (S-D 263).

I eksemplene beskrives affektive forstyrrelser, tankeforstyrrelser og mentale prosesser, som noe som kan bre seg ut (TH 130, S-D 235), noe som kan innsnevres (HELL 28, S-D 231, HELL 101) eller noe som forandrer form idet det blir flatere (HELL 107, S-D 235, 263) eller fordreid (S-D 263). Kort sagt: Tanker, affekt og persepsjon reifiseres metaforisk som substanser eller objekter som har forandret sin opprinnelige form. På grunnlag av dette kan vi formulere den systematiske metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE* dvs. *STÖRUNG =FORANDRING AV (en opprinnelig gitt) FORM*.

V.4.1.1.3 Tap av likevekt

En konseptualisering av psykisk sykdom som en tilstand av ubalanse, går tilbake til en sykdomsforståelse som bygger på homeostasemetaforen. Med homeostase menes en likevektstilstand i en organisme, og tilsvarende forstås (den sunne) kroppen som en homeostatisk organisme. Balansemetaforen er et forestillingsskjema, som spiller en sentral rolle i vår orientering i verden (Johnson 1987:85). Den er et basalt, prekonseptuelt skjema, en gestaltstruktur som bygger på vår erfaring (Johnson 1987:74):

“The experience of balance is so pervasive and so absolutely basic for our coherent experience of the world, and for our survival in it, that we are seldom aware of its presence. We almost never reflect on the nature and meaning of balance, and yet without it our physical reality would be utterly chaotic, like the wildly spinning word of a very intoxicated person. The structure of the balance is one of the key threads that holds our physical experience together as a relatively coherent and meaningful whole. And, [...], balance metaphorically interpreted also holds together several aspects of our understanding of our world .” (ibid.)

Balanse kan ikke beskrives proposisjonelt, sier Johnson, balanse er noe vi føler, det vil si vi har en innebygd (*embodied*) følelse av hva balanse er (ibid.). Balanse impliserer en faktor av symmetri, og en erfaring av kroppslig balanse er også en erfaring av et symmetrisk forhold mellom tyngde og krefter i relasjon til vår egen vertikale akse (Johnson 1987: 96). Når en ettåring lærer å gå, vil han automatisk strekke armene til side og så utbalansere sin egenvekt i forhold til en ”tenkt”/ubevisst følt vertikal kroppslig akse. Balansen er noe vi vanligvis ikke tenker over, men når vi mister balansen og snubler, ”vet” vi gjennom våre internaliserte erfaringsmønstre hvordan vi skal kunne rette oss opp og komme i balanse igjen. Blant

eksemplene for "bodily experiences of balance" nevner Johnson også "standing upright, or walking, without falling" og "carrying an equal load in each of our hands" (ibid.).

Vår erfaring av likevekt brukes også for å beskrive det mentale. "[..], we experience our entire psychic makeup in terms of balance. The ideal is a *balanced* personality." (Johnson 1987:89). Å være i balanse er altså en metafor for å være mentalt frisk, følgelig brukes ubalansemetaforen om sykelige mentale tilstander.

Her er noen eksempler fra det tyske korpus hvor konseptet *Störung* beskrives gjennom ubalansemetaforen:

Schwankungen des Gefühls- und Gemütslebens (S-D 242) og

Stimmungsschwankungen (S-D 243, 253), er typiske symptomer ved *affektive Störungen*.

Med termen "Tagesschwankungen" (S-D 244) menes at pasientens tilstand viser sterke variasjoner i løpet av dagen, for eksempel at han er mest deprimert om morgenen.

Eine nach einer schizophrenen Erkrankung auftretende depressive Nachschwankung wird als postschizophrene Depression bezeichnet. (HELL 105)

Nicht zuletzt aufgrund der Wirkmechanismen von Antidepressiva scheint bei den depressiven Störungen eine Reihe von Neurotransmittern aus der Balance geraten zu sein. (TH 123)

Leute, die in Antriebs- und Stimmungslage überwiegend unter bzw. über einer ausgeglichenen (...) Normallage sind, nennt man depressive oder hypomanische Temperamente oder Persönlichkeiten. Schwankt dieses Selbstgefühl hin und her, kann man dieses Temperament oder die Persönlichkeit zykllothym nennen. (DOER 224)

Ein Ungleichgewicht der Neurotransmitter, z.B. Serotonin, Noradrenalin oder Dopamin, scheint hier [bei affektiven Störungen] oft primär eine Rolle zu spielen, was den Einsatz von Antidepressiva besonders plausibel erscheinen lässt, da diese Medikamente in der Lage sind, bestimmte Ungleichgewichte oder einen Mangel im Neurotransmittersystem auszugleichen. (THIEL 114)

.. scheint bei depressiven Störungen eine Reihe von Neurotransmittern gestört bzw. aus der Balance geraten zu sein. (THIEL 123)

Nach einer ersten Stabilisierung hat es sich bewährt, mit den eingesetzten Mood-Stabilizern über mindestens ein halbes Jahr [...] fortzusetzen. (HELL 127) (Kommentar: *Stabilisierung*

forutsetter at noe har blitt ustabil, og ut fra konteksten forstår man at ustabilitet har med stemningssvingninger å gjøre.)

... , wobei die Anwendung von Antidepressiva [...] unter dem Schutz von Mood-Stabilizern erfolgen soll. (HELL 129)

Dabei kann das Beobachten eines stabilen Tag-Nacht-Rhythmus und eines strukturierten Tagesablaufs zur Stabilisierung der Stimmung beitragen. (HELL 129)

Som eksemplene viser, beskrives pasientens mentale tilstand som noe som har kommet ut av sin normale posisjon, noe som har kommet i ulage og svinger fram og tilbake fordi det har mistet balansen. I noen av eksemplene relaterer ubalansen seg til pasientens selvfølelse, mens den i andre eksempler er relatert til kjemiske prosesser i hjernen. Følelser og mentale prosesser blir omtalt som om de var gjenstander på en vektskål, gjenstander som normalt skal stå i et likevektsforhold, og at dette forholdet kan påvirkes av stemningsstabiliserende medikamenter. De språklige metaforer som på den måten uttrykker konseptet *Störung* kan sammenfattes i den systematiske metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE* hhv. *STÖRUNG = TAP AV LIKEVEKT*.

V.4.1.1.4 Uorden/tap av orden

Eksempler:

Wahn kann man begreifen als den Versuch des Patienten, sich in seiner chaotisch gewordenen Innenwelt zurechtzufinden (SCH-P 1314)

Es zeigt sich ein schwindelndes Ausmaß aller körperlicher, seelischer und sozialer Aktivitäten, [...]. Es entsteht ein chaotischer Wirbel von Handlungsfragmenten [....]. (DOER 182, om mani)

Als **Neuroleptika** werden Arzneimittel bezeichnet, die nicht nur sedierend wirken, sondern darüber hinaus die gestörten Funktionen zu “ordnen” vermögen. (S-D 260, fremheving med fete fonter i originalen.) Kommentar: Hvis noe må ordnes, betyr det at det har kommet i uorden. (At “ordnen” er markert med anførselstegn viser at forfatteren er bevisst på at hun bruker en metafor.)

Häufig werden im psychotischen Zustand die gedanklichen Assoziationen aufgelockert oder verlieren gar den Zusammenhang (*Wortsalat*, *Schizophrenie*). (HELL 101, fremheving med kursive, fete fonter i originalen.)

Wortsalat se for eksempel også S-D 231, 264.

Dieser Zustand [mani] kann bis zu Verwirrung [...] von [...] Denken und Sprechen führen. (HELL 125)

Det metaforiske uttrykket verworrene Manie (DOER 182) framstiller manien som uorden i et trådmønster, en slags floke. (Wahrig: verwirren = etwas in Unordnung bringen, durcheinanderbringen; verworren: unklar, verwickelt.)

Verworrenheit (S-D 264), et symptom som inngår i kateogorien *formale Denkstörungen*⁸².

Verstrickungen und Schwankungen des Gefühls- und Gemütslebens (S-D 242), nevnt som et kjennetegn ved *affektive Störungen*.

I eksemplene er forstyrrelse spesifisert som kaos (SCH-P 1314, DOER 182), uorden (S-D 260, HELL 31) og tap av sammenheng (HELL 101), som i enkelte metaforer billedliggjøres som ordsalat/Wortsalat (f.eks. HELL 101). Videre er forstyrrelse uttrykt gjennom leksemer som vi assosierer med rot i et trådmønster eller en floke⁸³. De språklige metaforene som er vist ovenfor, kan sammenfattes i den systematiske metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE / STÖRUNG = UORDEN* hhv. *PYKISK FORSTYRRELSE = TAP AV ORDEN* idet *orden* ses på som uttrykk for psykens normaltillstand og *uorden* som en følge av at denne normaltillstanden har gått tapt.

V. 4.1.1.5 Tap av helhet

Eksempler:

Menschen, die an einer Schizophrenie erkranken, sind häufig vom neuen Charakter ihrer Wahrnehmungen und der bruchstückhaften Sinneseindrücke übermannt. (S-D 265)

Jedes Fragment [i den psykotiske pasientens virkelighetsoppfatning] hat nur in sich einen Sinn (DOER 182).

Denkstörungen zeigen sich als Gedankenabreißen, was von vielen Betroffenen als "Filmriss" beschrieben wird (S-D 264), Dissoziiertes Denken (S-D 264).

⁸² *Formale Denkstörungen* knyttes til tempo og sammenheng i pasientens tankevirksomhet, mens kategorien *inhaltliche Denkstörungen* rommer symptomer som tvangsideer og vrangforestillinger.

⁸³ Wahrig-Burfeind forklarer *verwirren* hhv *verworren* med: *etwas in Unordnung bringen, durcheinanderbringen; verworren: unklar, verwickelt.* (WDW 2010:1594)

Hell om en manisk tilstand: Dieser Zustand kann bis zu [...] der Aufhebung von zusammenhängendem Denken und Sprechen führen. (HELL 125)

Om en manisk pasients tankegang skriver Dörner et al.: ..., da dem manischen Menschen ein längerer "roter Faden" nicht möglich ist." (DOER 184)

Den maniske pasienten utsettes for så mange impulser at han ikke kan tenke sammenhengende:

Die schutzlose Offenheit gegen Reize von innen und außen verhindert jeden "roten Faden". (DOER 182)

Beziehung der einzelnen Denkstränge zueinander fehlt (TH 129)

Die elementaren Charakteristika dieser Krankheit [Schizophrenie] "scheinen in einer mangelhaften Einheit, in einer Zersplitterung und Aufspaltung des Denkens, Fühlens und Wollens und des subjektiven Gefühls der Persönlichkeit zu liegen." (HELL 99, Hell siterer her den sveitsiske psykiateren Egon Bleuler, som i 1911 innførte begrepet schizofreni gjennom sitt epokegjørende verk *Dementia praecox oder Gruppe der Schizophrenien*.)

Zudem kann häufig [ved schizofreni] die Bedeutung von Wörtern nicht mehr scharf abgegrenzt werden, so dass es zum **Begriffszerfall** kommt (S-D 264), fremhevet med fet i original).

Begriffszerfall, se f.eks. også S-D 231.

Av eksemplene ser vi at psykisk forstyrrelse forstått som *tapt* eller *brutt helhet* realiseres på forskjellige måter. Pasientens persepsjon framstilles som *fragmentert*/fragmenterte objekter (S-D 265, DOER 182, HELL 125), tankegangen (og følelsene) framstilles som *usammenhengende* (HELL 125, S-D 264), og enkelte metaforer forteller også noe om hvordan den opprinnelige helheten har gått tapt. Helheten ødelegges gjennom *revning* (S-D 264), *knusing* (HELL 99) og *oppsplitting* (HELL 99), eller ved at ting (begrep) *faller fra hverandre/går i oppløsning* (S-D 231).

Når persepsjons- og tankeforstyrrelser blir metaforisert som objekter som ødelegges ved fragmentering, revning, knusing, oppsplitting og oppløsning, handler det i alle tilfeller om tap av helhet. De viste språklige metaforene kan derfor samles under den systematiske metaforen **PSYKISK FORSTYRRELSE dvs. STÖRUNG = TAP AV HELHET**.

Både tap av orden og tap av helhet kan relateres til *part-whole*- skjemaet, som er basert på menneskets grunnleggende erfaring av sammenhengen mellom deler og helhet. Selv om helhet i første rekke kanskje forbindes med en forståelse av objekter som hele, står helhet

også i relasjon til orden, noe som kan eksemplifiseres gjennom orden i et puslespill: Først når brikkene er lagt på sin riktige plass, er bildet helt.

«We are whole beings with parts that we can manipulate. Our entire lives are spent with an awareness of both our wholeness and our parts. [...] If the PARTS exist in the CONFIGURATION, then and only then does the WHOLE exist. It follows that, if the PARTS are destroyed, then the WHOLE is destroyed.” (Lakoff 1987:273)

V.4.1.1.6 Containerfeil

Når konseptet *Störung* uttrykkes gjennom containerstrukturen, konseptualiseres både pasienten, psyken, følelser og tanker som beholder(e). Forstyrrelsen uttrykkes ved at det er feil med selve beholderen, at den er for åpen eller for tett, eller at det er noe galt med innholdet i containeren.

Containeren er for åpen:

Tankeforstyrrelser hos den maniske pasient har sammenheng med pasientens ”schutzlose Offenheit” gegen Reize von innen und außen” (DOER 182).

Die Grenze zwischen Innen- und Außenwelt wird [ved schizofreni] als durchlässig erfahren, sodass die “eigenen” Gedanken und Bewegungen als fremd bzw. von außen eingegeben oder manipuliert erscheinen. (HELL 101)

Die Grenzenlosigkeit von Menschen, die an einer Manie erkrankt sind, (S-D 257)

Gleichzeitig empfindet sich der Kranke aber auch selbst verändert, oft wie hypnotisiert oder telepathisch beeinflusst. (HELL 100)

Gedankenbeeinflussung: Die krankhafte Überzeugung, dass die Gedanken manipuliert sind und von außen gemacht werden. (S-D 253, fremheving med fet i originalen.)

Beeinflussungsgefühle: Dabei entsteht das Gefühl, dass Denken und Handeln von außen beeinflusst wird (S-D 236, fremheving med fet i originalen).

Containeren er for tett:

Ein schizophrener Patient wirkt in seinem Erleben in eigentümlicher Weise von der Umwelt abgekapselt (HELL 102).

Spesielt vanskelig for de pårørende er pasientens ”autistiske Abkapselung”, skriver Hell (HELL 104).

Fram til utbruddet av en psykose prøver pasienten “die Gefühle abzukapseln” (DOER 159)

Abkapselung von der Realität (S-D 265)

Feil ved containerinnholdet:

Pflege kann dem Betroffenen helfen wieder Wichtiges von Unwichtigem zu unterscheiden, sein inneres und äußeres Chaos zu ordnen. (S-D 274)

.. innerseelische Konflikte (S-D 268)

Følelsen av “Leere” er et typisk symptom ved depresjon (S-D 243, 253)

Als **Wahn** (kursiv og fet i originalen) bezeichnet man eine unkorrigierbare Beurteilung der Relität, die der Erfahrung und Überzeugung anderer Menschen widerspricht [...]. Dabei ist der Wahnhalt nicht durch den soziokulturellen Hintergrund erklärbar (im Gegensatz zum ”Aberglauben”). (HELL 29)

Wahnideen und Wahnhalte unterliegen sehr stark den gesellschaftlichen Einflüssen und verweisen häufig auf soziale Tabus oder Selbstverständlichkeiten. (DOER 152)

Wahn als Störung des Denkinhalts (S-D 232)

Der Krankheitsbeginn kann [.....] mit einem plötzlichen Ausbruch von Symptomen [...] erfolgen. (HELL 103)

Der Ausbruch [...] einer solchen Krise liegt meist drei bis vier Wochen nach einem kritischen Lebensereignis (DOER 159).

....., kommt es irgendwann zur Explosion: Er wird manisch. (DOER 180)

Der Betroffene reagiert in kleinen Dingen gereizt und fängt Streit an. [...] Der Pflegende macht sich selbst und dem Umfeld deutlich, [...] dass diese Ausbrüche als Ventil anzusehen sind. (S-D 258)

.. plötzliche Wutausbrüche (bei paranoiden Psychosen) (THIEL 131)

Som vist er container- eller beholderstrukturen godt representert som metafor i konseptualisering av psykisk sykdom som *Störung*. En *Störung* foreligger når containeren er for åpen. På den annen side må containeren heller ikke være for tett, for hvis pasienten trekker seg inn i sitt eget skall (*Abkapselung*), mister han kontakt med omverdenen. Og hvis følelsene stenges inne i sine containere (*Abkapselung der Gefühle*), vil pasienten ikke lenger gi uttrykk for vanlige følelser. I en for tett container kan trykket bli for stort. Da kommer det

til utbrudd (*Ausbruch*) og containerveggen/containerbegrensningen ødelegges. Når Hell (124) beskriver mani som en ”Außer-sich-Sein”, konseptualiseres pasientens tilstand som en posisjonering utenfor containerbegrensningen, mens det motsatte er tilfellet når opplevelsen av depresjon oppleves som et indre fengsel, følelsen av å være “in einem seelischen Gefängnis”, “in-sich-gefangen-sein” (S-D 251). På den måten beskrives to diametralt motsatte sykdomstilstander gjennom en metaforisk motsatt posisjonering i relasjon til en containerstruktur, altså en posisjonering på utsiden og innsiden av en container, hvorav det ene er forårsaket av en for åpen container, mens det andre skyldes at containeren er for tett.⁸⁴

V. 4.1.2 *Störung* uttrykt som mekanisk feil

Som nevnt er maskinmetaforen en hyppig brukt forståelsesmodell i medisin. Mennesket forstås som en mekanisk konstruksjon, og sykdom som en feil i maskineriet. Drivkraften i dette maskineriet omtales på tysk med metaforen *Antrieb*. I Langenscheidt (LGwDaF 1997:62) forklares lemmaet *Antrieb* slik: ”die Kraft, die e-e technische Vorrichtung antreibt”, og i overført betydning: ”etw. das j-m die (psychische) Kraft gibt, etw. zu tun”. *Antrieb* er altså i sin opprinnelige betydning en teknisk term og blir i metaforen projisert over på et mentalt plan. Hilde Schädle-Deining er definerer *Antrieb* som pasientens psykiske energi (S-D 236), psykisk grunnfunksjon:

”Der Antrieb ist eine psychische Grundfunktion, ist vom Willen weitgehend unabhängig und durchzieht alle Bereiche des menschlichen Lebens. Jede Persönlichkeit ist durch ihr eigenes Antriebsmuster geprägt. Der Antrieb ist nicht fassbar, sondern nur an seinen Wirkungen erkennbar und abzulesen.” (ibid.)

Når denne funksjonen hos et menneske er forstyrret, snakker man om *Antriebsstörung*. Den sykdomsrelaterte forstyrrelsen i menneskets indre drivkraft beskrives gjennom en rekke språklige metaforer i korpuset.

Eksempler:

I omtale av *affektive Störungen* skriver Thiel: Ein [...] wichtiges Symptom ist die Antriebsstörung. (THIEL 116, fremheving med fete bokstaver i originalen.)

Bei der psychopathologischen Exploration bewährt es sich, von einfacher (sic!) zugänglichen Symptomen (wie ... Antriebsstörung) auszugehen (HELL 121)

⁸⁴ Barkfelt (2003) har undersøkt metaforbruken i personlige litterære beskrivelser av depresjonserfaringer med tanke på hvordan disse kan nyttiggjøres i terapeutisk øyemed. Ifølge Barkfelt er opplevelsen av depresjon som fengsel et av de mest typiske metaforiske scenarier (tidligere) pasienter beskriver sine erfaringer med.

Meist kommt es zur Antriebsminderung. (TH 116)

Dörner et al. snakker om at Antrieb ved depresjon er ”gehemmt” (DOER 195).

”Verminderter Antrieb” nevnes som et av hovedsymptomene for depresjon. (HELL 120)

”Angetriebenheit” (som er et utslag av økt drivkraft) som et av hovedsymptomene for mani. (HELL 125)

Ved mani: **Der Antrieb ist gesteigert**, ebenso wie häufig die Psychomotorik. (TH 119, fremheving med fete bokstaver i originalen.)

Thiel snakker om Antidepressiva som ”Medikamente [die] nur den Antrieb aber nicht die Stimmung heben”. (TH 118)

...., die durch antidepressive Medikamente schon erreichte Antriebssteigerung (S-D 246)

Wenn die Antriebssteigerung sich statt einer ”euphorischen Manie” in einer gesteigerten Reizbarkeit äußert (TH 120)

Eine medikamentös ausgelöste Antriebssteigerung kann [...] dazu führen, dass sie [die Patienten] ihren suizidalen Impulsen leichter nachgeben. (TH 126)

....., Medikamente mit antriebssteigernder Wirkung (TH 126)

..... antriebssteigernde antidepressive Medikation (TH 126)

.....antriebsfördernde Antidepressiva (TH 126)

“Antriebsüberschuss” kan føre til selvmord (DOER 219)

Hos DOER finnes også metaforen ”überdrehter Antrieb”. (DOER 220)

Antriebslosigkeit nevnes også som hovedsymptom for depresjon (f.eks. S-D 243, HELL 116)

Mens termen *Antriebsstörung* (TH 116, HELL 121) bare sier noe om at det foreligger en funksjonsfeil i menneskets psykiske drivkraft, forteller metaforene *Antriebsüberschuss* (DOER 219), *überdrehter Antrieb* (DOER 220), *Antriebssteigerung* (S-D 246, TH 120, 126), *Angetriebenheit* (HELL 125), *gesteigert* Antrieb (TH 119) og *gehobener* Antrieb (TH 118) noe om at denne motiverende kraften er til stede i for stor grad. Ved *überdrehter* Antrieb er dreieinnretningen som driver denne kraften blitt trukket opp for mye (*überdreht*), underforstått at pasientens aktivitetsgrad har økt i uvanlig høy grad. Ved det motsatte tilfellet er kraften som kalles *Antrieb* hindret, det vil si *gehemmt* i sin funksjon (DOER 195), eller

vermindert (HELL 120 116b). I sin ytterste konsekvens kan den bli borte, noe som uttrykkes med den språklige metaforen *Antriebslosigkeit* (HELL 116, S-D 243).

Den depressive pasienten blir noen ganger beskrevet som *schwunglos* (S-D 245, DOER 219). Også denne språklige metaforen er knyttet til maskinkonseptet, og den står i en nær sammenheng med metaforen *Antrieb*, idet *Schwung* er en type bevegelse som utløses av et bestemt *Antrieb*. Det er vår intuitive viten om denne sammenhengen, som gjør at vi forstår en språklig metafor som karakteriserer den depressive pasienten som *schwunglos*.

Språklige metaforer som *Antrieb* og *Schwung* er tekniske termer som i metaforen er blitt overført på det mentale plan. Disse metaforene kan helt klart tilordnes maskinmetaforen, men de er likevel ganske billedfattige idet de egentlig ikke representerer ontologiske størrelser, men en maskinelt skapt kraft og dens virkning. Men noen ganger spesifiseres maskinmetaforen gjennom atskillig mer billedsterke detaljer, for eksempel når en tankeforstyrrelse beskrives som ”festgefahrenes Denken” (SCH-P 1331). Et enda tydeligere eksempel finnes hos Dörner et al. hvor en pasients opplevelse av mani sammenliknes med å føle seg som en bil som kjører med gasspedalen 'i bønn' samtidig som bremsene er på: ”wie ein Auto, das mit festangezogenen Bremsen Vollgas fährt” (DOER 194). Men slike billedsterke metaforer er det ikke så mange av i de fagtekstene jeg undersøkte, og de som forekommer, stammer stort sett fra pasientutsagn. En annen billedsterk metafor er beskrivelsen av depresjonsopplevelsen som å være “im Schraubstock” (DOER 196), hvor den trykkende opplevelsen er billedliggjort gjennom et konkret verktøy, nemlig en skrustikke, som utøver dette trykket.

V.4.1.3 *Störung* uttrykt gjennom personifikasjon

I symptombeskrivelsen av psykisk sykdom projiseres i noen metaforer menneskelige egenskaper over på sykdommen. Tanker, ideer og selve sykdommen omtales som om de kan bevege seg som mennesker: de hopper, løper, flykter, sniker eller trår på stedet.

Es bestehen [ved schizofreni] Verständigungsschwierigkeiten durch Gedankensprünge (**dissoziiertes Denken**) (S-D 264, fremheving med fete bokstaver i originalen)

Das Denken [ved schizofreni] erscheint dem Beobachter zusammenhanglos und unlogisch, wobei häufig Sperrung des Denkens (der Gedanke ist weg), Gedankenabreißen oder Gedankensprünge (die Gedanken sind inkohärent) zu beobachten sind. (DOER 151)

Ideenflucht [tankeforstyrrelse ved mani og schizofreni]: S-D 256, 264, DOER 182, TH 116.

Schizophrenien [...] beginnen oft schleichend; schleichender Krankheitsbeginn (HELL 103)

I forbindelse med symptombeskrivelse av depresjon leser vi hos Dörner et al.: Auch das Denken tritt – als Grübeln – auf der Stelle, ... (DOER 195)

Eksemplene viser hvordan forstyrrelser av mentale prosesser beskrives som menneskelige bevegelser, altså gjennom personifikasjon.

V.4.1.4 Sammenfattende om forstyrrelsesmetaforen i det tyske korpus

Som vi har sett, er det mange bildeskjematiske metaforer som brukes i konseptualisering av psykisk sykdom som *Störung*. Vi har kunnet formulere seks forskjellige bildeskjematiske subgrupper på grunnlag av det tyske tekstkorpus: 1. *Störung* som tempoendring i et gitt (ideelt) bevegelsesforløp. 2. *Störung* som formforandring. 3. *Störung* som tap av likevekt. 4. *Störung* som tap av orden. 5. *Störung* som tap av helhet. 6. *Störung* som containerfeil. Videre (7.) har det blitt formulert en subgruppe hvor *Störung* konseptualiseres som maskinfeil og (8.) en gruppe hvor *Störung* er uttrykt gjennom personifikasjon.

V.4.2 Representasjoner av forstyrrelsesmetaforen i det norske korpus

Selv om *forstyrrelse* i det norske korpus er svært lite brukt som synonym betegnelse for termen psykisk sykdom, trenger det ikke å bety at forstyrrelsesmetaforen generelt er lite brukt i de norske tekstene. I det følgende skal det undersøkes om også det norske korpus gir grunnlag for å kunne formulere tilsvarende systematiske metaforer til konseptet *forstyrrelse* som de som ble formulert på basis av funnene i det tyske korpus.

V.4.2.1 Bildeskjematiske realiseringer av psykisk sykdom uttrykt som *forstyrrelse*

Som vi vil se, finnes det også i det norske korpus mange eksempler hvor *forstyrrelse* er konseptualisert gjennom strukturelle projeksjoner. Forstyrrelsen, det irregulære, gjelder forandringer i mentale prosesser (tanker, affekt, persepsjon) som reifisert som objekter eller

substanser gjennomgår forandringer knyttet til deres beskaffenhet eller deres posisjon og bevegelse i rommet.

V.4.2.1.1 Forandring av tempo

Eksempler:

Tankestrøm [...] angår den hastighet som tankene uttrykkes i. Vanligvis kommer tankene i en ganske jevn hastighet. Hos noen mennesker kan man observere at farten forandres, slik som ved tanke**blokk**, tanke**hemning**, ... (HV 328, fremheving med fete bokstaver i originalen)

Hos travle, maniske pasienter kan man oppleve at det psykiske tempo er til dels sterkt øket. (HV 328)

Lidelsen [mani] innebærer et bredt spekter av følelser som strømmer på med stor styrke hele tiden. (IB 69)

Fordi han [pasienten] har et forhøyet psykisk tempo kan det være vanskelig å følge hans tankebaner. (HV 213)

Den maniske pasientens psykomotoriske aktivering ”innebærer tempoøkning både i tanke, tale og bevegelse”. (Aa/B/J 97)

I ”tankestrøm” (HV 328) og ”strømme på” (IB 68) er tanker hhv. følelser reifisert som rennende vann. I de resterende eksemplene er det som beveger seg med økt hastighet ikke nærmere spesifisert. Det som er det avgjørende og som binder de viste eksemplene sammen, er den forandrede hastigheten i en bevegelse. Eksemplene kan altså sammenfattes i den systematiske metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE = TEMPOENDRING i et gitt bevegelsesforløp*, hvor det med ”gitt” forstås det normale, det som for eksempel anses å være en normal tankehastighet.

Når det snakkes om tankestrøm (HV 328) og følelser som strømmer på (IB 69), sier disse metaforene også noe om at tanker og følelser beveger seg i en bestemt retning. Forandring av tempo er dermed ikke bare knyttet til noe som beveger seg, men også til et bestemt bevegelsesforløp, nemlig vann som renner fra A til B. Dette viser igjen at forandring av tempo (som i de tilsvarende tyske eksemplene) også forbindes med en bane hvor bevegelsen og den dertil knyttede tempoforandringen utføres, med andre ord at tempoforandring er knyttet til vei-skjemaet.

V.4.2.1.2 Forandring av form

I korpuset finnes det mange eksempler på at mentale forstyrrelser forstås som forandring av form, noe som forutsetter at det mentale i metaforen er ontologisert. Tanker beskrives som noe som har form, innhold, eller som en flytende masse.

Eksempler:

De vanligste tankeforstyrrelser har å gjøre med tankens *form*, *innhold* eller selve *tankestrømmen*. (HV 327, fremheving med kursive bokstaver i originalen)

Også forstyrrelser i følelsesuttrykk beskrives med at de forandrer form, noe som for eksempel framgår av begrepet *affektavflatning*:

Affektavflatning: Dette er følelsesmessige forandringer der det kan virke som om personen ikke klarer å bry seg om det rundt ham. (H/L 90, fremheving med kursive bokstaver i originalen)

Når sykelige følelsesmessige forandringer beskrives med termen *affektavflatning* (H/L 90), forstår vi at den mentale representasjonen av det vi kaller affekt eller følelsesuttrykk framstår som et slags relieff, noe som også går igjen i vår forestilling om sjelen som et landskap med toppe og daler. For eksempel beskrives en veksling fra en manisk til en depressiv tilstand som at man går ”fra de høyeste toppe til den dypeste bunn” (HV 201), og om et antidepressivum sies det at det ”tar bort dalsøkkene” (HV 205).

En utbredt metafor for persepsjonsforstyrrelser er å beskrive pasientens sykelige persepsjon som ”fordreid” eller ”vrang”:

[Psykotiske pasienter] kommer ofte ikke i kontakt med det somatiske helsevesenet på grunn av [...] sin fordreide virkelighetsoppfatning (S/E 69)

Den schizofrenes fordreide virkelighetsoppfatning blir ofte tydelig for andre når pasienten *hallusinerer*; han ser eller hører ting som andre ikke ser eller hører, eller det han ser, er fordreid på en måte som virker bisarr og skremmende. (S/E 71, fremheving med kursive bokstaver i originalen)

Vrangforestillinger er ledende symptomer ved schizofreni (se for eksempel HV 322, H/L 83, 84 f, Aa/B/J 72).

Å ha vrangforestillinger betyr at ens opplevelse av virkeligheten er bisarr og fordreid. ”Vrang” er semantisk koherent med ”vreng”, ”fordreid”. For at noe kan bli fordreid eller (for)vrengt, forutsettes det en ontologisk, forholdsvis fast (ikke flytende) substans, som under

kraftpåvirkning kan forandre form. I metaforen forstås sykdommen som en påvirkende kraft som gjør at pasientens persepsjon forandres, det vil si at pasientens representasjon av verden framstår som noe som er forvrengt eller fordreid i sin form. Her er noen eksempler:

De aller fleste pasienter med schizofreni har *vrangforestillinger*. *Vrangforestillinger* er uriktige forestillinger som personen fastholder til tross for manglende grunnlag eller til og med bevis for det motsatte. (Aa/B/J 59)

Symptomene [ved bipolare lidelser] kan variere fra å være lette til mer alvorlige, noen ganger med *vrangforestillinger* (H/L 103)

Ved de dypeste depresjonene kan selvbekreftelsene bli så sterke at det kan oppfattes som realitetsbrist eller *vrangforestillinger*. (H/L 105)

.. psykotiske pasienter tolker gjerne det skremmende som skjer med dem, som noe vondt som andre har villet påføre dem; de får paranoide *vrangforestillinger* som i sin tur kan føre til utforsigbare handlinger i ”selvforsvar”. (S/E 72, fremheving med kursive bokstaver i originalen.)

Paranoide *vrangforestillinger* forekommer både ved schizofreni, affektive lidelser og i visse hjerneorganiske lidelser (S/E 76)

I de mest alvorlige tilfellene [av affektive lidelser] har pasienten også psykotiske symptomer som tankeforstyrrelser, *vrangforestillinger* og hallusinasjoner. (S/E 80)

Eksemplene som er trukket fram, kan sammenfattes i den overordnede metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE = FORANDRING AV FORM*.

V.4.2.1.3 Tap av likevekt

Eksempler:

Velvære, som uttrykk for god helse, vokser fram av at man opplever balanse mellom [...] – sin psykofysiske, sosiale og åndelig-kulturelle funksjonsevne. I perioder av livet er påkjenningene og utfordringene så store at denne balansen forstyrres, og man kjenner at den personlige integriteten trues. (HV 39)

Psykisk sykdom er altså en forstyrrelse av likevekt, som kan uttrykke seg på flere plan, først og fremst i et ustabilt stemningsleie [...], men det kan også vise seg i at biologiske rytmer hos den syke ”kan komme i ulage” (Aa/B/J 98).

At psykisk helse er knyttet til en forståelse av likevekt uttrykkes også i de metaforiske uttrykkene stemningsstabiliserende medisiner/medikamenter (H/L 109, E/S 84, Aa/B/J 101 og 102), også kalt stemningsstabilisatorer (Aa/B/J 99).

Med stemningslidelser mener vi de psykiske lidelsene som viser seg ved endringer i humøret eller stemningene våre, altså ved oppstemthet eller depresjoner, eller en svingning mellom disse punktene. (S/E 80)

Disse lidelsene [en gruppe lidelser med bipolar spektrum] kjennetegnes ved svingninger. Tilstanden kan svinge mellom det å være deprimert og det å være omstemt eller manisk. (H/L 103)

En forståelse av psykisk sykdom som ubalanse er knyttet til en forståelse av helse som en tilstand i balanse. Ubalansemetaforen uttrykkes gjennom språklige metaforer som ”forstyrret balanse” og ”svingninger”, en ustabil tilstand som medisinsk kan fås i balanse ved hjelp av ”stemningsstabilisatorer”. Funnene samlet gir grunnlag for å formulere metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE = TAP AV LIKEVEKT*.

V.4.2.1.4 Uorden/tap av orden

Språklige metaforer som kan knyttes til kildeområdet *uorden/tap av orden* finnes ofte i beskrivelsen av psykotiske forstyrrelser. Pasientens mentale tilstand beskrives som et indre *kaos* eller en indre *kaotisk* verden (IB 98, HV 343, HV 214), som tankemessig *desorganisering* (S/E 72), eller som en *indre kaotisk verden* (HV 214) med behov for å *sortere tanker* (HV 214) og for å *skape orden* (HV 214). Pasienten selv beskrives som en person som ikke lenger klarer å *holde orden* på sitt indre liv (IB 52).

Å oppleve at ens indre liv er i ferd med å utvikle seg til et uoversiktlig og uforståelig kaos, er vondt og smertefullt. (IB 51)

..inntrykk og assosiasjoner [ved mani] kan bli kaotiske (HV 206)

Tankemessig desorganisering (S/E 72), nevnt som et symptom ved schizofreni.

For en periode vil [...] hjelperen ha en viktig brobyggerfunksjon mellom pasientens indre kaotiske verden og den ytre virkelighet (HV 214)

...det indre kaos... hos pasienten (HV 343)⁸⁵

⁸⁵ De metaforiske uttrykkene ”indre kaotisk verden” (HV 214) og ”indre kaos”(HV343) kan også ses som en containermetafor. Metaforer er som sagt ofte sammensatte, de kan være vanskelige å avgrense og kan ofte tilordnes flere systematiske metaforer. Men her setter vi fokuset på konseptualiseringen av selve forstyrrelsen og ikke på dens metaforiske lokalisering, og derfor tilordnes uttrykkene den systematiske metaforen *FORSTYRRELSE = TAP AV ORDEN*.

Hjelperen må støtte opp om pasientens forsøk på å skape orden i alle inntrykk av indre impulser ved å hjelpe ham til å sortere tanker og opplevelser. (HV 214)

Å erkjenne for seg selv og for omverdenen at vi ikke lenger klarer å holde orden på vårt indre liv, er for de fleste av oss nært beslektet med å erkjenne nederlag. (IB 52)

Om en psykotisk pasient: «Han hadde sine egne kontakter som ga meldinger. Alt var kaos.» I samme pasienthistorien henvises det til starten på psykosen som «kaoset [som] nylig hadde eksplodert» (IB 89).

Vi finner også språklige metaforer hvor psykisk sykdom er konseptualisert som feil i et tenkt trådmønster. Gjennom metaforen *forvirring* konseptualiseres en sinnstilstand som tråder som har floket seg:

Begge disse tilstandene [akutt psykose og organisk delirium] er preget av rådvillhet og forvirring (S/E 78)

Denne forvirringen [...] kan komme helt akutt (IB 75)

Forvirrede, motsatte tanker og følelser (IB 79)

Når en slik forvirringstilstand inntreffer (S/E 78)

Jeg våknet tidlig om morgenen og klarte ikke å få sove på grunn av all grublingen. Det var som om alt floket seg, og problemene virket kjempestore (HV 180)

Eksemplene som spesifiserer psykisk forstyrrelse som kaos, desorganisering, uorden eller rot i et trådmønster, kan sammenfattes i den systematiske metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE = TAP AV ORDEN*.

V.4.2.1.5 Tap av helhet

Helt – ikke stykkevis og delt er tittelen på en av korpusbøkene (Hummelvoll). Dette er et metaforisk uttrykk for metaforen HEL = FRISK hhv. IKKE HEL = IKKE FRISK. Med andre ord: Tittelen tydeliggjør at psykisk sykdom forstås som en brukket helhet. Også pasientens virkelighetsopplevelse beskrives som noe som kan gå i stykker. For eksempel kan verden av pasienten oppleves som *fraksjonert* (HV 206), og ved alvorlig mani viser deg seg at tenkningen er *usammenhengende* (HV 204). Kildeområdet "tapt helhet" ligger også til grunn for språklige metaforer som beskriver pasientens opplevelse av seg selv som usammenhengende (HV 205). Tap av helhet uttrykkes videre gjennom et trådmønster (i for

eksempel et vevd stykke tøy) som går i oppløsning, slik at det blir vanskelig å få tak i tråden som holder det hele sammen (HV 330).

... verden kan [ved mani] oppleves som fraksjonert og vanskelig å forstå (HV 206)

...tenkningen [ved mani] er usammenhengende (HV 204)

Pasientutsagn: Den maniske perioden er god, men jeg er klar over at jeg må dempes når jeg selv og livet blir for usammenhengende. (HV 205)

Tankegangen [ved schizofreni] kan bli virkelighetsfjern, kanskje usammenhengende. (H/L 90)

Tankerekken blir ofte brutt. (H/L 90)

... løse assosiasjoner gjør det vanskelig å få tak i ”tråden” og meningen med budskapet. (HV 330)

Av eksemplene ser vi at mentale prosesser som tenkning og persepsjon blir reifisert som ting som kan gå i stykker og mister sammenheng. Eksemplene kan sammenfattes i den systematiske metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE = TAP AV HELHET*.

V.4.2.1.6 Containerfeil

I de følgende eksemplene brukes containerstrukturen både i omtale av pasienten, psyken og sykdommen.

Containeren er for åpen:

I beskrivelsen av manisymptomer leser vi hos Aa/B/J at de fleste maniske pasienter ”vil bli utflytende, slik vi ser det på deres ustoppelige og entusiastiske kontakt med andre mennesker – på arbeidsplassen, bussholdeplassen og venterommet.” (Aa/B/J 96, kursiv fremheving i originalen.)

Dette kan ha sammenheng med at grensene mellom selvet, andre og omverdenen er flytende og uklare. (HV 329) (Kommentar: Utsagnet relaterer seg til fenomenet ”automatisk viten”, som betyr at pasienten forutsetter at den han snakker til, uten videre vet hva han snakker om, uten at det finnes et realistisk grunnlag for det.)

HV om tilstanden ved alvorlig depresjon: Pasientens ”evne til å registrere sensoriske stimuli synes ikke-eksisterende – og han kan uttrykke en følelse av bunnløs tomhet. (HV 176)

Feil med containerens innhold:

Feil med containerinnholdet kan være at beholderen er tom eller at den inneholder noe som ikke skal være der (tomhet, uro, noe smertefullt) eller noe som skader eller ødelegger containeren ved å utøve trykk mot containeroverflaten.

[den depressive] pasienten kan føle tomhet (HV 175)

Psykosene har ofte et smertefullt innhold (IB 76)

Pasienten vil ignorere utmattelsessignaler fra kroppen og fortsette å presse seg ut over de sikre grensene. (HV 125)

Under [pasientens maniske, oppspilte oppførsel] ligger angst og depresjon som presser mot overflaten (HV 208)

Containeren er for tett:

HV beskriver det som hjelperens oppgave «å komme innenfor det ‘skallet’ den psykotiske omgir seg med « (HV 333).

I de neste eksemplene beskrives hva som skjer når det indre trykket i containeren blir for stort, det vil si at containeroverflaten sprekker, og hele innholdet eksploderer:

Upassende følelsesutbrudd kan også forekomme [ved schizofreni]. (H/L 90)

.. kaoset [som] nylig hadde ekspodert. (IB 89, beskrivelse av et psykoseutbrudd)

Ved en psykose skjer det en markert forandring av pasientens virkelighetsoppfatning, dette uttrykkes f.eks. hos Ingeberg et al. som realitetsbrist. (IB 75)

Også fengselsmetaforen er en variant av containermetaforen. Den brukes ofte (som nevnt i forbindelse med de tyske eksemplene) når pasienter forteller om egne depresjonserfaringer. Men også mani kan oppfattes som fengsel, og hos HV beskrives opplevelsen av en manisk tilstand som en ”følelse av å være fanget i en forvirrende impulsivitet”. (HV 206)

En annen fengselsmetafor finner vi i utsagnet om at pasienten «...føler seg ikke fri til å velge sin egen livsvei» (HV 65).

På bakgrunn av eksemplene kan vi formulere den overordnede metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE = EN CONTAINERFEIL*.

Slik som for det tyske tekstgrunnlaget kunne vi altså også i det norske korpus identifisere parallelle systematiske metaforer hvor psykisk sykdom sett som forstyrrelse konseptualiseres gjennom strukturelle projeksjoner. Det har blitt formulert seks parallelle/sammenfallende billedskjematiske subgrupper for forstyrrelseskonseptet i det tyske og det norske korpus. En detaljert sammenlikning av subgruppene foretas i slutten av kapittelet, hvor funnene settes opp i parallelle spalter.

V.4.2.2 Forstyrrelse uttrykt som mekanisk feil

Når man snakker om et menneskes ”funksjoner”⁸⁶ og ”funksjonsnivå”, ligger det til grunn en forestilling om at mennesket er en mekanisk konstruksjon. Tilsvarende beskrives med metaforen *funksjonssvikt* at noe i ”maskineriet menneske” ikke fungerer som det skal:

Dersom en person i lang tid ikke klarer å ivareta hygiene og næringsinntak, er dette til skade for ham selv. Som en følge av dette kan vi vurdere funksjonssvikt. (H/L 24)

Hummelvoll (323 ff) beskriver problemområdene persepsjonsforstyrrelser, affektforstyrrelser, motivasjonsforstyrrelser og tankeforstyrrelser og viser til deres betydning ”når man skal vurdere hvor funksjonssvikten ligger” (HV 328).

Verdensbanken og Verdens Helseorganisasjon regner med at depresjon på verdensbasis vil være den nest viktigste årsaken til funksjonssvikt og for tidlig død i år 2019. (Aa/B/J 84)

Når det gjelder funksjonssvikt på det mentale plan, spesifiseres svikten ofte gjennom at noe har låst seg fast. *Følelsmessige fastlåsnings* (IB 75) og *fastlåste forestillinger* (HV 323, 338, 339, 340) er symptomer som opptrer hos psykotiske pasienter.

IB siterer psykiateren Haugsgjerds forklaring på psykotiske lidelser (1986), hvor vi bl.a. leser: ”Det er følelsmessige fastlåsnings eller fastfrysninger.” (IB 75) (Kommentar: I metaforen ”fastfrysninger” foreligger en reifisering av følelser som vann, men vi går her ikke nærmere inn på det og holder fokus på maskinmetaforen.)

Problemet med de fastlåste forestillingene (ofte knyttet til mistenksomhet) er at de fastholdes med stor kraft (HV 323)

I utgangspunktet er fastlåste forestillinger (”vrangforestillinger”) konklusjoner pasienten kommer frem til, men som ikke deles av andre (HV 338)

Slike fastlåste forestillinger kan for mange styre atferden og vil komplisere forholdet til andre. (HV 339)

Materialet i de fastlåste forestillingene har også mening for den som lytter. (HV 340, kursiv skrift i originalen)

Når pasienten sier at ”de sier jeg er et dårlig menneske”, kan det være tegn på en hallusinasjon eller en fastlåst forestilling. (HV 329)

⁸⁶ ”Med funksjoner mener vi fysiske, psykiske, kognitive og sosiale ferdigheter og evnen til å bruke ferdighetene. Funksjonsnivå beskriver den enkeltes grad av fungering innenfor disse områdene.” (H/L 273)

Blant de tyske eksemplene hvor forstyrrelsesmetaforen var uttrykt som mekanisk feil, ble det også vist til en språklig metafor hvor ”maskineriet menneske” var beskrevet som kjøretøy. Også i de norske tekstene finnes tilsvarende eksempler:

Typisk for en *manisk tilstand* er ikke bare at vedkommende er oppstemt eller i svært godt humør, men at både aktivitetsnivået og tankevirksomheten går på høygir. (S/E 80, fremheving med kursive bokstaver i originalen)

Om mani skriver HV: Å leve på ”høygear” [sic!] med stor fart og dårlige bremser kan gi en følelse av å være fanget i en forvirrende impulsivitet. (HV 206)

Eksemplene som er vist, kan sammenfattes i den systematiske *metaforen PSYKISK FORSTYRRELSE = EN FEIL I “MASKINERIET MENNESKE”*.

V.4.2.3 Forstyrrelse uttrykt gjennom personifikasjon

De følgende språklige metaforer er konseptualiseringer av tankeforstyrrelser. Tankene er i metaforen utstyrt med menneskelige egenskaper: De kan gå, rase av gårde, stoppe opp, gå i stå eller flykte:

Eksempler:

Tankeflukt, nevnt som typisk manisymptom hos Aa/B/J (96)

Tankeflukt: Tankene raser av gårde, ofte raskere enn en rekke å gi uttrykk for dem. (Aa/B/J 97, fremheving med kursiv i originalen)

I forhold til overaktive, travle maniske pasienter, opplever man en kommunikasjon som er preget av raskt skifte fra det ene temaet til det andre – uten at samtalen har noe tilsynelatende mål. Dette kalles for tankeflukt. (HV 330)

.. opplevelse av [ved mani] at tankene raser av sted (IB 67)

... tankene stopper opp (HV 327)

Tankene [ved schizofreni] går ofte i stå eller de spinner videre på samme måte som i drømmer [S/E 71]

Hans [pasientens] tankestrøm er preget av raske assosiasjoner (idéflukt) (HV 212)

Tankene lever sitt eget ukontrollerte liv, og personen henger liksom på slep. (HV 206, om mani)

V.4.3 Forstyrrelsesmetaforen i det norske og det tyske korpus

Vi har konstatert at *Störung* som fagterm er svært utbredt i det tyske korpus, mens *forstyrrelse* som fagterm er mindre utbredt som overordnet fagterm i det norske korpus. Men går vi utover benevnelsesplanet, kan vi likevel identifisere parallelle konsepter for forstyrrelsesmetaforen i begge korpora.

For både det norske og det tyske korpus har vi kunnet formulere de samme systematiske metaforer for forstyrrelsesmetaforen (= konseptet «psykisk sykdom uttrykt som forstyrrelse»), det foreligger med andre ord likhet på bildeplanet. Den største gruppen blant funnene utgjør de bildeskjematiske metaforer med seks identifiserte kildeområder. Forstyrrelsesmetaforen er videre uttrykt gjennom personifikasjon og gjennom maskinmetaforen.

Gruppene settes i det følgende opp i parallelle spalter. Deretter ekstraheres fokusleksemene for å sammenlikne isotopiene og på den måten avdekke mulige divergenser på mikroplanet.

V.4.3.1 PSYKISK FORSTYRRELSE = FORANDRING AV TEMPO (i et gitt bevegelsesforløp)

Tysk:

Denkhemmung, gehemmt (TH 116,
S-D 244, 236)

Antriebshemmung (S-D 236)

Denken... blockiert (S-D 244)

Beschleunigtes Denken (S-D 231)

Denkverlangsamung, verlangsamtes Denken

(TH 116, S-D 244, HELL 28)

Norsk:

tankehemning (HV 328)

tankeblokk (HV 328)

økt/forhøyet psykisk tempo (HV 328)

Tankestrøm preget av raske assosiasjoner
(HV 212)

følelser som *strømmer på* med stor styrke (IB
69)

Isotopier i den systematiske metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE = TEMPOFORANDRING*:

<u>Tysk:</u>	<u>Norsk:</u>	
Denk <i>hemmung</i> , gehemmt,	tanke <i>hemning</i>	F1=F2, L1=L2
Antriebs <i>hemmung</i>	-	
Denken <i>blockiert</i>	tanke <i>blokk</i>	F1=F2, L1=L2
<i>Beschleunigtes</i> Denken	<i>økt/forhøyet</i> psykisk tempo	F1=F2, L1#L2
-	<i>tankestrøm av raske assosiasjoner</i>	
Gedankenverlangsamung, langsameres Denken	-	

Leksemene *hemmen/Hemmung*, *blockieren* og *verlangsamem/Verlangsamung* er leksemer som uttrykker en tempoforringelse, mens *beschleunigen* uttrykker en tempoøkning for et objekt eller en substans som er i bevegelse. Likeledes uttrykker de norske leksemene *hemning* og *blokk(ering)* en tempoforringelse av noe som er i bevegelse. Ved siden av det eksplisitte uttrykket *økt/forhøyet tempo* indikeres tempoøkningen bare implisitt i *tankestrøm av raske assosiasjoner*. Av konteksten forstår vi imidlertid at feilen, altså det irregulære, ”unormale” består i at tankestrømmen er for rask, hvor ”rask” forstås i forhold til normalen, det vil si et tenkt gitt normaltempo. Det antas at man i et større korpus vil kunne finne ekvivalente språklige metaforer med synonyme leksemer og samme funksjon også for de tomme plassene i isotopisammenlikningen.

V.4.3.2 *PSYKISK FORSTYRRELSE = FORANDRING AV FORM*

Affektverflachung, verflachte Affekte (HELL 107, TH 130, S-D 226)	affektavflatning (H/L 90)
Bewusstseins <i>einengung</i> , <i>eingeengtes</i> Denken (HELL 28, 101, S-D 231)	
Gedanken <i>ausbreitung</i> (TH 130, S-D 235)	
Begriffe <i>verschmelzen</i> (S-D 264)	
Verdrehung der Realität (S-D 263)	fordreid virkelighetsoppfatning (S/E 71) vrangforestillinger (H/L 103,105, S/E 72,73, 76, 80, IB 75, Aa/B/J 58,59)

Isotopier i den systematiske metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE = FORANDRING AV FORM*:

<u>Tysk:</u>	<u>Norsk:</u>	
<i>Affektverflachung</i>	<i>affektavflatning</i>	F1=F2, L1=L2
<i>Gedankenausbreitung</i>	-	
<i>Bewusstseinsengung, eingeengtes Denken</i>	-	
<i>Begriffe verschmelzen</i>	-	
<i>Verdrehung der Realität</i>	<i>fordreid virkelighet</i>	F1=F2, L1=L2
-	<i>vrangforestillinger</i>	

Leksemene i dette bildefeltet har det semantiske element til felles at de uttrykker en forandring av en opprinnelig form: noe, det vil si et objekt gjøres flatere (*Affektverflachung* hhv. *affektavflatning*), fordreies (*Verdrehung der Realität* hhv. *fordreid virkelighet*) eller noe, det vil si en substans, brer seg ut (*Gedankenausbreitung*) eller smelter sammen med tilsvarende substanser (*Begriffe verschmelzen*). Symptomet som på tysk beskrives med *Gedankenausbreitung*, altså med ‘tanker som brer seg ut’, uttrykkes på norsk ikke gjennom en tilsvarende metafor.⁸⁷ (Med *Gedankenausbreitung* menes at pasienten tror at den han snakker med, kan lese tankene hans.) Det er heller ikke funnet en tilsvarende norsk metafor for *Bewusstseinsengung* og metaforen *eingeengtes Denken*, som på norsk for eksempel kunne omtales som innsnevret tenking.

Når en form for tankeforstyrrelser beskrives med at *Begriffe verschmelzen*, impliserer det at den mentale representasjonen av *Begriff* har en flytende konsistens. Det har ikke blitt observert et tilsvarende metaforisk uttrykk i det norske korpus, men det kan tenkes at den samme metaforen kunne forekomme i et større norsk tekstgrunnlag siden en forklaring på en tankeforstyrrelse som går ut på at begrep smelter sammen, også på norsk er fullt forståelig og egentlig ganske nærliggende.

Persepsjonsforstyrrelser hos psykotiske pasienter beskrives både på norsk og på tysk med at virkeligheten framstår som *fordreid* for pasienten. På norsk finner vi metaforen *vrangforestillinger*⁸⁸ som er et utslag av det forandrede bildet av virkeligheten hos pasienten. Metaforen *vrangforestillinger* har ingen direkte ekvivalent metafor på tysk,

⁸⁷ På norsk kalles dette fenomenet *automatisk viten*.

⁸⁸ "vrang" kommer av norrøn v(rangr) med betydning 'med innsiden ut, vrent' (BOB, 1993:606).

hvor fenomenet uttrykkes gjennom ordet *Wahnvorstellungen*, som egentlig ikke er noen metafor.

V.4.3.3 PSYKISK FORSTYRRELSE = TAP AV LIKEVEKT

Tysk:

Stimmungslage *unter/über ausgeglichener Normallage* (DOER 224)

aus der Balance (TH 123, om neurotransmittere, som er kjemiske stoffer i hjernen)

Schwankungen des Gefühls- und Gemütlebens,

Stimmungsschwankungen, Nachschwankung,

Tagesschwankungen (S-D 242,

243, 253, HELL 105, S-D 244)

Schwankt hin und her (DOER 224)

Ungleichgewicht (TH 114)

Stabilisierung, Mood-Stabilizer (HELL 127, 129)

Norsk:

balansen (i pasientens psyko-fysiske og sosiale) funksjonsevne *forstyrres* (HV 39)

stemningsstabiliserende medisiner (H/L 109, S/E 84, Aa/B/J 101,102)

Isotopier i den systematiske metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE = TAP AV LIKEVEKT*:

<u>Tysk:</u>	<u>Norsk:</u>	
<i>Unter/über der ausgeglichenen Normallage</i>	-	
<i>Aus der Balance</i>	<i>balansen forstyrres</i>	F1=F2, L1#L2
<i>Schwankt hin und her</i>	<i>svingninger</i>	F1=F2, L1#L2
<i>Ungleichgewicht</i>	-	
<i>Stabilisierung, Mood-Stabilizer</i>	<i>stemningsstabiliserende</i> Medikamente	F1=F2, L1=L2

Sammenlikningen viser at bildefeltet hvor forstyrrelsen framstilles gjennom tap av likevekt, er representert gjennom ekvivalente språklige metaforer. Det regnes med at

språklige uttrykk som i oversikten ikke er dokumentert med eksempler fra det norske korpus, ville være å finne i et tematisk sett tilsvarende korpus basert på store tekstmengder. (Det er ingenting i veien for også på norsk å uttrykke seg om forstyrret mental likevekt som noe som ligger over eller under et tenkt normalnivå hhv. balansepunkt, og en mulig tilnærmet tilsvarende metafor til *Ungleichgewicht* ville på norsk være *forstyrret eller tapt likevekt*.) Det ekvivalente uttrykket til det tyske ordet *Stimmungsschwankungen*, brukt om vekslende sinnsstemninger, er på norsk *stemningssvingninger*. Både den tyske og norske varianten er uttrykk for ubalanse, men bevegelsen man assosierer de to begrepene med, er noe forskjellig: Norsk *svinge / svingninger* forbinder vi med en pendelbevegelse⁸⁹. Tysk *schwanken/Schwankungen* beskriver derimot en bevegelse som er forårsaket av at noen eller noe står på ustabil grunn.

V.4.3.4 PSYKISK FORSTYRRELSE = UORDEN/TAP AV ORDEN

Tysk:

Norsk:

Chaotisch gewordene Innenwelt (SCH-P 1314)

(indre liv:) *kaos* (IB 51, 89)

pasientens indre, *kaotiske* verden (HV 214)

Chaotischer Wirbel von Handlungsfragmenten

kaotiske assosiasjoner (HV 206)

(DOER 182)

Gefühle *desorganisiert* (HELL 31)
(S/E 72)

Tankemessig *desorganisering*

Wortsalat (HELL 101)

Gedankliche Assoziationen *verlieren* den *Zusammenhang*

(HELL 101)

Verwirrung (v. Denken u. Sprechen) (HELL 125)

Verworrenheit (Denkstörung) (S-D 264)

forvirring, forvirringstilstand (S/E 78, IB 75), *forvirrede* tanker og følelser (IB 79)

Verstrickungen (des Gefühlslebens) (S-D 242)

som om alt *floket* seg (HV 180)

⁸⁹ Denne type bevegelse omtales hos Johnson (1987) som cycle-schema. (1978:119)

.. die gestörten Funktionen "ordnen" (S-D 260)

skape orden (i inntrykk av indre Impulser) (IB 52)

holde orden på det indre liv (IB 52)

sortere tanker (HV 214)

Isotopier i den systematiske metaforen PSYKISK FORSTYRRELSE = UORDEN/TAPT ORDEN:

<u>Tysk:</u>	<u>Norsk:</u>	
Gefühle <i>desorganisiert</i>	tenkning <i>desorganisert</i>	F1=F2, L1=L2
<i>Wortsalat</i>	-	
<i>Zusammenhang verlieren</i>	-	
<i>Verwirrung</i>	<i>forvirring</i> , forvirringstilstand, forvirrende	F1=F2, L1=L2
<i>Verworrenheit</i>	-"-	F1=F2, L1=L2
<i>Verstrickungen</i>	<i>flok</i>	F1=F2, L1#L2
<i>Ordnen</i>	<i>skape/holde orden</i>	F1=F2, L1=L2
-	<i>sortere</i> (tanker)	

Bildefeltet som konseptualiserer mental forstyrrelse som uorden, viser parallelle ekvivalenter på ordplanet hele veien, både funksjonelt og i leksikalsk realisering. Bare i *Verstrickungen* og *flok* uttrykkes pasientens mentale kaos gjennom litt forskjellige leksemer, men begge gir assosiasjoner til "rot i et trådmønster". De tomme plassene, hvor vi ikke har funnet tilsvarende språklige metaforer, vil lett kunne fylles ut med ekvivalente former i en undersøkelse basert på store tekstmengder. Det er for eksempel fullt mulig også på norsk å bruke metaforene *ordsalat* og *tapt sammenheng* om tanke- og taleforstyrrelser.

V.4.3.5 PSYKISK FORSTYRRELSE =TAP AV HELHET

Tysk:

Norsk:

Bruchstückhafte Sinneseindrücke (S-D 265)

verden oppleves som *fraksjonert* (HV 206)

Jedes *Fragment* hat nur in sich selbst Sinn (DOER 182)

Beziehung der einzelnen Denkstränge zueinander

fehlt (TH 129)

Aufhebung von zusammenhängendem Denken (HELL 125)

tenkningen er *usammenhengende* (HV 204, H/L 90), selvpplevelsen er *usammenhengende* (HV 203)

'*roter Faden*' *nicht möglich/verhindert* (DOER 184, 182)

vanskelig å få tak i 'tråden' (HV 330)

Dissoziiertes Denken (S-D 264)

Gedankenabreißen (S-D 264), wie "Filmriss" (S-D 264)

tankerekken ofte *brutt* (H/L 90)

avbrutt tankegang (H/L 85)

Zersplitterung des Denken, Fühlens, ... (HELL 99)

Aufspaltung des Denken, Fühlens ... (HELL99)

Begriffszzerfall (S-D 264, 231)

personligheten går i *oppløsning* (IB 52)

Isotopier i den systematiske metaforen PSYKISK FORSTYRRELSE = TAP AV HELHET:

<u>Tysk:</u>	<u>Norsk:</u>	
<i>Bruchstückhaft, Fragment</i>	<i>fraksjonert</i> (opplevelse av verden)	F1=F2, L1=L2
<i>Beziehung ..fehlt</i>	-	
<i>Aufhebung von Denksammehängen</i>	<i>tenkning usammenhengende</i>	F1=F2, L1=L2
<i>Roter Faden verhindert/nicht möglich</i>	<i>vanskelig å få tak i "tråden"</i>	F1=F2, L1=L2
<i>Dissoziiertes Denken</i>	<i>usammenhengende tenkning</i>	F1=F2, L1=L2
<i>Gedankenabreißen</i>	<i>tankerekker brutt, avbrutt</i>	F1=F2, L1#L2
<i>Zersplitterung</i>	-	
<i>Aufspaltung</i>	-	
<i>Begriffszzerfall</i>	<i>går i oppløsning</i> (personligheten)	F1=F2, L1#L2

Bildefeltet viser stor konvergens på ordplanet, og det kan gås ut fra at det i et større korpus ville finnes motsvarende språklige metaforer for samtlige funn i oversikten. Spekteret favner fra et uspesifisert, ontologisert "noe" som har mistet sammenhengen (*Beziehung fehlt, dissoziiertes Denken*) til mer billedliggjorte forestillinger av den helheten som har gått tapt. For eksempel gir den *røde tråden* som er blitt *borte* assosiasjoner om at et stykke *vev* har gått i *opløsning*. Metaforen *Gedankenabreißen* er også et uttrykk for trådmetaforen, men den forteller i tillegg noe om hvordan helheten har gått tapt. Det gjør også metaforen *Zersplitterung*, som assosieres med knusing av glass i mange små biter, og metaforen *Aufspalten*, som impliserer at den opprinnelige helhet var noe hardt, noe som ble delt ved et slag med et redskap (for eksempel en øks). For metaforen *Begriffszersfall* er det i det norske tekstgrunnlaget ikke funnet noen ekvivalent språklig metafor. Et ekvivalent norsk begrep, som vi antagelig ville finne i et større korpus, er begreps*opløsning*, siden tap av helhet også er uttrykt som oppløsning i andre metaforer (f.eks. at personligheten går i oppløsning, IB 52). I likhet med *Begriffszersfall* ville også *begrepsopløsning* kunne sortere under den systematiske metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE = TAP AV HELHET*.

V.4.3.6 PSYKISK FORSTYRRELSE = CONTAINERFEIL

Tysk:

Schutzlose *Offenheit* (DOER 182)

Grenzenlosigkeit (S-D 257)

Grenze zw. Innen- und Außenwelt durchlässig (HELL 101)

Gedanken von außen eingegeben (HELL 101)

..wie telepathisch *beeinflusst* (HELL 100)

inneres und äußeres Chaos (S-D 274)

“autistische *Abkapselung*” (HELL 104)

... von der Umwelt *abgekapselt* (HELL 102).

Innerseelische Konflikte (S-D 268)

“*Leere*” (S-D 243. 253)

Störung des *Denkinhalts* (S-D 232)

Norsk:

pasienten blir *utflytende* (Aa/ B/J 96)

grensene mellom selvet, andre og omverdenen er *flytende* og uklare (HV 329)

Gefühle *abgekapselt* (DOER 159)

Wahnideen und *Wahninhalt(e)* (DOER 152, HELL 29)

.....in einem seelischen *Gefängnis* (S-D 251)

fanget i en forvirrende impulsivitet
(HV 206)

..... "*in-sich-gefangen-sein*" (S-D 251)

Ausbruch, Ausbrüche, Wutausbrüche (DOER 159,
S-D 258, TH 131)

følelsesutbrudd (H/L 90)

Explosion (DOER 180)

(ved psykoseutbrudd:) det indre
kaoset *eksploderer* (IB 89)

Angst og depresjon *presser mot*
overflaten (HV 208)

Isotopier i den systematiske metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE = CONTAINERFEIL*:

<u>Tysk:</u>	<u>Norsk:</u>	
<i>Schutzlose Offenheit</i>	-	
<i>Völlig geöffnet sein</i>	-	
<i>Grenzenlosigkeit</i>	-	
<i>Keine Grenzen mehr nach außen</i>	-	
<i>Außer sich sein</i>	-	
<i>Grenze zwischen Innen-und Außenwelt ist durchlässig</i>	-	
	<i>utflytende grenser (mot omverden)</i>	
	<i>utflytende (pasient)</i>	
<i>Inneres Chaos</i>	..det <i>indre kaos</i>	F1=F2, L1=L2
-	.. <i>indre liv</i> ..	
<i>Abkapselung, abgekapselt</i>	" <i>skallet</i> " den psykotiske omgir seg med	F1=F2, L1=L2
<i>Leere</i>	<i>tomhet</i>	F1=F2, L1=L2
<i>Innerseelische Konflikte</i>	<i>inni meg</i>	F1=F2, L1#L2
<i>Störung des Denkinhaltes</i>	-	

<i>Wahnhalte</i>	(vrangforestillinger)	ulik metafor
-	<i>Smertefullt innhold</i>	
<i>von außen eingegeben</i>	-	
<i>beeinflusst</i>	-	
<i>Seelisches Gefängnis, in sich gefangen sein</i>	<i>være fanget</i>	F1=F2, L1=L2
-	<i>..ikke fri til å velge ..</i>	
<i>Ausbruch</i>	<i>følelsesutbrudd</i>	F1=F2, L1=L2
(Realitetsverlust)	<i>realitetsbrist</i>	ulik metafor
<i>Explosion</i>	<i>eksplodere</i>	F1=F2, L1=L2
-	<i>presse mot overflaten</i>	

Som vi ser, finnes det rikelig belegg for at containerstrukturen i utformingen av konseptet *Störung*/forstyrrelse er godt representert gjennom språklige metaforer i begge språk. Det er containerstrukturen som er det avgjørende metaforiske element i disse uttrykkene. Strukturen realiseres på ordplanet gjennom feil med containergrensene (containeren kan være for åpen eller for tett) eller feil med containerinnholdet (som kan være kaos, tomhet eller et indre trykk som presser mot overflaten og får containeren til å eksplodere). Igjen viser oversikten en rekke språklige metaforer som mangler et ekvivalent eksempel fra norsk hhv. tysk, og igjen kan vi si at dette antagelig har med korpusets relativt beskjedne størrelse å gjøre. Det finnes også eksempler hvor den tilsvarende språklige metaforen på norsk henholdsvis tysk realiseres gjennom en metafor som tilhører et annet bildefelt. For eksempel uttrykkes det ekvivalente norske begrep til den tyske metaforen *Wahnhalte* ikke tilsvarende gjennom metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE = CONTAINERFEIL*. Det ekvivalente norske uttrykk til *Wahnhalte* er nemlig *vrangforestillinger*, og det kan ikke tilordnes containermetaforen, men metaforen *PSYKISK SYKDOM/FORSTYRRELSE = FORANDRING AV FORM*, idet ordet *vrang* assosieres med 'vrenge'/'forvrenge' (ETOB 1994:995). Også begrepet *realitetsbrist* og det tyske ordet *Realitätsverlust* er faguttrykk som er like i sin betydning, men som ikke kan tilordnes den samme metaforen. Mens den ene sorterer under *PSYKISK FORSTYRRELSE = EN CONTAINERFEIL*, kan den andre tilordnes metaforen som uttrykker psykisk sykdom som tap, hvor mentale størrelser blir omtalt som objekter som kan tapes (for

eksempel hukommelsestap/*Gedächtnisschwund* eller tap av glede og interesse, som er vanlige symptomer ved depresjon).

V.4.3.7 PSYKISK FORSTYRRELSE UTTRYKT GJENNOM PERSONIFIKASJON

Tysk:

Norsk:

Gedankensprünge (DOER 151)

Ideenflucht (S-D 256, DOER 182, TH 116)

tankeflukt (HV 330, HV 212, Aa/B/J 96)

schleichender Krankheitsbeginn (HELL 103)

Denken tritt auf der Stelle (DOER 195)

tankene går i stå (S/E 71)

tankene raser av sted / av gårde (IB 67, Aa/B/J 96)

... tankene stopper opp (HV 327)

Tankene lever sitt eget ukontrollerbare liv (HV 206)

Isotopier som konseptualiserer PSYKISK FORSTYRRELSE gjennom PERSONIFIKASJON:

<u>Tysk:</u>	<u>Norsk:</u>
Gedankensprünge	-
Ideenflucht	tankeflukt F1=F2, L1=L2
<i>Schleichender</i> Krankheitsbeginn	-
Denken tritt auf der Stelle	tankene går i stå F1=F2, L1=L2
-	tankene raser av sted
-	tankene stopper opp
	tankene lever sitt eget liv

I eksemplene framstilles tankene som personer idet de tillegges menneskelige handlinger. Unntatt det siste eksempelet i spalten av norske funn, uttrykkes personifikasjon gjennom

handlinger som er knyttet til en spesifikk menneskelig bevegelsesmåte: Tankene oppfører seg som personer som beveger seg med en underforstått for fort eller for langsom hastighet.

V.4.3.8 PSYKISK FORSTYRRELSE = MASKINFEIL

Tysk:

Antriebsstörung (TH 116, HELL 121)

Antriebsminderung, vermindertes Antriebs (TH 116, HELL 125)

Antrieb gehemmt (DOER 195)

Antriebslosigkeit (S-D 243, HELL 116)

Schwunglos (S-D 245, DOER 219)

Angetriebenheit (HELL 125)

Antrieb gesteigert, gehoben (TH 118, 119)

Antriebssteigerung (S-D 246, TH 120)

Überdrehter Antrieb (DOER 220)

Antriebssteigernde Wirkung (TH 126)

Antriebsfördernde Antidepressiva (TH 126)

Antriebsüberschuss (TH 126)

Psychomotorische Unruhe (TH 126)

Psychomotorische Erregung (TH 120)

.. wie ein *Auto*, das mit *fest angezogenen Bremsen*

Vollgas fährt (DOER 194)

Norsk:

funksjonssvikt (H/L 24, HV 328, Aa/B/J 84)

følelsesmessige *fastlåsnings* (IB 75)

fastlåste forestillinger (HV 323, 338, 339, 340, 329)

tankevirksomheten går på *høygir*

(S/E 80)

Å leve på "*høygear*" med stor fart og *dårlige bremses* (HV 206)

Isotopier i den systematiske metaforen *PSYKISK FORSTYRRELSE = MASKINFEIL*:

<u>Tysk:</u>	<u>Norsk:</u>	
<i>Antriebsstörung</i>		
<i>Antrieb gehemmt</i>		
<i>Antriebslosigkeit</i>		
<i>schwunglos</i>		
<i>Antrieb gesteigert, gehoben</i>		
<i>Antrieb überdreht</i>		
<i>Antriebsüberschuss</i>		
<i>mit Vollgas</i>	<i>på «høygear» med stor fart</i>	F1=F2, L1#2
	<i>tankevirksomheten går på høygir</i>	
<i>mit fest angezogenen Bremsen</i>		
	<i>dårlige bremseser</i>	F1=F2,L1=2
-	<i>fastlåsnings (av følelser)</i>	

Metaforen *Antrieb* forstås som en indre drivkraft, en slags sjelelig motor for hele mennesket. Hvis det er noe feil med denne, fører det til svikt i “maskineriet menneske”. Det er ikke observert et tilsvarende språklig uttrykk i det norske korpus. Der snakker man ikke om en indre drivkraft, men ganske enkelt om energi. Det som på tysk uttrykkes med *Antriebshemmung*, uttrykkes på norsk for eksempel med ‘lite energi’, og det som på tysk uttrykkes med *Antriebsüberschuss*, kan på norsk uttrykkes med ‘for mye energi.’

Å sammenlikne en manisk pasient med en bil som kjører med gasspedalen ‘i bønn’ og bremsene på, er et talende, men ikke ofte brukt bilde, som kan klassifiseres som kreativ metafor. Men bildet av pasienten som et kjøretøy med en feil i bremsemekanismen, finnes – som vi har sett – også som språklig metafor i det tyske korpus. Eksemplene viser at forestillingen om mennesket som maskin er høyst levende, og at også forstyrrelser som har sjelelige årsaker, forstås som feil i maskineriet.

V.4.3.9 Oppsummering: Forstyrrelsesmetaforen i det norske og det tyske korpus

Analysen har vist at forstyrrelsesmetaforen i begge korpora er representert gjennom de samme subkategorier/systematiske metaforer, og i overveiende grad gjennom bildeskjematiske metaforer. Selv om det er stort sammenfall på bildeplanet, konvergerer de språklige realiseringer av metaforen ikke i like høy grad på ordplanet. Dette har sammenheng med at hvert språk har sitt spesifikke instrumentarium for å omsette erfaringer til ord, og selv om norsk og tysk både genetisk og kulturelt er nære språk, må vi regne med divergenser og forskjeller på ordnivå. Et eksempel som ble trukket fram, er den tyske metaforen *Stimmungsschwankungen* kontra norsk *humørsvingninger*. Ved *svingninger* ser en for seg en slags bølgebevegelse, noe som går opp og ned i buformede bevegelser som en sinuskurve. *Schwankungen* får en derimot til å tenke på noe som står på ustabil grunn og at det derfor ikke står støtt og svaier. Likheten av de to metaforene ligger i at begge introduserer et bilde av bevegelse som kontrast til en ideell, stabil normaltilstand. Tilstanden av ubalanse blir billedliggjort noe forskjellig, men begge sorterer under den systematiske metaforen *FORSTYRRELSE = TAP AV LIKEVEKT*. Videre har vi sett at en språklig metafor i et bildefelt ikke nødvendigvis gjengis gjennom en språklig metafor innenfor samme bildefelt, noe som er tilfellet ved fagtermene *realitetsbrist* og *Realitätsverlust*, og *vrangforestillinger* og *Wahnhalte*. Sagt på en annen måte: Språklige metaforer med ekvivalent betydning er ikke alltid bygd på samme metafor, selv om det generelt er stort sammenfall i metaforinventaret i de to språkene.

Den kanskje mest påfallende forskjellen i sammenlikningen av de norske og tyske funnene er at konseptualiseringen av fenomenet psykisk sykdom som funksjonsfeil i en maskin, framtrer som betydelig mer elaborert i de tyske tekstene. Mens det i de norske tekstene bare snakkes om *funksjonssvikt*, finner vi i det tyske tekstgrunnlaget språklige metaforer som spesifiserer maskinfeilen på flere måter, ofte ved at det er noe som er feil med *Antrieb* (= drivkraft). En uregelmessighet/forstyrrelse i den indre drivkraften uttrykkes på tysk med metaforene *gehemmt*, *gesteigert* eller *überdrehter Antrieb*, mens dette på norsk bare beskrives med økt eller nedsatt aktivitet (se f. eks. E/S 81).

Det faktum at vi har kunnet formulere de samme systematiske metaforene i både det norske og det tyske tekstgrunnlaget, viser at forstyrrelsesmetaforen også er svært utbredt i den norske (fag)diskursen, selv om *forstyrrelse* som naken term er lite brukt sammenliknet med

sykdomsbetegnelsen *Störung*, som på tysk er den dominerende og overordnede fagtermen for psykisk sykdom.

V.4.4 Lidelses- og forstyrrelsesmetaforen i det norske og det tyske korpus

Analysen har vist at *lidelse* og *Störung* ikke bare er de mest fremtredende betegnelser for psykisk sykdom i hhv. det norske og tyske korpus, men at begge metaforene er svært utbredt i begge korpora. Vi har kunnet formulere en rekke parallelle systematiske metaforer for psykisk sykdom uttrykt som lidelse og forstyrrelse. I og med at lidelse og forstyrrelse har vist seg å være ledende termer i kategoriseringen av psykiske sykdommer og ved at begge metaforene også er utbredt i fagdiskursen ellers, kan vi konstatere at det foreligger stor konvergens i oppfattelsen av psykisk sykdom som lidelse og forstyrrelse i begge språkene. Det gjennomgående sammenfall på bildeplanet kan ses på som en bekreftelse av Weinrichs konvergenshypotese, det vil si at geografisk og/eller kulturelt nære språk har del i et felles bildeforråd, samtidig som det på ordplanet forekommer avvik eller forskjeller som har med enkeltspråkernes særegenheter å gjøre, det vil si at språk, og heller ikke nære språk, ikke er 1:1 overførbare parallelle systemer.

Med sine forskjellige kildeområder formidler lidelses- og forstyrrelsesmetaforen også forskjellige syn på både psykisk sykdom og pasienten. Mens lidelsesmetaforen har fokus på det lidende mennesket og dets opplevelse av sin situasjon, ser forstyrrelsesmetaforen på psykisk sykdom som en slags systemfeil (som tapt orden, tapt helhet, tapt likevekt, mekanisk feil) som gjør at “maskineriet menneske” ikke fungerer som det skal. I tråd med dette kan vi si at lidelsesmetaforen, som tar utgangspunkt i pasientens opplevelser av sin tilstand, har et pasientnært innenfra-perspektiv på sykdommen, mens forstyrrelsesmetaforen uttrykker et distansert utenfra-perspektiv.

Den utstrakte bruken av lidelses- og forstyrrelsesmetaforen må ses i sammenheng med innføring av et nytt internasjonalt diagnostiseringssystem for psykiske sykdommer, ICD-10, hvor det var et uttalt anliggende for fagmiljøet at (det stigmatiserende) begrepet *sykdom* for psykiske lidelser skulle dempes ned. I den engelsk-amerikanske originalversjonen av ICD-10 er det termen *disorder* som i stor grad erstatter termen sykdom, det vil se *disease*. Hvorfor man på tysk har valgt å bruke den samme hovedtermen for betegnelse av psykisk sykdom som i den engelsk-amerikanske utgaven, nemlig *Störung* (som tilsvarer *disorder*), og hvorfor

man på norsk har valgt *lidelse* istedenfor *disease*, er et spørsmål som ikke går nærmere etter i sømmene i denne studien. Det som vi imidlertid kan slå fast, er at man med innføring av begrepene *lidelse* og *Störung* bevisst valgte en ny betegnelse for å distansere seg fra det gamle sykdomsbegrepet (Holden 2006:62, Dilling 2005:22), og at valget av disse to metaforer som ledende sykdomsbetegnelser har påvirket den faglige og allmennspråklige diskursen om emnet.

V.5 Psykisk sykdom konseptualisert som *vei*

Når sykdom betegnes som avvik, impliserer det at vi har kommet bort fra den veien som er en metaforisk modell for et “normalt” livsforløp. Avviksmetaforen, altså metaforen *PSYKISK SYKDOM = Å KOMME BORT FRA VEIEN*, kan anses som en underkategori av metaforen *LIVET = EN REISE*⁹⁰, med fødselen som utgangspunkt og døden som endestasjon. Begge disse metaforene er knyttet til vei-skjemaet (se pkt. II.3.5.2.1) idet de beskriver en bevegelse på en veistrekning mellom et utgangspunkt og et sluttunkt: “We understand the course of a process in general metaphorically as movement along a path toward some end point.” (Johnson 1987:117)

At sykdom forstås som noe som beveger seg langs en veistrekning, indikeres allerede i ordet *sykdomsforløp* hhv. *Krankheitsverlauf*. (Eks. for norsk *forløp*: Aa/B/J 84, eks. for tysk *Verlauf*: THIEL 115, 116, HELL 15, 121, 125, SCH-POPP 1317, 1318). Andre språklige metaforer som knytter psykisk sykdom til veimetaforen er *depressive Lebensläufe* (DOER 222, 224), *Depressionswege* (DOER 193) og metaforer som beskriver pasientens sykdomsopplevelse som *ausweglos* (DOER 199, TH 116), som (*depressive*) *Durststrecke* (S-D 251) eller som å ha havnet i en *Sackgasse* (DOER 117). Utsagn om at pasienten kan være *desorientert* om tid og sted (HV 204) eller at sykepleieren skal *veilede* pasienten til å klargjøre språket og tankene (HV 355), er også uttrykk som bygger på veimetaforen. Et eksempel hvor reisemetaforen, som jo også er en veimetafor, brukes eksplisitt om psykisk sykdom, finnes hos Hummelvoll (HV 345), hvor en psykoseerfaring sammenliknes med ”en mystisk reise hvor ‘poetisk logikk’ og metaforiske assosiasjoner bestemmer hva som er sant.” Etter å ha sett på flere eksempler på hvordan psykisk sykdom konseptualiseres gjennom

⁹⁰ Om metaforen LIFE IS A JOURNEY se f.eks. Kövecses 2010:34-35, 53-55.

veimetaforen, skal vi nå vende tilbake til metaforen som beskriver psykisk sykdom som avvik fra den vanlige, ”normale” livsveien.

V.5.1 Representasjoner av avviksmetaforen i det norske korpus

Eksempler:

HV 33: Fra en sosiologisk synsvinkel har man [...] sett på psykisk sykdom som avvik – og dermed fokusert den sosiale reaksjon på avvikende atferd. De som avviker fra samfunnets regler og normer ... (HV 33)

Aa/B/J 79: Stemningslidelser er kjennetegnet av langvarige og vesentlige avvik i sinnsstemningen.

S/E 23: Vi kan si at psykiatrien er læren om avvikende følelser, tanker og handlinger *betraktet som* sykdommer. (kursiv i originalen)

HV 59: ..synet på avvik (psykiske lidelser)

HV 68: ..den avvikende oppførselsen

H/L 24: Vurdering av psykiske avvik og sykdom

H/L 24: Diagnosesystemet ICD-10 forteller oss kriteriene for når vi kan si at de psykiske avvikene er syke.

Som vi ser, brukes *avvik* både om psykisk sykdom generelt og for å beskrive pasientens sykelige, unormale atferd. Grunnbetydningen av *avvike* er å komme bort fra veien. Veien vi i metaforen snakker om, er normen, det friske, altså normalitetens vei. I hvor stor grad man kan fjerne seg fra denne veien uten å bli definert som psykisk syk er kulturavhengig. Med andre ord: Når pasienten gjennom tanker, følelser og handlinger skiller seg ut fra det som innenfor en kulturelt bestemt ramme klassifiseres som normalt, snakker man om psykisk sykdom eller avvik. Eksempelene ovenfor kan altså sammenfattes under den systematiske metaforen *PSYKISK SYKDOM = Å KOMME BORT FRA (den normale) VEIEN*.

I korpuset finnes en rekke språklige metaforer hvor veien er spesifisert som *spor*, og leksetet *spor* og spesielt leksetet *avspore* vekker umiddelbart assosiasjoner til kildeområdet togreise:

HV 41:..komme inn i et nytt spor

HV 41: .. får innsikt i at han/hun er avsporet.

HV 42: ...føre dem til et spor jeg tror de vil avspore fra igjen.

HV 42 ...det sporet hvor de kan utvikle de ”annerledesheter” og relative ressurser som gir et meningsfylt og godt liv..

HV (51),52: ...hjelp pasienten på sporet

HV 52: ...pasienten opplever og ser det nye sporet som et mulig alternativ til lidelsessporet.

I eksemplene ovenfor omtales pasienten som en passasjer på et tog som har avsporet (HV 41, 42) alternativt som en som har havnet på feil spor, som HV også betegner som ”lidelsessporet” (HV 52). Sykepleieren/legen beskrives som en som skal hjelpe pasienten til å komme inn på et nytt spor (HV 41, HV42, HV 52). Eksemplene kan sammenfattes i den systematiske metaforen *PSYKISK SYKDOM = AVSPORING/Å KOMME UT AV SPORET*, som igjen kan plasseres under metaforen *LIVET ER EN (TOG)REISE*.

V.5.2 Representasjoner av avviksmetaforen i det tyske korpus

Selv om fagtermen *Abweichung* er betydelig mindre representert i det tyske korpus enn *avvik* i det norske korpus (se tabell 3, pkt. V.2)⁹¹, ble det likevel funnet flere språklige metaforer innenfor samme konsept også i det tyske korpus. Det gjelder først og fremst konseptualisering av avvik gjennom kildedomenet togreise:

DOER 181: Jedes Manisch-Sein kann auch mit schizophrenen Symptomen, vor allem Stimmen und Wahnideen einhergehen [.....]. Beide Wege sind verwandt und typische Notbremsen bei der jugendphasischen Lebensaufgabe, des (sich und Andere) Teilens, Lösens, Fügens und Aufbrechens. (Eksempelet framstiller mani og psykotiske tilstander som beskyttelsesmekanismer/forsvarsmekanismer mot andre underliggende psykiske plager, f.eks. en underliggende depresjon.)

DOER 181, pasientutsagn:

Pasienten forteller at han prøvde å takle en psykisk belastning ved hjelp av sin fantasi og alkohol. Det at han mislykkedes beskriver han slik: ..das entgleiste mir: zweimal kurz hintereinander ”Manie.”

⁹¹ Ett av de ytterst få eksemplene hvor psykisk sykdom kalles for *Abweichung* finnes hos Dörner et al. (DOER 17), hvor *Abweichung* nevnes som et alternativ blant andre sykdomsbetegnelser (*Krankheit, Kränkung, Störung, Leiden, Abweichung*).

DOER 194 : Die Weichenstellung für den depressiven Selbsthilfeweg ...

(Kommentar: Her omtales det å bli depressiv som en sporsetting (*Weichenstellung*) av pasienten selv, altså et aktivt valg pasienten tar for å beskytte seg mot det som egentlig plager ham.)

I eksemplene blir psykotiske symptomer beskrevet som en “nødbrems” (DOER 181), det å bli manisk beskrives som avsporing (DOER 181), og det å bli depressiv beskrives som sporsetting, hvor pasienten velger et nytt spor for å unngå noe han ikke kan takle. Ut fra eksemplene kan vi altså også for det tyske korpus formulere metaforen PSYKISK SYKDOM = AVSPORING/Å KOMME UT AV SPORET, som igjen kan plasseres inn under metaforen LIVET ER EN REISE.

V.5.3 Representasjoner av avviksmetaforen i det norske og det tyske korpus

Som vi ser, finnes det i både det norske og det tyske korpus belegg for den systematiske metaforen *PSYKISK SYKDOM = Å KOMME BORT FRA VEIEN* og underkategorien *PSYKISK SYKDOM = Å KOMME UT AV SPORET*. Leksemer som *spor* og *avspore/entgleisen* gjør at vi assosierer bildet med en togreise. Dette forsterkes gjennom flere isotopier fra kildeområdet togreise i det tyske korpus, nemlig *Notbremse* og *Weichenstellung*.

Isotopier i den systematiske metaforen *PSYKISK SYKDOM = Å KOMME BORT FRA VEIEN* / *UT AV SPORET*:

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>	
<i>avvik</i> (mange forekomster)	<i>Abweichung</i> (få funn)	F1=F2, L1=L2
<i>avspore</i>	<i>entgleisen</i>	F1=F2, L1=L2
<i>lidelsessporet</i>	-	
-	<i>Weichenstellung</i>	
-	<i>Notbremse</i>	

Ved at fagtermen avvik er betydelig oftere brukt i det norske korpus (se tabell 3, pkt. V.2), er metaforen *PSYKISK SYKDOM = Å KOMME BORT FRA VEIEN* representert gjennom flere språklige metaforer i det norske enn i det tyske korpus. Men subkategorien *PSYKISK SYKDOM = Å KOMME UT AV SPORET* finnes i begge korpora.

V.6 Lidelses-, forstyrrelses- og avviksmetaforen i det norske og det tyske korpus

En av metaforens viktigste funksjoner er at den fremhever (og skjuler) aspekter ved det fenomenet den framstiller, og valget av en bestemt metafor impliserer dermed en bestemt forståelsesmåte av fenomenet. Ved at sykdomsmetaforene *lidelse/Leiden*, *Störung/forstyrrelse* og *avvik/Abweichung* relaterer seg til forskjellige kildeområder, vektlegger de forskjellige aspekter av det fenomenet de betegner. Dermed transporterer de også forskjellige aksentueringer i forståelsen av fenomenet psykisk sykdom (og av pasienten). *Lidelse* setter fokus på menneskets indre opplevelser, mens *forstyrrelse* fokuserer på en feil i en prosess eller en tilstand, og *avvik* sikter til at pasienten ikke er innenfor normalitetens vei, det vil si (den kulturelt gjeldende) normen.

Som vi har sett ved sammenlikning av norske og tyske språklige uttrykk for lidelses- og forstyrrelsesmetaforen, er bildeplanet i diskursen om psykisk sykdom i de to språkene stort sett konvergerende. Dette gjelder også avviksmetaforen, selv om representasjonsgraden av språklige metaforer knyttet til avviksmetaforen er nokså ulik i det norske og tyske korpus.

Det at både lidelses-, forstyrrelses- og avviksmetaforen brukes ved siden av hverandre i fagdiskursen om psykisk sykdom, gjenspeiler den utbredte eklektisismen som preger dagens arbeidsmåte innenfor feltet psykiatri⁹², samtidig som det er et uttrykk for at vi trenger flere tankemodeller når vi skal forstå og uttrykke oss om et så abstrakt fenomen som psykisk sykdom.

⁹² De forskjellige behandlingsmetoder er knyttet til forskjellige forståelsesmodeller man jobber etter i psykiatrien. For eksempel: Hvis psykisk sykdom forstås som biologisk feil, vil den mest nærliggende behandlingsmetoden være å reparere denne feilen med mekaniske inngrep. Hvis psykisk sykdom forstås som utslag av eksistensielle, psykodynamiske eller sosiale faktorer i et menneskeliv, vil samtalerapi være en nærliggende behandlingsmetode. (En forenklet oversikt over de forskjellige forståelsesmodeller finnes i H/L, s. 73).

V.7 Metaforer knyttet til fagtermen *stemningslidelser* hhv. *affektive Störungen*

Ut fra en medisinsk kategorisering omfatter stemningslidelser både depresjon, bipolare lidelser med maniske og depressive episoder, og schizoaffektive lidelser, som omfatter depressive og/eller maniske episoder med psykotiske innslag. Bipolare lidelser ble tidligere kalt manisk-depressiv sykdom hhv. manisch-depressive Krankheit (HELL 128). Når sykdomsforløpet preges av tydelige maniske og tydelige depressive faser som avløser hverandre, snakker man om en bipolar lidelse type 1 hhv. en Bipolar I-Störung (TH 121). Er den maniske oppstemtheten mindre tydelig, snakker man om en bipolar lidelse type 2 hhv. en Bipolar II-Störung (ibid.). Hvis det i sykdomsforløpet bare opptrer manier, hvilket forekommer svært sjelden, betegnes sykdommen paradoksalt nok fortsatt som bipolar fordi senere depressive episoder ikke kan utelukkes (HELL 128, TH 121). Hvis pasienten har utelukkende gjentatte depressive episoder, kalles det en monopolar affektiv lidelse hhv. monopolar affektive Störung (HELL 128).

Før det skal undersøkes hvilke metaforer som er fremtredende i beskrivelsen av de enkelte affektive lidelser isolert sett, skal vi befatte oss med selve begrepet *stemningslidelser* og termen *bipolar* og utforske metaforisiteten i de to begrepene. I og med at bipolare lidelser omfatter ytterpunktene av mulige stemningslidelser, glir definisjonene av stemningslidelser og subkategorien bipolare lidelser ofte over i hverandre.

Når vi ser nærmere på definisjonene av stemningslidelser hhv. affektive Störungen, ser vi at de språklige metaforene som brukes, i hovedsak knytter seg til to kildeområder, nemlig musikk og rom, det vil si forestillingen om at mentale tilstander er knyttet til en posisjonering eller en bevegelse i et tenkt rom.

V.7.1 Musikk som kildeområde

I det norske korpus finner vi følgende definisjoner av stemningslidelser, også kalt affektive lidelser:

S/E (s. 80): Med stemningslidelser mener vi psykiske lidelser som viser seg i endringer i humøret eller stemningene våre, altså ved oppstemthet eller depresjon, eller en svingning mellom disse punktene, der mani og alvorlig depresjon representerer ytterpunktene av skalaen.

H/L (s. 103) beskriver stemningslidelser (affektive lidelser) som «betydelige stemningsforandringer», som går utover vanlige «humørsvingninger» dvs. normal oppstemthet («å være oppstemt på grunn av hyggelige begivenheter») eller normal tristhet knyttet til situasjoner hvor årsaken til tristheten er opplagt.

Aa/B/J (s. 79): «Stemningslidelser er kjennetegnet av langvarige og vesentlige avvik i sinnstemningen. De mest uttalte stemningslidelsene gir maniske episoder og depresjoner som er åpenbare for alle. Vanligere er det med milde eller moderate stemningslidelser som kan være vanskelige å påvise. Det går ikke alltid skarpe grenser mellom normale sinnstemninger og tilstander som bør diagnostiseres og behandles som stemningslidelser.»

Leksemet *stemning*, som forekommer i alle tre definisjonene og i flere komposita (stemningsforandring, sinnstemning, stemningslidelse), assosieres umiddelbart med kildeområdet musikk. Sammenhengen med domenet musikk får vi bekreftet når vi slår opp i *Norsk ordbok* (NOB 2005:113): ”stemning” er avledet av verbet ”stemme” med betydning ”å få til å klinge harmonisk, med riktig tonehøyde”.

Brukt i beskrivelsen av psykiske tilstander oppfyller *stemning* kravene til å bli betegnet som metafor idet den har en annen grunnbetydning, og fordi den brukes i en kontekst som ikke umiddelbart kan knyttes til ordets grunnbetydning. Det har altså skjedd en overføring fra kildedomenet ”musikk” til måldomenet ”psykisk sykdom”. Et annet metaforisk uttrykk fra kildeområdet musikk, som vi finner i definisjonene av mani, er leksemet *oppstemthet*. Når et instrument brukes, og meningen er at det skal oppstå velklang, er det viktig at tonehøyden verken er for lav eller for høy, det vil si at instrumentet er riktig stemt. Overført på målområdet psyke, skapes det i metaforen *oppstemthet* en analogi mellom et for høyt stemt instrument og en mental tilstand som ligger utenfor normalen.

I korpuset finnes mange flere eksempler på at psykiske tilstander blir omtalt med begrep fra kildeområdet musikk.

Oppstemthet i beskrivelse av mani brukes for eksempel i S/E80, 81, HV 204. Synonymt brukes metaforen *forhøyet stemningsleie*, for eksempel i HV 203, H/L 108, IB 67.

Nedstemthet for depresjon finnes for eksempel i S/E 81, HV 204, IB 60, 61, H/L 104. Synonymt brukes *senket stemningsleie*, for eksempel i S/E 86, HV 175.

Et stemningsleie som i de gitte eksemplene er beskrevet som *oppstemt* (hhv. forhøyet) eller *nedstemt* (hhv. senket), betegnes hos HV også som *abnormt*: «Det *abnorme stemningsleiet* blir påtrengende for andre. Generelt er stemningsleiet *oppstemt*, [...]» (HV 204, om mani)

Det *abnorme*, det syke, er altså at stemningsleiet er for høyt eller for lavt, og det betyr at sjelens klang ikke er som den skal være, at harmoni (psykisk helse) har blitt til disharmoni (psykisk uhelse). Psykisk helse som velklang er en innarbeidet tankemodell, som vi kjenner fra dagligspråket, for eksempel fra metaforen «et harmonisk menneske», som brukes for å uttrykke at en person har en avbalansert psyke. Også andre steder i korpuset finner vi språklige metaforer med leksemet «harmonere». Hos HV (203) omtales tilstanden til en manisk pasient slik: «Hallusinasjonene harmonerer med stemningen [...]». Her brukes det en musikkterm (harmonere) som betegner samklang for å uttrykke at pasientens hallusinasjoner tilpasser seg den stemningen han befinner seg i, følgelig vil hallusinasjonene ha en euforisk karakter når pasienten befinner seg i en oppstemt fase, og en mørk og truende karakter når pasienten befinner seg i en nedstemt fase. Bak dette kan vi skimte en underordnet metafor som kan formuleres som *MENTALE UTTRYKK = TONER*.

Et ytterligere eksempel på en beskrivelse av affektive lidelser gjennom leksemer fra kildeområdet musikk er den språklige metaforen *følelsesregister*:

(HV 201): [Den maniskes stemninger] spenner over hele følelsesregistret.

”Register” vil av mange umiddelbart assosieres med klangvarianter av et musikkinstrument. Er man i tvil, vil man finne støtte i etymologien: I *Etymologisk ordbok over det norske og danske språk* (ETOB, 1994:638) forklares *register* som ”piberække i orgel”, egentl. ”trekksnor (ved hvilken piberne sættes i funktion”: sml.t. *Register* ”indretning til at regulære en maskines funktion”, m.lat. *registrum companæ* ”trækktang i en klokke”, til lat. *regere* ”styre”. Ifølge *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (ETW, 2011:754) er ordet *Register* avledet av lat. *registum*, PPP av *regere* ‘eintragen, einschreiben, zurücktragen, aufwerfen’. Ordet relateres videre til domenet musikk: “Ein Register einer Orgel ist eigentlich eine Schnur, die eine Pfeifenreihe in Aktion setzt, dann die Pfeifenreihe selbst. Die Bedeutung geht aus von ‘Schnur als Zeichen, zum Auffinden einer Stelle’ “. Med andre ord forbindes register med en posisjonering av noe i en bestemt orden (for å få en bestemt klang).

Ut fra etymologien kan metaforen *følelsesregister* altså både knyttes til kildedomenet musikk og til kildedomenet maskin/mekanisk innretning. I vår sammenheng fokuserer vi imidlertid

på kildeområdet musikk idet det metaforiske uttrykk *følelsesregister* er koherent med de viste eksemplene fra kildeområdet musikk.

På basis av den etymologiske forklaringen av ordet *stemning* og funnene av språklige metaforer som *stemningslidelser*, *oppstemt* eller *nedstemt stemningsleie*, *følelsesregister* og *harmonere*, kan vi formulere de systematiske metaforene *SJELEN = MUSIKKINSTRUMENT* og *PSYKISK HELSE = VELKLANG/HARMONI* hhv. *PSYKISK UHELSE = DISHARMONI*, og den underordnede metaforen *MENTALE UTTRYKK = TONER*. Sentralt i dette står forståelsen av psykisk helse som velklang, det vil si toner som verken er plassert for lavt eller for høyt i forhold til et gitt (kulturelt bestemt) normalpunkt.

I det tyske korpus forekommer det ikke noen direkte leksikalsk ekvivalent til termen *stemningslidelse*. Det ekvivalente uttrykk for stemningslidelse på tysk er *affektive Störungen*. Men det tyske leksemet *Stimmung* brukes også som språklig metafor i omtale av affektive lidelser, f.eks. i definisjoner og grunnleggende beskrivelse av kategorien affektive Störungen:

HELL (s. 115): Affektive Störungen sind v.a. durch eine Veränderung der Stimmung (Affektivität) und des Antriebs charakterisiert. In der **Depression** ist die Stimmung bedrückt, «herabgestimmt», in der **Manie** gehoben. (Fet i originalen.)

S-D (s. 242): Affektive Störungen werden als psychiatrische Erkrankung definiert, bei denen krankhafte Veränderungen der Stimmung im Vordergrund stehen.

S-D (ibid.): Affektive Störungen: Probleme, Verstrickungen und Schwankungen des Gefühls- und Gemütslebens mit unterschiedlichen Stimmungen, Emotionen, Affekten und Trieben, in dieser Hinsicht krankhafte Veränderungen.

SCH-P (s. 1317): Als «affektive Erkrankungen» bezeichnet man eine Gruppe von seelischen Erkrankungen, bei denen der betroffene Mensch unter willentlich nicht beeinflussbaren Schwankungen der Gestimmtheit in die eine oder andere Richtung leidet.»

Det som er likt for alle definisjonene, er at forandringer i mentaltilstanden omtales som forandringer i *Stimmungen* (HELL, S-D) eller i *Gestimmtheit* (SCH-P). I eksemplet fra HELL finner vi dessuten den språklige metaforen *herabgestimmt* for å beskrive en depressiv tilstand. Også i de tyske definisjonene finner vi de samme metaforene som i de norske, hvor vi analyserte fram metaforene *SJELEN = MUSIKKINSTRUMENT* og *PSYKISK HELSE = HARMONI* hhv. *PSYKISK UHELSE = DISHARMONI*.

En sammenlikning av isotopiene viser at vi har med det samme bildefeltet, musikkmetaforen, å gjøre, og at den språklige realiseringen i noen grad er/kan være forskjellig.

Sammenlikning av isotopiene i den metaforiske framstillingen av sjelen som musikkinstrument og av psykisk sykdom som disharmoni:

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>	
stemningslidelser	(affektive Störungen)	ulik metafor
stemning	Stimmung	F1 = F2, L1 = L2
oppstemt	gehobene Stimmung	F1 = F2, L1 = L2 *)
nedstemt	herabgestimmt	F1 = F2, L1 = L2
følelsesregister	-	
harmonere	-	

*) *Oppstemt* og *gehobene Stimmung* er leksikalsk sett ikke helt sammenfallende, men likevel ekvivalente former som realiseres gjennom leksemer med samme valør. (Med ordet *oppstemt* sies det samme som i *gehobene Stimmung* ("løftet stemning") uttrykkes med to ord.) Ved analysen av metaforer knyttet til omtale av mani vil vi se at det for *oppstemt* og *oppstemthet* foreligger helt parallelle tyske metaforer, nemlig *hochgestimmt* og *Hochstimmung*.

Selv om det i korpuset ikke ble oppdaget parallelle tyske uttrykk til metaforen *følelsesregister* og *harmonere* i definisjonene ovenfor, finnes det funksjonelt og leksikalsk ekvivalente metaforer på tysk, som høyst sannsynlig ville forekomme i en undersøkelse av større tekstmengder. Når det gjelder mangelen på en språklig ekvivalent metafor for norsk «harmonere», kan det dessuten sies at det i tysk dagligtale finnes en rekke belegg for metaforen *PSYKISK HELSE=HARMONI*. For eksempel sier man om en person som har sine sinnsstemninger under kontroll, at vedkommende er «im Einklang mit sich selbst» eller at han/hun har «ein harmonisches Wesen.»

V.7.2 Rommetaforer

I tillegg til metaforer med ord fra kildeområdet musikk finnes det i definisjonene av stemningslidelser hhv. affektive Störungen gjennomgående også bildeskjematiske metaforer som forutsetter et mentalt bilde av psyken som rom. På norsk gjelder det de språklige metaforene *svingninger* (f.eks. S/E 80, H/L 103), *ytterpunkter* (f.eks. S/E 80), og på tysk de

språklige metaforene *Schwankungen* (f.eks. SCH-P 1317), *niedergedrückt* (f.eks. SCH-P 1317, S-D 243) og *gehoben* (f.eks. HELL 115). Også den språklige metaforen *bipolar*, som brukes både i norsk og tysk terminologi, er et uttrykk for en romlig forestilling om psyken.

Selve begrepet *bipolare* lidelser er en metafor hvor et (grafisk) forestillingsskjema er projisert på psykiske lidelser. Ordet pol assosierer de fleste antagelig med «Nordpol» og «Sydpol», det vil si verdens ytterste punkt i nord og i sør.

Duden Das Herkunftswörterbuch (DUDEN-HWB, 2007:616) forklarer “Pol” med “Endpunkt der Erdachse”, som er beslektet med lat. *polus*, dvs. «Drehpunkt», og tilsvarende med gresk *polos*, som også betyr «Drehpunkt, Achse, Erdpol».

Wahrig Deutsches Wörterbuch (WDW, 2010:1150) oppgir: 1. *Drehpunkt, Mittelpunkt; 2. nördlicher bzw. Südlicher Endpunkt der Erdachse* [<lat. *polus* <grch. *polos* “Drehpunkt, Achse, Erdpol;]

Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache (ETWB, 2011:713) gir tilsvarende forklaring: Entlehnung aus l. *polus*, dieses aus gr. *pólos*, eigentl. ‘Drehpunkt, Achse’.

Berulfsen & Gundersens fremmedord (FOB, 2001:352) gir følgende opplysninger til grunnbetydningen av ordet pol: *gr., en akse; særl. bet. for jordaksens skjæringspunkt med jordoverflaten el. Himmelkula;*

Nærmest vår første assosiasjon kommer den etymologiske betydning «jordakse»/«Erdachse», altså noe som indikerer avstanden mellom jordas lengst fra hverandre liggende punkter. En maksimal avstand innenfor en gitt (tenkt) romlig begrensning indikeres også i uttrykket *bipolare* lidelser.

Som sagt glir definisjonen på affektive sykdommer og *bipolare* lidelser ofte over i hverandre. Her er noen eksempler som gir en basisdefinisjon av *bipolare* lidelser isolert sett:

Norske eksempler:

S/E 83: De bipolare stemningslidelsene er de som svinger mellom ytterpunktene mani og depresjon.

H/L 107: Bipolar lidelse het tidligere manisk-depressiv lidelse. De senere år har man funnet flere typer bipolare lidelser der personen svinger mellom depresjon og oppstemthet.

Aa/B/J 96: Bipolare lidelser ble tidligere kalt manisk-depressive lidelser. Lidelsen fører til perioder der pasienten enten er oppstemt eller i en blandet episode med innslag av både depresjon og oppstemthet.

Tyske eksempler:

HELL 115: Bei Erkrankungen mit depressiven Episoden und manischen Episoden, wenn also die Stimmung im Lebensverlauf zu beiden Polen hin verschoben ist, spricht man von einer bipolaren Störung.

HELL 128: Die bipolare affektive Störung wurde früher als ***manisch-depressive Krankheit*** bezeichnet (framheving med fet og kursiv i originalen). Bei dieser Störung treten im Langzeitverlauf in unregelmäßiger Reihenfolge sowohl manische wie depressive Episoden auf.

S-D 259: Bei bipolaren Störungen treten sowohl manische als auch depressive Episoden oder Phasen auf.

THIEL: Kommt es im Verlauf einer bipolaren Störung zu ausgeprägten manischen und depressiven Phasen, so spricht man auch von einer «Bipolar I-Störung» (fremheving med fet i originalen).

Når vi sammenlikner isotopiene i de bildeskjematiske rommetaforer brukt om affektive lidelser, får vi følgende bilde:

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>	
<i>oppstemt, oppstemthet</i>	<i>gehoben</i> (Stimmung)	F1=F2, L1=L2
<i>nedstemt</i>	<i>herabgestimmt</i>	F1=F2, L1=L2
	<i>niedergedrückt</i>	
<i>depresjon</i>	<i>depressiv</i>	
<i>svingninger</i>	<i>Schwankungen</i> (des Gefühlslebens, der Gestimmtheit)	F1=F2, L2#L2
<i>ytterpunkter</i>	-	
<i>bipolar</i>	<i>bipolar</i>	F1=F2, L1=L2

Det har allerede blitt kommentert at de metaforiske uttrykkene *oppstemt/gehobene Stimmung* og *nedstemt/herabgestimmt* kan knyttes til kildeområdet musikk, men de er også knyttet til et vertikalskjema hvor psykisk helse eller uhelse er avhengig av i hvor stor grad man beveger seg opp- eller nedover i dette skjemaet i forhold til normalen, det vil si et tenkt balansepunkt.

De språklige metaforene *svingninger* henholdsvis *Schwankungen* uttrykker en alternerende bevegelse i forhold til et normalpunkt, og selv om det som forklart (pkt. V.4.3.9) er nyanseforskjeller i betydningen av svingninger og *Schwankungen*, forutsetter både *svingninger* og *Schwankungen* et rom hvor denne alternerende bevegelsen kan finne sted. Ved begge metaforene er det snakk om en bevegelse i to motsatte retninger i forhold til et balansepunkt. Metaforen *ytterpunkter* fikserer de maksimale romlige motsetningene og er samtidig et uttrykk for sinnsbevegelsenes avgrensede svingningsradius. Også *niedergedrückt, herabgestimmt* og *gehoben* forteller om motsatte romlige posisjoneringer i forhold til en vertikalorientering (OPP-NED-skjemaet), som er begrenset av ytterpunktene mani og depresjon. Et sykdomsbilde som inkluderer begge disse ytterpunktene idet stemningen alternerende forskyves i begge retninger, betegnes som *bipolar* (bipolar stemningslidelse hhv. bipolare affektive Störung).

Går vi tilbake til S/Es definisjon av stemningslidelser, blir det tydelig at hele vår forståelse av stemningslidelser er grafisk/romlig gjennomstrukturert: Depresjon (som jo betyr *nedtrykthet*) og mani blir omtalt som ytterpunkter i en skala. Av konteksten (oppstemthet, depresjon, svingninger mellom disse punktene) forstår vi at skalaen er vertikal og har en måleretning både oppover og nedover, en skala hvor psykisk helse og uhelse måles, hvorav det ene, helsen, ligger i midten og det andre, uhelsen, ligger i periferien av skalaen. Vesentlig i dette bilde er opp-ned-forholdet, den romlige rammen psykisk sykdom plasseres innenfor.

Når mani og depresjon er definert som ytterpunkter på en akse, og bipolare lidelser som svingninger mellom disse to ytterpunktene (S/E, H/L), betyr det at vi har med et tredimensjonalt forestillingskjema å gjøre. For både en akse og svingninger forutsetter et rom for at de kan realiseres. Det betyr at begrepet bipolare stemningslidelser går ut fra et tenkt romskjema: «stemningsrommet» eller ”sjelens klangrom”, hvor sinnsstemningene realiseres.

V.7.3 Oppsummering

En *stemningslidelse* er verken en gjenstand vi kan plassere i en gitt posisjon, eller noe vi kan høre eller oppfatte gjennom sin klang, men det er nettopp gjennom slike reifiseringer at det blir mulig å snakke om disse fenomenene og skaffe oss en forståelse av dem. Igjen ser vi at bildeskjematiske metaforer (vertikalorientering OPP/NED) spiller en viktig rolle. Noen ganger opptrer de i kombinasjon med begrep fra kildeområdet musikk, men vertikalorienteringen OPP/NED forblir fortsatt det bærende elementet i metaforen.

Ut fra de metaforiske uttrykk eller språklige metaforer som affektive lidelser på norsk og på tysk blir omtalt med, kan vi konkludere med at disse lidelsene blir forstått som en forskyvning i stemningen, en slags misklang i sjelens rom. Harmonimetaforen er nærmere elaborert i de norske funnene i korpuset, men for begge språkene har vi kunnet formulere de systematiske metaforene *SJELEN = MUSIKKINSTRUMENT* og *PSYKISK HELSE = VELKLANG*. Psykisk helse forstått som velklang kommer blant annet tydelig til uttrykk i den språklige metaforen *verstimmt*, som betegner pasientens depressive sinnsstemning (SCH-P 1331), eller i følgende forklaring fra en pasient på hvordan det kjentes å bli depressiv: «Die innere Melodie erklang nicht mehr» (S-D 255).

Vesentlig i beskrivelsen av *stemningslidelser/affektive Störungen* er to bildeskjemaer, det ene er knyttet til OPP-NED-orientering, det vil si pasientens stemningsleie karakteriseres som *oppstemt* når pasienten er manisk, og som *nedstemt* når pasienten er i en depressiv fase. Det andre bildeskjemaet, uttrykt gjennom termen *svingninger* hhv. *Schwankungen*, refererer seg til strukturen i en sinuskurve. Også svingninger hhv. *Schwankungen* har med en oppad- og nedadgående bevegelse å gjøre, men ikke bare som et vertikalt forløp, men som bevegelser i et tredimensjonalt rom. Det som altså har vist seg å være selve ryggraden i den basale beskrivelsen av stemningslidelser er vertikalorienteringen OPP-NED, med psykisk helse som balansepunkt i midten. Når psykisk helse beskrives som en verken for høy eller for lav posisjonering av sinnsstemninger, og når psykisk uhelse omtales som noe som kan svinge mellom to motsatte poler, er det i begge tilfeller også snakk om et balanseforhold. Vi kan altså si at øverst i hierarkiet står metaforen *PSYKISK HELSE = BALANSE* hhv. *PSYKISK UHELSE = UBALANSE*, og både metaforene *PSYKISK HELSE = VELKLANG* og *MENTALE FORANDRINGER = SVINGNINGER* er å anse som subkategorier hhv. en videre spesifisering av balansemetaforen gjennom kildeområdet musikk og gjennom bildeskjematiske metaforer.

Den nærmere undersøkelsen knyttet til termene affektive og bipolare lidelser har igjen vist at fenomenene konseptualiseres gjennom de samme metaforene på norsk og på tysk, at det altså foreligger stor likhet på bildeplanet, mens variasjoner på ordplanet forekommer.

V.8 Metaforer knyttet til depresjon

Ordet «depresjon» er i seg selv å betrakte som en metafor, idet det oppfyller de to betingelsene som må være til stede for å kunne bli regnet som språklig metafor (ref. pkt. IV.2.1.1), men det kan likevel ikke gås ut fra at ordet bevisst oppfattes som metafor av alle språkbrukere.

Brukere av lærebøker i sykepleierutdannelsen har hovedsakelig mer enn obligatorisk skolegang og kan antas å forstå fremmedord for gjengse sykdomsbetegnelser, som depresjon. Mange av brukerne vil kunne tolke ordet ut fra dens latinske grunnbetydning fordi de har kjennskap til fremmedord som er konstruert på en liknende måte (for eksempel deflasjon, degradering, dekadens etc.). Men for en del av brukerne vil ordet depresjon i første omgang antagelig være en lukket metafor⁹³, det vil si at de vil forstå termen som en betegnelse for en form for psykisk sykdom uten å se dens konkrete billedlige innhold. Siden *depresjon* er en metafor som er grunnleggende i konseptualiseringen og forståelsen av det fenomenet den betegner, kan det ha noe for seg at enkelte lærebokforfattere ”åpner” metaforen og avdekker metaforens opprinnelige betydning for leseren.

Som vi vil se, blir metaforen depresjon kun åpnet i definisjonene henholdsvis de basale beskrivelsene av depresjon hos HV 171, S-D 243 og SCH-P 1317, og at det i de andre lærebøkene ikke gis noen forklaring for ordets opprinnelige betydning. Likevel finnes det også i de andre definisjonene/basale beskrivelsene av depresjon metaforiske uttrykk som er koherente med termens grunnbetydning *nedtrykking/trykke ned*. At depresjon i forestillingsskjemaet plasseres i den nederste delen på en tenkt vertikalskala, har det allerede blitt gjort rede for. La oss nå se på hvordan metaforen *DEPRESJON= NEDE* blir spesifisert nærmere gjennom språklige metaforer og subkonsepter.

⁹³ Om begrepene *lukket* og *åpen metafor* se pkt. III.

Definisjoner/basale beskrivelser, norsk:

HV 171: Ordet depresjon kommer fra latin og betyr egentlig nedtrykking. Det kan stå for en sinnsstemning, et syndrom eller en egen gruppe sykdommer.

H/L 104: Alle kan føle seg triste og nedstemte i perioder. [...]. Det er først når tristheten varer over tid, går utover personens funksjons og blir intens, at det betegnes som en depresjon. [...] Mange bruker altfor lang tid før de oppsøker hjelp [...]. Årsaken til dette kan være at [...] eller at de er så langt nede at de ikke orker å kontakte noen som kan hjelpe.

H/L 105: Graden av depresjon varierer fra person til person. Ved de lette depresjoner kan personen i perioder ha gode opplevelser. Ved de tunge depresjoner preges personen av et mørkt tungsinn, [...].

S/E 81: Den depressive tilstanden er [...] preget av initiativløshet, ubesluttomhet og håpløshetsfølelse. [...] Alvorlig depresjon kan også oppleves som somatisk sykdom, med tretthet, smerter og en følelse av «utbrenthet». Konsentrasjonsvansker er vanlige, tankevirksomheten går ikke bare langsommere enn vanlig, men blir også preget av mindreverdighetsideer, skyldfølelse og en følelse av å ligge andre til byrde.

Aa/B/J 80: Depresjon er en tilstand kjennetegnet av senket sinnsstemning, reduisert energi og nedsatt interesse eller gledesfølelse. (Aa/B/J 80)

Definisjoner/basale beskrivelser, tysk:

S-D 243: **Depression:** (lat.: deprimere = herunterdrücken) Krankhafter, gefühlsmäßiger und emotionaler Zustand mit Gefühlen der Hoffnungslosigkeit und Verzweiflung, Traurigkeit und Leere, Niedergeschlagenheit und Antriebslosigkeit, sowie Schwermut und geringem Selbstwertgefühl.

S-D 243: Niedergedrücktheit und Stimmungsschwankungen gehören zum Leben eines Menschen und sind jedem bekannt. [...] Bei einer depressiven Erkrankung werden die Stimmungstiefs unerträglich, häufiger und länger, und erfassen und beeinflussen das gesamte Leben und den ganzen Menschen. [...]

På samme side (S-D 243) snakkes det også om faktorer som er relevante i profesjonell omgang med deprimerte mennesker, og at disse faktorene må ses i sammenheng med sykdomsgraden, sykdommens Schwere («tyngde»).

SCH-P 1317: Der Begriff «Depression» ist Gegenstand eines allgemeinen Sprachgebrauchs und meint zunächst lediglich gedrückte Stimmung. Der Begriff «deprimere» kommt aus dem Lateinischen und bedeutet: niederdrücken. Niedergedrückte Stimmung ist an sich nichts Krankhaftes, sondern ist vielmehr Teil des menschlichen Gefühlslebens. [...] Auf der anderen Seite gibt es auch krankhafte Verläufe, welche medizinischer und pflegerischer Behandlung bedürfen (Major Depression).

HELL 116: Unter dem Begriff der «depressiven Episode» («major depression») wird eine überschaubare (mindestens zweiwöchige) Zeit von Niedergeschlagenheit und Antriebslosigkeit bezeichnet. Niedergeschlagenheit meint hier eine qualitative Veränderung des Erlebens («Herabgestimmt sein») und nicht etwa ein intensives Gefühl der Traurigkeit.

HELL skiller for øvrig mellom tunge og lettere depresjoner:

HELL 117: Bei schweren Depressionen akzentuiert sich die Symptomatik. (Fet og kursiv i originalen).

TH 113: Alle Menschen fühlen sich gelegentlich depressiv, lustlos, niedergeschlagen, gedrückt und reizbar. Das ist normal, vor allem, wenn sich äußere Anlässe benennen lassen, die bedrücken und traurig machen. [...] Die psychiatrisch relevante Depression ist ein hiervon deutlich unterscheidbarer Zustand. Vor allem die durch äußere Umstände nicht verstehbare tiefe und anhaltende Depression ist hiermit gemeint. [...]

TH 113: Die Betroffenen sind oft wochenlang affektiv tief gedrückt, antriebslos, psychomotorisch verlangsamt und leiden unter Schlafstörungen.

På samme side (TH 113) snakkes det også om Schweregrad dvs. tyngdegraden av en depresjon.

V.8.1 (Sub)konsepter av metaforen *DEPRESJON = NED(E)*, formulert på basis av definisjoner og symptombeskrivelser av fenomenet depresjon

En gruppering etter kildeområde av språklige metaforer fra tekstutdragene ovenfor gir følgende bildeskjematiske (sub)konsepter av metaforen *DEPRESJON = NEDE* for begge språk: Vertikalorientering⁹⁴ uten nærmere spesifikasjon, vertikalorientering som uttrykk for reduksjon, vertikalorientering + beholderstruktur, vertikalorientering + musikk, vertikalorientering + kraft, vertikalorientering + vekt. I tillegg finnes i det tyske korpus noen eksempler hvor depresjon er konseptualisert gjennom en værmetafor med bildeskjematisk nedad-orientering. En relativt stor gruppe som er godt representert i begge korpora, utgjør språklige metaforer som kan samles under den systematiske metaforen *DEPRESJON = MANGEL/TAP*.

Et utvalg av definisjoner vil nødvendigvis inneholde vesentlige metaforer i beskrivelsen av det fenomenet det gjelder, men det kunne likevel innvendes at det gir for lite grunnlag for å kunne danne systematiske metaforer. Derfor er det i den videre analysen også tatt med

⁹⁴ Med (bildeskjematisk) vertikalorientering menes strukturen som er omtalt som skala-skjema under pkt. II.3.5.2.1. (Se også Johnson 1987:122f.)

eksempler fra symptombeskrivelsen for sykdommen depresjon. På den måten vil funnene fra symptomatologien kunne støtte opp under de (sub)kategorier som allerede avtegner seg i de grunnleggende definisjonene.

V.8.1.1 Bildeskjematiske realiseringer av metaforen *DEPRESJON = NED(E)*

V.8.1.1.1 Vertikalorientering NED uten nærmere spesifisering

Sykdommen hhv. dens symptomer uttrykkes gjennom en ikke nærmere spesifisert lav/lavere posisjonering på en tenkt måleskala.

Norsk:

nedsatt interesse eller gledesfølelse (Aa/B/J 80)
 n. selvtillit (IB 60), n.konsentrasjon (S/E 81, H/L 104),
 n. oppmerksomhet (S/E 81), n. livslyst (HV 172),
 n. aktivitet (S/E 81, IB 65), n. vitalitet (HV 172),
 n. psykisk og fysisk energi (HV 174), n. matlyst (S/E 81,
 IB 60),n. appetitt (HV 174), n. potens (HV 175),
 n. sexlyst (IB 60)

[pasientene er] så langt nede (H/L 104)

senket sinnsstemning (Aa/B/J 80)
lav selvaktelse (S/E 83, HV 175, 185, 195)
 lav selvrespekt (forstås implisitt av utsagnet
 ”å bygge opp pasientens selvrespekt», IB 61)

Tysk:

Konzentration herabgesetzt
 (SCH-P 1331)

V.8.1.1.2 Vertikalorientering NED som uttrykk for reduksjon

Eksempler på mentale og somatiske symptomer uttrykt som reduksjon:

Norsk:

redusert energi (Aa/B/J 80), r. selvfølelse og
 selvtillit (S/E 81), r. mestringsevne (IB 60),
 r. matlyst (H/L 105), r. evne til å føle glede (HV 175)

Tysk:

mindreverdighetsideer (S/E 81)

Vermindertes Interesse an Freude

(SCH-P 1318), Verminderte
Fähigkeit zu denken, sich zu
konzentrieren (SCH-P 1318)

Verringerte Entscheidungsfähigkeit
(SCH-P 1318)

Hvis vi måler noe som reduseres i vekt eller masse, vil måleindikatoren bevege seg i negativ retning. Slike erfaringer lagres som metaforen MORE= UP, eller som Johnson (1987) sier: [...] “there are certain basic correlations of structures in our experience that give rise to metaphorical projection of this sort (Johnson 1987:122). I eksemplene over med leksemene *reduisert/mindre* og *vermindert/verringert* har vi med en metaforisk forringelse av en masse å gjøre. I de tyske eksemplene på symptombeskrivelser,

geringes⁹⁵ Selbstwertgefühl (DOER
185)

og

innere Gefühlsarmut (TH 117)

er leksemene *gering* og *Armut* uttrykk for en reduksjon av vekt hhv. en reduksjon av materielle verdier. Reduksjonen er å forstå i forhold til en normaltilstand. Den underforståtte betydningen av *gering* er i det gitte eksempelet å forstå som *geringer als normal*, og den underforståtte betydningen av *Armut* i metaforen *Gefühlsarmut* handler om en redusert evne til å kjenne følelser i forhold til det som (i vår vestlige kultur) oppfattes som normalt.

⁹⁵ Etymologisk kommer *gering* av gammelhøytysk *ringi* med betydning ‘leicht’/lett. (ETWB, 2010:351; ETWBD, 2005:433)

V.8.1.1.3 Vertikalorientering NED + containerstruktur

En dybde (hhv. *Tiefe*) er noe som befinner seg innenfor en (omsluttende) begrensning. Vi kan derfor si at metaforiske uttrykk som en *dyp depresjon* eller *depresjonens dybde* er språklige metaforer som bygger på beholderskjemaet, det vil si en forestilling om psyken som et rom.

Norsk:

dype depresjoner (HV 184, H/L 104, 106, Aa/B/J 80, 84)

HV 184: For deprimerte mennesker, og særlig de med dypere depresjoner, ..

H/L 104: Ved de dypeste depresjonene ..

H/L 106: Utviklet den dyp depresjon

Aa/B/J 80: Jo flere symptomer pasienten har, desto dypere deprimert er han

Aa/B/J 84: Jo dypere depresjonen er ...

Tysk:

tiefe [...] Depression (TH 113)

.. Depression umso tiefer (DOER 195)

V.8.1.1.4 Vertikalorientering NED + musikk

At depresjon metaforisk uttrykkes som en dyp klang, er allerede blitt behandlet i forbindelse med metaforer knyttet til termen stemningslidelser. Tilsvarende språklige realiseringer av den samme metaforen finnes også i den nærmere beskrivelsen av fenomenet depresjon.

Norsk:

nedstemte perioder (H/L 104)

Videre eksempler fra symptomatologien er:

nedstemthet (S/E 81, H/L 104, IB 60)

Tysk:

Herabgestimmtheit (TH 115, SCH-P 1318),

“herabgestimmt” (HELL 115),

“Herabgestimmt sein” (HELL 116)

Mens *nedstemthet* i de norske eksemplene forutsettes å være en innarbeidet metafor, synes dette ikke å være like selvfølgelig når det gjelder de tilsvarende tyske metaforene ”Herabgestimmtheit” og ”herabgestimmt sein” siden de hos HELL er satt i anførselstegn, som indikerer at ordene er brukt i overført betydning.

V.8.1.1.5 Vertikalorientering NED + kraft

Depresjon som kraft som trykker mennesket/menneskets sinnsstemning ned:

Norsk:

[kommer fra latin] nedtrykking

Nedtrykthet (H/L 104), nedtrykking (HV 171)

Tysk:

Niedergedrücktheit (S-D 243)

niedergedrückte Stimmung (SCH-P 1317)

gedrückte Stimmung (SCH-P 1317)

sich gedrückt fühlen (TH 113)

[äußere Anlässe] bedrücken [den Menschen]
(TH 113)

der Patient ist bedrückt (TH 113),

Bedrücktheit (HELL 116, SCH-D 244)

unter einem zermürbenden Druck (DOER196)

Språklige metaforer som *nedtrykthet* hhv. *Niedergedrücktheit* medfører en implisitt forklaring på hvordan tilstanden som beskrives med metaforen *DEPRESJON = NEDE* blir til, nemlig gjennom en kraft som trykker mennesket hhv. menneskets sinnsstemning ned. Denne kraften ble i eksemplene ovenfor spesifisert som trykk. En annen metaforisk kraftutøvelse uttrykkes gjennom lekset ”slag”:

Depresjon som kraft som slår mennesket/menneskets sinnsstemning ned:**Norsk:****Tysk:**

[sich] niedergeschlagen [fühlen](TH 113)
 Niedergeschlagenheit (HELL 117, S-D 243,
 244)
 nieder-geschlagen [Vitalgefühl], (DOER 196)

V.8.1.1.6 Vertikalorientering NED + vekt

Implisitt i de følgende språklige metaforer ligger at den lave posisjonen er forårsaket av (en for tung) vekt, noe som igjen forutsetter en reifisering av mentale tilstander som veibar substans.

Norsk:**Tysk:**

tunge depresjoner (H/L 104, S/E 82)

schwere Depressionen (HELL 117, S-D246)

Schwere [der Erkrankung] (S-D 243)

Schweregrad [der Krankheit] (TH 113,

DOER 197, S-D 244, 256)

tungsinn (H/L 105, IB 61)

Schwermut (S-D 243)

V.8.1.1.7 Vertikalorientering NED + værmetafor

Den bildeskjematiske nedad-orientering i ordet *Tief* (som på norsk betyr lavtrykk; ordrett: substantivert adjektiv av *tief/dyp*) er i utgangspunktet brukt til å beskrive en bestemt værtype, som så igjen brukes til å betegne en karakteristisk mental tilstand hos et depressivt menneske.

Norsk:**Tysk:**

Stimmungstief (S-D 243)

Abendtief (S-D 245)Morgenttief (HELL 116, S-D 244, TH 116)

Værmetaforen *lavtrykk* for en depressiv tilstand ble bare observert i de tyske tekstene.

V.8.2 Metaforen DEPRESJON = TAP

Norsk:

tap av glede (IB 60)

tap av interesse (IB 60)

tap av mening (172),

tap av seksuell lyst (H/L 105)

følelse av «utbrenthet» (S/E 81)

Tysk:

Libidoverlust (S-D 245),

Appetitverlust (HELL 116),

Gewichtsverlust (SCH-P 1318)

ausgebrannt (DOER 195)

Sexualität erloschen (TH 116)

Metaforene med leksemene *tap/Verlust* impliserer at noe (følelser, kognitive og vitalfunksjoner) som har vært til stede før, har blitt borte, og metaforen “*utbrenthet*” (markert gjennom anførselstegn i originalen) hhv. *ausgebrannt/erloschen* forteller noe om måten disse kvaliteter/funksjoner har blitt borte på. Metaforene *utbrenthet* og *ausgebrannt* kunne også tilknyttes containermetaforen. Som tidligere nevnt tilhører metaforene ikke strengt atskilte kategorier, og de kan derfor ofte tilordnes flere systematiske metaforer. (Lakoff 1987:56). I den konteksten metaforene *utbrenthet*, *ausgebrannt* og *erloschen* forekommer her, var det naturlig å forstå dem som en beskrivelse av måten psykiske og vitalfunksjoner har gått tapt på, og dermed innlemme dem i den systematiske metaforen *DEPRESJON = TAP*.

V.8.3 Sammenlikning av isotopiene i metaforer knyttet til depresjon

V.8.3.1 Sammenlikning av isotopiene i metaforen DEPRESJON = NED(E) + subkonsepter

Isotopier i metaforen DEPRESJON = NED(E):

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>
<i>Nedsatt</i> (selvtillit, konsentrasjon, livslyst, oppmerksomhet, aktivitet, energi, matlyst, appetit, potens, sexlyst)	Konzentration <i>herabgesetzt</i>
<i>langt nede</i> (pasientene føler seg langt nede)	-
<i>lav</i> (selvaktelse, selvrespekt)	-

I det tyske korpus er det bortsett fra ett eksempel ikke oppdaget språklige metaforer som tilsvarer eksakt de ekstraherte norske språklige metaforene om nedsatte kognitive og psykiske kvaliteter og (vital)funksjoner. Men det ville være fullt mulig også på tysk å bruke *herabgesetzt* om alle de reduserte kvaliteter/funksjoner som er nevnt i de norske eksemplene.⁹⁶ Imidlertid formuleres slike forhold i det tyske korpus fortrinnsvis ikke gjennom leksemer som uttrykker en lavere posisjonering (som på norsk), men gjennom leksemer som beskriver en reduksjon av en tenkt masse (*gering, vermindert, verringert*).

Isotopier i metaforen DEPRESJON = REDUKSJON:

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>
<i>redusert</i> (energi, selvfølelse, selvtillit, mestringsevne, evne til å føle glede, matlyst)	<i>verringert</i> (Entscheidungsfähigkeit) F1=F2, L1#L2
<i>mindreverdighetsideer</i>	<i>gering</i> (Selbstwertgefühl)
-	<i>vermindert</i> (Interesse, Fähigkeit zu denken, sich zu konzentrieren) F1=F2, L1=L2
-	<i>Gefühlsarmut</i>

⁹⁶ Hos S-D 215 finnes en språklig metafor med leksemet *herabgesetzt* (Appetit herabgesetzt), men da brukes det som et symptom for mani.

Det er ikke opplagt at de fleste eller mange språkbrukere vil kunne føle en betydningsforskjell mellom *reduziert* og *verringert*. Mange filologer vil imidlertid kjenne til ordenes etymologi og dermed se eller formode en nyanseskjell i betydningen av de to ordene. Tar vi etymologien til hjelp, forklares *reduzieren* som lånord fra latin, med *zurückziehen*, *zurückführen* som opprinnelig betydning (ETOB, 2011: 752). *Verringern* hhv. *gering* derimot kommer av gammelhøytysk (gi)ringi, som betyr *leicht/lett* (ibid.: 351). I det ene tilfellet (*reduzert*) har vi altså med noe som har sunket i forhold til en tenkt vertikal måleskala å gjøre (f.eks. vannspeilet i et glass når noen har drukket av vannet). I det andre tilfellet (*gering*, *verringert*) har det blitt *mindre* av en gitt masse, og dette tapet gjenspeiles i vekt. Metaforen *DEPRESJON = REDUKSJON* kan altså for begge språkene både relateres til en tilbakegang på en vertikal måleskala og til tap av masse/vekt, mens den språklige metaforen *Gefühlsarmut* bare er observert i det tyske korpus. *Gefühlsarmut* uttrykker at pasienten er (blitt) fattig på følelser. I denne metaforen er følelser reifisert som noe som har en økonomisk verdi (penger).

Isotopier i metaforen *DEPRESJON = NEDE* + implisitt containerstruktur:

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>	
<i>dype</i> depresjoner	<i>tiefe</i> Depressionen	F1=F2, L1=L2
<i>dypere</i> depresjoner	Depression umso <i>tiefer</i>	F1=F2, L1=L2
de <i>dypeste</i> depresjonene		

Alvorlighetsgraden i en depresjon uttrykkes i begge språk gjennom dimensjonen dybde, som kan ses på som en komponent av en containerstruktur. Jo dypere depresjonen når, jo lenger tid vil det ta å komme opp til et normalt nivå igjen.

Isotopier i metaforen *DEPRESJON = DYP KLANG*:

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>	
<i>nedstemte</i> perioder		
<i>nedstemthet</i>	<i>Herabgestimmtheit, herabgestimmt</i>	F1=F2, L1=L2

Igen kan vi konstatere overensstemmelse på bilde- og ordplanet.

Isotopier i metaforen *DEPRESJON = KRAFT som trykker mennesket/menneskets sinnstemning ned:*

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>	
<i>nedtrykthet</i>	<i>Niedergedrücktheit</i>	F1=F2, L1=L2
<i>nedtrykking</i>		
-	<i>gedrückte Stimmung</i>	
-	<i>niedergedrückte Stimmung</i>	
-	<i>bedrücken, bedrückt sein</i>	
-	<i>sich bedrückt fühlen</i>	
-	<i>Bedrücktheit</i>	

Nedtrykthet er i de tyske metaforene uttrykt gjennom *Niedergedrücktheit*, men også som *gedrückte Stimmung* og *Bedrücktheit*. *Ned* hhv. *nieder* indikerer trykkretningen. Det gjør ikke de andre forstavelserne i de andre tyske eksemplene, men siden den metaforiske vertikallorienteringen NED er så sterkt utpreget i diskursen om depresjon, tenker man antagelig automatisk på et trykk ned når det er snakk om *gedrückte Stimmung*, *Bedrücktheit* eller at noen føler seg *bedrückt*. Det er også på norsk vanlig med metaforiske uttrykk som *trykket stemning* og *å føle seg nedtrykt*, altså ville det i et stort korpus høyst sannsynlig forekomme norske ekvivalenter til alle de viste tyske eksemplene.

Isotopier i metaforen *DEPRESJON = KRAFT som slår mennesket/menneskets sinnstemning ned:*

-	<i>Niedergeschlagenheit,</i>
-	<i>sich niedergeschlagen fühlen</i>
-	<i>nieder-schlagen</i>

Mens metaforen vertikallorientering NED + trykk er dokumentert med språklige metaforer fra begge korpora, ble metaforen vertikallorientering NED + slag bare observert i det tyske korpus. Metaforen forekommer hyppig hos DOER. For eksempel har kapittelet om depresjon

overskriften “Der sich und Andere niederschlagende Mensch” (DOER 189). Videre snakkes det om “Selbst-Niederschlagung des [...] Antriebs” (DOER 195) og om depresjon som fengsel (“Gefängnis des niederschlagenden Depressiv-Seins”, DOER 194).

Isotopier i metaforen *DEPRESJON = EN TUNG VEKT*

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>	
<i>tunge depresjoner</i>	<i>schwere Depressionen</i>	F1=F2, L1=L2
	<i>Schwere, Schweregrad (der Depr.)</i>	
<i>tungsinn</i>	<i>Schwermut</i>	F1=2, L1=L2

Reifisering av depresjon som noe som har en tung vekt, finnes i språklige metaforer i begge korpora.

Isotopier i metaforen *DEPRESJON = LAVTRYKK*

-	<i>Stimmungstiefs</i>
-	<i>Morgentief</i>
-	<i>Abendtief</i>

Værmetaforen *Tief* om depresjon finnes bare i det tyske korpus.

V.8.3.2 Sammenlikning av isotopiene i metaforen *DEPRESJON = TAP*

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>	
<i>tap av glede, gledesløshet</i>		
<i>tap av mening</i>		
<i>tap av seksuell lyst</i>	<i>Libidoverlust</i>	F1=F2, L1=L2
<i>”utbrenthet”</i>	<i>ausgebrannt (Gefühle)</i>	F1=F2, L1=L2
<i>-“-</i>	<i>erloschen (Sexualität)</i>	F1=F2, L1#L2

Betydningen av ordet tap/*Verlust* impliserer en forandring, det vil si at noe som var der før, ikke er til stede lenger. Denne metaforen står i nær sammenheng med metaforen *DEPRESJON*= *REDUKSJON* idet tap/*Verlust* av noe kan være en siste konsekvens av en reduksjon. (Men det er ikke nødvendigvis slik, og derfor er tap/*Verlust* blitt definert som et eget kildeområde.)

V.8.4 Oppsummering

Analysen har vist at det i den basale beskrivelsen av depresjon i de to språkene stort sett brukes de samme metaforene. Funnene kan deles inn i to større grupper: Depresjon uttrykt gjennom bildeskjematiske (sub)konsepter og depresjon uttrykt som tap.

Depresjon uttrykt gjennom bildeskjematiske (sub)konsepter:

DEPRESJON = *NED(E)* (uten nærmere spesifisering)

DEPRESJON = *REDUKSJON*

DEPRESJON = *NED(E)*+*CONTAINERSTRUKTUR*

DEPRESJON = *NED(E)* + *MUSIKK*

DEPRESJON = *NED(E)* + *KRAFT* (trykkende eller slående)

DEPRESJON= *NED(E)* + *VEKT*

DEPRESJON = *LAVTRYKK* (vertikalorientering *NED* uttrykt som værmetafor)

Med unntak av depresjon uttrykt som lavtrykk, det vil si *Tief*, er de nevnte konseptene representert i begge korpora. Værmetaforen *Tief* om en depressiv tilstand forekommer bare i det tyske korpus. (Men det betyr ikke at det ikke finnes værmetaforer brukt om psykisk sykdom på norsk. Noen eksempler, tatt fra HV 205, finnes under pkt. V.10.2.1.4, men da dreier det seg om pasientutsagn, altså ikke om fagtermer.)

Metaforen *DEPRESJON* = *NED(E)* (uten nærmere spesifisering) er overraskende svakt representert i det tyske korpus. Men i hovedsak er det stor konvergens mellom metaforene psykisk sykdom blir omtalt med i de to korpora.

Selv om metaforene er de samme, finnes det likevel divergenser på ordplanet, og det viser seg at enkelte ekvivalente uttrykk tilhører forskjellige subkategorier. For eksempel er *geringes Selbstwertgefühl* en språklig metafor som kommer inn under den systematiske metaforen $DEPRESJON = NED + VEKT$, mens det norske ekvivalente uttrykk *nedsatt selvtillit* tilordnes konseptet $DEPRESJON = NED/E$ (uten nærmere spesifisering). I den ene metaforen dreier det seg om en lavere posisjonering av noe (i forhold til normalen), mens reduksjonen i den andre metaforen er knyttet til en forestilling om at følelser er objekter som kan veies og som gir forskjellige utslag på en vektskala.

Depresjon uttrykt som tap:

Tap kan også forstås som den ytterste konsekvens av en reduksjon, og dette plasserer metaforen $DEPRESJON = TAP$ i nærheten av metaforen $DEPRESJON = REDUKSJON$. Noe som har gått tapt, er borte. Når gleden og håpet hos en depressiv pasient er borte, betegnes det med symptomene gledesløshet og håpløshet. Også disse kan betraktes som tap eller reduksjon i forhold til en normaltilstand siden det "normale" er at evnen til å føle håp og glede er til stede hos psykisk "friske" mennesker. Men isolert sett er det ikke opplagt at symptomer som gledesløshet, håpløshet og følelse av verdiløshet (hhv. tysk Freudlosigkeit, Wertlosigkeit, Interesselosigkeit) kan betraktes som metaforer. Disse er derfor heller ikke tatt med verken under metaforen $DEPRESJON = REDUKSJON$ eller $DEPRESJON = TAP$.

Depresjon uttrykt som bildeskjematiske (sub)konsepter og depresjon uttrykt som tap:

Vi har kunnet observere en stor grad av konvergens av både de bildeskjematiske metaforene og tapsmetaforen i det norske og tyske korpus, noe som igjen bekrefter Weinrichs konvergenhypotese.

V.9 Metaforer knyttet til beskrivelse av mani

Analysen av begrepene *stemningslidelser* og *bipolare lidelser* hhv. *affektive* og *bipolare Störungen* har vist at depresjon og mani forstås som ytterpunkter i en metaforisk vertikalorientering. Under siste punkt har vi sett hvordan metaforen $DEPRESJON = NED/E$ er uttrykt gjennom forskjellige systematiske metaforer. Når vi i det følgende skal se på metaforer i den basale beskrivelsen av mani, som medisinsk sett er – forenklet sagt – det

motsatte av depresjon, kan vi gå ut fra at metaforen *MANI = OPP/E* vil være rikelig representert gjennom forskjellige språklige metaforer i definisjoner og grunnleggende symptombeskrivelser av mani. Først skal vi se hvilke metaforer vi kan trekke ut fra definisjoner hhv. en grunnleggende beskrivelse av sykdommen mani.

Definisjoner/basale beskrivelser, norsk:

Aa/B/J 96: En *mani* er en alvorlig oppstemt episode som varer i minst en uke og påvirker funksjonsnivået.

S/E 80: Typisk for en *manisk tilstand* er ikke bare at vedkommende er oppstemt eller i svært godt humør, men at både aktivitetsnivået og tankevirksomheten går på høygir. [...] Det høyt oppskrudde aktivitetsnivået kan gjøre pasienten [...] aggressiv.

HV 203: ...den vanlige erfaringen med stemningssvingninger gjør oss likevel ikke helt forberedt på å møte den ekstreme depresjon og mani. [...] en fullblomstrende mani [...]gjør et mektig inntrykk fordi den overdrevne oppstemtheten synes å være påtvunget personen slik at effekten av den ikke kan styres; ..

I alle tre definisjoner/basale beskrivelser av mani finner vi den språklige metaforen *oppstemt* hhv. *oppstemthet* og språklige metaforer som tyder på en bakenforliggende maskinmetafor (*funksjonsnivå, gå på høygir, ikke kunne styres*). Språklige metaforer som bare forekommer i én av de tre nevnte definisjoner/basale beskrivelser tas her ikke hensyn til.

Definisjoner/basale beskrivelser, tysk:

S-D 255, om mani: Affektive psychische Störung, die gekennzeichnet ist durch eine Hochstimmung des Betroffenen, die der Situation nicht angemessen ist und über längere Zeit andauert.

TH119: Im Gegensatz zur Depression entfaltet die Manie eine **affektive Gehobenheit** [fet i originalen] als Leitsymptom. Die klassische Manie ist von einer pathologischen Euphorie und Selbstüberschätzung geprägt.»

De språklige metaforene *Hochstimmung* og *affektive Gehobenheit* kan betraktes som metaforer på lik linje med *oppstemt/oppstemthet* i det norske korpus. Med andre ord: Et første blikk på grunnleggende beskrivelser av mani bekrefter maniens motsatte posisjonering i forhold til depresjon i det metaforiske vertikalskjemaet.

For å få et bedre fundert bilde av basismetaforene i beskrivelsen av mani, tas i det følgende også med eksempler fra symptomatologien.⁹⁷ Funnene gruppert etter kildeområde gir følgende spesifiseringer/konsepter av metaforen MANI (og dertil knyttede tanker og følelser) = OPP/E:

V.9.1 (Sub)konsepter av metaforen *MANI = OPP(E)* formulert på basis av definisjoner og symptombeskrivelser av mani

V.9.1.1 Vertikalorientering OPP uten nærmere spesifisering

Norsk:

Tysk:

Storhetsforestillinger (Aa/B/J 96)

Größenwahn (HELL 125, S-D 255),
Größenidee (HELL 125)

Stor selvaktelse (HV 204)

Høyt psykisk tempo (HV 204)

Høy kapasitet (H/L 108)

V.9.1.2 Vertikalorientering OPP(E) som uttrykk for økt kvantitet (dvs. MER = OPP)⁹⁸

Overaktivitet (HV 201)

Überaktivität (TH 119, S-D 255)

Überschwängliche Kontaktfreude (S-D 255)

Überschätzung der eigenen Möglichkeiten,
Fähigkeiten und Energie (S-D 255)

Selbstüberschätzung (HELL 125, S-D 255)

affektive Gehobenheit (TH 119)

Økt selvtillit (Aa/B/J 96)

Økt selvfølelse (IB 67)

Økt kapasitet (H/L108)

⁹⁷ Det er naturlig at ledende symptomer nevnes i den mest basale beskrivelsen av en sykdom (her mani), og definisjoner og symptombeskrivelser går derfor ofte over i hverandre.

⁹⁸ Om metaforen MORE=UP/LESS=DOWN se f.eks. Lakoff & Johnson (1980:15f).

Økt tempo i tale og bevegelse (Aa/B/J 96)

gehobene Angetriebenheit (HELL 125)

gesteigerte psychomotorische Aktivität (S-D 255), Psychomotorik gesteigert (TH 119)

gesteigerter Bewegungsdrang (S-D 255),

Antrieb gesteigert (TH 119), DOER 182
Antriebssteigerung (S-D 255)

gesteigerter Libido (S-D 256)

gesteigerter Redefluss (S-D 255, HELL 125)

sexuelle Aktivität erhöht (HELL 125)

[pasienten er] opphisset (S/E 80)

V.9.1.3 Vertikalorientering OPP + musikk

Oppstemt(het) (S/E 80, 81, Aa/B/J 96, HV 202, 203, 204)

Hevet stemningsleie (Aa/B/J 96, HV 201)

Hochstimmung (S-D 255)

Forhøyet stemningsleie (IB 67)

gehobene Stimmung (HELL 125, DOER 182, S-D 255)

V.9.1.4 Økt tempo + maskin

På høygir: tankevirksomhet (S/E 80)

Høyt oppskrudd aktivitetsnivå (S/E 80)

[følelsen av at] livet går i hurtigtogfart (IB 67)

Økt tempo i forhold til det som anses som normalt, er uttrykt gjennom vertikalskjemaet kombinert med maskinmetaforen (i leksemene *oppskrudd* og på *høygir*). Forståelsen av tempoforandring uttrykt i metaforen om livet som går *i hurtigtogfart*, bunner i kunnskap om domenet tog og at et hurtigtog beveger seg i et raskere tempo enn et vanlig tog. Økt tempo er altså både uttrykt som forestillingskjema og som konseptuell metafor som bygger på detaljkunnskap om et bestemt begrepsdomene. Økt tempo er i de gitte eksemplene knyttet til

en maskinell innretning, det vil si at menneskelige tanker, handlinger og persepsjon beskrives som maskinelt styrte prosesser.

V.9.1.5 Økt tempo + personifikasjon

Norsk:

Tankeflukt (Aa/B/J 96)

Tanker raser av sted (Aa/B/J 96)

Løpsk tale (S/E 80)

Økt tempo i forhold til det som regnes for å være normalt, er her uttrykt gjennom leksemer som i sin grunnbetydning beskriver handlinger som gjøres av mennesker i et raskt tempo (norsk: *flukt, å rase av sted*, adjektivet *løpsk*; tysk: *Flucht, flüchtig*). I metaforen er disse handlingene tillagt tankenes og talens bevegelser.

Tysk:

Ideenflucht (HELL 125, S-D277, TH 119) ideenflüchtig (DOER 182, S-D 255)

V.9.2. Sammenlikning av isotopiene i metaforen *MANI = OPP(E)*

For å kontrastere funnene innenfor metaforen *MANI = OPP(E)* skal vi i det følgende sammenlikne isotopiene i de enkelte metaforene/subkategoriene.

Isotopier i metaforen *MANI = OPP(E)*:

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>	
<i>Storhetsforestillinger</i>	<i>Größenwahn, Größenideen</i>	F1=F2, L1=2*)
<i>Stor selvaktelse</i>		
<i>Høyt psykisk tempo</i>	-	
<i>Høy kapasitet</i>		

*) Vurderingen F1=F2, L1=L2 refererer seg til hvordan den metaforiske vertikalorientering er realisert i de respektive uttrykkene i de to språkene. En sammenlikning av de språklige uttrykkene storhetsforestillinger og Größenwahn/Größenideen som helhet, ville derimot måtte beskrives som F1=F2, L1#L2.

En høy grad av selvaktelse og høye forestillinger om seg selv og sine muligheter er i begge språk uttrykt gjennom leksemet *stor(het)* hhv. *groß/Größe*.

For de norske eksemplene *høyt psykisk tempo* og *høy kapasitet* er det ikke oppdaget tilsvarende parallelle metaforer i det tyske korpus, men det hadde vært fullt mulig også på tysk å snakke om *ein hohes psychisches Tempo*, mens den nærmeste ekvivalente formen for høy kapasitet antagelig hadde vært *ein hohes Maß an Kapazität* eller *große Kapazität*.

Isotopier i metaforen MANI = OPP(E) som uttrykk for økt kvantitet (dvs. MER = OPP(E)):

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>	
Overaktivitet	Überaktivitet	F1=F2, L1=L2
	Überschwänglichkeit	
	Überschätzung der eigenen Möglichkeiten, Fähigkeiten und Energie	
Økt selvtillit, økt selvfølelse	Selbstüberschätzung	F1=F2, L1#L2
	Gesteigert: psychomotorische Aktivität, Psychomotorik, Bewegungsdrang, Antrieb, Libido, Redefluss	
	Erhöht: sexuelle Aktivität	
Opphisset	Affektive Gehobenheit	F1=F2, L1#L2
Økt tempo i tale og bevegelse	Antrieb beschleunigt	F1=F2, L1=L2
Sammenlikningen vedrørende isotopiens funksjon og leksikalske overensstemmelse gjelder igjen bare de leksemene som språklig realiserer "opp(e)-dimensjonen" i metaforen MANI=OPP(E).		

For å uttrykke en for høy grad av mental eller fysisk aktivitet hos den maniske pasienten brukes på norsk og på tysk forstavelsen *over-* hhv. *über-*. Den språklige metaforen *Selbstüberschätzung* har ingen direkte leksikalsk ekvivalent på norsk, hvor det som i *Selbstüberschätzung* uttrykkes gjennom stavelsen *über* formidles gjennom adjektivet *økt*. I tillegg til leksemet *über* som uttrykk for overdimensjonerthet av psykiske eller fysiske aktiviteter og prosesser, brukes på tysk også leksemene *gesteigert* og *erhöht*, som er ekvivalenter/synonymer til det norske leksemet *økt*.

Den tyske språklige metaforen *affektive Gehobenheit* uttrykker en økt grad av følelsesmessig intensitet gjennom en høyere posisjonering på en vertikal skala, mens økningen av følelsesmessig intensitet i den norske metaforen *opphisset* uttrykkes gjennom stigende

temperatur. Den sistnevnte språklige metaforen er forresten også et eksempel på en velkjent metafor, nemlig EMOTION IS FIRE/HEAT, beskrevet av Kövecses (2000:38f, 75-77).

Beschleunigen er et synonym til *Tempo erhöhen*, og *beschleunigt* er dermed en både funksjonelt og leksikalsk dekkende parallell språklig form til den norske språklige metaforen *økt tempo*.

Isotopier i metaforen *MANI = OPP(E) + MUSIKK* (dvs. har en for høy klang, et for høyt toneleie):

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>	
<i>Oppstemthet, hevet stemningsleie</i>	<i>Hochstimmung</i>	F1=F2, L1#L2
<i>Forhøyet stemningsleie</i>	<i>gehobene Stimmung</i>	F1=F2, L1=L2

I eksemplene uttrykkes den sykdomsspesifikke vertikalorientering gjennom leksemene *opp*, *hevet* og *forhøyet* på norsk, og på tysk gjennom *Hoch-* og *gehoben*. Disse opptrer i kombinasjon med leksemene *stemthet* og *stemning* på norsk, og med *Stimmung* på tysk. Hvordan *Stimmung* hhv. *stemning* om pasientens oppstemte stemningsleie (ved mani) eller nedstemte stemningsleie (ved depresjon) kan knyttes til kildeområdet musikk, er det blitt gjort rede for tidligere i avhandlingen (se pkt. V.8.1.1.2 og V.9.1.3).

De norske variantene *oppstemthet* og *hevet stemningsleie* gjenspeiler med leksemene *opp* og *hevet* at stemningsleiet er flyttet oppover i forhold til et underforstått normalnivå. Den tyske språklige metaforen *Hochstimmung* sier ingenting om en forflytning oppover, men bare om at stemningen er høy. Ut fra diskurskonteksten er det imidlertid klart at *hoch* i forbindelse med omtale av mani, alltid er ment som en underforstått *for* høy posisjonering som uttrykk for mental ubalanse.

Isotopier i metaforen *MANI = HØYT TEMPO + MASKIN*:

<i>På høygir</i> (om tankevirksomhet og aktivitetsnivå)	-
<i>Oppskrudd</i> aktivitetsnivå	-
[Følelsen av at] livet går i <i>hurtigtogfart</i>	-

Økt tempo av prosesser på det psykiske og fysiske plan er i disse eksemplene uttrykt gjennom vertikalorientering (*opp*, *høy*) og gjennom adjektivet *hurtig*, og realiseringen av tempoendringen er konsipert som maskinelle eller maskinelt styrte innretninger (et gir, noe

som kan skrus opp, et kjøretøy). I kompositumet hurtigtog er *hurtig* å forstå som *hurtigere enn vanlig*.

Som oversikten viser, ble det i de tyske definisjonene av mani ikke funnet ekvivalente språklige metaforer som kunne samles under overskriften *MANI = HØYT TEMPO + MASKIN*. Men metaforen som beskriver opplevelse av mani som en feil knyttet til bruk eller funksjon av et kjøretøy, finnes også på tysk. Et eksempel er beskrivelsen av en pasients maniopplevelse gjennom metaforen “wie ein Auto, das mit festangezogenen Bremsen Vollgas fährt”(DOER 194). (Se pkt. V.4.2.1)

Isotopier i metaforen *MANI = HØYT TEMPO + PERSONIFIKASJON*:

<u>Norsk:</u>	<u>Tysk:</u>
Tankeflukt	Ideenflucht, ideenflüchtig F1=F2, L1=L2
Tanker <i>raser</i> av sted	-
<i>Løpsk</i> tale	-

Økt tempo i mentale eller mentalt styrte prosesser uttrykkes i disse eksemplene som menneskelige handlinger i de språklige metaforene *tankeflukt* hhv. *Ideenflucht* og i den språklige metaforen *tanker raser av sted*. I adjektivet *løpsk* kjenner vi igjen stammen av verbet *løpe* og dermed en handling som utøves av et levende vesen. Som vi har sett, forekommer metaforisering av tankeprosesser som flukt i begge språkene, mens det ikke er funnet tilsvarende tyske språklige metaforer til *tanker raser av sted* og *løpsk tale*.

V.9.3 Oppsummering:

I det norske korpus har det blitt funnet fem forskjellige (sub)konsepter/systematiske metaforer for konseptet *MANI = OPP/E*:

- 1) *MANI = OPP(E)* (uten nærmere spesifisering)
- 2) *MANI = OPP(E)*, hvor opp/e er et kvantitetsmål
- 3) *MANI = OPP(E) + musikk* (for høy klang, for høyt toneleie)
- 4) *MANIsymptomer = ER MEKANISKE INNRETNINGER/ PROSESSER SOM BEVEGER SEG MED HØY FART*
- 5) *MANIsymptomer = MENNESKELIG BEVEGELSE MED HØYT TEMPO*

I det tyske materialet er det funnet fire tilsvarende systematiske metaforer (gruppe 1-3 og gruppe 5). Vertikalorientering *OPP/E* viser seg å være det bærende prinsipp i de første tre systematiske metaforene på norsk og på tysk. Det foreligger stor likhet på bildeplanet, men noen forskjeller på ordplanet. Disse er blitt kommentert for hver systematisk metafor. For den systematiske metaforen som har ”høyt tempo + maskin” som kildeområde (gruppe 4), er det bare funnet eksempler i det norske korpus. Innenfor denne gruppen er vertikalorienteringen også direkte uttrykt gjennom leksemet *høy* (i *høygir* og *høyt oppskrudd*), men i metaforen som beskriver den maniske pasients oppfattelse av at livet går *i hurtigtogfart*, vises høyt eller økt tempo ikke gjennom vertikalskalaen, men gjennom en sammenlikning med et spesielt raskt kjøretøy. For subkonsept 5, hvor høyt tempo er uttrykt gjennom personifikasjon, finnes belegg i begge korpora. Når vi ser konseptene til den systematiske metaforen *MANI = OPP/E* under ett, kan det slås fast at vertikalorienteringen *OPP* er den mest sentrale metaforen i den basale beskrivelsen av mani. Som i analysen av metaforer knyttet til depresjon, fant vi også her en gruppe metaforer hvor vertikalorientering ble nærmere spesifisert gjennom kildeområdet musikk (gruppe 3).

Som nevnt er *OPP(E)* i omtale av mani eller manisymptomer alltid å forstå som *FOR LANGT OPP(E)*. Tilsvarende gjelder for metaforen *DEPRESJON = NED(E)*, hvor *NED/(E)* som uttrykk for en sjelelig tilstand alltid betyr *FOR LANGT NED/(E)* i forhold til et tenkt normalpunkt. Vi har altså i begge tilfeller å gjøre med et forstyrret balanseforhold, hvor psykisk helse er definert som balanse, og psykisk uhelse som ubalanse. Vi ser at *MANI = OPP/(E)* i likhet med *DEPRESJON = NED/(E)* kan betraktes som subkategorier av balansemetforen, som i medisinen går helt tilbake til humoralpatologien (se pkt. III.2), og det er grunn til å anta at det er denne gamle kulturelle forankringen av vår tenkning om sykdom som også har preget vår tenkning om depresjon og mani.

V.10 Container-konseptet som grunnleggende struktur i beskrivelse av schizofreni / psykotiske lidelser

Kjernen i psykotiske lidelser er at det foreligger en psykose. En psykose kan oppstå akutt eller langsomt, den kan være en enkelthendelse, rekurrerende eller utvikle seg til en kronisk lidelse. Den vanligste psykotiske lidelsen er schizofreni (H/L 83, S/E 70), det er den psykotiske lidelsen det er mest forsket på (S/E 70), og det er også den alvorligste formen for psykotisk lidelse (Aa/B/J 58). I lærebøkene fremstilles schizofreni som en slags prototypisk psykotisk sykdom, og vi kan gå ut fra at metaforene i omtale av psykose og schizofreni vil være nokså like.

Psykotiske sykdommer hhv. schizofreni opptrer sjelden i sin rene form, men for det meste i kombinasjon med affektive sykdommer (depresjon, mani og bipolare sykdommer). Spesielt grensen mellom bipolar og psykotisk er fra et medisinsk standpunkt ofte vanskelig å trekke. I analysen tas det derimot ikke hensyn til det. Her betraktes fenomenene atskilt med tanke på å utforske den metaforiske framstillingen av hovedtrekkene i dem.

”Die Schizophrenie gibt es nicht”, sier Dörner et al. (DOER 150), med trykket på ”die”, fordi det finnes så mange forskjellige former, og hver pasient har på en måte sin egen schizofreni (ibid.). Med andre ord er schizofreni ikke noen klart definert enkeltsykdom, men “mer en samlebetegnelse for tilstander som ligner hverandre” (H/L 89). Likevel finnes det fellestrekk i symptomene til schizofrene pasienter, og disse fellestrekkene er igjen typiske for psykotiske sykdommer generelt. Det er disse fellestrekkene som vi i analysen skal undersøke med tanke på det metaforiske potensialet i dem. Men siden kjernen i alle psykotiske sykdommer er at det foreligger en psykose, skal vi aller først kaste et blikk på noen definisjoner av begrepet *psykose*:

Norske definisjoner:

En psykose er [...] en sinnstilstand med svekket virkelighetsoppfatning. Dette gir seg utslag i forstyrret persepsjon, som er den tankemessige bearbeidelsen av sanseintrykk, eller tenkning. (Aa/B/J 57)

En psykotisk tilstand er kjennetegnet ved en forstyrrelse av tenkning, persepsjon og affekt og innebærer at pasienten har en alvorlig forstyrrelse i sin virkelighetsoppfatning. (S/E 69)

I psykose forstyrres kontakten med og oppfattelsen av virkeligheten. Det vil si at personen hallusinerer og har vrangforestillinger om seg selv og omverdenen. (H/L 83)

Tyske definisjoner:

Unter dem Begriff "Psychose" fasst man schwerwiegende psychische Störungen zusammen, deren auffälligstes Merkmal ein Verlust des Realitätsbezuges ist. Charakteristisch sind das Erleben von Wahnvorstellungen und Halluzinationen (...) sowie dauerhafte oder manische Phasen". (SCH-P 1311)

Tilsvarende står det hos HELL (s. 99f.) om schizofreni:

Auch wenn das Erscheinungsbild der Schizophrenien vielgestaltig ist, ist allen schizophrenen Krankheiten eine tiefgreifend veränderte Beziehung zur Wirklichkeit und zu den Mitmenschen gemeinsam.

Hensikten er ikke å utforske det fulle og hele metaforiske potensialet i disse definisjonene, kun å peke på et sentralt fellestrekk i dem, nemlig at psykose bare kan forklares som en relasjon mellom to parametre. Hvis man skulle lage en enkel grafisk forklaring av affektive sykdommer, ville man klart seg med én grafisk figur, det vil si enten en vertikal linje med markeringer for opp og ned eller ved å tegne en sinusbølge. Skulle man derimot prøve å forklare kjernen i definisjonen av psykose med en grafisk skisse, ville man måtte tegne to symboler, nemlig ett for mennesket/pasienten og ett for den virkeligheten mennesket/pasienten er omgitt av/befinner seg i. Dette transitivitetsforholdet (se pkt. V.10.3) kan tyde på at containerstrukturen er av vesentlig betydning i konseptualisering av psykotiske sykdommer. En gjennomgang av tekstgrunnlaget med tanke på en grunnleggende beskrivelse av psykotiske symptomer og tilstander bekrefter dette inntrykket. Her møter vi et overveldende flertall av containermetaforer, og det er disse vi skal konsentrere oss om videre i analysen.

V.10.1. Container-konsepter i beskrivelsen av schizofrenisymptomer

Psykotiske tilstander uttrykkes gjennom tankeforstyrrelser, persepsjonsforstyrrelser og alvorlige forstyrrelser i pasientens virkelighetsoppfatning (S/E 69). Disse symptomene kan sammenfattes under betegnelsen positive symptomer⁹⁹. Ved schizofreni kommer affektive forstyrrelser i tillegg. Disse faller inn under negative symptomer og regnes ikke for å være

⁹⁹ Typiske schizofrenisymptomer deles ofte inn i positive og *negative symptomer*, dvs. symptomer som er observerbare for andre, og symptomer som er mindre påfallende for andre (S/E 72). Tankeforstyrrelser, persepsjonsforstyrrelser og alvorlige forstyrrelser i virkelighetsoppfatning er typiske positivsymptomer, mens affektforstyrrelser hører inn under negativsymptomer. (Se f. eks. Aa/B/J 58 eller S/E 72). Negativsymptomer anses imidlertid ikke som psykotiske symptomer, og man kan ikke stille en schizofrenidiagnose bare på grunnlag av negative symptomer (Aa/B/J 61).

psykotiske symptomer. Med andre ord er det de positive symptomene som særpreger schizofreni som psykotisk sykdom og skiller den fra mindre alvorlige psykiske sykdommer.

Containermetaforer som i tekstgrunnlaget brukes i konseptualisering av forstyrrelser knyttet til positive symptomer, også kalt positivsymptomer, kan deles inn i følgende (sub)konsepter:

PASIENTENS SYKDOMSBESTEMTE REALITETSOPPFATNING = CONTAINER

REALITETEN = CONTAINER

PASIENTEN = CONTAINER

SYKDOMMEN = CONTAINER

NORMALITETEN (dvs. en ikke psykotisk tilstand) = CONTAINER

SYMPTOMER = CONTAINERE

I det følgende presenteres teksteksemplene til de enkelte konseptene hver for seg.

V.10.1.1 *PASIENTENS SYKDOMSBESTEMTE REALITETSOPPFATNING = CONTAINER*

Norske eksempler:

- N1 En psykotisk tilstand er kjennetegnet ved [...] at pasienten har en alvorlig forstyrrelse i sin virkelighetsoppfatning. (S/D 69)
- N2 Dessuten kan pasienten være dypt engasjert i sin egen virkelighet hvor hallusinose [...] forestillinger [...] dominerer. (HV 341)
- N3 Hans bilde av sin egen posisjon styres bare av hans fantasier, [...]. På den måten blir han værende i sin fantasiverden,... (S/E 71)
- N4 Pasienten lever i en virkelighet som er annerledes enn den de fleste erfarer. [...] verden oppleves som truende å leve i. (HV 317)
- N5 Denne pasienten forteller sin versjon av hva det vil si å leve i en annerledes virkelighet. (HV 318)
- N6 Man får [gjennom samværet med psykotiske mennesker] innblikk i en annen virkelighet enn den man selv kjenner, men som likevel ligger der som en allmennmenneskelig mulighet. (HV 322)
- N7 [Ved å sammenligne psykose med drøm i våken tilstand prøver IB å] gi et lite innblikk i en ellers lukket verden. (IB 76)
- N8 ...den verden personen er 'kastet inn i' (HV 320)

Tyske eksempler:

- T1 Wahn kann man begreifen als den Versuch des Patienten, sich in seiner chaotisch gewordenen Innenwelt zurechtzufinden (SCH-P 1314)
- T2 .. er [der Patient] wird wahnhaft und verliert sich in seiner neuen Realität (S-D 265)
- T3 Die Betroffenen leben gewissermaßen in einer "eigenen Welt". (S-D 265)
- T4 Der Alltag wirkt [im Leben des psychotischen Menschen] wie ein Film, in dem der betroffene Mensch die Hauptperson darstellt. (HELL 100)
- T5 Autismus [som er et vanlig grunnsymptom¹⁰⁰ ved schizofreni] bedeutet Verlust des Kontaktes mit der Umwelt og Rückzug auf eine Eigenwelt. (HELL 102).¹⁰¹

Sammenlikning av isotopiene i metaforen *PASIENTENS SYKDOMSBESTEMTE REALITETSOPPFATNING = CONTAINER*:

Pasienten opplever at han lever i en annerledes virkelighet. Dette uttrykkes gjennom metaforiske ord og uttrykk som:

i en annerledes virkelighet (HV 318)

in seiner neuen Realität (S-D 265)

i sin egen virkelighet (HV341)

i sin virkelighetsoppfatning (S/E 69)

Pasienten opplever at han befinner seg i en annerledes verden:

den verden personen er '*kastet inni*' (HV 329)

i en lukket verden (IB 76)

in einer "eigenen Welt" (S-D 265)

i sin fantasiverden (S/E 71)

Rückzug auf eine *Eigenwelt* (HELL 102)

(dvs. han er *i sin egen verden*)

ein Film, in dem der Betroffene die Hauptperson darstellt (HELL 100)

¹⁰⁰ Foruten inndelingen i positive og negative symptomer finnes det ut fra et medisinsk diagnostisk perspektiv også andre inndelingsmåter, f. eks. inndeling i fire grunnsymptomer, de såkalte fire A-ene (Assosiasjonsforstyrrelser, Autisme, Affektavflatning og Ambivalens); se for eksempel H/L s. 90.

¹⁰¹ Den språklige metaforen *Umwelt* kan også brukes som eksempel på et annet containerkonsept, nemlig konseptet *REALITETEN = CONTAINER*, men som nevnt før, holder jeg meg som regel til én metafor innenfor et språklig eksempel. Hvis det er tatt med mer tekst enn strengt nødvendig for å presentere den aktuelle språklige metaforen, er det for å sette det hele inn i en større sammenheng, som kan bidra til en bedre forståelse av konteksten metaforen opptrer i.

Som sammenlikningen viser, spesifiseres metaforen *PASIENTENS SYKDOMSBESTEMTE REALITETSOPPFATNING = CONTAINER* som en *egen* eller *annerledes virkelighet* (HV 318, 341, S/E 69) hhv. en ny realitet, det vil si *eine neue Realität* (S-D 265). Pasientens sykdomsbestemte realitetsoppfatning er også beskrevet som en *verden personen er 'kastet inn i'* (HV 320), en *lukket verden* (IB 76) eller en *fantasiverden*. I de tyske eksemplene beskrives den sykes realitetsopplevelse som «*eigene Welt*» (S-D 265), og pasientens sykdomsbestemte realitetsoppfatning sammenliknes med som å leve i en film hvor han spiller hovedrollen (*ein Film, in dem er Betroffene die Hauptperson darstellt*, HELL 100). Også dette impliserer en forestilling om en annerledes virkelighet eller fantasiverden.

Selve containeren er i begge språkene spesifisert som *virkelighet* hhv. *Realität* og *verden* hhv. *Welt*, som den syke *lever i*. Vi ser en viss variasjon i den videre spesifiseringen av denne egne, annerledes verdenen som pasienten befinner seg i, men alle de viste språklige metaforene kan uten videre tenkes anvendt i begge språkene. Igjen kan vi konstatere et sammenfall på bildeplanet, men noe variasjon på ordplanet.

V.10.1.2 REALITETEN = CONTAINER

Norske eksempler:

N1 Vrangforestillinger er forestillinger klienten har om virkeligheten rundt seg, men som ikke stemmer med allmenn oppfatning. (H/L 84)

N2 "Å hjelpe pasienten til å gjenvinne fotfeste i vår felles virkelighet" er hos HV nevnt som en av hovedmålsettingene i arbeidet med psykotiske pasienter. (HV 331)

N3 Det er heller ikke uvanlig med *uvirkelighetsfølelse* [kursiv i originalen], at personen opplever seg selv eller deler av kroppen som fremmede eller at omgivelsene er forandret. (H/L 85)

N4 Noen føler at det er mennesker eller verden rundt dem som har blitt annerledes. (H/L 90, om autisme)

N5 ..pasienten som mister kontakten med verden omkring seg. (S/E 72)

N6 I og med at angsten er fremtredende hos mange psykotiske mennesker, må verden oppleves som truende å leve i. (HV 317)

Tyske eksempler:

T1 Hallusinasjoner forklares som ”Wahrnehmungs- und Gefühlsstörungen [...], für die es in der Umwelt keine entsprechenden Reize gibt” (DOER 151).

T2 Die Welt um den kranken Menschen hat sich für ihn verändert (S-D 265)

T3 .. die Entfremdung zwischen dem betroffenen Menschen und seiner Umwelt (HELL 99)

T4 Affektforstyrrelser er iht. DOER forstyrrelser som vedrører ”Die Gefühle und die gefühlsmäßigen Beziehungen zur Umwelt” (DOER 152)

T5 Über Wahnvorstellungen ist es dem Patienten möglich, einen Rest von Identität und Kontakt zur Umwelt aufrechtzuerhalten (DOER 152)

T6 .. die gefühlsmäßigen Beziehungen zur Umwelt (DOER 152, kursiv i originalen)

T7 ... Verlust des Kontaktes mit der Umwelt (HELL 102)

T8 Mittels zwanghafter Konstruktionen wird es dem Patienten möglich, eine Orientierung in der Außenwelt zu finden. (DOER 152)

T9 Mittels Wahnvorstellungen werden häufig Anforderungen der Außenwelt abgewehrt, [...]. (DOER 152)

T10 Kognitiv wird die Konfrontation mit der Wirklichkeit vermieden, indem ein Rückzug aus der Realität stattfindet. (HELL 102)

Sammenlikning av isotopiene i metaforen *REALITETEN = CONTAINER*:

Realiteten som container er i de viste eksemplene framstilt som

virkeligheten rundt/omkring (noen) (H/L 84, S/E 72)

die Welt um den kranken Menschen
(DOER 151)

omgivelsene (H/L 85)

Umwelt (HELL 99, 102, DOER 151,
152)

Außenwelt (DOER 152)

en felles *virkelighet vi lever i* (HV 331)

Virkeligheten eller *verden rundt* hhv. *omkring pasienten* er i de tilsvarende tyske språklige metaforene uttrykt som *Umwelt* og *Außenwelt*. Verden hhv. *Welt* i seg selv er en containermetafor idet vi forbinder begrepet Welt/verden med en forestilling om kloden eller det som på tysk også kalles *Erdball*, altså en rund containerstruktur. Forstavelkene *Um-* og *Außen-* signaliserer en relasjon til noe som er inne i denne verdenen, det vil si mennesket/pasienten som lever i den. I de norske eksemplene er dette uttrykt gjennom

preposisjonene *rundt* og *omkring*. Den samme relasjonen uttrykkes også i den språklige metaforen *verden å leve i*. Dette peker på en relasjon mellom mennesket og virkeligheten, et transitivitetsforhold, men uten at det som er inne i “containeren realitet” eksplisitt er konseptualisert som container. Når det gjelder den språklige metaforen *omgivelsene* som synonym for verden omkring pasienten, er det umiddelbart ikke like opplagt at vi har med en containerstruktur å gjøre. Men idet *omgivelsene* er noe som *omgir* mennesket, altså noe som mennesket lever *i*, kan metaforen tilordnes container-skjemaet.¹⁰² Generelt kan vi igjen konstatere likhet på bildeplanet, det vil her si på det bildeskjematiske planet, samt noen variasjoner i den konkrete språklige utformingen.

V.10.1.3 PASIENTEN = CONTAINER

Like mye som et menneske er en beholder for sine organer og sin fysiske substans er han en beholder for sin psyke. Når man snakker om et menneskes indre liv, tenker vi oss et imaginært rom inne i oss, som vi knytter våre følelser til. Konseptualiseringen av psyken som et imaginært indre mentalt rom går helt tilbake til Heraklit (se Svare 2002:120f) og er fast forankret i vår selvforståelse som mennesker. I ytringer som *inni meg, i pasientens indre* eller *pasientens indre kaos*, er det det imaginære rommet inne i oss vi refererer til, beholderen for våre følelser og mentale prosesser. Den metaforiske konseptualiseringen av pasienten som container rommer altså både sjelerommet og tankerommet. Sjelen og hodet kan forstås som egne, mindre containere, men de kan underordnes “containeren pasient”, som omfatter hele mennesket som et tenkende og følende vesen.

Norske eksempler:

N1 ...ego-splitting [...] kjennetegnes ved at personen opplever å være fysisk utenfor seg selv. (HV 326)

N2 Personen trekker seg bort fra andre og inn i seg selv. (H/L 90, om autisme)

N3 ... fravær av interesse for stimuli utenfra. (IB 83, om autisme)

¹⁰² En containerstruktur som i sin begrensning er mindre tydelig, kalles hos Barkfelt (2003) for *Behälter - Metapher zweiten Grades*, det vil si “annengrads containermetafor” (Barkfelt 2003: 247f.). For eksempel er rommetaforen *Landschaft/landskap* et rom hvor det finnes en bestemt topografi og natur og vesener som bor i den. Likevel er *landskap/Landschaft* mindre tydelig avgrenset enn for eksempel metaforen *Gefängnis/fengsel*. (Både *Landschaft* og *Gefängnis* er omtalt som metaforer for depresjon i Barkfelts undersøkelse av litterære tekster om depresjon.)

N4 *Hallusinasjoner* er [...] sanseopplevelser helt uten ytre påvirkning slik at en ser, hører, lukter eller smaker ting som ikke finnes. (H/L 84)

N5 HV forklarer autistisk tenkning med ”at den er fokusert på indre prosesser”. (HV 327)

N6 .. å få innblikk i hvordan psykosen oppleves. (HV 317)

N7 .. å komme innenfor det ”skallet” som den psykotiske omgir seg med. (HV 333)

N8 ... det indre kaos og angst hos pasienten (HV 343)

N9 (Tankeforstyrrelse): ”Opplevelsen av at tanker kan høres av flere, for eksempel via radio, eller at andre kan plassere tanker inn i hodet. Dette kalles tankedetraksjon og tankeinnsetting, og er svært vanlig hos schizofrene.” (IB 84)

N10 ... når tankene påføres ham utenfra, [...], må det antagelig skape en opplevelse av fremmedgjøring i forhold til ham selv og verden. (HV 318)

N11 I begynnelsen mente han at stemmene kom utenfra, og at han hørte dem med ørene. [...] Pasienten lærte etter hvert at det var symptomer på sykdommen [...] Nå forstår han at stemmene kommer innenfra. (Aa/B/J 59, om hørselshallusinasjoner).

N 12 Fravær av interesse for stimuli utenfra (IB 83) (symptom ved autisme)

N13 For eksempel beskriver pasienten egne opplevelser som at ”Tankene flyter rundt i hodet” (IB 79), eller at ”alle tankene raste rundt i hodet” (IB 88)

N14 Innadvendthet (symptom for autisme, som er et typisk psykotisk trekk) (IB 83)

N15 Selvfordypelse (symptom for autisme) (IB 83)

N16 ... av den uklare grense mellom egen kropp og omverdenen, føler seg fremmedgjort i sin egen kropp (HV 341)

N17 Når den psykotiske/schizofrene gjør bruk av *automatisk viten* (HV 329) dvs. når den psykotiske antar at den han snakker til uten videre vet hva han tenker eller har tenkt å si, kan dette ha ”sammenheng med at grensene mellom selvet, andre og omverdenen er flytende og uklare” (ibid.).

Tyske eksempler:

T1 Sich von außen gelenkt fühlen (TH 129, beskrivelse av schizofrene jeg-forstyrrelser)

T2 innere Unruhe (fet i originalen) (S-D 265, Störung des Antriebs, die oft zu Beginn der Krankheit auftritt.)

T3 Pflege kann dem Betroffenen helfen [...] sein inneres und äußeres Chaos zu ordnen. (S-D 274)

T4 Bestimmte Halluzinationen werden typischerweise als "von außen gemacht empfunden. (S-D 265)

T5 Indem sie [Neuroleptika] die Überstimulation durch innere und äußere Reize hemmen ... (HELL 111)

T6 Handlungen und Zustände werden als von außen, von einer Ich-fremden Instanz gemacht und wahrgenommen. (S-D 265, Störung des Ich-Erlebens)

T7 Die Gefühle und Gedanken bedrohen den Menschen von außen, andere oder übernatürliche Kräfte beeinflussen sein Tun ... (DOER 150)

T8 Gedankenlautwerden forklaret hos S-D (266) slik: der Betroffene hört seine Gedanken laut von außen. (S-D 266)

T9 Der Begriff "Schizophrenie" sollte die Dissoziation im inneren Erleben und die Entfremdung zwischen dem betroffenen Menschen und seiner Umwelt ausdrücken. (HELL 99)

T10 Ein Wahn kann gleichzeitig als Abwehr von einem inneren, unlösbar erscheinenden Konflikt gesehen werden und als Ausdruck [...] eines tieferen menschlichen Bedürfnisses. (DOER 152)

T 11 ..durchgängige Veränderung bestimmter umfassender Aspekte des Verhaltens der betreffenden Person, die sich in [...] einer in sich selbst verlorenen Haltung [...] manifestiert. (TH 131)

T12 "Ich-Versunkenheit" (S-D 265)

T13 Abkapselung von der Realität (S-D 265)

T14 Ein schizophrener Patient wirkt in seinem Erleben von der Umwelt abgekapselt. (HELL 102)

T15 Ein Mensch kann nicht mehr sicher sagen, wer er eigentlich ist (ich werde beeinflusst) (DOER 150)

T16 ... in mir ist noch ein Anderer (DOER 150)

T17 Häufig entsteht der Eindruck, die Gedanken und Gefühle werden abgezogen, so dass nur Leere und Kälte übrig bleiben. (DOER 150)

T18 Gefühl, dass Gedanken ohne eigenes Zutun in den Kopf eingegeben werden (Sch-P 1314)

T19 Gedankeneingebung (TH 129)

T20 Gedankenentzug HELL (102), TH (129)

T21 Tankene flyter rundt i hodet (IB 79)

T22 Ich-Grenzen- Störungen (SCH-P 1314) ¹⁰³hhv. schizophrene Ich-Störungen (HELL 102, TH 129), DOER 150) eller Störungen des Ich-Erlebens (S-D 265).

T23 Das Ich, das Selbst, die Person, der Andere, die Welt haben keine Grenzen mehr, bzw. die Grenzen verschwimmen. [...], sie wirken auch entgrenzt, [...] (DOER 150)

T24 ..die Grenze zwischen Ich und Umwelt ist durchlässig geworden. (S-D 265, Störungen des Ich-Erlebens)

T25 Wahn kann man begreifen als den Versuch des Patienten, sich in seiner chaotisch gewordenen Innenwelt zurechtzufinden (SCH-P 1314)

Sammenlikning av isotopiene i metaforen *PASIENTEN = CONTAINER*:

Generell forståelse av kroppen som container:

.. mente at stemmene kom *utenfra* (Aa/B/J 59)

Nå forstår han at stemmene kommer *innenfra*. (Aa/B/J 59)

få *innblikk* i hvordan psykosen oppleves (HV 317)

innadvendthet (IB 83)

Personen opplever å være *utenfor seg selv*. (HV 326)

[autistisk tenkning] fokuserer på *indre* prosesser (HV 333)

selvfordypelse (IB 83)

”*Ich-Versunkenheit*” (S-D 265)

in sich selbst verlorene Haltung (TH 131)

Der Betroffene wird *selbstversunken* (TH 131)

in seiner Innenwelt (SCH-P 1314)

Feil med containergrensene:

Opplevelse av at [...] andre kan *plassere tanker inn i hodet* (IB 84).

Gefühl, dass Gedanken [...] *in den Kopf eingegeben* werden (SCH-P 1314)

tankeinnsetting (IB 84)

Gedankeneingebung (TH 129)

når tankene *påføres ham utenfra* (HV 318)

sich von außen gelenkt fühlen (TH 119)

¹⁰³ *Ich-Grenzen-Störungen* beskrives i de norske lærebøkene for det meste under kategorien tankeforstyrrelser og uten å gi dem et eget navn. Det som framgår tydelig av den tyske betegnelsen *Ich-Grenzen-Störungen*, nemlig at det foreligger en feil i containerbegrensningen, går likevel igjen i en rekke språklige metaforer både på norsk og på tysk.

fravær av interesse for stimuli *utenfra* (IB 83)

[Halluzinationen] als *von außen* gemacht empfunden (S-D 265)

Der Betroffene hört seine Gedanken laut *von außen* (S-D 265)

Ich werde *beeinflusst* (DOER 150, pasientutsagn)

Gefühle und Gedanken drohen dem Menschen *von außen* (DOER 150)

tankedetraksjon (IB 84)

Gedankenentzug (HELL 102, TH 129)

”*skallet*” som den psykotiske omgir seg med (HV 333) *Abkapselung* von der Realität (S-D 265)

..von der Umwelt *abgekapselt* (HELL 102)

Personen [...] trekker seg *inn i seg selv* (H/L 90)

Feil med containeres innhold:

det *indre kaos* [...] hos pasienter (HV 343)

inneres Chaos (S-D 274)

innere Unruhe (S-D 265)

Wahn [...] als Abwehr von einem *inneren*

Konflikt (DOER 152)

Dissoziation im inneren Erleben (HELL 99)

In mir ist noch ein Anderer (DOER 150)

Leere (DOER 150)

Tankene *flyter rundt i hodet* (IB79)

uklar grense mellom egen kropp og omverden (HV 341)

Ich-Grenzen Störung (SCH-P 1314)

Ich [...] *keine Grenzen mehr, entgrenzt* (DOER 150)

flytende og uklare grenser mellom selvet [...] og omverden (HV 329)

Grenze zwischen Ich und Umwelt [...] *durchlässig* (S-D 265)

I konseptualiseringen av pasienten som container ser vi at alle elementene i containerstrukturen er tatt i bruk for å beskrive psykotiske symptomer og erfaringer: Både en mental representasjon av containerens inn- og utside, avgrensningen mellom dem og containerens indre brukes som struktureringsgrunnlag for de språklige ytringene.

Når pasienten skiller mellom stemmer som kommer *innenfra* og *utenfra* (Aa/B/J 59), eller når han beskriver en psykotisk tilstand som å være *utenfor seg selv* (HV 326), viser det til at han oppfatter seg selv som en container. De språklige metaforene *innblikk i hvordan psykosen oppleves* (HV 317) og *innadvendthet* (IB 83) vitner også om en forestilling om pasienten som container. Når psykotiske symptomer beskrives som noe som styrer og påvirker pasienten *utenfra* (HV 318, IB 83) hhv. *von außen* (TH 119, S-D 265, DOER 150) bunner dette også i en forestilling om kroppen som container.

Psykisk sykdom konseptualisert gjennom containerbegrensningens manglende tetthet: Når tanker kan plasseres eller settes *inn i hodet til pasienten* (IB 84, SCH-P 1314, TH 129) eller han *"influeres"* (pasientutsagn: «Ich werde beeinflusst»; DOER 150) foreligger en mental representasjon av en containergrense som ikke er intakt, det vil si at det slippes inn tanker som pasienten ikke kan verge seg mot. Språklige metaforer som *uklare og flytende grenser* (HV 329) henspiller på at containerbegrensningen er i ferd med å gå i oppløsning. Dette kommer enda sterkere fram i de tyske eksemplene med leksemene *entgrenzt* (DOER 150), *durchlässig* (S-D 265) og *keine Grenzen mehr* (DOER 150), som er den endelige konsekvensen av at containerstrukturen går i oppløsning.

Beskrivelser av at pasienten trekker seg *inn i seg selv* (H/L 90) eller omgir seg med et *"skall"* (HV 333) forteller om en mental representasjon av en container med en for tett overflate. Dette fører til at kontakten med realiteten blir umulig. Det samme avspeiler seg i de tyske språklige metaforene *Abkapselung von der Realität* (S-D 265) og *von der Umwelt abgekapselt* (HELL 102).

De språklige metaforene *indre kaos* (HV 343) hhv. *inneres Chaos* (S-D 274) samt *innerer Konflikt* (DOER 152) og at tankene *flyter rundt i hodet* (IB 79) viser til en forestilling om at det er noe feil i pasientens dvs. containerens indre. Det samme gjelder eksemplene *Dissoziation im inneren Erleben* (HELL 99) og *in mir ist noch ein Anderer* (DOER 150).

Også *Leere* (DOER 150) kan forstås som en feil med containerens innhold, nemlig at den er fullstendig tom (istedenfor å inneholde tanker og følelser).

Som vi har sett, er metaforen *PASIENTEN = CONTAINER* realisert gjennom mange eksempler i begge språk, og igjen ser vi at de språklige realiseringene i de to språkene varierer i noen grad.

V.10.1.4 SYKDOMMEN = CONTAINER

Norske eksempler:

N1 *I psykosen er egofunksjonene rammet i varierende grad..* (HV 67)

N2 *... terapeuten gjør seg kjent med innholdet i psykosen, ...* (H/L 95)

N3 *Psykosen har ofte et skremmende og smertefullt innhold.* (IB 76)

N4 *Sykdomsinnsikt* (H/L 85)

N5 *Mangelen på sykdomsinnsikt kan variere.* (H/L 86)

N6 *Manglende sykdomsinnsikt er et problem både for den det gjelder og for hans nærmeste familie.* (H/L 86)

N7 *.. mangel på sykdomsinnsikt* (S/E 73)

N8 *[Den psykotiske pasient] mangler sykdomsinnsikt* (kursiv i originalen) (S/E 74)

N9 *Når man skal hjelpe psykotiske mennesker gjennom og ut av en psykotisk periode, ..* (HV 317)

Tyske eksempler:

T1 *Vanlig ved schizofreni er også mangel på ”Krankheitseinsicht”* (S-D 272, anførselstegn i original er en metaformarkering, som viser at forfatteren er oppmerksom på at dette er en metafor). (Metaforen ”Krankheitseinsicht” forekommer også i forbindelse med andre psykiske sykdommer, se for eksempel DOER 213, HELL 125, 126.)

T2 *Im akut psychotischen Zustand* (HELL 100)

T3 *... im psychotischen Zustand* (HELL 101)

T4 *... im akut paranoid-halluzinatorischen Zustand* (HELL 106)

T5 *In einer Akutphase* (HELL 109)

T6 S-D om schizofrene forstyrrelser: In der Krankheit (S-D 263), in einer [schizophrenen] Krankheitsphase (S-D 260). (Metaforen ”in der Krankheit” er imidlertid ikke spesielt forbeholdt psykotiske sykdommer, de gjelder alle psykiske sykdommer.)

T7 ...innerhalb einer [schizophrenen] Episode (HELL 109)

T8 Viele Menschen wollen versuchen, die psychotischen Krisen ohne Medikamente zu durchleben. (DOER 159)

T9 ...durch schizophrene Episoden (HELL 103)

T10 ...Begleitung durch die Krise (S-D 269)

Sammenlikning av isotopiene i metaforen SYKDOMMEN (psykose, schizofreni) = CONTAINER:

i psykosene (HV 67, HL 95)

im psychotischen Zustand (HELL 100, 101, 106)

in der Krankheit (S-D 263)

in einer [schizophr.] *Krankheitsphase* (S-D 260)

innerhalb einer [schizophr.] *Episode* (HELL 109)

psykosens smertefulle *innhold* (IB 76)

sykdomsinnsikt (H/L 85, 86, S/E 73,44)

Krankheitseinsicht (S-D 272, DOER 219, HELL 125, 126)

die psychotische Krise durchleben (DOER 159)

durch schizophrene Episoden (HELL 103)

Begleitung *durch* die Krise (S-D 269)

ut av en psykotisk periode (HV 317)

Sykdommen dvs. psykosene/schizofrenien/psykotiske sykdomstilstander beskrives som noe som har et smertefullt *innhold* (IB 76) og som pasienten ikke vil eller kan *se inn i* (H/L 85, 86, S7E 73, 74, S-D 272, DOER 213, HELL 125, 126). Det som er brukt i konseptualiseringen av disse språklige metaforene, er altså containerens innside.

Containerstrukturen, det vil si dens romlige dimensjon, vises også tydelig når en psykotisk krise beskrives som noe pasienten går *gjennom* (DOER 159); parallelt til det er det tyske eksemplet *eine psychotische Krise durchleben* (DOER 159, HELL 103). Beskrivelser av sykepleieren som ledsager pasienten *gjennom* en Krise (S-D 269) og skal hjelpe ham *ut av den* (HV 317) viser også tydelig at vi har med en containerstruktur å gjøre. Selv om det i det tyske korpus ikke er funnet parallelle eksempler hele veien, er det fullt mulig å formulere leksikalsk og funksjonelt parallelle uttrykk for alle de viste eksemplene.

V.10.1.5 PSYKOSE = EN EKSPLOSJON I EN CONTAINER

Norske eksempler:

- N1 .. sitt første åpenlyst psykotiske gjennombrudd (IB 88)
- N2 Realitetsbrist (overskrift for psykose-/schizofrenikapittelet hos IB, s. 75)
- N3 Denne forvirringen og *realitetsbristen* kan komme helt akutt (kursiv i originalen) (IB 75)
- N4 Når de [som blir syke] utsettes for større påkjenninger enn de kan hankes med, oppstår det realitetsbrist eller andre psykotiske symptomer. (S/E 74)
- N5 ...like fort som kaoset [...] hadde eksplodert (IB 89) (om et psykotisk utbrudd hos en pasient)

Tyske eksempler:

- T1 .. das Ausbrechen ... schizophrener Anteile (DOER 171)
- T2 .. der Ausbruch einer solchen psychotischen Krise (DOER 159)
- T3 Es kommt zu solchen Ausbrüchen, wenn.. (DOER 162)
- T4 ...vor Ausbruch der ersten Krise (DOER 170)
- T5 Verhinderung des Krankheitsausbruches (DOER 173)
- T6 Die auftretende Spannungen [im Leben] bringen das System manchmal zum Bersten. (DOER 169)

Sammenlikning av isotopiene i metaforen *PSYKOSE = EN EKSPLOSJON I EN CONTAINER*:

psykotisk *gjennombrudd* (IB 88)

Ausbruch, Ausbrechen (av en psykose)
(DOER 159, 162, 170, 171, 173, TH 131)

realitetsbrist (IB 75, 89, S/E 74)

bersten (DOER 169)

eksplodere (IB 89)

De språklige metaforene *psykotisk gjennombrudd* (IB 88) hhv. *Ausbrechen/Ausbruch* (DOER 171, 159, 162, 170, 173) og *briste* (*realitetsbrist*, IB 75, 89; S/E 74) hhv. *bersten* (DOER 169) og *eksplodere* (IB 89) markerer overgangen fra en ikke-psykotisk til en psykotisk tilstand. De språklige metaforene gjør det klart at det er en dramatisk hendelse idet det er snakk om utbrudd og eksplosjon. Psykoseutbrudd forstått som eksplosjon finnes det riktig nok bare et eksempel på i det norske korpus. Det dreier seg om en pasients beskrivelse av egen opplevelse av psykoseutbruddet. Eksemplet er tatt med siden det også i pasientens utsagn brukes det samme metaforiske mønstret (dvs. containerbegrensningen som går i stykker) som i fagspråket (*utbrudd* hhv. *Ausbruch*), bare uttrykt gjennom en annen, mer kraftfull språklig realisering. Dessuten er det ingenting i veien for å snakke om et psykoseutbrudd som eksplosjon også i tyskspråklig sammenheng. Det antas at en slik metafor ville kunne finnes i et større tysk tekstkorpus, fortrinnsvis med tekster som dreier seg om pasientbeskrivelser og/eller i skjønnlitterære tekster. Når det gjelder den språklige metaforen *realitetsbrist*, er det selve realiteten, den vante, “normale” realiteten, som mister sine klare grenser for pasienten og gir rom for vrangforestillinger og en forstyrret virkelighetsoppfatning. Metaforen *realitetsbrist* kunne eventuelt også grupperes under metaforen *REALITETEN = CONTAINER*, men siden det er et symptom som knyttes til psykoseutbrudd, har jeg valgt å ta den med under metaforen *PSYKOSE = EN EKSPLOSJON I EN CONTAINER*.

V.10.1.6 SYMPTOMER = CONTAINERE

Norske eksempler:

N1 Faguttrykket *vrangforestillinger* (se for eksempel HV 316, H/L 84, S/E 72, Aa/B/J 59) kan oppfattes som en containermetafor, for *vrang* betyr med innsiden ut (se pkt. V.4.3.2, fotnote 88), dvs. virkeligheten framstår på en forkjært måte, som også beskrives som *fordreid* virkelighetsoppfatning, hvor *fordreid* igjen henspeiler til en tredimensjonal forestilling.

De følgende språklige metaforene forteller noe om innsiden hhv. innholdet i “containeren vrangforestillinger”:

N2 Innholdet i vrangforestillingene kan variere. (S/E 76)

N3 Det finnes undergrupper av vrangforestillingslidelser som er definert ut fra innholdet i vrangforestillingene. (Aa/B/J 73)

N4 ...fordi vrangforestillinger er så sterkt følelsesladet (S/E 76)

N5 Disse private og følelsesmessig ladede forestillingene [vrangforestillinger] strider mot det omgivelsene betrakter som riktig, sant eller virkelig, men pasienten tillegger dem absolutt sannhetsverdi, slik at han ikke lar seg korrigere ved fornuft eller logikk. (S/E 76)

Tyske eksempler:

T1 Der Wahn dient der Regulierung und der Steuerung des Handelns von Menschen. Bestimmte Handlungen werden aus dem Wahn heraus verständlich. (DOER 152)

T2 Wahnideen- und Wahninhalte [...] verweisen häufig auf soziale Tabus oder Selbstverständlichkeiten. (DOER 152)

T3 Die Wahninhalte sind von der Zeit und der Kultur beeinflusst, ... (DOER 168)

T4 ... dass derjenige, der am Wahngelbilde zweifelt, als Feind mit in den Wahn aufgenommen wird. (DOER 152)

Sammenlikning av isotopier i metaforen SYMPTOMER = CONTAINERE:

vrangforestillinger (HV 316, H/L 84, S/E 72, Aa/B/J 59)

Innholdet i *vrangforestillingene* (S/E 76, Aa/B/J 73)

Wahninhalte (DOER 152)

In den Wahn aufnehmen (DOER 152)

(*vrangforestillinger* er) *følelsesladet* (S/E 76),

følelsesmessig ladet (S/E 76)

aus dem Wahn heraus (DOER 152)

Fagtermen *vrangforestillinger* kan - som forklart ovenfor - betraktes som containermetafor i seg selv. Det samme gjelder ikke for den tilsvarende tyske termen *Wahn*, men relasjonen til

containerstrukturen blir likevel klar i språklige metaforer som *Wahnhalte, in den Wahn* eller *aus dem Wahn heraus*.

I disse eksemplene er det containerstrukturens indre som tjener som struktureringselement for de språklige metaforene. Spesielt tydelig blir dette gjennom isotopiene som *innhold/Inhalt, følelsesladet* og *aus dem Wahn heraus*. – Denne metaforen kan eventuelt betraktes som en subkategori til metaforen *SYKDOMMEN = CONTAINER*, idet symptomer er en mindre enhet/container enn containeren sykdom. Med andre ord står metaforen *SYMPTOMER = CONTAINERE* i et transitivitetsforhold til metaforen *SYKDOMMEN = CONTAINER*.

V.10.1.7 Oppsummering:

De mange funnene av containermetaforer i korpuset har vist at de innehar en sentral og framtreddende plass i den basale beskrivelsen av psykotiske sykdommer/schizofreni.

Det har blitt nevnt at schizofreni også ledsages av ikke-psykotiske, affektive symptomer. Som det vanligste affektive symptom ved schizofreni nevnes symptomet *affektavflatning/Affektverflachung* (H/L 90, S/E 70/ DOER 152: *Die Gefühle sind flach*, TH 130: *verflachte Affekte*). I metaforen *affektavflatning /Affektverflachung* har vi imidlertid med en reifisering av mentale prosesser å gjøre, og ikke med en konseptualisering gjennom en containermetafor. Det finnes også noen andre symptomer som kan opptre sammen med positive symptomer¹⁰⁴ og som ikke er konseptualisert gjennom en containerstruktur, men gjennom en reifisering av abstrakte størrelser. Noen av dem (for eksempel *tankeblokk/Gedankenabreißen* og *ordsalat/Wortsalat*), er omtalt i avsnittet om forstyrrelsesmetaforen (se pkt.V.4.1.1.4 og V.4.1.1.5). Vi kan altså konkludere med at typiske schizofrenisymptomer konseptualiseres gjennom forskjellige metaforer, men at de aller fleste symptomene og grunnleggende beskrivelser av psykose og psykotiske sykdommer/schizofreni uttrykkes gjennom containermetaforen, og at en språklig framstilling av psykose og psykotiske sykdommer/schizofreni uten å ta i bruk containermetaforen synes å være utenkelig.

Det har blitt henvist til at språklige metaforer som *in der Krankheit* og *in einer psychotischen Phase* ikke begrenser seg til omtale av psykotiske sykdommer. Dessuten har vi (ved omtale

¹⁰⁴ Om positive symptomer se pkt. V.10.1, fotnote 99.

av affektive lidelser/*Störungen*) i noen grad også støtt på eksempler hvor containermetaforen ble brukt i en kombinasjon med andre metaforer. Disse observasjonene sammen med den massive tilstedeværelsen av containermetaforen ved konseptualisering av psykotiske sykdommer/schizofreni, brakte opp spørsmålet om hvilken rolle containermetaforen generelt spiller i diskursen om psykisk sykdom i de undersøkte tekstene. Dette skal jeg prøve å svare på under neste punkt.

V.10.2 Containermetaforens rolle i beskrivelse av psykisk sykdom generelt

V.10.2.1 Enkeltkonsepter

Som vi har sett, inntar containermetaforen en framtrødende rolle i konseptualisering av psykotiske sykdommer/schizofreni. Konseptene *PASIENTENS SYKDOMSBESTEMTE REALITETSOPPFATNING = CONTAINER* og *REALITETEN = CONTAINER* synes å være forbeholdt omtale av psykotiske sykdommer/schizofreni, mens de andre containerkonsepter også finnes i diskursen om stemningslidelser og psykisk sykdom generelt. I det følgende gis noen eksempler på metaforene *PSYKISK SYKDOM = CONTAINER* og *PASIENTEN = CONTAINER* brukt i omtale av depresjon og mani.

V.10.2.1.1 *PSYKISK SYKDOM = CONTAINER*

Metaforen ble rikelig dokumentert med språklige eksempler i forbindelse med omtale av psykotiske sykdommer/schizofreni. Som de følgende eksempler viser, er metaforen også i bruk når det er snakk om stemningslidelser hhv. psykisk sykdom generelt.

Norske eksempler:

N1 I den aktivt maniske fase (HV 233)

N2 På sett og vis blir man trukket inn i den andres sinnstilstand (behandlerutsagn, HV 209)

N3 I den [...] maniske fase vil mangel på sykdomsinnsikt [...] innebære at den eksistensielle lidelsen *ikke* (kursiv i originalen) er i fokus. (HV 223)

N4 Mangelen på sykdomsinnsikt kan variere (H/L 86)

N5 Grunnholdningen i arbeidet med deprimerte mennesker hviler på en solid erfaringskunnskap om at de fleste kommer ut av sin lidelse med en sterkere livsfølelse (HV 198)

N6 ... å komme seg ut av depresjonen (Aa/B/J 83)

Tyske eksempler:

T1 Ich [...] flippte in die vierte Manie weg. (pasientutsagn, DOER 181)

T2 In der/einer Depression (HELL, S-D 351)

T3 Der Arzt sieht den Patienten oft erst beim nächsten Absturz in die Depression. (TH 121)

T4 Die sonst mühelos bewältigten Alltagsbesorgungen werden in der Krankheit zu unüberwindlichen ... (TH 116)

T5 fehlende/geringe Krankheitseinsicht (HELL 125, 126)

T6 Außerhalb ihrer depressiven Phasen konnte die Patientin das Absurde ihrer Gedanken erkennen, .. (TH 117)

T7 außerhalb der depressiven Episode (HELL 123)

Sammenlikning av isotopiene i metaforen SYKDOMMEN = CONTAINER i omtale av psykisk sykdom generelt eller stemningslidelser:

sykdomsinnstilt (HV 233, H/L 86)

Krankheitseinsicht (HELL 125, 126)

..inn i andres sinnstilstand (HV 209)

in die Manie wegflippen (DOER 181)

Absturz in die Depression (TH 121)

Rückfall in die Erkrankung (TH 138)

in der Krankheit (TH 116),

in der/einer Depression (HELL 115, S-D 351)

ut av sin lidelse (HV 198)

außerhalb ihrer depressiven Phasen (TH 117)

ut av sin depresjon (Aa/B/J 83)

außerhalb der depressiven Episode (HELL 123)

I metaforen *sykdomsinnsikt/Krankheitseinsicht* konseptualiseres sykdommen som noe man kan se inn i, altså en slags beholder. I andre språklige metaforer blir den framstilt som et rom man kan være i (*i andres sinnstilstand, in der Krankheit*) eller som noe man kan bli *trukket inn i* (HV 209) eller *styrte ned i* (TH 121). For den syke er det følgelig om å gjøre å komme seg ut at dette igjen (*ut av lidelsen, ut av depresjonen*); for først når man igjen er utenfor hhv. *außerhalb* den depressive fasen, er man frisk igjen.

V.10.2.1.2 PASIENTEN = CONTAINER

Norske eksempler:

N1 Det er en uro inni meg (Pasientutsagn fra en manisk pasient, HV 205)

N2 En grunnleggende og langvarig indre opplevelse av angst og kaos (IB 55)

N3 I en dynamisk¹⁰⁵ forståelsesramme skapes en depresjon av en indre konflikt hos personen selv. (S/E 86)

N4 Personen [den depressive] kan føle tomhet, .. (HV 175)

N5 ... Freuds tanker om at tapsopplevelser fører til et raseri som hos den deprimerte blir vendt innover (Aa/B/J 82)

N6 ..mangel på selvinnsikt [i en manisk fase] (HV 223)

N7 ..han [pasienten] kan [ved alvorlig depresjon] uttrykke en bunnløs tomhet. (HV 176)

N8 ...det viser seg at vår måte å møte lidelse på, er avgjørende for hvorvidt pasienten tør å åpne seg for oss eller ikke. (IB 55)

N9 ...[den depressive] trekker seg inn i seg selv med sine grublerier (IB 60)

N10 De fleste [maniske pasienter] vil bli utflytende [kursiv i originalen], slik vi ser det på deres ustoppelige og entusiastiske kontakt med andre mennesker (Aa/B/J 96)

¹⁰⁵ Med dynamisk menes at lidelsen er et resultat av noe som har skjedd tidligere i pasientens liv.

Tyske eksempler:

T1 Innere Unruhe [ved depresjon] (DOER 194, 195)

T2 Innere Getriebenheit [ved depresjon] (SD 244)

T3 Ich redete pausenlos über alle Dinge gleichzeitig. So konnte ich mir eine innere Leere aufrechterhalten, mir den Schmerz wegreden. (Utsagn fra en manisk pasient, DOER 184)

T4 Leere [som karakteristisk kjennetegn ved depresjon] (S-D 243, 253); leer (DOER 195)

T 5 Ich bin [...] leer. (Utsagn fra en manisk pasient, DOER 199); gefühlsleer (DOER 182)

T 6 depressive Stimmungsleere (DOER 182)

T7 .. dass in Ihrem Inneren alles ganz leer ist (Utsagn fra en psykiater i dialog med en pasient, DOER 205)

T8 Manchmal erscheint die Depression als eine nach innen gekehrte Aggression. (S-D 249)

T 9 ..Grenzenlosigkeit von Menschen, die an einer Manie erkrankt sind... S-D 257

T 10 *Sie hatte [...] das Gefühl [...] eines völligen Geöffnetseins.* (S-D 255, kursiv i originalen)

T11 Die schutzlose Offenheit [von manischen Patienten] gegenüber Reizen von innen und außen verhindert jeden «roten Faden». (DOER 182)

T 12 *Es schienen ihr keine körperlichen und geistigen Grenzen mehr nach außen zu existieren* (S-D 255, kursiv i originalen.)

T 13 ..das lastlose und unerwartete Tätigsein und Außer-sich-Sein (DÖRNER 182, om kjennetegn ved mani.)

T 14 Als Manie wurden ursprünglich alle Zustände des “Außer-sich-Seins” bezeichnet (HELL 124)

T 15 .. sie [die manisch Kranken] fühlen sich nach kurzer Schlaufdauer frisch [...] und voller Tatendrang (THIEL 119)

T 16 Die [manisch] Kranken sind [...] voller Energie, Taten- und Rededrang. (TH 119, fet i originalen.)

Sammenlikning av isotopiene i metaforen *PASIENTEN* = *CONTAINER* i omtale av psykisk sykdom/stemmingslidelser

uro *inni meg* (HV 205)

innere Unruhe (DOER 194, 195), *innere* Getriebenheit (S-D 244)

indre opplevelse av angst og kaos (IB 55)

indre konflikt (HV 176)

utflytende (Aa/B/J 96)

voller Energie und Tatendrang (TH 119)

tomhet (HV 175)

(*innere*) *Leere, leer, gefühlsleer* (DOER 184,195,199, 205; S-D 243, 153), *Stimmungsleere* (DOER 182)

Grenzen nach *außen* (S-D 255)

Tief in *meinem Inneren* (DOER 199)

raseri vendt *innover* (Aa/B/J 82)

nach innen gekehrte Aggression (S-D 249)

selvinnst (HV 223)

hvorvidt pasienten tør å *åpne seg* (IB 55)

bunnløs tomhet (HV 176)

Grenzenlosigkeit (S-D 257), *keine Grenzen* mehr (S-D 255)

Schutzlose Offenheit (DOER 182),

Geöffnetsein (S-D 255)

Außer-sich-Sein (HELL 124, DOER 182)

Eksemplene kan igjen deles inn etter hvilke elementer av containerstrukturen som er brukt i konseptualisering av pasienten som container. I noen av eksemplene ligger fokuset på **containerinnholdet**, de beskriver noe som foregår eller er *i* «containeren pasient» (HV 75, 205, IB 55, S/E 86; TH 119). Når det gjelder beskrivelsen av depresjon og hvordan den oppleves, er det *tomhet/Leere* som utpeker seg som det framtrede metaforiske strukturelement. Derimot beskrives «containeren pasient» som *full av* energi og aktivitetstrang (TH 119) når det er snakk om mani. Den språklige metaforen *selvinnst* (HV

223) viser at pasienten konseptualiseres som en beholder man kan se inn i. I andre eksempler uttrykkes sykdommen gjennom at det foreligger en feil med **containerens begrensning**, det vil si at containeren er *uten bunn* (HV 176), at den *ikke har noen grenser* (S-D 255, 257), at den er *for åpen* slik at pasienten ikke lenger kan beskytte seg mot all slags impulser (DOER 182) eller at pasienten (i en manisk fase) er fullstendig *ute av seg* (DOER 182, HELL 124) og blir «utflytende» (Aa/B/J 96). På den annen side må grensene ikke være for tette, pasienten bør tørre å «åpne seg» hvis behandlingen skal bli vellykket (B 55).

V.10.2.1.3 CONTAINEREN SPESIFISERT SOM FENGSEL

I eksemplene som er blitt trukket fram for containermetaforen så langt, er det containerens strukturelementer som er det mentale skjema bak de språklige metaforene. I omtalen av depresjon finner vi imidlertid også en mer billedsterk containermetafor, containerstrukturen spesifisert som fengsel, som for eksempel:

[Å være manisk] «kan gi en følelse av å være fanget i en forvirrende impulsivitet.» (HV 206).

Tilsvarende har vi tyske eksempler som:

Gefängnis des [...] Depressiv-Seins (DOER 194)

Der depressive Mensch befindet sich «in einem seelischen Gefängnis», aus dem er andere oft emotional nicht mehr erreichen kann und umgekehrt. (S-D 251). Es ist deshalb schwieriger, Kontakt zu ihm aufzubauen [...], denn auch durch Zuwendung werden die traurigen Gedanken und das «in-sich-gefangen-sein» [sic!] nicht überwunden. (ibid.)

Behandlingsens mål uttrykkes gjennom metaforer som at pasienten skal bli «i stand til å frigjøre de undertrykte følelsene» (HV 64) og at man «på nytt blir fri til å leve [...] og knytte nye bånd». (HV 173)

Det kan være uoppgjorte problemer eller konflikter i hans [pasientens] fortid som plager, og da kan det føles frigjørende å få snakke ut om dette. (HV 44) Tilsvarende finner vi på tysk metaforen “Befreiungsgefühl” :

So heiter der manische Mensch sich gibt, für ihn ist sein Befreiungsgefühl immer unterlegt von quälender Angst. (DOER 185)

Alle disse språklige metaforene kan sammenfattes under den systematiske metaforen *PSYKISK SYKDOM = FENGSEL*, som altså kan anses for å være en videre spesifisering/et subkonsept av metaforen *PSYKISK SYKDOM = CONTAINER*.

V.10.2.1.4 CONTAINEREN PSYKE SPESIFISERT SOM LANDSKAP

Psyken har siden Heraklit blitt konseptualisert som et imaginært rom. Dette rommet blir i diskursen om psykiske tilstander ofte beskrevet som landskap.

Landskapsmetaforen er å regne som en beholdermetafor i den forstand at den rommer naturområder og at den ved komponentene ”innenfor”, ”grense” og ”utenfor” oppfyller strukturkriteriene for en beholder, selv om det er vanskeligere å definere en ytre grense for ”containeren landskap” enn for eksempel for ”containeren fengsel”.¹⁰⁶

Sjelen/psyken som landskap er en gjennomgående metafor hos Dörner et al., som innleder de enkelte kapitler med overskrifter som f.eks. «Landschaft in Aufruhr» (kapittel om depresjon) eller «Landschaft der Zerreiβprobe» (schizofrenikapittel).¹⁰⁷ Også språklige metaforer som ”å kartlegge pasientens problemområder” (HV 332) er et uttrykk for en forståelse av psyken som et landskap. Spesielt tydelig blir landskapsmetaforen i eksempler der psyken/sjelen framstilles som et landskap med topper og daler, et landskap karakterisert av en bestemt værtye eller et landskap som bærer en potensiell naturkatastrofe (flom, vulkanutbrudd) i seg.

Sjelen framstilt som landskap:

Norske eksempler:

Som manisk går du fra de høyeste topper til den dypeste bunn ... HV 201

Den [medikamentet Seroxat] tar bort dalsøkkene ... HV 205

Når jeg er nede i dumpa, er det umulig å snakke om problemer.... HV 187 (pasientutsagn)

¹⁰⁶ Ifølge Barkfelt (2003) dreier det seg ved landskapsmetaforen - siden den ikke er like tydelig avgrenset som f.eks. fengselsmetaforen - om en annengradsmetafor dvs. en *Behältermetafor 2. Grades* (2003:247f).

¹⁰⁷ Det må imidlertid nevnes at landskapsbegrepet i DOER er noe diffust og at det ikke bare knytter seg til sjelens landskap, men også brukes også som en betegnelse på enkelte livsavsnitt eller livssituasjoner mennesket befinner seg i og som påvirker dets psykiske tilstand.

Tyske eksempler:

I tekstene ble det ikke funnet eksempler for tilsvarende språklige metaforer, men en språklig metafor som *Absturz in die Depression* (TH 121) framkaller en bakenforliggende forestilling om et fall fra stor høyde, idet *Absturz*, altså det å styrte ned, vanligvis blir brukt i forbindelse med fjellulykker (eller flyulykker). I metaforen brukes dette bildet for å uttrykke en brått innsettende, dyp depresjon.

Et annet eksempel viser at selve sykdommen, depresjonen, blir beskrevet som et *fjell*, som det synes umulig å komme over:

Besonders morgens ist die Depression extrem stark ausgeprägt, der Tag steht «wie ein Berg» als nicht zu bewältigende Schwierigkeit vor dem Kranken. (TH 116)

Sjelens landskap beskrevet ved hjelp av værmetaforer:

Været er noe som knyttes til et landskap og behandles derfor som et subkonsept til landskapsmetaforen.

Norske eksempler:

Da jeg brukte Litium, var det verken glede eller sorg, ikke regnvær eller solskinn – bare evig tåke.... I perioder hvor jeg har brukt medikamentet – og så har sluttet – har jeg føket rett opp i skyene etterpå. (HV 205, pasientutsagn)

Tyske eksempler:

Bei den «endogenen»¹⁰⁸ oder als «melancholischer Subtyp» bezeichneten

Depressionsformen findet sich oft ein ausgeprägtes «Morgentief»: Besonders morgens ist die Depression extrem stark ausgeprägt , .. (TH 116)

Stationär aufgenommene Maniker sind durch ihre Geistesblitze [...] geschätzte Alleinunterhalter. (TH 119)

¹⁰⁸ Begrepene *endogen* og *eksogen* hhv. *exogen* refererer seg til en tidligere inndeling av psykiske sykdommer, hvor *endogen* forbindes med psykoser som har oppstått av en indre årsak, og *exogen* med psykoser som har oppstått gjennom en ytre skade. Selv om ICD-10 har vært det gjeldene klassifiserings- og diagnostiseringssystemet i de fleste europeiske land i ca. 10 år, er begrepene *endogen/exogen* fra det gamle triadiske systemet fortsatt i bruk i det medisinske fagspråket (S-D 242).

So [...] können wir dem manischen Menschen auf die Blitzsignale seines Innenlebens Antwort geben [...] (DOER 185)

I det refererte pasientutsagnet (HV 205) snakker pasienten om sin tilstand når depresjonen er dempet gjennom medikamenter. For pasienten (HV 205) er det naturlig å beskrive sin sjelelige tilstand gjennom uttrykk fra kildedomenet ”vær”: Når han gjennom medisinerer erfarer en viss lindring, kjennes det som å være i et landskap i tåke. Han føler ikke sinnsbevegelser og bruker igjen en værmetafor for det: Det er verken regn eller solskinn i det landskapet han befinner seg i, så lenge han tar et bestemt medikament. Slutter han med medikamentet, mister han bakkekontakt med landskapet og ”fyker rett opp i skyene”.

Det er nok slik at vi i pasientenes språk finner mer bilderike metaforer enn i et nøkternt fagspråk, likevel tas de med i lærebøker for å anskueliggjøre fenomenet og formidle en mer inngående forståelse av pasientens opplevelse av sykdommen. Dessuten viser det seg at også fagspråket i noen grad benytter seg av værmetaforer, for eksempel når det gjelder de tyske uttrykkene «Morgentief» og «Geistesblitze». Sistnevnte er egentlig ikke noe fagord, men brukes i den faglige konteksten for å forklare en manisk persons væremåte. Lynmetaforen forekommer også i eksemplet fra DOER 185.

Selv om det i det tyske korpus ikke kunne identifiseres ekvivalente uttrykk til de språklige værmetaforene i det refererte pasientutsagnet fra Hummelvoll (“Da jeg brukte Litium”, HV 205), ville en direkte, så å si ordrett tysk oversettelse av utsagnet bli forstått på lik linje med det norske pasientutsagnet. Vær- og landskapsmetaforer er generelt mye brukt som uttrykksform i personlige beskrivelser av psykisk sykdom. Barkfelt (2003) analyserte metaforbruken i personlige litterære beskrivelser av depresjonserfaringer, og blant de typiske scenarioer hun ekstraherer av sitt omfattende materiale finnes en hel rekke som er knyttet opp mot landskaps- og værmetaforikk. Pasientene beskriver sine opplevelser av sykdommen som å befinne seg i et goldt eller tåkete landskap, et landskap med stormer og truende farer (vulkanutbrudd, springflo) etc. Barkfelt bruker i sin *Bilder (aus) der Depression* (2003) både tyske og engelske tekster som undersøkelsesgrunnlag og viser til at de parallelle bildene nødvendigvis må basere seg på parallelle opplevelser av sykdommen, og at vi følgelig har med svært utbredte og muligens universelle metaforer å gjøre.

Det tyske ordet ”Geistesblitz” er et metaforisk uttrykk fra hverdagspråket for plutselige kloke/geniale innfall. Hvem som helst kan når som helst ha en ”Geistesblitz”, og metaforen har i utgangspunktet ikke noe med psykisk sykdom å gjøre, men det er typisk for maniske

personers atferd at de i sin oppskruddhet viser en intens idériksomhet, som kan gi seg utslag i overraskende poengterte formuleringer. Jeg tok dette eksemplet med under tvil, men kom etter nærmere overveielse fram til at det har sin berettigelse idet det er et ytterligere eksempel på at vi har en tilbøyelighet til å beskrive mentale prosesser gjennom værmetaforer. ”Geistesblitz” har ingen norsk parallell, men det er ikke utenkelig at den maniske pasients oppjagethet også på norsk kunne vært forklart som en “reaksjon på indre lynsignaler” (tilsvarende som hos Dörner et al. : “Blitzsignale seines Innenlebens”, DOER 185).

”Morgentief” (tysk ”Tief” = norsk ”lavtrykk”) er en lett forståelig term, men er likevel et faguttrykk. Værmetaforer for beskrivelse av psykisk sykdom brukes altså i både hverdagspråket og i fagterminologien. ”Morgentief” har som nevnt ingen norsk parallell.

Psyken som et farefullt landskap/et landskap som bærer en potensiell katastrofe i seg:

Norske eksempler:

Noen har beskrevet det [å bli psykisk syk] som et indre jordskjelv. (IB 51)

Det er slitsomt å holde de depressive understrømmene i sjakk med manisk overaktivitet. (HV 206)

Personen [den maniske pasienten] overflommes av planer for dagen, morgendagen og den fjerne fremtid, ... (HV 204)

Generelt er stemningsleiet [ved alvorlig mani] sterkt oppstemt ...med eksplosiveutbrudd. (HV 204)

Tyske eksempler:

.. ihre [pasientenes] Verzweiflung ist uferlos, .. (DOER 200)

.. die verschüttete ¹⁰⁹Landschaft des Patienten zu rekonstruieren, .. (DOER 227)

Som eksemplene viser, forstås psyken som et farefullt landskap. Dette landskapet kan bli ødelagt eller skadet av jordskjelv (IB 51, DOER 227) eller flom (HV 204, DOER 200), og i dette landskapet er det understrømmer som kan komme til overflaten og utgjøre en fare for pasienten (HV 206).

¹⁰⁹ Et “verschüttet” landskap er et landskap som er ødelagt på grunn av naturkatastrofer som jordskjelv og ras.

En start på en psykose eller mani er ofte eksplisitt beskrevet som noe som bryter ut eller eksploderer (se f.eks. metaforen *PSYKOSE = EKSPLOSION I EN CONTAINER*, pkt. V.10.1.5). I en kontekst hvor man snakker om psyken som landskap er det tenkelig at også containermetaforer som *Krankheitsausbruch* (f.eks. DOER 173), *Ausbruch einer psychotischen Krise* (f.eks. S-D 258) eller *psykotisk gjennombrudd* (f.eks. IB 88) og *eksplosive utbrudd* (HV 204) assosieres med forestillinger om en vulkan. For øvrig er vulkanutbrudd og andre naturkatastrofer ifølge Barkfelt (2003) en metafor som mennesker som har vært gjennom en alvorlig depresjon, beskriver sine erfaringer med (se f.eks. Barkfelt 2003:124ff).

For å skaffe oss en oversikt over leksemene metaforen *PSYKEN = LANDSKAP* er spesifisert med, settes nå isotopiene fra de forskjellige subkonseptene opp i parallelle spalter:

Sammenlikning av isotopier i metaforen *SJELEN/PSYKEN = LANDSKAP*:

<i>topper</i>	-	
	<i>Absturz</i>	
<i>bunn</i>	-	
<i>dalsøkkene</i>	-	
<i>dumpa</i>	-	
<i>jordskjelv</i>	-	
<i>understrømmer</i>	-	
<i>overflommes</i>	-	
<i>utbrudd</i>	<i>Ausbruch</i>	<i>L1=L2, F1=F2</i>
	<i>verschüttete Landschaft</i>	
<i>regnvær</i>	-	
<i>solskinn</i>	-	
<i>tåke</i>	-	
<i>skyene</i>	-	
-	<i>Morgentief</i>	
-	<i>Geistesblitz</i>	

Både på tysk og på norsk beskrives psyken som landskap. Blant de identifiserte språklige realiseringene av metaforene er det imidlertid bare norsk *utbrudd* og tysk *Ausbruch* som er helt parallelle både på leksem- og funksjonsplanet, det vil si de er direkte oversettelser med samme betydning. *Morgentief* og *Geistesblitz* er metaforiske uttrykk som ikke brukes på norsk, mens man for de resterende norske språklige metaforene sikkert ville finne tilsvarende parallelle former i et stort tysk korpus som inkluderte et rikelig antall pasientutsagn.

Den språklige metaforen *Absturz* er i oppsettet notert mellom leksemene topper og bunn, siden leksemet uttrykker en bevegelse som dekker spennet mellom topper og bunn. Den språklige metaforen *verschüttete Landschaft* er plassert rett under *Ausbruch*, siden det er en logisk sammenheng mellom dem. Man kan si at de tilhører samme *script*¹¹⁰, det samme metaforiske handlingskonseptet, siden *verschüttete Landschaft* er en konsekvens av at det har skjedd et *Ausbruch/utbrudd*.

Landskapsmetaforen er i det undersøkte korpuset forholdsvis beskjedent representert. Eksemplene refererer seg ofte til pasientutsagn og tilhører dermed kanskje i større grad hverdagsspråket enn et medisinsk fagspråk. Som sagt er det egentlig ikke mulig å trekke et klart skille mellom fag- og hverdagspråk, og et lærebokspråk som skal være lett forståelig, må nødvendigvis befinne seg i skjæringspunktet mellom hverdagspråk og fagspråk.

V.10.3 Transitivitetsprinsippet

De forskjellige konseptene av containermetaforen som så langt er trukket fram og kommentert, er følgende:

PASIENTEN = CONTAINER, PSYKEN = CONTAINER (til dels spesifisert som fengsel eller landskap), *PSYKISK SYKDOM = CONTAINER* (med subkategorien *PSYKOSE = EKSPLOSJON I EN CONTAINER*), *SYMPTOMER = CONTAINERE, REALITETEN = CONTAINER, PASIENTENS SYKDOMSBESTEMTE REALITET = CONTAINER*.

Når vi prøver å se disse metaforene i sammenheng, kan vi som en første observasjon konstatere at vi har med bildeskjemaer av forskjellig størrelse å gjøre. Realiteten, det vil si omverdenen, er en større beholder enn mennesket, mennesket er en større beholder enn menneskets indre rom, psyken. Videre er psyken en større beholder enn psykisk sykdom, og

¹¹⁰ Begrepet *script* er omtalt under pkt. II.3.5.2.1

psykisk sykdom må nødvendigvis være en større beholder enn de symptomene den rommer. I tillegg til disse containerstrukturene kommer containeren “pasientens sykdomsbestemte realitetsoppfatning”, som ligger mellom “beholderen pasient” og “beholderen realitet”, som beskriver den ”objektive” virkeligheten. De nevnte beholdermetaforene står altså i et transitivitetsforhold til hverandre, som går ut på at vi organiserer deler av virkeligheten i sett av mentale containere som er plassert i hverandre (*transitivity of membership*, Johnson 1987:39).

Hvordan dette ”i-hverandre-plasserings-systemet” av containere¹¹¹ er bygget opp i vår konseptualisering av psykisk sykdom, blir transparent i setninger som f.eks.: Die Grenze zwischen Innenleben und Außenwelt wird [bei Schizophrenie] “durchlässig” erfahren ... (HELL 101)

Her har vi containeren ”ytre verden” (*Außenwelt*) og containeren ”indre liv” (*Innenleben*), hvilket nødvendigvis impliserer en størrelse X (altså mennesket) som erfarer dette ”indre liv”, og vi vet allerede fra andre eksempler at mennesket også blir konseptualisert som containere. Vi har altså med tre containere å gjøre: containeren ”Innenleben”, containeren ”Patient” og containeren ”Außenwelt”. Etter transitivitetsprinsippet kan det strukturelle mønstret mellom disse beskrives med følgende metafor:

PSYKEN ER EN CONTAINER (*Innenleben*) I EN CONTAINER (*Patient*) I EN CONTAINER (*Außenwelt*).

Videre blir også symptomer (for eksempel sykdomsrelaterte tanker og følelser) konseptualisert som containere, og containeren *Innenleben* kan følgelig igjen inneholde mindre containere, og også containeren *Außenwelt* kan romme flere containerkonsepter (pasientens sykdomsbestemte opplevelse av omverdenen og realiteten). Men hovedstrukturen i transitivitetskonseptet som vi forstår psykisk sykdom med, er representert gjennom tredelingen som kan uttrykkes i metaforen *PSYKEN ER EN CONTAINER I EN CONTAINER I EN CONTAINER*.

Også i Eugen Bleulers¹¹² beskrivelse av schizofreni som ”die Konfrontation der persönlichen inneren Welt mit der Realität” (DÖRNER 148) opereres det med tre containere av forskjellig

¹¹¹ Buchholz (2006) kaller dette for ”Verschachtelungsprinzip”, og Barkfelt bruker betegnelsen ”Matrioschka-Prinzip (2003:247).

¹¹² Den sveitsiske psykiateren Eugen Bleuler er først og fremst kjent for sitt banebrytende verk *Dementia praecox oder Gruppe der Schizophrenien* (1911), hvor han introduserer begrepet schizofreni.

størrelse: en ”innere Welt” (indre verden) og en implisert person, pasienten, siden det snakkes om en personlig (*persönliche*) indre verden, og som tredje container den ytre verden, *die Außenwelt*. Det samme gjelder for uttrykket *Innen- Außenwelt-Gleichgewicht* (DÖRNER 152). Hvis det finnes en indre verden (*Innenwelt*), må denne være inne i noe(n), altså mennesket/pasienten, og både containeren *Innenwelt* og containeren *Mensch/Patient* omslutes av en ytre verden, containeren *Außenwelt*.

Som vi har sett, er vår forestilling om menneskets mentale tilstand i stor grad organisert gjennom containerstrukturer som er plassert i hverandre. Så lenge det dreier seg om *intakte* containere, er det tegn på psykisk helse. Er containerinnholdet av en art som påvirker containergrensene (for eksempel gjennom *høye topper og dype daler* i sjelens landskap eller ved at pasienten *kapsler seg inn* og containerbegrensningen blir for tett), er det tegn på sykdom. Verst er det når påvirkningen er så stor at containerbegrensningen går i oppløsning eller sprekker (for eksempel når pasienten er *ute av seg* eller ved et *psykoseutbrudd*), da er det snakk om de mest alvorlige psykiske sykdommer, altså psykotiske tilstander.

VI. OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

Med utgangspunkt i at mulige kognitive metaforer kan oppspores gjennom systematiske metaforer i et autentisk tekstmateriale (diskursorientert metafor-teori) og Weinrichs tese om at det eksisterer et metafor-felleskap mellom kulturelt og/eller geografisk nære språk (konvergenshypotese), ønsket jeg i den foreliggende studien å undersøke

- a) hvilke metaforer som brukes i grunnleggende beskrivelse av psykisk sykdom i en enkel norsk og tysk fagdiskurs¹¹³,
- b) om de to språkene i den gitte diskursen deler de samme bildefeltene/metaforene og
- c) hvorvidt funnene gir en indikasjon på om man i de to språkene tenker likt eller forskjellig om fenomenet psykisk sykdom.

I det følgende gis en kort kommentert oppsummering av hovedmetaforene som ble analysert fram, etterfulgt av sammenfattende refleksjoner om det identifiserte metaforinventaret. Dernest drøftes funnene i forhold til deres betydning som indikatorer for mulige bakenforliggende kognitive mønstre.

VI.1 Identifiserte metaforer

VI.1.1 Psykisk sykdom konseptualisert som *lidelse* og *forstyrrelse*

Synonymt med og i stedet for betegnelsen *sykdom* hhv. *Krankheit/Erkrankung* brukes det tre metaforiske uttrykk: *lidelse/Leiden*, *forstyrrelse/Störung* og *avvik/Abweichung*.

Lidelses-, forstyrrelses- og avviksmetaforen brukes ikke bare som sykdomsbenevnelse, men også i andre språklige metaforer i omtale av fenomenet psykisk sykdom.

Lidelsesmetaforen: De språklige metaforene kan grupperes etter kildeområdene

- å føle smerte
- å bli offer/utsatt for et fiendtlig agens
- å være i en kamp-/krigshandling.

¹¹³ Dvs. et fagspråk som er forståelig både for eksperter og interesserte ikke-eksperter.

Funn på minst fire forekomster for hver gruppe har gitt grunnlag for å danne følgende systematiske metaforer/konsepter:

PSYKISK SYKDOM = Å FØLE SMERTE, PSYKISK SYKDOM = EN FIENDE, PSYKISK SYKDOM = KAMP/KRIG. - Dette gjelder for begge språkene, det vil si begge korpora.

Forstyrrelsesmetaforen: Språklige metaforer som kan grupperes i følgende kildeområder, er blitt ekstrahert fra begge korpora:

- forandring av tempo
- forandring av form
- tap av likevekt
- uorden/tap av orden
- tap av helhet
- containerfeil
- feil i en mekanisk innretning
- forstyrrelse uttrykt gjennom personifikasjon

Funnene kan sammenfattes i følgende systematiske metaforer/konsepter:

PSYKISK SYKDOM = FORANDRING AV TEMPO, PSYKISK SYKDOM = FORANDRING AV FORM, PSYKISK SYKDOM = TAP AV LIKEVEKT, PSYKISK SYKDOM = TAP AV ORDEN, PSYKISK SYKDOM = TAP AV HELHET, PSYKISK SYKDOM = EN CONTAINERFEIL, PSYKISK SYKDOM = MASKINFEIL/FEIL I EN MEKANISK INNRETNING, PSYKISK SYKDOM = HANDLINGER UTFØRT AV LEVENDE VESENER.

Bortsett fra konseptualiseringen av psykisk sykdom som personifikasjon og mekanisk feil, hvor det overføres kunnskap fra et konkret begrepsdomene til et abstrakt domene (psykisk sykdom), foreligger det i de andre systematiske metaforene en strukturoverføring basert på basale erfaringer mennesket gjør i interaksjon med verden. Med andre ord: Det er de bildeskjematiske metaforene som dominerer i den språklige realiseringen av metaforen *PSYKISK SYKDOM = FORSTYRRELSE*.

VI.1.2 Psykisk sykdom konseptualisert som *avvik*

Når pasienten betraktes som en person som gjennom sin sykdomsbestemte tilstand eller adferd har fjernet seg fra det som regnes som normalt, beskrives dette som *avvik*. *Avvik* er en metafor som kan innordnes under veimetaforen (se pkt. II.3.5.2.1). Begrepet/metaforen *avvik/Abweichung* som betegnelse for psykisk sykdom forekommer i begge korpora, og i begge korpora foreligger det evidens for at *avvik* konseptualiseres gjennom uttrykk fra kildeområdet togreise, som gir grunnlag for å kunne danne den systematiske metaforen *PSYKISK SYKDOM = AVSPORING*.

VI.1.3 Psykisk sykdom som *lidelse, forstyrrelse og avvik*. Sammenfattende kommentarer.

Lidelses- og forstyrrelsesmetaforen er desidert mest utbredt som sykdomsmetafor i de to korpora. Den benyttes også som betegnelse i det offisielle internasjonalt brukte diagnostiseringssystemet for psykiske sykdommer, ICD-10.

De systematiske metaforene/de metaforiske konseptene som **lidelsesmetaforen** er spesifisert med, kan knyttes opp mot konkret menneskelig erfaring (lidelse, føle smerte) og kunnskap om et annet (erfarings)domene (krig/kamp). Også **avviksmetaforen** kan knyttes til konkrete erfaringer (å komme bort fra veien) og kunnskap (om reise/togreise).

Når det gjelder **forstyrrelsesmetaforen**, overføres det kunnskap fra et annet, mer konkret domene bare i spesifiseringen som maskinmetafor (og til en viss grad også i konseptualisering av psykisk sykdom som personifikasjon). Alle andre identifiserte systematiske metaforer innenfor forstyrrelsesmetaforen er **bildeskjematiske**, hvor det overføres strukturer og ikke detaljert kunnskap fra et annet domene.

Bildeskjematiske metaforer er knyttet til grunnleggende erfaringer vi gjør i vår interaksjon med verden, for eksempel opplevelsen av å være i balanse eller opplevelsen av kroppen som en container. Her dreier det seg altså om basiserfaringer som brukes som forståelsesstrukturer for å begripeliggjøre for oss selv og andre lite konkrete størrelser, forhold og prosesser.

De bildeskjematiske metaforene i korpuset forekommer i noen grad kombinert med informasjon fra andre betydningsområder (for eksempel musikk i metaforen *oppstemt*). Det

forekommer også bildeskjematiske metaforer hvor det skjematiske skjelettet (f.eks. vertikalorientering) er ladet med et mer billedesterkt innhold (for eksempel beskrivelsen av depresjon som avgrunn). Slike metaforer, som ellers er mer vanlig i litterære tekster,¹¹⁴ er som regel knyttet til pasienters egen beskrivelse av sin sykdomsopplevelse, men de bygger likevel på de samme grunnstrukturene som viste seg å være bærende i fagdiskursen om psykisk sykdom, framfor alt balanse- og containermetaforen. (Uansett om man snakker om *depresjon*, *senket stemningsleie* eller et *fall i en avgrunn*, vil vertikalorienteringen NED være den bærende strukturen i metaforen.)

Lidelsesmetaforen representerer en empatisk holdning overfor pasienten og en psykologisk tilnærming til sykdommen, mens **forstyrrelsesmetaforen** tar et biologisk perspektiv og ser på pasienten som en mekanisme som ikke virker som den skal, og må repareres. **Avviksmetaforen** kan knyttes til et sosiologisk perspektiv, der pasienten betraktes som en som har kommet bort fra (den rette) veien, det vil si bort fra det som anses å være normalt innenfor gitte kulturelle rammer. Det at alle disse betegnelsene/metaforene brukes parallelt om psykisk sykdom, gjenspeiler ikke bare fenomenets kompleksitet, men også en vilje til helhetstenkning om fenomenet psykisk sykdom.

VI.1.4 Metaforer knyttet til *stemningslidelser*

Kildeområdene som i begge korpora utpeker seg som dominerende i konseptualisering av stemningslidelser, er følgende:

- Vertikalorientering OPP/NED (vertikalskjemaet)
- Musikk (+ vertikalorientering OPP/NED)

En rekke språklige metaforer viser at sjelen/psyken forstås som klangrom, og psykisk helse som velklang. Depresjon og mani som typiske stemningslidelser konseptualiseres ved at klangen blir for lav (vertikalforskyvning nedover på en tenkt skala) hhv. for høy (vertikalforskyvning oppover på en tenkt skala); i begge tilfeller oppstår det misklang i sjelen/psyken.

¹¹⁴ Barkfeld (2003) gir en fyldig framstilling av metaforer om depresjon, basert på pasienters egne (litterære) sykdomsbeskrivelser, og Ziegler (2004) viser et interessant spekter av metaforer om schizofreni brukt i uttalelser fra pasienter og pårørende.

De språklige metaforene *svingninger* henholdsvis *Schwankungen*, som brukes som uttrykk for den skiftende sinnsstemning ved bipolare sykdommer, tilsier at forestillingskjemaet her relateres til en bevegelse i et tredimensjonalt rom. Det vesentlige er likevel at det dreier seg om alternerende oppad- og nedadgående bevegelser.

Generelt gjelder: Når det nås et for høyt eller for lavt punkt på en tenkt skala eller innenfor en tenkt radius, dreier det seg om en for høy eller for lav posisjonering i forhold til et tenkt balansepunkt hvor velklang og harmoni er plassert. Dermed får vi en hierarkisk gruppering med balansemetaforen som overordnet metafor.

Overordnet:

PSYKISK HELSE = BALANSE hhv. PSYKISK UHELSE = UBALANSE

Subkategorier/Subkonsepter:

PSYKISK HELSE = VELKLANG

MENTALE FORANDRINGER = SVINGNINGER

Igen ser vi at bildeskjematiske metaforer (vertikalorientering OPP/NED, balanse, svingninger) spiller en viktig rolle i konseptualisering av psykisk sykdom. Vertikalskjemaet har vist seg å være selve *ryggraden* i metaforene som er knyttet til stemningslidelser, men idet det alltid er snakk om et *for* lavt eller et *for* høyt stemnings- eller aktivitetsnivå, kan vi si at det er balansemetaforen som danner *rammen* for det hele.

VI.1.4.1 Depresjon

Språklige metaforer med tilknytning til følgende kildeområder er identifisert i begge korpora:

VI.1.4.1.1 Metaforer med bildeskjematisk struktur

- 1) Bildeskjematisk vertikalorientering NED uten nærmere spesifisering
- 2) Bildeskjematisk vertikalorientering NED + containerstruktur
- 3) Bildeskjematisk vertikalorientering NED + musikk
- 4) Bildeskjematisk vertikalorientering NED + kraft (spesifisert som trykk eller slag)

- 5) Bildeskjematisk vertikalorientering NED + reduksjon/tap
- 6) Bildeskjematisk vertikalorientering NED + vekt
- 7) Vertikalorientering NED uttrykt som værmetafor (Denne subkategorien er bare blitt registrert i det tyske korpus.)

Vertikalorientering NED står gjennomgående for ”for langt NED/NEDE” i forhold til et tenkt normalpunkt og kan dermed igjen settes i en hierarkisk relasjon til balanseskjemaet. I begge korpora finnes språklige metaforer knyttet til kildeområdene nevnt ovenfor, med unntak av subkategori 7, værmetaforer med nedad-orientering, som bare er blitt registrert i det tyske korpus.

VI.1.4.1.2 Metaforen *DEPRESJON = TAP*

Metaforen *DEPRESJON = TAP* kan ut fra hvordan vi forstår depresjon, plasseres i nærheten av metaforen som konseptualiserer depresjon som reduksjon, siden tap kan være (men ikke nødvendigvis er) en siste konsekvens av en reduksjon. Men siden tap ikke uten videre kan knyttes til en vertikal nedad-orientering, ble tapsmetaforen behandlet atskilt fra gruppen med bildeskjematiske konseptualiseringer.

VI.1.4.2 Mani

Språklige metaforer tilhørende følgende kildeområder er identifisert i begge korpora:

- 1) Bildeskjematisk vertikalorientering OPP uten nærmere spesifisering
- 2) Bildeskjematisk vertikalorientering OPP + musikk
- 3) Bildeskjematisk vertikalorientering OPP + vann
- 4) Økt tempo

I beskrivelsen av en manisk tilstand er det alltid noe (sinnsstemning, aktivitetsnivå etc.) som i metaforen er posisjonert for høyt oppe, og som er et uttrykk for at pasientens sinnstilstand er kommet ut av balanse. Som i metaforene knyttet til depresjon og metaforene knyttet til fagtermene stemningslidelser og bipolare lidelser, gjelder det også for mani at vertikalorienteringsskjemaet danner selve ryggraden i det metaforiske konseptet, som igjen kan settes i et underordnet forhold til balansemetaforen.

VI.1.5 Metaforer knyttet til psykose/psykotiske tilstander

I analysen av forstyrrelsesmetaforen og metaforer knyttet til stemningslidelser har det blitt klart at bildeskjematiske metaforer, især vertikalorientering OPP/NED, spiller en betydelig rolle i konseptualisering av psykisk sykdom. I konseptualiseringen av psykose/psykotiske sykdommer er det en annen bildeskjematisk metafor, CONTAINERmetaforen, som har en sentral rolle.

Både i det norske og det tyske korpus ble det funnet et overveldende flertall av containermetaforer knyttet til basal beskrivelse av psykose/schizofreni. Følgende systematiske metaforer/subkonsepter ble identifisert i begge korpora:

PASIENTENS SYKDOMSBESTEMTE REALITETSOPPFATNING = EN CONTAINER

REALITETEN = EN CONTAINER

PASIENTEN = EN CONTAINER

SYKDOMMEN = EN CONTAINER

PSYKOSE = EKSPLOSJON I EN CONTAINER

SYMPTOMER = CONTAINERE

Det finnes noen typiske schizofrenisymptomer som konseptualiseres gjennom andre metaforer (for eksempel reifiseringer av symptomer knyttet til følelsesuttrykk og tankeprosesser, som *affektavflatning/ Affektverflachung* og *tankeblokk/Gedankenabreißen*), men de aller fleste symptomene og grunnleggende beskrivelser av psykose/psykotiske tilstander/schizofreni uttrykkes gjennom containermetaforen.

VI.1.6 Containermetaforen i beskrivelsen av psykisk sykdom generelt

Metaforene *PASIENTENS SYKDOMSBESTEMTE REALITETSOPPFATNING = EN CONTAINER* og *REALITETEN = EN CONTAINER* synes å være forbeholdt omtale av psykotiske sykdommer/schizofreni, mens de andre containerkonseptene også finnes i beskrivelsen av stemningslidelser og psykiske sykdommer generelt.

Disse konseptene ble identifisert i begge korpora:

PASIENTEN = EN CONTAINER

PSYKISK SYKDOM = EN CONTAINER (+ subkonsept SYMPTOMER = CONTAINERE)

PSYKISK SYKDOM = ET FENGSEL

PSYKEN = ET LANDSKAP

PSYKISK SYKDOM = EN CONTAINER I EN CONTAINER I EN CONTAINER

Den sterke representasjonen av containermetaforer i begge korpora viser at containermetaforen er en vesentlig struktur i vår forståelse av psykisk sykdom, både på norsk og på tysk (og høyst sannsynlig også i mange andre språk i den vestlige verden).

VI.2 Sammenfattende refleksjoner rundt det identifiserte metaforinventaret

I metaforstudier basert på lærebøker undersøkes ofte metaforenes kommunikative funksjon i forhold til målgruppen og hvilke metaforer som hemmer og/eller fremmer elevenes hhv. studentenes forståelse av en tekst. Dette er imidlertid et aspekt som ikke har stått i fokus i denne studien, som i hovedsak ønsket å undersøke hvilke grunnleggende metaforer psykisk sykdom blir omtalt med i den gitte diskursen på norsk og på tysk, og om eventuelle forskjeller i metaforbruken kan tyde på en forskjell i forståelsen av fenomenet.

Lærebokspråket i de undersøkte bøkene er som hverdagspråket fullt av metaforer, men som fagspråk beregnet på voksne studenter har de en forholdsvis nøktern stil¹¹⁵ med mange konvensjonaliserte metaforer, og hvor billedsterke, mer kreative metaforer først og fremst er knyttet til pasientuttalelser. Men, som vi har sett, er de billedsterke metaforene som regel bare en mer “dramatisk” utbrodering av metaforene som er blitt identifisert som hovedmetaforer i den grunnleggende diskursen om psykisk sykdom.

¹¹⁵ I så måte kan DOER et al. nevnes som et unntak idet de utmerker seg med en særegen, svært empatisk stil. Psykisk sykdom framstilles som en vanlig mulig reaksjon på utfordringer som mennesker møter på sin reise gjennom livet. I samsvar med det gir de sine kapitler underoverskrifter som “Landschaft der Unfähigkeit zu trauern” (depresjonskapittel) eller “Landschaft der Zerreiβprobe” (manikapittel). Men når det gjelder den grunnleggende diskursen om psykisk sykdom, bruker de likevel de samme metaforene som også er blitt observert i de andre korpusbøkene, selv om de i tillegg bruker enkelte mer billedsterke metaforer (f.eks. når den maniske pasientens angst beskrives som et “weltumspannendes Feuerwerk”, DOER 185). Karakteristisk for den særegne stilen til DOER et al. er også deres sykdomsmetafor *Kränkung*. (En framstilling av psykisk sykdom som krenkelse forekommer ikke i noen av de andre bøkene, og termen er heller ikke blitt tatt opp som metafor i hverdagspråket.)

VI.2.1 Hovedmetaforene i diskursen om psykisk sykdom

VI.2.1.1 Pasientfokuserte og sykdomsfokuserede metaforer

Når Ingeberg et al. (2006:51f.) diskuterer sykdomsbegrepet, viser de bl.a. til de engelske begrepene *illness* og *disease*. (Om *illness* og *disease* se også Fleischmann 2001:470.) Begge begrepene oversettes med ordet sykdom, men de representerer ytterpunktene på en skala, med den individuelle opplevelsen av sykdommen på den ene siden og objektive funn på den andre siden. (Ingeberg et al. 2006:51). Et liknende skille ser vi i metaforinventaret i de undersøkte tekstene, med først og fremst lidelsesmetaforen (+ tilhørende subkonsepter) på den ene og forstyrrelsesmetaforen (+ tilhørende subkonsepter) på den andre siden. Mens den ene gruppen inntar et innenfra-perspektiv på pasienten og dens opplevelser av sykdommen, inntar den andre gruppen et utenfra-perspektiv og ser på psykisk sykdom som en systemfeil.

Pasientfokuserede metaforer:

Representasjoner av lidelsesmetaforen med sine subkonsepter er typiske eksempler på pasientfokuserede metaforer. Som sykdomsmetaforer er de et uttrykk for pasientens sykdomstilstand: De beskriver hvordan pasienten har det. Når sykdom forstås som lidelse, impliserer det en oppfattelse av pasienten som en som lider¹¹⁶ og påkaller underforstått også vår medlidenhet.

Når sykdommen konseptualiseres som avvik, innebærer det en forståelse av pasienten som en som har kommet bort fra veien, noe som for behandleren betyr at vedkommende trenger hjelp til å komme på rett spor igjen. Selv om avviksmetaforen ikke uten videre kan tilskrives et innenfra-perspektiv, som er tilfellet med lidelsesmetaforen, har den likevel fokuset på pasienten, som skal ledes i riktig retning igjen. Sett på denne måten uttrykker både lidelses- og avviksmetaforen en empatisk, pasientfokuseret holdning.

¹¹⁶ Ordet *pasient* betyr jo *den lidende* (fra latin *patiens*), og det har blitt brukt som betegnelse for en person som er under behandling hos en lege siden første halvdel av 1500-tallet. (ETWBD 2005:981)

Sykdomsfokuserte metaforer:

I motsetning til pasientfokuserte metaforer dreier det seg her ikke om å beskrive pasientens opplevelse av sin tilstand. Spørsmålet er ikke hvordan pasienten har det, men hvorfor han har det slik som han har det. Sykdomsfokuserte metaforer har en forklarende funksjon i forhold til hva som feiler pasienten, og de fungerer som tankeredsaker og forståelsesmodeller som gjør det mulig å snakke om og resonnerer over uregelmessigheter i den menneskelige psyken.

I denne gruppen finner vi en sterk representasjon av bildeskjematiske metaforer. De opptrer ofte i kombinasjon med andre, det vil si mer billedsterke metaforer (hovedsakelig vertikalorientering OPP/NED + musikk), men det er bildeskjemaene som utgjør den bærende strukturen i metaforiseringen av enkeltsykdommer (depresjon og mani) og sykdomsgrupper (stemningslidelser og bipolare lidelser). Mens VERTIKALskjemaet er det bærende skjelettet i konseptualisering av stemningslidelser, kan CONTAINERmetaforen anses som hovedmetaforen i konseptualiseringen av psykotiske lidelser. Utover det har containermetaforen også en viktig rolle i vår mentale strukturering av psykisk sykdom generelt.

Psykisk sykdom er ikke på samme måte lokalisierbar som somatiske sykdommer. Nøyaktig hvor sitter egentlig depresjonen eller affektive forstyrrelser? - For å kunne gjøre psykisk sykdom begripelig for oss og andre, hjelper vi oss med et tenkt rom, en beholder, som vi kan plassere følelser og sinnstilstander i. Når det gjelder psykotiske tilstander, er disse også knyttet til en relasjon mellom pasienten og verden omkring ham/henne, - også dette uttrykkes gjennom containermetaforen. Kort sagt er containermetaforen både en vesentlig og høyst nødvendig metafor i konseptualisering av schizofreni/psykotiske tilstander, samtidig som den framstår som en rudimentær konseptualiseringsstruktur i vår forståelse av psykisk sykdom generelt.

VI.2.1.2 Veletablerte tankemønstre

Når det med den tiende utgaven av det internasjonale klassifiseringssystemet for sykdommer, ICD-10, ble bestemt at sykdomsbegrepet som betegnelse for psykisk sykdom skulle dempes ned ved å innføre hovedtermene *lidelse* og *forstyrrelse/Störung*, var det et bevisst valg for å påvirke den faglige og offisielle diskursen om psykisk sykdom og måten man tenkte om fenomenet på. I vårt korpusmateriale er begge termene brukt i stor utstrekning, og både lidelses- og forstyrrelsesmetaforen har vist seg å ha en sterk forgrening i diskursen om psykisk sykdom i det gjennomgåtte tekstmaterialet i begge språkene. Ifølge Holden (2006) har innføringen av de to hovedmetaforene i diskursen om psykisk sykdom vist seg å være vellykket på den måten at dette dreide fokuset bort fra en stigmatiserende sykdomsforståelse (2006:62) mot en sykdomsforståelse som tar utgangspunkt i hvordan pasienten opplever sin tilstand (lidelsesmetaforen) og et nøkternt operasjonelt perspektiv som ser på psykisk sykdom som en slags systemfeil (forstyrrelsesmetaforen). Men når man så skal utdype nærmere hva pasientens lidelse eller de psykiske forstyrrelser han plages av, består i, er man igjen henvist til begrepsstrukturer som vi allerede har til rådighet i vårt eksisterende begrepsinventar.

Lidelse som sykdomsbetegnelse er i og for seg ikke noe nytt, og en som oppsøker legen for å få medisinsk hjelp, har helt siden det 16. århundre blitt omtalt som pasient, altså en *lidende* person (se pkt. VI.2.1.1, fotnote 116). I lidelsesmetaforen blir mennesket sett på som et offer for en fiendtlig handling, noe som kommer spesielt sterkt til uttrykk gjennom krigsmetaforen, som lenge har vært en veletablert metafor innen medisin.

Når det gjelder psykisk sykdom konseptualisert som forstyrrelse, er det to systemer som har vist seg å være en bærende grunnstruktur i den undersøkte diskursen: balansemetaforen, som går helt tilbake til prinsipper fra middelalderens humoralpatologi (omtalt under pkt. III.2), og containermetaforen, som forutsetter en forestilling om psyken som rom, og som har vært kjent siden antikken, det vil si siden Heraklit. En annen tradisjonsrik metafor som brukes innenfor forstyrrelseskonseptet i forståelsen av psykisk sykdom, er maskinmetaforen, hvor mennesket betraktes som en mekanisk konstruksjon, - en tankemåte som relateres til Descartes.¹¹⁷

¹¹⁷ Kovacs (2008:51) viser til at Descartes (1596 - 1650) strengt tatt ikke er den første som har brukt maskinmetaforen om menneskekroppen, men at det likevel er Descartes som er mest kjent for det.

VI.2.1.3 Metaforenes nødvendighet og egendynamikk

Ved at *lidelse* og *forstyrrelse* bevisst og målrettet er blitt innført som ledende sykdomsbetegnelser, har disse metaforene i stor grad vært styrende for den faglige diskursen om psykisk sykdom. Men når man skal forklare seg nærmere om sykdom som lidelse eller forstyrrelse (eller avvik og andre metaforer), er det ikke mulig uten (ofte ubevisst) å gripe tilbake til kulturelt og antropologisk innarbeidede metaforer. For hvordan skal vi kunne snakke om pasientens opplevelse av sin sykdom uten å kunne relatere det til vår egen erfaring av smerte eller den kunnskapen vi har om hvordan (i utgangspunktet kroppslig) lidelse oppstår? Hvordan skal vi ellers kunne snakke om så diametralt forskjellige mentale sykdomstilstander som mani og depresjon enn gjennom et forestillingsskjema som plasserer dem i motsatt ende av en tenkt vertikal akse? Og hvordan skal vi forklare psykose og pasientens indre kaos uten å kunne benytte oss av containermetaforen?

Metaforene er utvilsomt en nødvendighet både for å kunne uttrykke oss om fenomenet psykisk sykdom og for å kunne resonnerer over det. Gjennom en bevisst innføring av bestemte metaforer styres vår tenkning om det gitte emnet i en bestemt retning, men våre muligheter for å “fintenke” og uttrykke oss nærmere om emnet vil igjen føre oss tilbake til et metaforinventar som i stor grad er bestemt av for lengst konvensjonaliserte, kulturelt styrte eller antropologisk formede tankemønstre, det vil si metaforer som ligger der som ferdige redskaper til å forme og utbrodere våre tanker med, ferdige tankerredskaper vi ikke klarer oss uten, eller som Wittgenstein sier: “ Ein *Bild* hielt uns gefangen. Und heraus konnten wir nicht, denn es lag in unserer Sprache, und sie schien es uns nur unerbittlich zu wiederholen” (Wittgenstein 1982, § 114, sitert etter Gessmann 2009:157). Sitatet er muligens tatt ut av sin egentlige sammenheng, men det illustrerer godt noe av det vesentlige vi har kommet fram til i analysen: at vår tenkning i stor grad er styrt av for lengst etablerte kulturelt og antropologisk betingede språkbilder, at metaforene, også de ubevisste, for lengst konvensjonaliserte, er styrende for vår tenkning, og at disse ofte også blir styrende for dannelsen av nye metaforer. Vi har også vært inne på at metaforer ofte er et uttrykk for den tiden de oppstår i, og at de når de først er blitt opptatt i språket, igjen kan danne grunnlag for nye metaforer. Det er språket selv som i kraft av sine iboende bildefelt kommer vår tenkning i forkjøpet og legger metaforene i munnen på oss, sier Weinrich: ”Die Sprache selber, kraft der in ihr angelegten Bildfelder, denkt uns [...] Metaphern vor und legt sie uns in den Mund.” (Weinrich 1976[1967])

VI.2.1.4 Funnenes relevans som indikatorer for hvorvidt vi tenker likt eller forskjellig om psykisk sykdom i de to språkene

Det faktum at den foretrukne hovedmetaforen for psykisk sykdom er forskjellig i det norske og tyske korpus, kunne forlede oss til å tro at man i de to språkene tenker forskjellig om fenomenet psykisk sykdom siden lidelsesmetaforen knyttes opp mot et empatisk og pasientnært syn, mens forstyrrelsesmetaforen framstiller psykisk sykdom på en mer distansert og operasjonelt orientert måte. Analysen har likevel vist at dette skillet bare forekommer på benevnelsesplanet siden det både i det tyske og det norske korpus forekommer mange språklige metaforer som kan tilordnes metaforene *PSYKISK SYKDOM = LIDELSE* og *PSYKISK SYKDOM = FORSTYRRELSE*. Dermed avkreftes også antagelsen om en grunnleggende forskjellig forståelse av og dermed tenkning om psykisk sykdom som hhv. lidelse eller forstyrrelse i de to språkene, i hvert fall hva det foreliggende tekstgrunnlaget angår.

Det kan videre slås fast at det hele veien ble identifisert et så å si sammenfallende metaformønster, som er en sterk indikasjon på at diskursen om psykisk sykdom i begge språkene er basert på de samme tankemekanismer. Dette gjelder både begrepsmetaforer, det vil si metaforer som konseptualiseres gjennom ord fra et annet betydningsområde, men også konseptualiseringer gjennom bildeskjemaer. Den utstrakte bruken av bildeskjemaer (vertikalorientering OPP/NED, BALANSEmetaforen og CONTAINERmetaforen) gjør det svært tydelig hvor avhengige vi er av slike basale erfaringsstrukturer for i det hele tatt å kunne uttrykke oss om psykiske tilstander.

Vi har også sett at begge språkene viser at vår tenkning om psykisk sykdom er preget av metaforer som i lang tid har dominert den vestlige verdens tenkning om fenomenet. Når det gjelder lidelsesmetaforen og dens implisitte empatiske holdning overfor pasienten, er det fristende å trekke linjen helt tilbake til Theresa av Avila (1515 – 1582) og hennes *como infermas* (se pkt. III.2), metaforen som sies å være begynnelsen på at det vi i dag kaller psykisk sykdom, blir forstått som sykdom og ikke som et utslag av en demonisk påvirkning. Av andre metaforer som har vært innflytelsesrike for vår tenkning om psykisk sykdom, kan nevnes balansemetaforen, som kan relateres tilbake til middelalderens humoralpatologi, maskinmetaforen, velkjent som sykdomsmetafor helt siden Descartes, den i vestlig medisin svært utbredte krigsmetaforen, og forestillingen om sjelen som rom, som har vært brukt som

metafor siden Heraklit. I begge språkene snakker og potensielt tenker vi om psykisk sykdom som misklang i sjelen (i sjelens rom), og vi snakker om sjelen som et landskap, som jo også er en type beholder/rommetafor (se pkt V.10.2.1.4).

Den gjennomgående parallelliteten i metaforbruken om psykisk sykdom i de to språkene bekrefter Weinrichs konvergenshypotese, det vil si at det finnes et bildefelt-felleskap mellom geografisk og/eller kulturelt nære språk. Som tidligere påpekt er det for eksempel i vår del av verden vanlig å tenke om sykdom som en maskinfeil og om legen som en slags mekaniker, mens man i østlige kulturer ser på menneskets helsetilstand som hage og på legen som gartner (se pkt. III.2). Men har en metafor først fått innpass i et språksamfunn, for eksempel forståelsen av sykdom som lidelse, vil metaforen være styrende for den videre tenkning om det aktuelle fenomenet. Når det gjelder sammenfallet av de bildeskjematiske metaforene, kan det antas at disse er universelle eller tilnærmet universelle metaforer, siden de er motivert gjennom menneskets basale (kroppslige) interaksjon med verden.

Med utgangspunkt i at kognitive prosesser gjenspeiles i språket, betyr de gjennomgående parallelle metaforfunnene at vi ikke bare snakker, men også tenker likt om fenomenet psykisk sykdom i de to språkene. Små forskjeller/variasjoner i den språklige realiseringen av metaforene kan i noen tilfeller skyldes korpusets beskjedne størrelse eller bare det faktum at det ikke eksisterer noe 1:1 forhold mellom forskjellige språk, med andre ord at hvert språk har sine særegenheter for hvordan spesifikke forhold uttrykkes. Slike forskjeller er interessante ut fra et språksammenlikningsperspektiv idet de kan gi seg uheldige utslag ved oversettelser. For eksempel kan det være fristende for en oversetter å anta at ord med samme eller tilnærmet lik ordlyd har samme betydning. Således kunne det være nærliggende å oversette norsk stemnings*svingninger* med *Stimmungsschwingungen*, mens det korrekte er *Stimmungsschwankungen* (se pkt. V.4.3.9), som i utgangspunktet betegner en *svaiende* bevegelse og ikke svingninger.

Som sagt viser den stort sett gjennomgående parallelliteten i metaforbruken at vi snakker og potensielt tenker likt om psykisk sykdom i de to språkene, og at vi bruker de samme tankemekanismer (bilder, skjema) for å få grep om fenomenet psykisk sykdom. Det som likevel hadde vært interessant å undersøke nærmere, er om det foreligger en ulik vektlegging av de forskjellige metaforene i de to språkene/kulturområdene. Ville vi da kanskje kunne finne signifikante frekvensforskjeller i bruken av de identifiserte hovedmetaforene for benevnelse av psykisk sykdom i de to språkene? Kunne det tenkes at lidelsesmetaforen er

mer utbredt på norsk enn på tysk? Og kunne det muligens påvises en overvekt av bruken av maskinmetaforen i tyske tekster, som igjen kunne tyde på at man i det tyske språksamfunnet likevel hadde en mer distansert og operasjonelt orientert oppfattelse av psykisk sykdom enn i en norsk kontekst? Alt dette er spørsmål som går langt utover det foreliggende arbeidets eksplorative og deskriptive forskningsmål, men de kunne muligens være en inspirasjonskilde for videre forskning om hvorvidt vi tenker likt eller forskjellig om psykisk sykdom i de to språkene/kulturområdene.

I all korthet kan det konkluderes med at det i den foreliggende studien er blitt analysert fram grunnleggende metaforer om psykisk sykdom i en enkel fagdiskurs på norsk og på tysk. Det har blitt vist at man i begge språkene i hovedsak benytter seg av det samme metaforinventaret i omtale av psykisk sykdom, med andre ord at vår forståelse av og tenkning om psykisk sykdom i stor grad styres og struktureres gjennom de samme konseptene. Hvorvidt det eventuelt foreligger signifikante aksentueringsforskjeller i måten vi snakker og tenker om psykisk sykdom på, vil muligens en computerstøttet undersøkelse, basert på et stort materiale som omfattet tekster fra flere sjangere, kunne gi svar på.

Litteraturliste

Alvesson, Mats & Kaj Sjöldberg. 2008. *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod* (2. utg.). Lund: Studentlitteratur.

Antonsen, Yngve. 2011. *Engasjement og kontroll på arbeidsplassen*. Avhandling levert for graden Philosophie Doctor ved Universitetet i Tromsø, Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning.

Aristoteles. 1989. *Om diktetekunsten*. Oversatt fra gresk og med innledning og anmerkninger av Samuel Ledsaak. Oslo: Grøndahl Dreyer.

Askeland, Norunn. 2006. Metaforer i fagtekstar og lærebøker. Pedagogiske og kulturelle utfordringer. I Maagerø og Tønnessen (red.): *Å lese i alle fag*. Oslo: Universitetsforlaget.

Askeland, Norunn. 2008. *Lærebøker og forståing av kommunikasjon*. Om forståing av begrepet kommunikasjon gjennom metaforar og metaforsignal i seks læreverk i norsk for ungdomstrinnet 1997-99. Avhandling for ph.d.-graden. Universitetet i Oslo, Det humanistiske fakultet.

Askeland, Norunn. 2009a. Metaphors about Norway as a Multicultural Society in Textbooks of the Social Sciences – How are they presented to learners, and what do they mean? I Horsley, Mike and Jim McCall (eds.): *Peace, Democratization and Reconciliation in Textbooks an Educational Media*. Scientific volume from the Ninth International Conference on Textbooks and Educational Media.

<http://www.iartem.no/documents/9thIARTEMConferenceVolume.pdf> (sist nedlastet 20.02.2014)

Askeland, Norunn. 2009b. “The dreamwork of language”. Metaphors about religion in textbooks. Paper på Iartem-konferanse i Santiago De Compostela 4. september.

http://www.iartem.no/10th_Conference_online/files/assets/seo/page618.html (sist nedlastet: 04.11.2013)

Askeland, Norunn. 2010a. Metaforer i mange fag. I Skjelbred, Dagrun og Bente Aamotsbakken (red.): *Lesing av fagtekster som grunnleggende ferdighet*. Oslo: Novus.

Askeland, Norunn. 2010b. Metaforar, politisk retorikk og pedagogiske tekstar. I Knudsen, Susanne V. & Bente Aamotsbakken (red.): *Teoretiske tilnærminger i pedagogiske tekster*. Høyskoleforlaget.

Baldauf, Christa. 1997. *Metapher und Kognition. Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmetapher*. Frankfurt am Main et al.: Peter Lang.

Baldauf, Christa. 2000. Sprachliche Evidenz metaphorischer Konzeptualisierung. Probleme und Perspektiven der kognitivistischen Metapherntheorie im Anschluss an George Lakoff und Mark Johnson. I Ruben Zimmermann (Hrsg.): *Bildersprache verstehen*. München: Wilhelm Fink Verlag.

Barkfelt, Judith. 2003. "*Bilder (aus) der Derpression*". *Metaphorische Episoden über depressive Episoden: Szenarien des Depressionserlebens*. Konstanz: Hartung-Gorre Verlag.

Beger, Anke. 2011. Deliberate metaphors? An exploration of the choice and functions of metaphors in US-American college lectures.

http://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/journal-pdf/20_2011_beger.pdf (sist nedlastet 02.02.2014)

Berulfsen, Bjarne og Dag Gundersen. 2001. *Fremmedord blå ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.[FOBO]

Bhaya Nair, Rukmini, Ronald Carter og Michael Toolan. 1988. Clines of Metaphoricity, and Creative Metaphors as Situated Risktaking. I *Journal of Literary Semantics* 17, no. 1, 20-40.

Black, Max. 1962. *Models and Metaphors. Studies in Language and Philosophy*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Black, Max. 1979. More about metaphor. I Ortony, Andrew (red.): *Metaphor and Thought*. New York: Cambridge University Press, 19-4.

BOB = Bokmålsordboka -> Landrø og Wangensteen

Boers, Frank. 1999. "When a bodily source domain becomes prominent. The joy of counting metaphors in the socioeconomic domain". I Gibbs, Raymond W. Jr./Steen, Gerard J. (edd.): *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam & Philadelphia, 47-56.

Borbely, Antal F. 2008. Metaphor and psychoanalysis. I Raymond W. Gibbs, Jr. (ed.): *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge et al.: Cambridge University Press, 412-424.

Bowdle, B.F. & D. Genter. 2005. The career of metaphor. I *Psychological Review* 112 (1), 193-216.

Boyd, Richard. 1993. Metaphor and theory change. What is "metaphor" a metaphor for? I Andrew Ortony (red.): *Metaphor and Thought*. New York: Cambridge University Press.

Buchholz, M.B. (Hrsg.) 1993. *Metaphernanalyse*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Buchholz, M.B. (1994). Die Rolle der Metapher in der Konstruktion einer psychotischen Biographie. I M.B. Buchholz & U. Streeck (Hrsg.) *Heilen Forschen Interaktion*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 291-325.

Buchholz, M.B. (Hrsg.) 1995. *Psychotherapeutische Interaktion – Qualitative Studien zu Konversation und Metapher, Geste und Plan*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Buchholz, M.B. 1996. *Metaphern der Kur. Eine qualitative Studie zum psychotherapeutischen Prozess*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Buchholz, M.B. 1998. Die Metapher im psychoanalytischen Dialog. I *Psyche, Zeitschrift für Psychoanalyse und ihre Anwendungen*, 52, 545-571.

Buchholz, M.B. 2006. Innere Bewegung und Metaphern der Bewegung in der Psychotherapie. Vortrag in Lindau, April 2006.

<http://www.lptw.de/archiv/vortrag/2006/buchholz.pdf> (sist nedlastet 06.03.2014)

Buchholz, M.B. & U. Streeck (Hrsg.) 1994. *Heilen Forschen Interaktion*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Buchholz, M. B. & C. von Kleist. 1995. *Metaphernanalyse eines Therapieggespräches*. I M.B. Buchholz (Hrsg.). *Psychotherapeutische Interaktion – Qualitative Studien zu Konversation und Metapher, Geste und Plan*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 93-125.

Butters, R. 1981. Do ‘Conceptual Metaphors’ Really Exist? I *Southeastern Conference on Linguistics Bulletin* 5 (3), s. 108-117.

Cameron, Lynne. 2002. Metaphors in the learning of science. A discourse focus. *British Educational Research Journal*, 28 (5), 673-688.

Cameron, Lynne. 2003. *Metaphors in Educational Discourse*. London: Continuum.

Cameron, Lynne. 2007. Patterns of metaphor use in reconciliation talk. I *Discourse and Society* (18), 197-222.

<http://das.sagepub.com/cgi/content/abstract/18/2/197> (sist nedlastet 15.10.2013)

Carter, A. H. and L.W. McCullough (eds.).1989. Metaphors in the physician-patient relationship. I *Soundings*, 72(1), 153-64: Special section on “Metaphors, language, and medicine.”

Charteris-Black, Jonathan. 2004. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.

Charteris-Black, Jonathan. 2005. *Politicians and Rhetoric. The Persuasive Power of Metaphor*. Hamshire: Palgrave Macmillan.

Charteris-Black, Jonathan. 2007. The Communication of Leadership. *The Design of Leadership Style*. London & New York: Routledge.

Chesterman, Andrew. 1998. *Contrastive Functional Analysis*. Amsterdam: Benjamins.

Coseriu, Eugenio. 1979. Die Metaphernschöpfung in der Sprache. I Eugenio Coseriu: *Sprache: Strukturen und Funktionen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Deignan, Alice. 2005. *Metaphor and Corpus Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.

Deignan, Alice. 2006. Conceptual Metaphor Theory.

<http://creet.open.ac.uk/projects/metaphor-analysis/theories.cfm?paper=cmt>

(sist nedlastet 14.02.2014)

- Diekema, D.S. 1989. Metaphors, medicine, and morals. I *Soundings*, 72 (1), 17-26.
- Dilling, H., Mombour, W. und M.H. Schmidt. 2005. *Internationale Klassifikation psychischer Störungen. ICD-10 Kapitel V (F). Klinisch-diagnostische Leitlinien*. 5. durchgesehene und ergänzte Auflage. Bern etc.: Verlag Hans Huber.
- Döring, Martin & Jörg Zinken. 2005. The Cultural Crafting of Embryonic Stem Cells: The Metaphorical Schematisation of Stem Cell Research in the Polish and French Press.
<http://eprints.port.ac.uk/11333/1/doeringzinken.pdf> (sist nedlastet 07.03.2014)
- Drewer, Petra. 2003. *Die kognitive Metapher als Werkzeug des Denkens. Zur Rolle der Analogie bei der Gewinnung und Vermittlung wissenschaftlicher Erkenntnisse*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Duden. Das Herkunftswörterbuch. Hrsgg. von der Dudenredaktion . 4. Aufl. Mannheim/Zürich: Dudenverlag 2007 (= Duden, Band 7). [DUDEN – HWB]
- ETOB = Etymologisk ordbok over det norske og danske sprog - > Falk, H. og Torp, A.
- ETWB = Etymologisches Wörterbuch -> Kluge
- ETWBD= Etymologisches Wörterbuch des Deutschen - > Pfeifer
- Evans, Vyvyan and Melanie Green. 2006. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh University Press.
- Fann, K.T. 1970. *Peirce's theory of abduction*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Falk, Hjalmar og Alf Torp, Alf. 1994[1991]. *Etymologisk ordbok over det norske og danske sprog*. 3. opptrykk. Oslo/Gjøvik: Ringstrøms Antikvariat. [ETOB]
- Fauconnier, G. and M. Turner. 1996. Blending as a Central Process of Grammar. I A. Goldberg (ed.): *Conceptual Structure, Discourse, and Language*. Stanford: CSLI/Cambridge.
- Fauconnier, G. and M. Turner. 1998. Principles of Conceptual Integration. I J.-P. Koenig (ed.): *Discourse and Cognition: Bridging the Gap*. Stanford: CSLI/Cambridge.
- Feng, Xiaohu. 2003. *Konzeptuelle Metaphern und Textkohärenz*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Fillmore, C. 1982. Frame Semantics. I Linguistics Society of Korea (ed.): *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul: Hanshin, 111-137.
- Fillmore, Charles. 1985. Frames and the Semantics of Understanding. I *Quaderni di Semantica* 6, no. 2, 222-53.
- Flatseth, Merete. 2003. Metaforenes makt. I Berge, Kjell Lars, Sir Meyer og Tom Are Trippestad (red.): *Maktens tekster*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Flatseth, Merete. 2009. *Førende forestillinger i fosterpolitikken. En metafor- og diskursanalyse av hvordan kvinne, foster og abort blir konstituert i stortingsdebatter om abort og fosterdiagnostikk*. Avhandling for graden philosophiae doctor (PhD) ved Universitetet i Bergen.
- Fleischman, Suzanne. 1999. I am..., I have..., I suffer from ...: a linguist reflects on the language of illness and disease. *Journal of Medical Humanities and Cultural Studies*, Vol. 20, No.1.
- Fleischman, Suzanne. 2001. Language and Medicine. I Deborah Schiffrin, D. Tannen & H.E. Hamilton (eds.). *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford & Massachusetts: Blackwell Publishing.
- FOBO = Fremmedord blå ordbok -> Berulfsen & Gundersen
- Geeraerts, Dirk & Grondelaers, Stefan. 1995. Looking back at Anger: Cultural Traditions and Metaphorical Patterns. I Taylor, John R. & Robert E. MacLaury (eds.): *Language and the Construal of the World*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 153-179.
- Genter, D. & B.F. Bowdle. 2001. Convention, form, and figurative language processing. I *Metaphor and Symbol*, 16 (3&4), 223-247.
- Genter, D. & B.F. Bowdle. 2008. Metaphor as structure-mapping. I R.W. Gibbs (ed.): *The Cambridge handbook of metaphor and thought*. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 109-128.
- Gessmann, Martin. 2009. *Wittgenstein als Moralist. Eine medienphilosophische Relektüre*. Bielefeld: transcript Verlag.
- Gibbs, Raymond. 1994. *The poetics of mind: Figurative thought, language and understanding*. New York: Cambridge University Press.
- Gibbs, Raymond W. 1999a. Taking metaphors out of our heads and putting it into the cultural world. I Gibbs, Raymond and Gerard Steen (eds.): *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 145-166.
- Gibbs, Raymond W. 1999b. Researching metaphor. I Lynne Cameron og Graham Low (red.): *Researching and applying metaphor*. Cambridge: Cambridge University Press, 29-47.
- Gibbs, Raymond W. 2006. *Embodiment and cognitive sciene*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gibbs, Raymond W. (ed.) 2008. *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge et al.: Cambridge University Press.
- Gibbs, Raymond & Marcus Perlman. 2006. The contested impact of cognitive linguistic research on the psycholinguistics of metaphor understanding. I Gitte Kristiansen et al. (eds.):

- Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives*. Berlin: de Gruyter (= Applications of Cognitive Linguistics, 1), 211-228.
- Gibbs, Raymond W. and Gerard Steen. 1999. *Metaphor in cognitive linguistics: Selected papers from the fifth International Cognitive Linguistic Conference. Amsterdam, July 1997*. Amsterdam: John Benjamins.
- Giora, R. 2003. *On our mind: Salience, context, and figurative language*. New York: Oxford University Press.
- Giora, R. 2008. 'Is metaphor unique?' I R.W. Gibbs, Jr. (ed.): *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Glucksberg, Sam. 2008. 'How metaphors create categories – quickly'. I R.W. Gibbs, Jr. (ed.) *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 67-83.
- Glück, Helmut (Hrsg.) 2010. *Metzler Lexikon Sprache*, 4. aktualisierte und überarbeitete Auflage. Stuttgart und Weimar: Verlag J.B. Metzler. [MLS]
- Goatly, Andrew. 1997. *The Language of Metaphors*. London: Routledge.
- Golden, Anne. 2001. "Metaforene er luket ut av lærebøkene". Ulike oppfatninger av betegnelsen *metafor*. I L.I.Kulbrandstad og Gunvor Sjølie (red.): *På Hamar med norsk. Rapport fra konferansen "Norsk på ungdomstrinnet"*, 18.-19. januar 2001, 111-127.
- Golden, Anne. 2005. *Om å gripe poenget med metaforer. Forståelse av metaforiske uttrykk fra lærebøker i samfunnskunnskap hos minoritetsspråklige elever i ungdomsskolen*. Avhandling for graden dr. philos. Ved Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Golden, Anne. 2006. Metaforer og metaforiske uttrykk i norsk. I *Språknytt* 2006/1, utgitt av Språkrådet, Oslo, 14-18.
- Goschler, Juliana. 2008. *Metaphern für das Gehirn. Eine kognitiv-linguistische Untersuchung*. Berlin: Frank & Timme.
- Grady, Jopseph. 1997a. *Foundations of meaning: Primary metaphors and primary scenes*. Upublisert doktorgradsavhandling i lingvistikk. University of California, Berkeley.
- Grady, Joseph. 1997b. A Typology of Motivation for Conceptual Metaphor Correlation vs. Resemblance. I Raymond W. Gibbs & Gerard Steen (red.): *Metaphor in Cognitive Linguistics*. John Benjamins Publishing Company.
- Grady, Joseph. 1997c. THEORIES ARE BUILDINGS revisited. I *Cognitive Linguistics* 8-4, 267-290.
- Grady, Joseph. 1998. The "Conduit Metaphor" revisited: reassessment of metaphors in communication. I Jean-Pierre Koenig (red.). *Discourse and Cognition: Bridging the Gap*. Stanford, CA:CSLI, 205-217.

- Grevy, Carlo. 1999. Informationsmotorvejen og andre metaforer i computerfagsprog. I *Hermes, Journal of Linguistics* nr. 23. S 173-201.
- Greimas, A.J. 1966. *Sémantique structurale*. Paris.
- Gundersen, Dag. 2001. *Norske synonymer blå ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.[NSY]
- Guttu, Tor. 2005. *Norsk ordbok*. 2. Utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget. [NOB]
- Gwyn, Richard. 1999. 'Captain of my own ship': Metaphor and the discourse of chronic illness. I L.J. Cameron and G.D. Low (Eds) *Researching and Applying Metaphor*. Cambridge: Cambridge University Press, 203-220.
- Halliday, M.A.K. 2004. *The language of science*. London: New York: Continuum.
- Hansen, Per Krogh og Jørgen Holmegaard. 1997. Billedsprog. Indledning. I Per Krogh Hansen og Jørgen Holmgård (red.): *Billedsprog. Om metaforen og andre troper*. Aalborg: Center for Æstetik og Logik, 9-26.
- Harms, Lisa-Malin. 2008. Metaphern im Sprachenkontrast. Kriegsmetaphorik in der politischen Berichterstattung deutscher und französischer Tageszeitungen.
http://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/journal-pdf/15_2008_harms.pdf (sist nedlastet 15.02.2014)
- Haser, Verena. *Metaphor, Metonymy, and Experientialist Philosophy. Challenging Cognitive Semantics*. Berlin: de Gruyter (= Topics in English linguistics, 49).
- Hoffmann, Lothar. 1976. *Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung*. 3. Auflage. Berlin: Akademie-Verlag.
- Holden, Børge. 2006. Psykiske lidelser er atferd. I *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, årgang 33 (2006), nr 2, 57-70.
- Holland, D. 1982. All is Metaphor: Conventional Metaphor in Human Thought and Language. I *Reviews in Anthropology* 9, 287-297.
- Holland, D. & Quinn, N. 1987. *Cultural models in language and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ICD-10. 2001. *Psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser. Kliniske beskrivelser og diagnostiske retningslinjer*. 16. opplag. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ingebretsen, Berit. 2008. *Metaphorbasert tegning – undersøkt som et bildeSPRÅKsystem gjennom avistegninger av Finn Graff og Saul Steinberg med kognitiv metaforteori som hovedredskap*. Doktorgradsavhandling ved Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo.
- Jäkel, Olaf. 1997. *Metaphern in abstrakten Diskurs-Domänen: Eine kongnitiv-linguistische Untersuchung anhand der Bereiche Geistestätigkeit, Wirtschaft und Wissenschaft*. Frankfurt/Main et al.: Lang.

Jäkel, Olaf. 2003. *Wie Metaphern Wissen schaffen: Die kognitive Metapherntheorie und ihre Anwendung in Modell-Analysen der Diskursbereiche Geistestätigkeit, Wirtschaft, Wissenschaft und Religion*. Hamburg: Dr. Kovac.

Jensen, Klaus Bruhn. 1995. *The social semiotics of mass communication*. London: Sage.

Johnson, Mark. 1987. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.

Johnson, M. 1992. "Philosophical Implications of Cognitive Semantics." I *Cognitive Linguistics* (3): 345-66.

Kaal, Anna Albertha. 2012. *Metaphor in conversation*. Avhandling for graden PhD ved VU, de Vrije Universitet i Amsterdam.

Kallmeyer, W. et al. 1974. *Lektürekolleg zur Texlinguistik*. Frankfurt am Main.

Kasper, Lutz. 2007. Konzeptuelle Metaphern im naturwissenschaftlichen Unterricht. I Gesellschaft für Didaktik der Chemie und Physik (Hrsg.): *Kompetenzen, Kompetenzmodelle, Kompetenzentwicklung*. Berlin: LIT Verlag, 170-172.

Katthage, Gerd. 2004. Didaktik der Metapher. *Perspektiven für den Deutschunterricht*. Baltmannsweiler: Schneider-Verlag Hohengehren.

Katthage, Gerd. 2006. *Mit Metaphern lernen. Gedichte lesen – Sprache reflektieren – Vorstellungen bilden*. Baltmannsweiler: Schneider-Verlag GmbH.

Kirkmayer, L. 1988. Mind and body as metaphors: hidden values in biomedicine. I M. Lock and D. Gordon (eds.): *Biomedicine Examined*. Lancaster: Kluwer, 57-93.

Kittay, Eva Feder. 1987. *Metaphor: its cognitive force and linguistic structure*. Oxford: Clarendon Press.

Kjørup, Søren. 2006. *Menneskevidenskaberne. Problemer og traditioner i humanioras videnskabsteori*. Fredriksberg: Roskilde Universitetsforlag.

Klemm, Michael. 2005, 13. desember. Wie tief ist da Ozonloch.

http://www.tu-chemnitz.de/phil/leo/rahmen.php?seite=r_wiss/klemm_metaphern.php
(sist nedlastet: 07.011.2013)

Klemm, Michael. 2011. Bilder der Wissenschaft. Verbale und visuelle Inszenierungsstrategien der populären Wissenschaften. I Sonderdruck aus Agard, Olivier, Christian Helmreich og Hélène Vinckel-Roisin (Hg.): *Das Populäre*. Göttingen: V & R unipress.

Kluge. 2001. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 25. durchgesehene und erweiterte Auflage. Bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin/Boston: De Gruyter. [ETWB]

Knudsen, Susanne. 2003. Scientific metaphors going public. I *Journal of Pragmatics* 35, 1247-1263.

Koch, Corinna. 2010. Lexikalisierte Metaphern als Herausforderung im Fremdsprachenunterricht.

http://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/journal-pdf/18_2010_koch.pdf (sist nedlastet 20.02.2014)

Kovács, László. 2008. *Medizin – Macht – Metaphern. Sprachbilder in der Humangenetik und ethische Konsequenzen ihrer Verwendung*. Frankfurt a.Main etc.: Peter Lang.

Kövecses, Zoltán. 2000. *Metaphor and Emotion. Language, Culture and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses, Zoltán, 2002. *Metaphor. A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.

Kövecses, Zoltán. 2005. *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses, Zoltán. 2006. *Language, mind and culture. A practical introduction*. New York: Oxford University Press.

Kövecses, Zoltán. 2010. *Metaphor. A Practical Introduction*. Second edition. Oxford: Oxford University Press.

Kraemer, Theresa J. (2001): Generating new metaphors: Downsizing as Cancer. I *Advances in Developing Human Resources* No 3, 355-365.

Kuhn, Thomas. 1996 [1962]. *Vitenskapelige revolusjoners struktur*. Oversatt av Torhild Berg og Lars Holm-Hansen. Oslo: Spartacus Forlag.

Kuhn, Thomas. 1979. "Metaphor in science". I Andrew Ortony (red.): *Metaphor and Thought*. New York: Cambridge University Press.

Lado, Robert. 1957. *Linguistics across cultures: Applied linguistics for language teachers*. University of Michigan Press.

Lakoff, George. 1987. *Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Lakoff, George. 1991. Metaphor and War. The Metaphor system Used to Justify War in the Gulf.

http://www2.iath.virginia.edu/sixties/HTML_docs/Texts/Scholarly/Lakoff_Gulf_Metaphor_1.html (sist nedlastet 20.02.2014)

Lakoff, George. 1993. The contemporary theory of metaphor. I A. Ortony (red.): *Metaphor and thought*. Cambridge. Cambridge University Press, 202-251.

Lakoff, George. 2004. *Don't Think of an Elephant! Know your Values and Frame the Debate*. White River Junction, Vermont: Chelsea Green Publishing.

- Lakoff, George and Mark Johnson. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George and Mark Johnson. 1999. *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenges to Western thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, George and Núñez, R. 2000. *Where Mathematics Comes From: How the Embodied mind Brings Mathematics into Being*. New York: Basic Books.
- Lakoff, George and Mark Turner. 1989. *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Landon, L.H. 1989. Suffering over time: six varieties of pain. I *Soundings*, 72(1), 75-82.
- Landrø, Marit I. og Boye Wangensteen. 1993. *Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok*. Oslo: Universitetsforlaget. [BOB]
- LGwDaF = Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. -> Langenscheidt *Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Das neue einsprachige Wörterbuch für Deutschlernende*. Herausgeber: Prof. Dr. Dieter Götz, Prof. Dr. Günther Haensch, Prof. Dr. Hans Wellmann. Berlin etc.: Langenscheidt 1997. [LGwDaF]
- Liebert, Wolf-Andreas. 1992. *Metaphernbereiche der deutschen Alltagssprache. Kognitive Linguistik und die Perspektiven einer Kognitiven Lexikographie*. Frankfurt a. Main et al.: Peter Lang.
- Linke, Angelika, M. Nussbauer und Paul R. Portmann. 2004. *Studienbuch Linguistik. 5., erweiterte Auflage*. Tübingen: Max Niemayer Verlag.
- Littlemore, Jeanette. 2001. The use of metaphor in university lectures and the problems that it causes for overseas students. *Teaching in higher education*, 6 (3), 333-349.
- Littlemore, Jeanette. 2004. Conceptual metaphor as a vehicle for promoting critical thinking skills amongst international students. I L. Sheldon (Ed.) *Directions for the future: Directions in English for academic purposes*. Oxford: Peter Lang, 43-50.
- Littlemore, Jeanette and Graham Low. 2006. *Figurative Thinking and Foreign Language Learning*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lomheim, Sylfest. 1995. *Omsetjingsteori. Ei elementær innføring. 2. utgåve*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Low, Graham. 2003. Validating metaphoric models in applied linguistics. *Metaphor and Symbol*, 18 (4), 239-54.
- Low, Graham. 2008. Metaphor in Education. I R. Gibbs (ed.): *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lægreid, Sissel & Torgeir Skorgen (red.) 2001. *Hermeneutisk lesebok*. Oslo: Spartacus.

Løland, H. 2007. *Silent or Salient Gender? The Interpretation of Gendered God-Language in the Hebrew Bible, Exemplified in Isaiah 42, 46, and 49*. Avhandling. Oslo: Det teologiske Menighetsfakultetet, Universitetet i Oslo.

MAP = Metaphor Analysis Project, 2006.

“Metaphor Analysis Project” er et forskningsprosjekt finansiert av ESRCs*) National Centre for Research Methodology, som ble tildelt Lynne Cameron og MetNet gruppen, bestående av andre ledende diskursanalytisk orienterte forskere som Alice Deignan, Graham Low, Elena Semino, Andreas Musolff, David Ritchie og andre. Prosjektet ble gjennomført over 6 måneder fra 1. mai 2006, og resultatet er lagt ut på internett:

MAP, Introduction:

<http://creet.open.ac.uk/projects/metaphor-analysis/project-introduction.cfm>

(sist nedlastet 20.02.2014)

MAP, Procedure For Metaphor Analysis:

<http://creet.open.ac.uk/projects/metaphor-analysis/procedure.cfm?subpage=discourse-data>

(sist nedlastet 20.02.2014))

MAP, Theories:

<http://creet.open.ac.uk/projects/metaphor-analysis/theories.cfm?paper=cmt>

(sist nedlastet 20.02.2014)

*) ESRC = Economic and Social Research Council

McGlone, M. 2007. What is the explanatory value of a conceptual metaphor? I *Language & Communication*, 27, 109-126.

McMullen, Linda M. 2008. *Putting it in context: Metaphor and psychotherapy*. I Raymond W. Gibbs, Jr. (ed.): *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge et al. Cambridge University Press, 397-411.

MLS = *Metzler Lexikon Sprache* -> Glück

Musolff, Andreas. 2004. *Metaphor and Political Discourse. Analogical Reasoning in Debates about Europa*. New York: Palgrave Macmillan.

Müller, Cornelia. 2008. *Metaphors Dead and Alive, Sleeping and Walking. A Dynamic View*. Chicago: The University of Chicago Press.

Nerlich, Brigitte. 2005. “A river runs through it”: How the discourse metaphor *crossing the Rubicon* was exploited in the debate about embryonic stem cells in Germany and (not) the UK.

<http://www.metaphorik.de/08/nerlich.pdf> (sist nedlastet 10.11.2013)

Nerlich, Brigitte. 2009. “The post-antibiotic apocalypse” and “the war of superbugs”: catastrophe discourse in microbiology, its rhetorical form and political function. With a reply by Richard James. I *Public Understanding of Science* 18(5), 574-590.

Nerlich, Brigitte. 2010. ‘Climategate’: Paradoxical Metaphors and Political Paralysis. I *Environmental Values*, Vol. 19, Number 4, 419-442.

Nerlich, B. and R. Dingwall. 2003. Deciphering the human genome: the semantic and ideological foundation of genetic and genomic discourse. I R. Dirven, F. Roslyn and M. Pütz (eds.): *Cognitive Models in Language and Thought*. Berlin: Mouton de Gruyter, 395-427.

Nerlich, Brigitte. Craig Hamilton and Victoria Rowe. 2002. Conceptualising Foot and Mouth Disease: The Socio-Cultural Role of Metaphors, Frames and Narratives.

<http://www.metaphorik.de/02/nerlich.htm> (10.10.2013)

NOB = *Norsk ordbok* -> Guttu

NSY = *Norske synonymer blå ordbok* -> Gundersen

Ohlhoff, Dörthe. 2002. Das freundliche Selbst und der angreifende Feind. Politische Metaphern und Körperkonzepte in der Wissensvermittlung der Biologie.

<http://www.metaphorik.de/03/2002/ohlhoff.htm> (sist nedlastet 20.01.2014)

Osherson, S. and Amara Singham, L. 1981. The machine metaphor in medicine. I E. Mishler, L. AmaraSingham, S. Osherson, S. Hauser, N. Wexler, and R. Liem: *Social Contexts of Health, Illness and Patient Care*. New York: Cambridge University Press, 218-249.

Osthus, Dietmar. 2000. *Metaphern im Sprachvergleich*. Frankfurt am Main u.a.: Peter Lang.

Paulitsch, Klaus. 2009. *Grundlagen der ICD-10-Diagnostik*. Wien: Facultas.

Peirce, Charles Sanders. (1960)/[1934] Lectures on Pragmatism. I Charles Hartshorne & Paul Weiss (eds.): *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Volum V and VI. Two volumes in one. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.

Pfeifer, Wolfgang (Hrsg.) 2005. *Etymologische Wörterbuch des Deutschen*. 8. Auflage. München: Deutscher Taschenbuchverlag. [ETWBD]

Polzin, Claudia. 1998/1999. Metaphern im Sprachvergleich. Eine kontrastive Studie an französischen und deutschen Texten.

<http://www.metaphorik.de/aufsaeetze/polzin-sprachenvergleich.htm> (sist nedlastet 20.01.2014)

Radkau, Joachim. 1998. *Das Zeitalter der Nervosität. Deutschland zwischen Bismarck und Hitler*. Wien: Carl Hanser Verlag.

Richards, I.A. 1936. *The Philosophy of Rhetoric*. New York: Oxford University Press.

Ricoeur, Paul. 1986. *The rule of metaphor. Multi-disciplinary studies of the creation of meaning in language*. London: Routledge & Kegan.

Rohrer, Tim. 1995. The metaphorical logic of political rape. The new word(l)d. I *Metaphor and Symbolic Activity*, 10, 115-137.

Rosch, Eleanor. 1975. Cognitive representation of semantic categories. I *Journal of Experimental Psychology: General*, 104, 192-233.

- Ross, J.W. 1989. The militarization of disease: do we really want a war on AIDS? I *Soundings*, 72(1), 39-58.
- Rumelhart, David E. 1980. Schemata. The Basic Building Blocks of Cognition. I Spiro, Rand J., Bertram Bruce & William Brewer (red.): *Theoretical Issues in Reading Comprehension: Perspectives from Cognitive Psychology, Linguistics, Artificial Intelligence, and Education*. Hillsdale, New Jersey: Erlbaum Associates Pub, 35-38.
- Santa Ana, Otto. 1999. "Like an animal I was treated": Anti-immigrant metaphor in US public discourse. *Discourse and Society*, 10, 191-224.
- Sarbin, Theodore R. 1990. Metaphors of unwanted conduct: a historical sketch. I David E. Leary: *Metaphors in the history of psychology*. New York et al.: Cambridge University Press.
- Scandikcioglu, Esra. 2000. "More metaphorical warfare in the Gulf: Orientalist frames and new coverage". I A. Barcelona (ed.): *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Schiefer, Matthias (2006): *Die metaphorische Sprache in der Medizin. Metaphorische Konzeptualisierungen in der Medizin und ihre ethischen Implikationen untersucht anhand von Arztbriefanalysen*. Münster: LIT Verlag.
- Schmitt, Rudolf. 1995. *Metaphern des Helfens*. Weinheim: Beltz.
- Schmitt, Rudolf. 2003. Methode und Subjektivität in der Systematischen Metaphernanalyse. *Forum Qualitative Sozialforschung* Vol. 4 nr. 2 (Online-Journal).
<http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/2-03/2-03schmitt-d.htm> (sist nedlastet: 12.11.2013)
- Schmitt, Rudolf. 2005. Systematic Metaphor Analysis as a Method of Qualitative Research. In: *The Qualitative Report Volume* 10, Number 2.
<http://www.nova.edu/ssw/QR/QR10-2/schmitt.pdf> (sist nedlastet: 12.11.2013)
- Schmitt, Rudolf. 2007. Versuch, die Ergebnisse von Metaphernanalysen nicht unzulässig zu generalisieren. I *Signatur*, Heft 1/2007, S. 137-156.
- Schmitt, Rudolf. 2011. Systematische Metaphernanalyse als qualitative sozialwissenschaftliche Forschungsmethode.
<http://www.metaphorik.de/en/book/export/html/374> (sist nedlastet 20.01.2014)
- Selander, Staffan & Dagrún Skjelbred. 2004. *Pedagogiske tekster for kommunikasjon og læring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Semino, Elena. 2008. *Metaphor in Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Semino, E., J. Heywood and M. Short. 2004. Methodological problems in the analysis of a corpus of conversations about cancer. I *Journal of Pragmatics*, 36 (7), 1271-94.

- Semino, Elena & Michaela Maschi. 1996. Politics is football. Metaphor in the discourse of Silvio Berlusconi in Italy. I *Discourse and Society*, 72, 243-69.
- Skårderud, Finn, S. Haugsgjerd og E. Stänicke. 2010. *Psykiatriboken. Sinn – kropp – samfunn*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sontag, Susan. 1978. *Illness as Metaphor*. New York: Farrar, Strauss and Giroux.
- Sontag, Susan. 1990. *Illness as Metaphor and AIDS and its Metaphors*. New York: Anchor Doubleday.
- Spillner, B. 1883. Methodische Aufgaben der Fachsprachenforschung und ihre Konsequenzen für den Fachsprachenunterricht. I: Kelz, H.F. (Hg.): *Fachsprache, Sprachanalyse und Vermittlungsmethoden*. Bonn, 16-29.
- Staiano, K.V. 1986. *Interpreting Signs of Illness: A Case Study in medical Semiotics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Steen, Gerard. 1999. From linguistics to conceptual metaphor in five steps. I R. W. Gibbs. Jr. and G.J. Steen (eds.): *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 57-77.
- Steen, Gerard. 2008a. "The paradox of metaphor: Why we need a three-dimensional model of metaphor". I *Metaphor and Symbol* 23, 213-241.
- Steen, Gerard. 2008b. "When is Metaphor Deliberate?" I Johannesson, Nils-Lennart/Minugh, David C./Alm-Arvius, Christina (red.): *Selected Papers from the 2008 Metaphor Festival*, Stockholm, 43-63.
http://www.english.su.se/polopoly_fs/1.71583.1326709870!/menu/standard/file/Contents_08.pdf (sist nedlastet 20.02.2014)
- Steen, Gerard J. 2011. The contemporary theory of metaphor – now new and improved! *Review of Cognitive Linguistics* 9:1, 26-64.
- Steen, Gerard J. et al. 2010. *A Method for Linguistic Metaphor Identification*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Steinbrügge, Lieselotte. 2008. "Das Uneigentliche verstehen. Tropen im Fremdsprachenunterricht, oder: Mehrdeutigkeit der anderen Art". I Fäcke, Christiane/ Hülk, Walburga/ Klein, Franz-Josef (Hrsg.): *Multiethnizität, Migration und Mehrsprachigkeit. Festschrift zum 65. Geburtstag von Adelheid Schumann*, Stuttgart, 163-178.
- Stibbe, A. 1997. 'Fighting, Warfare and the Discourse of Cancer'. I *South African Journal of Linguistics* 15(2), 65-70.
- Stibbe, A. 1998. 'The Role of image Systems in complementary Medicin'. *Complimentary Therapies in Medicine* 6: 190-194.

Stibbe, Arran. 1999. Metaphor and the media: The case of Outbreak. *The Journal of Media Psychology on-line*.

<http://www.calstatela.edu/faculty/sfisco/outbreak.html> (lesedato 30.11.2013)

Stibbe, Arran. 2001: From Flu-Like Virus to Deadly Disease: Ideology and the Media. *Journal of Media Psychology* 6.

http://www.calstatela.edu/faculty/sfisco/reporting_of_contagious_diseases1.htm (sist nedlastet: 20.02.2014)

Stoknes, Per Espen. 2011. *Økonomiske metaforer: en flerfaglig vitenskapsstudie av økonomiske metaforers implikasjoner på klimapolitikk og oppfatning av penger*.

Doktoravhandling. Universitet i Oslo, Det samfunnsvitenskapelige fakultet.

Stålhammar, Mall. 1997. *Metaforenas mönster i fackspråk och allmänspråk*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Svanlund, Jan. 2001. *Metaforen som konvention. Graden av bildlighet i svenskans vikt- og tyngdmetaforer*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, Almquist & Wiksell International.

Svare, Helge. 2002. *Livet er en reise*. Metaforer i filosofi, vitenskap og dagligliv. Oslo: Pax Forlag.

Svennevig, Jan. 2001. Abduction as a methodological approach to the study of spoken interaction. I *Norskraft*, 3-22.

Sweetser, Eve E. 1987. "Metaphorical Models of Thought and Speech: A Comparison of Historical Directions and Metaphorical Mappings in The Two Domains". I Berkeley Linguistics Society (ed.) 1987: *Proceedings of the 13th Annual Meeting. General Session and Parasession on Grammar and Cognition*. Berkeley, California, 446-459.

Sweetser, Eve E. 1990. *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sweetser, Eve E. 1992. English Metaphors for Language: Motivations, Conventions and Creativity. I *Poetics Today* 13:4, 705-724.

Toolan, Michael. 1996. *Total speech. An integrational linguistic approach to language*. Durham and London: Duke University Press.

Torvatn, Anne Charlotte. 1995. *Jeg har ikke problemer med nynorsken, men jeg vil helst slippe: om en skoleklasses oppfattelse av innholdet i en fellesspråklig lærebok*.

Hovedoppgave i nordisk. Universitetet i Trondheim.

Torvatn, Anne Charlotte. 2002. *Tekststrukturens innvirkning på leseforståelsen: en studie av fire læreboktekster for ungdomstrinnet og sju elevers lesing av dem*. Avhandling for graden doktor artium. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.

- Traugott, Elisabeth Closs. 1985. "Conventional" and "Dead" Metaphors Revisited. I Paprotté, Wolf & Dirven, René (eds.): *The ubiquity of metaphor*. Amsterdam: John Benjamins, 17-56.
- Tudge, C. 1999. The language of the future. I *Index on Censorship*, 28 (3), 172-80.
- Turner, Mark. 1991. *Reading minds. The study of English in the age of cognitive science*. Princeton: Princeton University Press.
- Van Rijn-van Tongeren, G.W. 1997. *Metaphors in Medical Texts*. Amsterdam and Atlanta, GA: Rodopi.
- von der Lippe, Berit. 1999. *Metaforens potens*. Essays. Oslo: Forlaget Oktober.
- Villiger, Claudia. 2000. Kontextuelle und kulturspezifische Aspekte des Gebrauchs von Raummetaphern in Texten. *Zeitschrift für Angewandte Linguistik*, 33, 101-119.
- Wahrig-Burfeind, R. (Hrsg.) 2010. *Wahrig Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh/München: Bertelsmann. [WDW]
- Warner, R. 1976. The relationship between language and disease concepts. I *International Journal of Psychiatry in Medicine*, 7, 57-68.
- Weinrich, Harald. 1958. Münze und Wort. Untersuchungen an einem Bildfeld. I Harald Weinrich (1976a), 291-194.
- Weinrich Harald. 1963. Semantik der kühnen Metapher. I Harald Weinrich (1976a), 295-316.
- Weinrich, Harald. 1964. Metaphora memoriae. I Harald Weinrich (1976a), 291-294.
- Weinrich, Harald. 1967. Allgemeine Semantik der Metapher. I Harald Weinrich (1976a), 317-327.
- Weinrich, Harald. 1968. Die Metapher (Bochumer Diskussion). *Poetica. Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft*, 2, 100-130.
- Weinrich, Harald. 1976a. *Sprache in Texten*. Stuttgart: Klett.
- Weinrich, Harald. 1976b. Streit um Metaphern. I Harald Weinrich (1976a), 328-341.
- Whorf, B. L. 1956[1941]. "Languages and Logic". I John B. Carroll (ed.): *Language, Thought and Reality. Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Second Edition. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 299-314.
- Williams Camus, Julia T. 2009. Metaphor of cancer in scientific popularization articles in the British press. I *Discourse Studies* 2009, 11, 4:465.
<http://dis.sagepub.com/content/11/4/465> (27.01.2014)
- Wittgenstein, Ludwig. 1982 [1953]. *Philosophische Untersuchungen*. 3. Auflage. Frankfurt a.M.

Ziegler, Annette. 2004. *Von geheimen Schlachten, galoppierenden Gedanken, inneren Zerreißproben, kostbaren Schätzen und grenzenlosen Weiten: Metaphern im Schizophrenie-Diskurs Betroffener und Angehöriger*. Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades der Philosophie an der Fakultät für Psychologie der Universität Wien.

Aamotsbakken, Bente m. fl. 2005. *Vurdering av læremidler med fokus på flerkulturelt perspektiv*. Tønsberg: Høgskolen i Vestfold.

Korpusgrunnlaget:

En oversikt over bøkene og sidetallene som ble brukt som tekstgrunnlag, finnes under punkt IV.1

Abstract: Tysk

Die vorliegende Dissertation ist eine Studie von Metaphern über psychische Krankheit in norwegischen und deutschen Lehrbüchern für die Krankenpflegerausbildung. Sie geht von einem kognitiven Metaphernbegriff aus, d.h. Metaphern werden als Denkstrukturen betrachtet, die unseren sprachlichen Äußerungen zugrunde liegen. Weiters wird davon ausgegangen, dass sich aus systematisch auftretenden sprachlichen Metaphern Rückschlüsse auf die ihnen zugrunde liegenden Denkstrukturen ziehen lassen.

Metaphernstudien von Lehrbuchtexten verfolgen meist pädagogisch-didaktische Ziele, während es in dieser Studie lediglich darum geht, wie in einem einfachen deutschen und norwegischen Fachdiskurs über psychische Krankheit gesprochen und potenziell auch gedacht wird. Genauer gesagt hat die vorliegende Arbeit ein dreifaches Ziel: 1) grundlegende Metaphern im gegebenen Diskurs über psychische Krankheit zu identifizieren, 2) herauszufinden, inwieweit in den beiden Sprachen im gegebenen Diskurs die gleichen Metaphern verwendet werden und 3), ob eventuelle Unterschiede auf sprachlicher Ebene vorliegen, die auf mögliche Unterschiede im Denken über psychische Krankheit in den beiden Sprach- bzw. Kulturbereichen hindeuten.

Die Studie zeigt, dass der grundlegende Diskurs über psychische Krankheit in den untersuchten norwegischen und deutschen Texten weitgehend von den gleichen Metaphern geprägt ist. Die parallele Verwendung der gleichen Metaphern in den norwegischen und deutschen Texten betrifft sowohl Metaphern, in denen über einen Zielbereich (psychische Krankheit) mit Wörtern aus einer anderen Begriffsdomäne (z.B. Krieg) gesprochen wird, als auch Metaphern, wo Strukturen, sogenannte Bild- oder Vorstellungsschemata, in den Zielbereich übertragen werden.

Aus den identifizierten Metaphern lassen sich für beide Sprachen zwei deutlich dominierende Gruppen ableiten: a) patientenfokussierte Metaphern mit einer empathischen, patientennahen Perspektive, wo hauptsächlich Wörter aus den Quellenbereichen *lidelse*/Leiden und *krig*/Krieg in den Zielbereich (Krankheit) übertragen werden, und b) krankheitsfokussierte Metaphern, hauptsächlich vertreten durch Vorstellungsschemata (Vertikalorientierung, Balance-Schema, Behälter-Schema) als auch durch Metaphern, bei denen Wissen bzw. Wörter aus dem Quellenbereich Maschine in die Zieldomäne Krankheit importiert werden. Während die patientenfokussierten Metaphern beschreiben, wie der Patient die Krankheit erlebt, versuchen die krankheitsfokussierten Metaphern zu erklären, was gestört ist bzw. nicht funktioniert oder aus einer gegebenen Ordnung geraten ist.

Die Studie zeigt weiters, dass im Diskurs über psychische Krankheit in beiden Sprachen weitgehend konventionalisierte Denkmuster verwendet werden. Vorstellungen von Krankheit als ein Aus-dem-Gleichgewicht-kommen (Balance-Metapher) gibt es seit dem Mittelalter. Vorstellungen von Krankheit verstanden als Defekt in der "Maschine Mensch" sind seit Descartes' Zeiten bekannt, und Krankheit konzeptualisiert als Krieg ist eine seit langem verbreitete und viel diskutierte Metapher in der westlichen Medizin.

Die weitgehend parallele Verwendung der gleichen Metaphern in den untersuchten norwegischen und deutschen Texten lässt auf keine wesentlichen Unterschiede im Denken über das Phänomen psychische Krankheit schließen. Indessen gibt es Anhaltspunkte, die auf verschiedene Präferenzen in der Verwendung der beiden identifizierten Hauptgruppen hindeuten könnten, sodass sich möglicherweise eine verschiedene Akzentuierung im Verstehen von psychischer Krankheit (als mehr patientnah/empathisch oder mehr

krankheitsfokussiert/distanziert) in den beiden verglichenen Sprach- bzw. Kulturbereichen feststellen ließe. Um dem näher nachzugehen, bedürfte es allerdings einer bedeutend umfassenderen, auf einem großen elektronischen Korpus aufbauenden Studie.

Abstract: Engelsk

This thesis is a comparative study of Norwegian and German metaphors on mental disease in textbooks used in the education of nurses, metaphor being understood as cognitive structures which are reflected in language. Usually studies of metaphoric language in textbooks address pedagogic or didactic issues, but here the texts serve merely as a basis for exploring how mental disease is talked about, and possibly thought about, in a common specialist discourse in these two languages/cultures.

The starting point is the assumption that possible cognitive structures can be traced through the systematic occurrence of linguistic metaphors in authentic texts. The analysis' aim has been to single out the key metaphors that articulate mental disease in the two languages, and to find out whether the findings converge or diverge, and whether they reveal a difference in the ways of thinking about mental disease offered by the two languages.

The study shows that the discourse about mental disease in both languages is basically built up by the same metaphors. The parallel use of the same metaphors in the Norwegian and German texts concerns both metaphors, where a target domain (mental disease) is talked about with words from another conceptual domain (for example 'war'), and metaphors, where not knowledge of a certain conceptual domain, but structures, so called image schemas, are projected on to the target domain.

From the identified metaphors we can extract two dominant groups for both languages: On the one side metaphors with an empathic patient-focused perspective, mainly importing words from the source domain 'suffering' and 'war', on the other side disease-focused metaphors, which are represented by image schemas (vertical orientation, balance schema, container schema) and metaphors importing knowledge/words from the source domain 'machine'. While metaphors from the first group describe how the patient experiences his disease, the metaphors of the other group try to describe what is wrong and/or what does not function and has come out of a given order.

Furthermore the analysis has shown a parallel use of conventional metaphors about mental disease, i.e. metaphors that build on well-established mental concepts. The idea of disease as something that has come out of balance (balance metaphor) has existed since medieval times. Disease understood as a failure in a machine has been expressed since Descartes' days, and disease conceptualized as war has for long been a widespread and much discussed metaphor in Western medicine.

The parallel use of the same metaphors in the languages compared indicates that there is no essential difference in the understanding of the phenomenon of mental disease in the two languages/cultures. However, in order to resolve whether there is a difference in emphasis of the two main metaphors (pointing towards a possible different accentuation in the understanding of mental disease) a more extensive, computer-based analysis would be needed.

Lebenslauf

Persönliche Daten

Name: Magdalena Agdestein-Wagner
 Geburtsort: Mauthausen
 Staatsbürgerschaft: Österreich

Schulbildung:

1959-1963: Volksschule Mauthausen
 1963-1967: Hauptschule Mauthausen
 1967-1968: Musisch-pädagogisches Realgymnasium, Schule der Kreuzschwestern, Linz
 1968-1971: Musisch-pädagogisches Bundesrealgymnasium Linz, Expositur Perg

Studium:

Österreich:

1971-1978: Lehramtsstudium (Deutsch und Russisch), Universität Salzburg
 Abschluss: Mag.phil.

Norwegen:

1978-1979: Norwegisch für ausländische Studenten, Universität Oslo
 2000-2001: Norwegisch als Zweitsprache, Universität Oslo

Unterrichts-/Lehrtätigkeit:

Norwegen:

1988-1990: *Schlemmestad ungdomsskole* (Grundschule)
 1990-2001: *Drammen videregående skole* (Gymnasium)
 2001-2008: *Asker videregående skole* (Gymnasium)
 2003-2004: *Introduksjonssenter for utlendinger*, Drammen. Abendkurse: Norwegischunterricht für Ausländer.
 2008-2013: *Høgskolen i Finnmark* (Hochschule). Lektorin für Norwegisch für ausländische Studenten.

August 2013 - Universität Tromsø, *Norges Arktiske Universitet*. Lektorin für Norwegisch für ausländische Studenten.

Sonstiges:

1995-2002 Mitverfasserin von 3 Lehrwerken für Deutsch als Fremdsprache für weiterführende Schulen in Norwegen. Verlag: Aschehoug.

